

Міністерство освіти і науки України
Вінницький національний технічний університет

Ю. В. ПОЗДРАНЬ

**«РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК»
ЗА РЕДАКЦІЄЮ
А. Ю. КРИМСЬКОГО ТА С. О. ЄФРЕМОВА
В ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНОМУ
КОНТЕКСТІ**

Монографія

Вінниця
ВНТУ
2018

УДК 811.161.2:81'373

П47

Рекомендовано до друку Вченою радою Вінницького національного технічного університету Міністерства освіти і науки України (протокол № 9 від 26.04.2018 р.)

Рецензенти:

Л. Т. Масенко, доктор філологічних наук, професор

Н. М. Павликівська, доктор філологічних наук, професор

Поздрань, Ю. В.

П47 «Російсько-український словник» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова в історико-лінгвістичному контексті : монографія / Ю. В. Поздрань ; за наук. ред. О. М. Тищенко. – Вінниця, 2018. – 292 с.

ISBN 978-966-641-744-5

Монографія є комплексним дослідженням «Російсько-українського словника» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова у дескриптивно-прескриптивному вимірі. Обстежено українську частину елімінованого реєстру Словника; встановлено відповідність лексики, її словотвірних та граматичних ознак дескриптивній і прескриптивній нормі початку ХХ ст., теорії та практиці укладання загальномовних перекладних словників; схарактеризовано джерельну базу Словника з формального та змістового поглядів; реконструйовано модель його IV тому й імовірний список джерел, систематизований за стилістично-жанровим принципом.

Для науковців, викладачів і студентів філологічних спеціальностей.

УДК 811.161.2:81'373

ISBN 978-966-641-744-5

© Ю. Поздрань, 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1 «РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК» ЗА РЕДАКЦІЄЮ А. Ю. КРИМСЬКОГО ТА С. О. ЄФРЕМОВА В МОВНІЙ ТА ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ ХХ–ХХІ СТ.	8
1.1 Історія створення РУСа-1933	8
1.2 РУС-1933 як об’єкт лінгвістики	19
1.2.1 Визначальні риси внутрішньої лексикографічної критики РУСа-1933	19
1.2.2 Зовнішня лексикографічна критика РУСа-1933: історична динаміка	20
1.2.2.1 Критика РУСа-1933 початку і середини ХХ ст.	20
1.2.2.2 Критика РУСа-1933 в кінці ХХ – на початку ХХІ ст....	27
1.2.2.3 Суспільна критика РУСа-1933	31
1.3 РУС-1933 як джерело перекладних словників ХХ–ХХІ ст.: формальний статус	34
РОЗДІЛ 2 «РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК» ЗА РЕДАКЦІЄЮ А. Ю. КРИМСЬКОГО ТА С. О. ЄФРЕМОВА В ДЕСКРИПТИВНО-ПРЕСКРИПТИВНОМУ ВИМІРІ.....	41
2.1 Нормативний підхід у лексикографії	41
2.1.1 Основні завдання нормативного словника	41
2.1.2 Лексична нормативність РУСа-1933	43
2.1.2.1 Реактивована лексика РУСа-1933	47
2.1.2.2 Слова в РУСі-1933, еліміновані з ідеологічних причин	56
2.1.2.3 Функціонування питомих українських словотвірних моделей у РУСі-1933	66
2.1.3 Лексикографічна нормативність РУСа-1933 на мега-, макро- й мікроструктурному рівнях	80

2.1.3.1 Мегаструктура РУСа-1933	82
2.1.3.2 Макроструктура РУСа-1933	88
2.1.3.3 Мікроструктура РУСа-1933	90
2.2 Дескриптивно-прескриптивний характер наукової концепції РУСа-1933	95
2.3 Перспективи часткового відновлення матеріалів IV тому РУСа-1933.....	107
2.3.1 Зовнішні та внутрішні ресурси відновлення матеріалів.....	107
2.3.2 Відновлення матеріалів російського реєстру IV тому РУСа-1933 через систему відсильних ремарок	109
РОЗДІЛ 3 ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА «РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА» ЗА РЕДАКЦІЮ А. Ю. КРИМСЬКОГО ТА С. О. ЄФРЕМОВА.....	117
3.1 Теоретичні аспекти дослідження джерельної бази словника...	117
3.2 Методика встановлення джерел РУСа-1933	120
3.2.1 Встановлення бібліографічного опису задекларованих у списку джерел.....	123
3.2.2 Встановлення джерел за незадекларованими скороченнями.....	128
3.3 Вплив соціально-політичних умов на формування джерельної бази РУСа-1933.....	133
3.4 Стилістично-жанрова класифікація джерел РУСа-1933.....	135
3.4.1 Художня й публіцистична література.....	137
3.4.2 Матеріали польових записів	139
3.4.3 Етнографічні матеріали (матеріали збірок)	143
3.4.4 Фольклорні матеріали	144
3.4.5 Лексикографічні матеріали.....	145
3.4.6 Періодика (матеріали альманахів, газет і журналів)	147

3.4.7 Наукова та офіційно-ділова література.....	148
3.4.8 Релігійна література	150
3.4.9 Історичні джерела (матеріали грамот, літописів і статутів)	150
3.5 Динаміка співвідношення груп джерел у словнику: лінгвістичний та ідеологічний контекст	151
ПІСЛЯМОВА.....	154
ЛІТЕРАТУРА	156
СПИСОК ДЖЕРЕЛ.....	176
А. Первинні джерела.....	176
Б. Вторинні джерела	181
ДОДАТОК А ЕЛІМІНОВАНІ СЛОВА В РУСІ-1933 ЯК ДЖЕРЕЛІ «З ПЕРШОЮ ФІКСАЦІЄЮ СЛОВА» І ДЖЕРЕЛІ «З НЕПЕРШОЮ ФІКСАЦІЄЮ»	185
ДОДАТОК Б СИСТЕМА ПАРАМЕТРІВ ОПИСУ РЕЄСТРОВОЇ ОДИНИЦІ В РУСІ-1933.....	193
ДОДАТОК В ІМОВІРНІ МАТЕРІАЛИ РОСІЙСЬКОГО РЕЄСТРУ IV ТОМУ РУСА-1933	209
ДОДАТОК Г ДОСЛІДНИЦЬКИЙ СПИСОК ДЖЕРЕЛ РУСА-1933	249
ДОДАТОК Ґ ДИНАМІКА СПІВВІДНОШЕННЯ ДЖЕРЕЛ У РУСІ-1933.....	290

ПЕРЕДМОВА

Словники – це один із засобів нагромадження результатів пізнавальної діяльності людства, показник культури народу. У них зберігаються знання й досвід багатьох поколінь. Праця над укладанням словника вимагає глибоких знань і великих зусиль. Кожен успішно виконаний словник є не лише відображенням окремого етапу або періоду розвитку мови, а й своєрідним показником соціально-економічного, культурно-освітнього й науково-технічного рівня розвитку суспільства загалом і свідченням рівня розвитку мовознавства взагалі й лексикографії зокрема.

Початок ХХ ст. в Україні ознаменувався розширенням суспільних функцій української мови. На хвилі українізації в державних та культурних установах, навчальних закладах і пресі активно запроваджували українську мову, тому назріла гостра потреба в російсько-українському словнику. Над його укладанням почали працювати фахівці Всеукраїнської академії наук (далі – ВУАН). У той час у лексикографії панував етнографічний принцип, що передбачав надання переваги питомим українським словам та словотвірним моделям, пристосування слів і термінів чужомовного походження до моделей запозичування, притаманних українській мові.

«Російсько-український словник» 1924–1933 рр. (далі – РУС-1933) – фундаментальна багаторічна праця колективу лексикографів Інституту української наукової мови ВУАН на чолі з академіками А. Ю. Кримським та С. О. Єфремовим. Це була перша академічна лексикографічна праця в радянській Україні, в основу якої лягли матеріали Комісії для складання словника української живої мови.

У зв'язку зі зміною політичного курсу уряду УРСР у 30-ті рр. ХХ ст. цей словник на довгі роки було вилучено з мовного життя української спільноти: перші три томи заборонено до вжитку, а четвертий том знищено в усіх варіантах. Протягом багатьох десятиріч РУС-1933 в колах української інтелігенції був більше міфом, ніж реальним фактом лексикографічної спадщини.

Мовознавці закономірно приділили значну увагу дослідженню РУСа-1933. На появу словника схвальні відгуки дали І. І. Огієнко [127], Ю. В. Шевельов [208, 209, 215], Є. К. Тимченко [185]. Словник високо оцінили С. І. Головащук у науковій розвідці «Кримський як

лексикограф» [37], Л. С. Паламарчук у монографії з дослідження української радянської лексикографії [132]. Окремі аспекти РУСа-1933 теоретично осмислено у працях сучасних українських мовознавців. Зокрема, з'ясуванню історії укладання словника та його ролі в українському академічному словникарстві присвячені наукові розвідки І. С. Гнатюк [35] та В. Ф. Старка [175]; аналізу особливостей наукової лексики словника – Є. А. Карпіловської, О. Д. Кочерги та Є. В. Мейнаровича [80]; вивченню принципів лексикографічного опрацювання сталих висловів – О. І. Скопненка [173], дослідженню архівної картотеки як лексико-ілюстративної бази словника, а також установленню лексикографічного контексту знищеного IV тому – О. М. Тищенко [187; 188; 189]. Вагому роль словника у формуванні нової лексикографічної теорії та мовної норми відзначають Н. О. Данилюк [50], М. Х. Коцюбинська [81], Л. Т. Масенко [106].

Актуальність пропонованого дослідження зумовлена тим, що РУС-1933 ще не був предметом системного аналізу, який би посприяв об'єктивному з'ясуванню особливостей цієї праці як феномену української лінгвістики порівняно з попередніми та наступними перекладними словниками. Докладне вивчення комплексу питань, пов'язаних із дескриптивною та прекриптивною нормативністю РУСа-1933 насамперед у тому сегменті мовного матеріалу, який у 30-ті рр. ХХ ст. було оголошено «націоналістично шкідливим» і вилучено з нормативного поля української літературної мови, а також ґрунтовний аналіз стилістично-жанрового потенціалу джерельної бази РУСа-1933 сприятимуть утвердженню його авторитету на сучасному етапі розвитку української перекладної лексикографії.

Автор щиро вдячна рецензентам монографії – докторові філологічних наук, професору, професору кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія» Ларисі Терентіївні Масенко та докторові філологічних наук, професору, завідувачеві кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського Наталі Михайлівні Павликівській. Окрему подяку автор висловлює кандидатів філологічних наук, старшому науковому співробітнику відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України Оксані Миколаївні Тищенко.

РОЗДІЛ 1 «РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК» ЗА РЕДАКЦІЄЮ А. Ю. КРИМСЬКОГО ТА С. О. ЄФРЕМОВА В МОВНІЙ ТА ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ ХХ–ХХІ СТ.

1.1 Історія створення РУСа-1933

На початку ХХ ст. у бурхливому процесі національного самозбереження та самозахисту важливу роль в українській культурі відіграло українське словникарство. Найпліднішим та багатонадійним був період із 1921 до 1933 рр., який увійшов в історію як «золоте десятиліття». Як зауважила Т. М. Дячук, «це була доба українського відродження в різних царинах життєдіяльності українського соціуму, у тому числі і в словництві» [61, с. 87]. На жаль, це ще й доба «розстріляного відродження», оскільки понад 200 представників української інтелігенції¹ стали жертвами тоталітарного сталінського режиму.

Із часу заснування Української академії наук у 1918 р. розпочалася систематична робота з укладання та видання словників, яку проводили Постійна комісія для складання словника української живої мови (у складі А. Ю. Кримського, В. М. Ганцова, Г. К. Голоскевича, М. М. Грінченкової, А. В. Ніковського) та Постійна комісія для складання історичного словника української мови, яку очолював Є. К. Тимченко. Термінологічні словники укладало Товариство шкільної освіти в Києві (1917 р.), із 1918 р. – Термінологічна комісія Українського наукового товариства в Києві та Українська академія наук, на базі яких 1921 р. було створено Інститут української наукової мови ВУАН (із 1930 р. – Інститут мовознавства).

За несприятливих соціолінгвістичних умов було видано значну кількість словників, науковий рівень яких був неоднаковим. В. П. Кубайчук подав список словників, створених у цей період, який містить понад 200 позицій [94: 130]. З-поміж цих словників яскраво вирізняється «Російсько-український словник» за головною редакцією А. Ю. Кримського (I, II томи) та С. О. Єфремова (III, IV томи), відомий

---

¹ За оцінкою Об'єднання українських письменників «Слово» 1930 р. друкувалися 259 українських письменників, а вже після 1938 року – з них друкувалися лише 36 (13,9 %). За даними організації, 192 зі «зниклих» 223-х письменників були репресованими (розстріляними чи засланими в табори), 16 – зникли безвісти, 8 – учинили самогубство. Ці дані узгоджуються з мартирологом українських письменників «Олтар скорботи» (чільний укладач – Олекса Мусієнко), який налічує 246 письменників-жертв сталінського терору [163].

як Академічний словник 1924–1933 рр., що його Ю. В. Шевельов назвав «одним з монументальних пам'ятників українського культурного відродження 20-х років» [208, с. 32].

Ідею створення російсько-українського словника А. Ю. Кримський виношував досить довго. Зокрема, у листі до І. Я. Франка від 13 жовтня 1891 р. мовознавець писав, що «дуже-дуже нам треба науково зложеного словаря російсько-українського»² [92, с. 33] і пропонував план організації цієї роботи, очолити яку просив І. Я. Франка. Зі свого боку, він мав «пособляти якнайщиріше, якнайпильніше і ревно притягати до цієї діяльності інших» [92, с. 33]. У відповіді, датованій 4 листопада 1891 р., І. Я. Франко покритикував цей план, підкресливши, що «робота над словарем .. може і повинна бути тільки ділом одного-двох спеціалістів» [200, с. 303], а не гурту молоді, яка бажає живої справи. Письменник порадив А. Ю. Кримському долучитися до роботи одеських словникарів.

Деякими змінами у своєму задумові після виходу «Словаря російсько-українського» М. Уманця й А. Спілки (далі – СЛУМ-1898) А. Ю. Кримський ділиться з П. Г. Житецьким у листі від 18 листопада 1894 р.: «Буде тому два роки: скоро Комар заходився видавати свій словар, я надумав собі зложити невеличкий «руско-український словарь», основууючись на малоруській літературі XVII–XVIII вв.» [92, с. 159]. Там само А. Ю. Кримський цікавиться, чи не близький задум його «руско-українського словаря» до «Історичного словаря української мови» П. Г. Житецького. Згодом П. Г. Житецький, перед від'їздом А. Ю. Кримського у відрядження до Лівану, передав йому свої матеріали до словника [92, с. 246]. Про них А. Ю. Кримський пише 1 вересня 1900 р. у листі до Б. Д. Грінченка [92, с. 347]. Є повідомлення про роботу над словником у Лівані та після повернення на батьківщину. Однак «велика зайнятість сходознавчими дослідженнями, славістикою, власна літературна творчість, активна громадська діяльність, складні суспільні процеси, стан здоров'я, очевидно, не дали змоги здійснити велику лексикографічну роботу в дожовтневий час» [50, с. 71]. Таку можливість А. Ю. Кримський отримав лише після революції.

Л. С. Паламарчук у ґрунтовному дослідженні з історії української лексикографії зазначив, що у 20–30-х рр. ХХ ст. в Україні підготовка й видання словників різноманітного призначення «проходили паралельно

---

² Тут і далі цитуємо за правописом оригіналу.

із великою за обсягом і науковими масштабами роботою, що розгорнулася в Академії наук УРСР під керівництвом відомого вченого А. Ю. Кримського над академічним «Російсько-українським словником» у 4-х томах» [132, с. 70].

Словник створювали в перші роки українізації, коли в різні сфери суспільного життя активно впроваджували елементи української культури. Того часу чимало людей переходили з російської мови на українську, через що необхідно було задовольнити їхні потреби – створити перекладний двомовний словник відповідної якості. Ось чому цей словник вийшов як російсько-український, хоча, на думку Ю. В. Шевельова, це не відповідало його величезному матеріалові, дібраному з різних джерел [208, с. 32]. Та й у передмові до I тому редакція писала, що «попереду випадало-б зредагувати українсько-російський Словник, а вже тоді братися за російсько-український» [РУС-1933, том I, с. X]. Ознайомившись із РУСом-1933, можна погодитися з думкою Є. К. Тимченка про те, що «словник у своїй істоті залишається українсько-російським, тільки слова в нім у зворотнім порядку: російські попереду, а за ними українські» [185; 129].

Словник укладали на пропозицію видавництва «Червоний Шлях», що звернулося до Постійної Комісії для складання словника живої української мови при Українській академії наук. Видавництво прагнуло отримати працю якомога швидше, тому її розмір мав бути обмежений – усього 40 друкованих аркушів. Однак у процесі роботи виявилось, що такий обсяг не дасть можливості цілком використати наявний у Комісії матеріал і це суттєво позначиться на якості й на суспільній та науковій цінності словника. Тому видавництво, розуміючи, що «словник, а надто практичний, тим більшу матиме вагу, чим більше він задовольнятиме потреби сьогочасного моменту в державному і культурному житті на Україні, дало свою принципову згоду на збільшення розміру початого вже словника» [РУС-1933, том I, с. V]. Для швидкого виходу його вирішено було поділити на чотири томи: I том (А – Ж), II том (З – Н), III том (О – П), IV том (Р – Я). Проте виготовити весь словник протягом запланованого часу виявилось неможливо, оскільки його обсяг за попередніми підрахунками мав становити «90 друкованих петитних аркушів (по 106.000 літер в аркуші), тобто понад 250 звичайних друкарських аркушів» [РУС-1933, том I, с. V].

Редакційні сили комісії склалися з трьох постійних членів-редакторів (В. М. Ганцов, Г. К. Голоскевич, М. М. Грінченкова) та головного редактора – академіка А. Ю. Кримського. У листі до редакції газети «Вісті» від 2 квітня 1925 р. А. Ю. Кримський писав: «Зредагувати цей матеріал доручено тямущим філологам, що давно вже зробили своєю спеціальністю практичне й наукове вивчення української мови, а головне редагування доручено мені що теж оддав понад 30 найкращих літ свого життя студіям українською мовою» [91, с. 7]. Кожен із членів редакційної комісії свого часу немало прислужився утвердженню українського мовознавства. Так, ще до початку роботи над РУСом-1933 В. М. Ганцов опублікував «Діалектологічну класифікацію українських говорів» 1923 р., де випрацював наукові засади діалектного членування української мови. Він брав активну участь у роботі Харківської правописної комісії: саме йому належить розділ «Правопис незмінної частини слова» у виданні «Українського правопису» 1926 р. Не менші заслуги перед українською філологією мав і Г. К. Голоскевич, який у 1904 р. видав працю «Руська правопись зі словарцем», а пізніше здійснив фундаментальний опис-дослідження «Євсевієвого Євангелія» 1283 р.; М. М. Грінченкова, окрім плідної лексикографічної роботи, займалася художніми перекладами творів Генріха Ібсена, Моріса Метерлінка, Германа Зудермана, Карло Гольдоні, Л. М. Толстого, М. С. Лєскова, Г. Х. Андерсена та ін.

А. Ю. Кримський усвідомлював усю складність та відповідальність лексикографічної праці, розумів, що створювати словники може далеко не кожен охочий. В одному з листів учений на прохання видавництва пришвидшити роботу над РУСом-1933 шляхом залучення нових платних працівників відповідає: «На превеликий жаль ніякі гроші тут допомогти не можуть, бо людей немає. Праця над укладанням словника способом розбору і зведення воєдино десятків (іноді сотень) карток для одного слова і постійна зв'язка зі словником Даля і Академічним Російським – це є така каторжна єгипетська робота, яка всіх відлякує. Наполегливо і самовіддано тягнуть цю лямку тільки ті.., які віддані самій ідеї Словника» [110, с. 80]. Сам А. Ю. Кримський, безперечно, належав до тих, хто був «відданий самій ідеї Словника». У листі до М. Л. Астермана від 6 лютого 1924 р. учений писав: «Я працюю зовсім не тому, що мені можуть заплатити, а виключно тому, що я звик напружено працювати;

що наукова праця, у тому числі, звичайно, і над словником, приносить мені глибоке моральне задоволення і насолоду» [110, с. 85–86].

Процес роботи над укладанням РУСа-1933 був такий, що головний редактор діставав на перевірку, виправлення й апробацію вже готові аркуші, укладені колективом працівників Комісії для складання словника української живої мови під керівництвом В. М. Ганцова. Його запросили до цієї комісії ухвалою засідання Історично-філологічного відділу Академії Наук із 20 лютого 1919 р. одночасно з Г. К. Голоскевичем і слідом за А. В. Ніковським та М. М. Грінченковою. Попри досить молодий вік, із 26 травня 1920 р., після від'їзду А. В. Ніковського за кордон, В. М. Ганцов очолив комісію. Очевидно, це було спричинено тим, що він був єдиним у комісії, хто мав досконалу закінчену освіту і кваліфікацію зі слов'янської філології й систематично працював у цій галузі. Із цього часу до самого його усунення від наукової і громадської праці В. М. Ганцов був формальним керівником і фактичним «*spiritus movens*» РУСа-1933 [208, с. 34]. Однак С. О. Єфремов згадує у своїх щоденникових записах, що В. М. Ганцов був уїдлигим керівником: «Через нетактовність і автократизм Ганцова, його дурне й уперте самолюбство та дрібничковість хотіли кинути роботу А. В. Ніковський та Мар[ія] М[иколаївна] Грінченкова» [65, с. 359]. Завдяки зусиллям членів Комісії прикростей уникнули.

У лютому 1924 р. для прискорення процесу укладання словника (а саме для перегляду й використання карткового матеріалу і для початкового його оброблення) до співпраці було залучено додатково кілька працівників, серед яких найактивнішу участь узяли К. Т. Туркало, П. В. Шуба, Є. М. Марковський, С. О. Буда, Є. К. Волошин, В. П. Тутківський. А щоб полегшити працю головного редактора А. Ю. Кримського, для редагування III та IV томів у квітні 1924 р. було запрошено літературознавця, академіка С. О. Єфремова.

Варто зазначити, що С. О. Єфремов, дізнавшись про намір залучити його до укладання словника, неодноразово висловлював своє небажання займатися цією справою: «Комісія й видавці («Шлях освіти») тягнуть і мене до цієї справи. Огиноюся. Не хочеться совати пальці поміж двері» [65, с. 73], «тяжко мені, в цю справу плутатися не хочеться. Одно те, що маю й свої роботи досить, по саме нікуди, – до того ж я не філолог, нічого в їхніх тонкощах не розбираю; Кримський виразно не хоче, щоб хто до цієї справи втручався. Да мимоїдеть мене чаша сія!»

[65, с. 112–113]. Проте за рішенням Словникової комісії С. О. Єфремов став головним редактором III й IV томів РУСа-1933: «Було засідання Словникової комісії. Справу вирішено так, що мені треба буде редагувати другу половину, з О починаючи. От несподівано спобігла халепа!» [65, с. 117]. Попри власне незадоволення, С. О. Єфремов відповідально підійшов до справи й саме він із А. Ю. Кримським не просто впорядкували та систематизували доробок своїх колег, а й зробили безпосередній науковий внесок в укладання словника.

Протягом 1923 р., «вважаючи на негайну потребу в російсько-українському словникові і заасигновані від Словнаркому на підготовчу до видання роботу додаткові грошові засоби» [68, с. 303], основну увагу укладачі РУСа-1933 звертали на «упорядкування і редагування призбіраного матеріялу» [68, с. 306], а кількість нових карток із кожним роком зменшувалася. А. Ю. Кримський зазначав: «Писання нових карток обмежалося у другому півріччі 1923 р. мало не самим перевертанням ще неперевернутих до того часу укр.-російських карток, після чого й припинилося, бо похоплива праця над укладанням рос.-українського словника не лишала часу на виписування нових слів, відірвавши співробітників до іншої праці – систематизації матеріялу, а постійних членів-редакторів примусивши весь свій час віддавати на редагування вже призбіраного передніше матеріялу, а не на перегляд нового» [68, с. 306–307].

Робота над підготовкою словника до друку відбувалася в дуже складних та несприятливих умовах. Про це А. Ю. Кримський писав у газеті «Більшовик» від 23 березня 1924 р.: «Працюючи 11 годин на добу, ніколи не лягаючи спати раніш 4 г. ранку, я проте встигаю здавати до друкарні тільки один аркуш на тиждень, рідко 1 ¼. І я не перестаю здобувати низку листів з Харкова від офіційних представників влади, які турбуються, чи не можна було б прискорити цю справу, і зазначають мені в своїх листах, що якнайшвидше надрукування Російсько-українського словника – це є діло височенної державної ваги» [цит. за 50, с. 72]. У передмові до I тому РУСа-1933 укладачі пояснювали, що в них не було можливості перевірити рукописний варіант словника в повному обсязі перед тим, як здавати його до друку: «Скоро-но якийсь складений аркуш був зрадагований, він негайно, з невисохлим чорнилом, ішов до друкарні та й друкувався, доки тим часом відбувалося редагування дальшого аркушу» [РУС-1933, том I, с. X].

Перший том словника, попри важкі матеріальні умови, політичну нестабільність післяреволюційних років, вийшов друком 1924 р., «далі перший запал прохолов, у Державному видавництві України не вистачило нібито грошей на це, друкування дальших томів зволікалося, йшло безконечно мляво» [208, с. 32]. Про справжні причини затягування виходу наступних томів дізнаємося зі щоденникових записів С. О. Єфремова від 13 лютого 1924 р.: «Негаразд із Словником, що робить Комісія живої мови, а редакує Кримський. Щодня мені скаржаться – Комісія на Кримського, Кримський на Комісію. Ніби він затягає роботу й поводить ся неколегіально («самодержавно»); ніби Комісія складає Словник тенденційно і не науково і тому доводиться багато виправляти і напереспір комісії» [65, с. 73]. Із часом ситуація дедалі погіршувалася. 4 квітня 1924 р. С. О. Єфремову «читали в комісії папера, з яким думають удатись до Відділу з скаргою на Кримського за те, що він вставляє непристойности («сракопад» і ін.); кує слова невідповідні духові мови і взагалі не хоче зважати на думку комісії та умови колективної роботи» [65, с. 103].

У Звідомленні про діяльність Історично-філологічного відділу за 1925 р. Комісія для складання словника української живої мови повідомляє про «прикрі фінансові обставини Держвидаву, що тяглися протягом цілого року, та дефекти друкарської техніки» [69, с. 599], які унеможливили видання II і III томів РУСа-1933 в запланований термін. 1926 р. було прийнято рішення видавати словник півтомами, оскільки «умови праці ані трохи не покращали – те-ж саме неухажне до справи відношення від Державного Видавництва, те-ж саме невпорядковане фінансування й довгі періоди повного безгрішшя» [70, с. 279]. Тому наступні томи РУСа-1933 виходили окремими випусками впродовж 1926–1929 рр.

2 липня 1927 р. між Державним видавництвом України та академіком А. Ю. Кримським було укладено договір, у якому передбачалося, що А. Ю. Кримський зобов'язується взяти на себе головну редакцію другого тому російсько-українського словника (літери З–Н), що його має видавати ДВУ, за окремим договором із Комісією живої мови ВУАН із 18 травня 1927 р. Однак 1929 р. почалося переслідування А. Ю. Кримського у зв'язку зі справою Спілки визволення України (далі – СВУ), і вже в листопаді 1929 р. було призначено нових редакторів словника – М. Я. Калиновича та В. Г. Ярошенка.

Через згортання українізації та зміну політичного курсу уряду УРСР почалися утиски й переслідування старої редакційної комісії РУСа-1933, «що шкідницьку діяльність її проводирів згодом викрив процес СВУ» [РУС-1933, том II, вип. III, с. 1052]. До укладання словника було висунуто нові вимоги, які відбилися на 1/5 частині надрукованого словника (II та III випуски II тому): «не допуститися в цій його частині шкідливих буржуазних і націоналістичних тенденцій попередніх випусків», критично підходити «до спадщини української дореволюційної мови», запозичувати з інших мов «у тих випадках, коли українській мові бракує певного слова або фразеологічного звороту», «подавати поширені міжнародні слова і терміни в їх інтернаціональній формі, не перекладаючи їх штучно, без потреби на українську мову» [РУС-1933, том II, вип. III, с. 1052–1054]. Як зазначено в «Післяслові» до II і III випусків II тому, «пильно прислухаючись до критичного і порадового голосу радянської громадськості», бажаючи «оздоровити академічний словник», «зробити з його корисне знаряддя для будування української пролетарської культури» [РУС-1933, том II, вип. III, с. 1052–1054], редакція намагалася здійснити певні вдосконалення, а саме: повніше опрацьовувати лексичний матеріал, критично використовувати головні джерела словника, запровадити до реєстру російських слів лексичні новотвори, максимально скоротити в доборі реєстрових слів «дворянсько-поміщицькі та церковні елементи», у поданні українських лексичних і фразеологічних відповідників відкинути все застаріле й орієнтуватися на сучасну українську мову. Однак, попри всі спроби вдосконалити словник, вирок йому, як і багатьом укладачам і редакторам, уже було винесено.

Треба зазначити, що не всі «вдосконалення» були на користь: так, під маркою «дворянсько-поміщицьких та церковних елементів» могли вилучати питомі українські слова і фразеологізми, що не збігалися з російськими відповідниками й вирізняли своєрідність української мови. Адже словник має бути створений на «єдино-правильних діалектично-матеріалістичних методах», відбивати «масово-поширені язикові прикмети сучасної укр. мови на території УСРР в усіх її виявах (мова пролетарських і революційних письменників, мова політичних вождів, преси, наукової літератури, жива розмовна мова міського й сільського пролетаріату, як також критично використовувана мовна

спадщина)», мав бути позбавлений «нацдемівських» рис [159, с. 151–152].

Укладачів РУСа-1933 звинуватили у «прокладанні шляху німецькій військовій інтервенції» [217]. Як учасників контрреволюційної організації СВУ заарештовано С. О. Єфремова, В. М. Ганцова, Г. К. Голоскевича та інших, у 1941 р. – А. Ю. Кримського, якому, поряд з іншими звинуваченнями, інкримінували те, що він «проводив націоналістичну діяльність при складанні російсько-українського словника (на відрив української мови від російської), видав явно націоналістичний російсько-український словник» [71, с. 6].

Хоч у хроніці словникового відділу Науково-дослідчого інституту мовознавства було зазначено, що «протягом 1934 р. Інститут має здати до друку Російсько-український загальномовний словник, т. IV (від Р до Я) 100 арк.» [202: 143], останній том так і не було опубліковано. О. Є. Ільченко свого часу повідомляв, що IV том РУСа-1933 «вже надрукували, але не встигли зброшурувати, проте він був. Був!» [103, с. 3]. Письменник також стверджував, що йому з друзями за сприяння робітників-поліграфістів удалося винести кілька примірників IV тому словника за межі друкарні. Під час війни ці примірники були втрачені, хоча, як переконує О. Є. Ільченко, «один із урятованих примірників йому пощастило побачити в 50-х роках серед раритетів бібліотеки Британського музею в Лондоні» [103, с. 3]. 1 березня 2013 р. організатори сайту «Російсько-українські словники» видавництва «К.І.С.» («Київ-Інформ-Сервіс») <http://r2u.org.ua/> надіслали запит до бібліотеки з проханням здійснити пошук утраченого тому, однак знайти його не вдалося. Очевидно, мав рацію Ю. В. Шевельов, який вважав, що IV том РУСа-1933 взагалі не міг бути виданий, бо він не відповідав русифікаційній політиці влади [215, с. 12], і тому його було знищено в усіх варіантах: набір, гранки, рукописи.

Видані три томи словника було заборонено до вживання й вилучено з обігу і з бібліотек [94, с. 74]. П. Й. Горецький це пояснював так: «Радянська громадськість засудила його [словник – Ю. П.], бо в ньому яскраво позначилися такі риси, як архаїзація української мови, наявність багатьох діалектизмів, і поряд з цим – уникання слів, спільних з російською мовою, а в цитатному матеріалі – речення шовіністичного і політичного ворожого змісту» [44, с. 177]. М. Я. Калинович у передмові до «Російсько-українського словника» 1948 р. (далі – РУС-1948)

звинувачує укладачів РУСа-1933 в тому, що вони «намагалися створити штучні бар'єри між російською й українською мовами, всіляко силкувались відірвати розвиток української мови від мови російської і мов інших народів СРСР» [РУС-1948: XIII]. Таку позицію влади підтверджує і протокол допиту А. Ю. Кримського. На звинувачення слідчого, що «виданий словник був вилучений з ужитку як явно націоналістичний», та запитання «яким же чином до словника входили слова з праць Єфремова та інших націоналістів?» А. Ю. Кримський стримано відповів, що «окремі слова черпалися редакторами з праць Єфремова, який вважався знавцем мови» [цит. за 134, с. 39]. Це свідчить про намагання влади дискредитувати РУС-1933 в очах громадськості й вилучити його з масового обігу. У журналі «Мовознавство» за 1934 р. зафіксовано, що з листопада поточного року відділ узявся за укладання нового російсько-українського словника, картотека якого була очищена «від націоналістичного мотлоху» [203, с. 165].

Варто зазначити, що РУС-1933 був першим на той час загальномовним академічним словником, однак ставлення до нього протягом ХХ – ХХІ ст. змінювалося від офіційно вкрай негативного (ХХ ст.) до визнання його авторитету серед інших словників української літературної мови (ХХІ ст.) (детальніше див. [151]).

Фахівці, які мали змогу тривалий час працювати з РУСом-1933, одноставно стверджують, що він має для них найвищий авторитет серед українських лексикографічних праць. Для них РУС-1933 – це «єдиний словник, який дає змогу відчувати дух української мови, причому мови як на диво сучасної (незважаючи на вік словника), так і народної, наукової, офіційно-ділової і розмовної. У ньому практично немає штучно зросійщених слів, не властивих українській мові моделей та форм, натомість у ньому можна знайти те, що важко знайти в багатьох інших словниках, – незасмічену, розкату, багату й поліфонічну українську мову» [175, с. 177]. Тож закономірно, що на сучасному етапі наукова й користувачька увага звернена саме до цього словника, який після тривалого періоду заборон повернувся до активного вжитку.

21 березня 2008 р. у київській книгарні «Є» відбулася презентація електронної версії РУСа-1933, яку оприлюднили на сайті <http://r2u.org.ua/>. Організувало цю роботу видавництво «К.І.С.», електронну версію трьох томів словника підготував О. Телемко, програмне забезпечення – А. Рисін. Електронні варіанти словника дійшли до

читача за сприяння О. Д. Кочерги, В. П. Кубайчука, В. Ф. Старка. Видання електронної версії вможливлено завдяки фінансовій допомозі Наукового товариства ім. Т. Шевченка з Фонду імені Івана Романюка. Творці електронної версії дещо відредагували старе видання – виправили технічні, граматичні та пунктуаційні помилки, удосконалили систему скорочень. Але суть РУСа-1933, звісно, залишилася незмінною. Оцифрування й оприлюднення словника в мережі Інтернет удоступнило його для всіх поціновувачів українського слова. Сьогодні користувачі часто звертаються саме до РУСа-1933 з метою розв'язання актуальних питань правильного слововживання. Про це свідчить значна кількість запитів на форумах, де РУС-1933 рекомендують як надійний словник. До прикладу, з'ясовуючи правильність написання титулу апостола Андрія, учасники форуму <http://r2u.org.ua/forum/> переконливо доводять, що його необхідно писати з одним *-н-*, а не з двома *-нн-* й одним з аргументів наводять переклад саме з РУСа-1933: *первозваний – первозваний* (Андрій Первозваний).

У 2016–2017 рр. за фінансової підтримки Ротарі клубу перевидано I–III томи РУСа-1933, що стало визначною подією в науковому світі. Редакційна колегія ухвалила відтворити словник без втручань у первісну структуру, зберігши зміст та стиль презентації матеріалів оригіналу, що становить неабияку цінність для всіх сучасних дослідників РУСа-1933.

Отже, у 30-ті рр. ХХ ст. радянська влада розгорнула масштабну русифікаційну політику, спрямовану на виявлення і знищення освіченої верстви українського населення, яка спроможна була зберігати та розвивати українську літературну мову. До цієї верстви належали й укладачі РУСа-1933, які були носіями української національної ідеї, значну увагу приділяли дослідженню історії української мови й літератури, фольклору, етнографії та реалізували свої погляди у словнику, що перешкоджало максимальному уподібненню української мови до російської й могло призвести до утворення буржуазної Української держави. Втілення української національної ідеї в РУСі-1933 стало однією з основних причин визнання його «націоналістично шкідливим» словником, заборони використання I–III томів та знищення IV тому. Водночас саме завдяки збереженню українських національних мовних традицій РУС-1933 сьогодні активно сприяє розвитку й уніфікації національної термінології, поширенню українських ідей у світовому науковому та інформаційному просторі.

1.2 РУС-1933 як об'єкт лінгвістики

1.2.1 Визначальні риси внутрішньої лексикографічної критики РУСа-1933

Словник, як зауважив І. О. Світличний, – це мовний кодекс, мовний закон, обов'язковий для всіх, хто користується мовою в суспільно-державних сферах, і всі його вартості, і всі його вади довгі роки будуть для широкого загалу нормою й законом, що формуватимуть мовну культуру народу [167, с. 462]. П. Ю. Гриценко переконаний: «За словниками нерідко оцінюють стан розвитку і мови, і мовознавства» [49, с. 238]. Це зумовлює необхідність лексикографічної оцінки кожного словника.

Лексикографічна критика є галуззю мовознавчої критики, яка «аналізує .. тексти з погляду того, наскільки правильно їх написано, чи дотримано стильових норм, як ефективно ці тексти можуть вплинути на читача» [168, с. 70]. Основні завдання лексикографічної критики також полягають в «оцінці, аналізі словникової продукції, розробленні теоретичних засад укладання словників» [43, с. 67]. Ми вважаємо, що лексикографічна критика має займатися оцінкою та аналізом словників, а розробляти теоретичні засади укладання словників – це першочергове завдання теорії лексикографії. Однак лексикографічна критика через об'єктивні зауваження та виправдану прогресивність поглядів критиків може певною мірою впливати на розвиток теорії лексикографії, даючи їй змогу оперативно реагувати на зміну потреб сучасних користувачів. З іншого боку, необ'єктивна, заангажована критика на державному рівні, як це було на поч. ХХ ст., може загальмувати, спотворити науковий розвиток теорії лексикографії.

Внутрішня лексикографічна критика – це критика, що розвивається всередині авторського колективу словника й невідома його користувачам та рецензентам. Така критика сприяє розвитку наукової лексикографічної концепції словника та його змістової частини. Як зауважує М. І. Чернишова, внутрішня лексикографічна критика може розвиватися під впливом зовнішньої, але може виникнути незалежно і здійснюватися самостійно під час реалізації багатотомного лексикографічного проекту, що демонструє творче устремління його укладачів і життєздатність самого проекту [206, с. 9].

Така критика була притаманна й РУСу-1933. Вона виникла й почала активно розвиватися в колективі укладачів, і, будучи констук-

тивною та об'єктивною, сприяла розвитку наукової концепції словника, удосконаленню не лише принципів його укладання, а й змісту в цілому. Однак згодом під зовнішнім ідеологічним тиском із боку влади на членів авторського колективу внутрішня лексикографічна критика зазнала суттєвих змін, що виявилися в низці принципів, штучно насаджуваних на етапі створення II випуску II тому РУСа-1933 (детальніше див. [139]). Вважаємо, що укладачам словника, попри всі заборони та ідеологічно зумовлені нововведення, вдалося використати найкращі лінгвістичні здобутки цього синхронного зрізу становлення української перекладної лексикографії й укласти словник, який не втрачає авторитету до сьогодні.

1.2.2 Зовнішня лексикографічна критика РУСа-1933: історична динаміка

1.2.2.1 Критика РУСа-1933 початку і середини ХХ ст.

Зовнішня наукова лексикографічна критика – це критика словника з боку наукового співтовариства та суспільства в цілому. До такої критики належать: наукові обговорення й дискусії, зовнішні рецензії, опубліковані в наукових журналах академічного типу та рецензії, які мають характер коротких відгуків, їх можуть називати «короткими рецензіями-анотаціями» [206, с. 8]. Л. А. Булаховський також доводив, що наукове визнання словника неможливе без урахування широкого досвіду користування ним і без вдумливої критики з боку науковців. Учений наголошував, що лише внаслідок наукових обговорень думок і пропозицій практичного характеру можна дійти «висновків науково цінних і суспільнокорисних» [18, с. 9]. Усі види такої критики були властиві і для РУСа-1933.

Науково обґрунтованим є погляд П. Ю. Гриценка на те, що «словники завжди часово марковані, позначені добою їх створення», і тому «оцінювання словників у реаліях нової доби та зміненої мови як невідповідних цій новій дійсності щонайменше некоректне» [49, с. 238–239]. Історичний аспект лексикографічної критики стосується не лише історії лексикографії, а й теорії лексикографії. Теоретики лексикографії виокремлюють два критерії аналізу: 1) яким був погляд сучасників на аналізовану лексикографічну працю; 2) як оцінюють цю працю нащадки з погляду її місця й ролі в розвитку словникової справи [206, с. 9]. Сучасні дослідники, які мали справу з РУСом-1933, відзначили його переважно

позитивні риси й довели, що цей словник є запитуваним та актуальним. Однак виникає необхідність простежити зміни, які відбувалися в поглядах науковців на словник від часу його створення до сьогодні.

Провідним мотивом лексикографічної критики I половини ХХ ст. – часу укладання РУСа-1933 – був «штучний відрив від спільної братньої українській мові – мови російського народу». Основними методологічними хибами словників того часу вважали: націоналістичну обмеженість, ігнорування інтернаціональних лексичних елементів і слів, спільних із російською мовою, або заміну тих та інших штучно утвореними, вигаданими словами або діалектизмами чи архаїзмами [44, с. 171]. У 1933 р. радянська влада оприлюднила три Резолюції Комісії НКО, у яких, окрім основних питань, було визначено завдання тогочасної лексикографічної критики. У «Резолюції Комісії НКО у справі перевірки роботи на мовному фронті на доповідь тов. Хвилі «Націоналістична небезпека на мовному фронті й боротьба проти неї» окреслено програму дій, суть якої полягала в тому, щоб «скритикувати і вилучити шкідливу продукцію..., переглянути словники і виправити в дальших виданнях припущені в них хиби» [160, с. 142].

Таким чином, лексикографічна критика почала набувати ідеологічного забарвлення, що підсилилося «Резолюцією Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології», у якій містився вже конкретний план дій: «а) розгорнути .. гостру критику всіх словників, виданих колишнім Інститутом мовознавства; б) негайно переглянути всю словникову продукцію, що друкується .. з погляду повної і цілковитої ліквідації націоналістичної ідеології в термінології; в) організувати досконалий, з погляду ідеологічного насамперед, перегляд словників; г) дальші шляхи розвитку .. цілої словникової діяльності треба цілком побудувати на основі марксоленінської методології, на основі ленінської національної політики; д) категорично засудити дотеперішню практику укладання словників за принципом навмисного вигадування слів нацдемівського типу для словника» [158, с. 146–147].

Окремої уваги в Резолюції надали російсько-українським словникам, оскільки саме вони покликані були максимально наблизити українську мову до російської. Влада виробила ряд принципів, за якими вони мали бути проаналізовані. Критики насамперед мали звертати увагу на те, щоб: в українській частині словника не було «ніяких штучних, вигаданих, нацдемівського типу слів»; українська лексика була дібрана «під

поглядом потреби її для культ- і соцбудівництва, отже відкидаючи зайві архаїзми, провінціалізми»; у перекладі слів і фразеологізмів не було «штучної відмежованості української мови від російської»; укладачі не оминали «спільних для обох мов елементів (слів), зокрема й слів інтернаціонального походження»; цитатний ілюстративний матеріал був дібраний із «радянського письменства» й не було цитат, у яких «відбивається ворожа пролетаріатові психоідеологія» [158, с. 147]. Зауважимо, що перші два принципи зовні мають вигляд виправданих: лексика має бути природною, живою (без «кованих» слів) та актуальною. Однак за відомих обставин це було керівництвом до очищення словника від питомих елементів, які були на заваді зближенню української мови з російською.

Отже, основними завданнями тогочасної лексикографічної критики було виявлення й вилучення зі словників питомої української лексики, натомість наповнення реєстру словами, утвореними за словотвірними моделями російської мови, максимальне скорочення синонімічних рядів українських слів та свідоме руйнування авторитету словника, яке переважно закінчувалося його забороною й вилученням з обігу. Тогочасні критики РУСа-1933 з такими завданнями радянської влади повністю впоралися, знайшовши у ньому «ряд методологічних збочень..., які виявилися у штучному вигадуванні нацдемівського типу слів, у недосить критичному підході до термінологічних словників, у підбиранні політично шкідливого цитатного матеріалу» [158, с. 145].

Однією з перших критичних статей, опублікованих після виходу у світ I тому РУСа-1933, був «Лист до академіка Агатангела Кримського» від І. Вакуловича 1925 р. У цій статті основну увагу автор звертає на український переклад правничих термінів і наводить приклади, які, на його думку, свідчать про «юридичну безграмотність» А. Ю. Кримського, «про недосвідченість його в українській правничій термінології», «про відсутність критичного ока в обробці правничого матеріалу» [20]. І. Вакулович вважає, що для вдосконалення РУСа-1933 «в дальших томах словника слід згуртувати всіх, хто міг би бути дійсно корисним у цій справі, хто приніс би в роботу академіків спеціальний досвід, і живі струмки свіжого весняного повітря» [20].

На такі звинувачення А. Ю. Кримський відповідає ґрунтовною статтею, у якій, на нашу думку, переконливо доводить нормативність кожного українського відповідника до термінів, які критикував І. Вакулович,

зокрема: *вірник*, *повірник* (до російського словосполучення *доверенное лицо*) та *угода* (до російського слова *соглашение*). Так, А. Ю. Кримський зазначив, що «т. Вакулович яскраво виявляє своє незнаття мови», «належить до філологів-самогонщиків, яких чимало розплодилось останнім часом, відколи почалася українізація радянського апарату» [91, с. 7].

Білоруські лексикографи після ознайомлення з I томом РУСа-1933 високо оцінили його. На Академічній конференції з реформи білоруського правопису та азбуки 1926 р. С. М. Некрашевич, обґрунтовуючи необхідність укладання російсько-білоруського словника, зауважив: «Цей словник мусить мати практичніше значення та нагадувати «Російсько-український словник» Української академії наук» [120, с. 61]. Прагнення білоруських лексикографів укладати перекладний словник на методологічних засадах, які розробив А. Ю. Кримський, свідчить про визнання авторитетності РУСа-1933 серед перекладних словників початку ХХ ст.

У статті «Язикознавство» 1928 р. Є. К. Тимченко вітає вихід III тому словника, однак відразу зазначає, що «словник цей уложено .. застарілою метою.., брак матеріалу на переклад де-яких слів Комісія надолужує власними новотворами, які не завжди бувають щасливі» [185, с. 129–130]. Зміст «застарілої методи» Є. К. Тимченко вбачає в тому, що «словник у своїй істоті залишається українсько-російським, тільки слова в нім у зворотнім порядку: російські попереду, а за ними українські, і вживання російських слів не пояснюється, як треба б, російськими фразами, а українських – українськими» [185, с. 129]. Дослідник обґрунтовано, на нашу думку, наголошує на тому, що, перекладаючи будь-яке слово, необхідно зважати на його оточення в рідній мові, тобто російсько-український словник має «служити на удання російських понять у формах українського язика» [185, с. 129]. За умов розвитку перекладної лексикографії, вільних від ідеологічного тиску, висловлений недолік міг бути вартим уваги. Однак не можемо забувати про цілеспрямовану політику уподібнення української мови до російської в час укладання РУСа-1933. Тому вважаємо виправданим орієнтування укладачів РУСа-1933 саме на українську мову, поділяємо їхнє намагання зберегти кожне українське слово, надавши йому відповідне місце в українській частині реєстру. Попри гостру критику, Є. К. Тимченко визнає, що «можна тільки пожалкувати, що таким повільним темпом іде видання цього,

без сумніву, цінного і великого матеріалу до колишнього справжнього російсько-українського словника» [185, с. 130].

Н. Каганович у розвідці «Кілька слів про словники» 1930 р. гостро критикує не лише змістове наповнення РУСа-1933, а й склад його авторського колективу. Він вважає РУС-1933 «найвиразнішим прикладом відштовхування від сучасності, від тих придбань, що має українська мова за часів революції» [73, с. 124]. Н. Каганович відзначає, що РУС-1933 «не погано відбиває лексику дореволюційного українського села». Однак, на його думку, відображення мови сучасності у словнику є незадовільним: «Коли простежити, на мову яких наших сучасників посилаються здебільшого складачі, то на першому місці будуть прізвища Єфремова, Ніковського і Кримського» [73, с. 125]. Таке звинувачення вважаємо необґрунтованим, оскільки за результатами нашого дослідження на цитування праць С. О. Єфремова в РУСі-1933 припадає 3,1 %, А. Ю. Кримського – 8,17 %, А. В. Ніковського – 0,32 %, що значно менше від інших авторів.

Н. Каганович стверджує, що у словниках за редакцією С. О. Єфремова є «намагання механічно замінити слова, що вже твердо увійшли до сучасної української літературної мови псевдо-«народними» сурогатами», що «академічний словник рівнявся тільки до мови Єфремова» [73, с. 124–125]. Автор статті резюмує, що за іншої редакції РУС-1933 «мав би інший характер, що більше відповідав би науковим вимогам» [73, с. 126]. На нашу думку, це свідчить про замовний характер статті й заздалегідь сплановане знищення не лише словника, а і його укладачів.

С. І. Василевський у статті з промовистою назвою «Добити ворога» 1934 р. засуджує А. Ю. Кримського та інших провідних українських мовознавців того часу, оскільки, за його словами, вони «сумлінно виконували замовлення свого умираючого класу – буржуазії. Вони вперто боролися своєю зброєю..., словник оздоблювався прикладами з літературних джерел давнього минулого, в багатьох випадках спеціально підібраними, сфальсифікованими» [21, с. 180]. Висловлений недолік вважаємо необґрунтованим, оскільки дослідження джерельної бази, яке ми здійснили у III розділі, засвідчує наявність у списку джерел праць переважно XIX – початку XX ст.

Гостро критикував РУС-1933 і М. Я. Калинович у 1946 р., стверджуючи, що «архаїзація української літературної мови, обласництво,

відштовхування від російської мови, а місцями і неприховане вороже ставлення до неї, шовіністичні і контрреволюційні випадки – такі головні хиби цього твору» [75, с. 19]. М. Т. Рильський, на відміну від М. Я. Калиновича, не був таким категоричним і наголошував, що «хоча має він (РУС-1933 – Ю. П.) багато істотних дефектів, у тому числі й дефектів ідейного, політичного порядку, у багатьох випадках він усе ж може бути – при вмілому критичному підході – дуже корисним» [161, с. 17].

Аналогічного погляду дотримувався й Л. А. Булаховський, який вважав, що не варто погоджуватися з усіма закидами щодо окремих перекладів російських слів у РУСі-1933, оскільки тепер ми можемо врахувати складні обставини формування літературної мови того часу. У 1957 р. дослідник слушно зауважує, що «ті томи академічного словника, що в зазначені роки вийшли в світ, ще виразно відбивають різні лексикографічні тенденції упорядників» [17, с. 76–77], однак він розуміє, що практика української мови того часу ще не була досить усталеною й за таких умов укладачам словника було важко знайти правильний підхід до вибору слів для реєстру, передбачити, які слова виявлять справжню життєздатність у майбутньому. Л. А. Булаховський високо поцінував нелегку працю А. Ю. Кримського й С. О. Єфремова, визнавши, що «на свій час цей словник Академії становив плід великої праці серйозних знавців української мови і багато в чому міг придатися для створення на закладеній в ньому основі чогось кращого» [17, с. 76–77].

Пізніше, 1963 р., П. Й. Горецький назвав РУС-1933 «порочним у своїх ідейних настановах .. незадовільним і неприйнятним для користування» [44, с. 177]. Під час аналізу словника дослідник цілком керувався принципами, які виробила радянська влада, і тому виявив у РУСі-1933 «архаїзацію української мови, наявність багатьох діалектизмів, і поряд з цим – уникання слів, спільних з російською мовою, а в цитатному матеріалі – речення шовіністичного і політичного ворожого змісту» [44, с. 177]. Аналогічну позицію щодо РУСа-1933 займав і А. А. Москаленко, який відзначав лише недоліки словника: існує «велика розбіжність між теоретичними настановами і практичною реалізацією цих настанов», словник «мав бути практичним нормативним словником української літературної мови», однак «з цим головним завданням упорядники словника і не впорались», «найбільшою хибкою цього словника є те, що багатьох російських слів, передусім слів радянської епохи, не було подано і

перекладено на українську мову», «українська частина словника опрацьована недостатньо» [117, с. 126].

Варто зазначити, що Л. С. Паламарчук, аналізуючи 1978 р. РУС-1933, висловив доречну критику, яка стосувалася наведення в перекладній частині словникової статті видових еквівалентів до вхідного родового поняття. Дослідник наводить приклад із РУСа-1933, де для перекладу слова *гли́на* подано «понад 30 лексем, які нібито виступають відповідниками до заголовного слова, а насправді є назвою найрізноманітніших сортів і різновидів глини (маслянка, вохра, ганчарка, горщівка, мищівка, сивуха, чорнуха, золотуха, каолін і т. д.)» [132, с. 85]. Укладачі РУСа-1933, як видно з передмови, визнавали цей недолік: «Доводилося іноді відступати від форми строго опрацьованого словника, суворо видержаного в своїй системі, та й подавати при словах широкого обсягу цілий ряд слів вужчого обсягу, підрядних йому логічно, хоч мабуть кожне з тих українських слів має відповідне собі змістом російське слово» [РУС-1933, том I, с. IX–X]. Однак намагалися його виправдати: «Гадка була така, що в практичному словникові, а надто насамперед призначеному для людей територіально зв'язаних з Україною, які знають тільки саму-но літературну російську мову, може й ця «безсистемність» придатися. Вона може бути корисною і для упорядників дальших виданнів Словника, будь що будь полегшуючи іноді відшукування потрібного українського слова» [РУС-1933, том I, с. X]. Вважаємо, що порушення гіперо-гіпонімічних відношень під час перекладу окремих понять не відповідає засадам лексикографічної нормативності і є неприпустимим для перекладного словника, тому зауваження Л. С. Паламарчука, на нашу думку, є об'єктивними.

Критики РУСа-1933 в радянський час намагалися виявити у словнику якомога більшу кількість помилок, щоб довести радянській владі ефективність своєї роботи. Такий підхід різко нівелює початкову настанову лексикографічної критики на об'єктивність. Як слушно зауважує П. О. Селігей, об'єктивною критика буде за умови, «якщо критик озброєний лінгвістичними знаннями.., якщо він не підмінятиме досвід усього мовного колективу власним досвідом. Якщо ж для критика єдиний орієнтир – власні смаки та примхи, він ризикує скотитися в болото суб'єктивізму» [168, с. 71]. Дослідник також наголошує, що «критик не повинен бути лише «колекціонером помилок».., об'єктивна критика та справжній науковий підхід мають виявляти .. не тільки вади, а й перева-

ги» [168, с. 71]. Варто зауважити, що лексикографічний критик, виявляючи відверті хиби словника, має подати доцільні засоби для їхнього усунення, продемонструвати своє бачення правильного вирішення проблеми.

Отже, лексикографічна критика РУСа-1933 радянського часу здебільшого була ідеологічно зумовленою й через це мала деструктивний характер. Критики прагнули показати вагомі недоліки концепції словника, які призвели до невиправних помилок, що, на їхню думку, не давало змоги науковому співтовариству користуватися цим словником як надійним джерелом. Деструктивна критика РУСа-1933 30–70-х рр. ХХ ст., на нашу думку, була почасти і причиною, і проміжною ланкою в історії заборони I–III томів словника і знищення IV тому. Долю словника було вирішено й без критики. Однак радянській владі був необхідний формальний привід для виправдання своїх дій у ході згорнення українізації. Тому, вважаємо, що ця критика була замовною і здійснювалася переважно не з власної ініціативи авторів рецензій, а відповідно до вказівок влади.

1.2.2.2 Критика РУСа-1933 в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Сучасний етап розвитку лінгвістичної та суспільної думки відзначається своєю прозорістю й об'єктивністю, прагненням здійснити дерусифікацію української мови на всіх структурних рівнях. Особлива роль у цьому процесі належить перекладним російсько-українським словникам. М. І. Чернишова переконує, що обговорення словників, які відбуваються на наукових з'їздах та конференціях є необхідними та важливими для розвитку й удосконалення лексикографічних праць, оскільки виявляються у вигляді відгуків спеціалістів відповідної галузі знань (які не обов'язково мають бути лексикографами) або авторитетних дослідників суміжних галузей знань [206, с. 9].

Під час згаданої презентації електронної версії РУСа-1933 у книгарні «Є» фахівці висловлювали свої погляди на місце словника в сучасній науці, давали йому свою оцінку. Мовознавці Є. А. Карпіловська та Л. Т. Масенко високо оцінили РУС-1933 як визначну лексикографічну працю. Зокрема, Є. А. Карпіловська відзначила, що завдяки зіставленню з російськими відповідниками РУС-1933 «виразно засвідчує самобутність українських моделей номінації та словотворення. На цьому тлі уважний читач легко уявить моделі, нав'язані українській мові в пе-

ріод її примусового «злиття» з російською» [81, с. 80]. Л. Т. Масенко наголосила, що «одним з актуальних завдань сучасної мовознавчої науки є порівняльний аналіз лексику академічного словника 20-х років з реєстрами лексикографічних праць, виданих пізніше, що дасть можливість кодифікувати в сучасній українській мові безпідставно вилучену з неї лексику» [81, с. 80]. М. Х. Коцюбинська також дала високу оцінку РУСу-1933: «Це чи не єдиний словник, що дає змогу відчувати дух української мови – як розмовної і діалектної, так і наукової та офіційно-ділової. У ньому немає штучно введених елементів, запозичених з російської мови, що стало нормою для всіх пізніших словників» [81, с. 80].

До участі в обговоренні, окрім лінгвістів та літературознавців, долучилися також фахівці інших галузей знань, зокрема природничих. Критичні зауваження, які вони висловлювали, зазвичай стосувалися окремих параметрів лексикографічної праці, які їм знадобилися у професійній діяльності. На особливу увагу заслуговує зауваження фахівця з фізикоматематичних наук О. Д. Кочерги: «Ми з подивом і радістю побачили в ньому [у РУСі-1933 – Ю. П.] терміни та терміносполуки, що їх віднаходили після тривалих суперечок та пошуків, вважали своїми новотворами чи розмовною фаховою лексикою. Виявилось, що ці (такі потрібні сучасним природничим наукам) слова не просто існували, їх зафіксовано навіть в загальномовному академічному Словнику!» [81, с. 80]. Таким чином, усі учасники обговорення дали схвальну оцінку РУСу-1933 як лексикографічній праці, яка й досі не втратила своєї актуальності й заслуговує на те, щоб нею активно послуговувалися сучасні користувачі.

Важливим проявом зовнішньої лексикографічної критики РУСа-1933 є наявність фахових рецензій із розгорнутою дослідницькою частиною. Критика, яку здійснює спеціаліст, – найважливіша, оскільки вона містить розгляд усіх параметрів лексикографічної діяльності, зокрема й аналіз концепції словника та порівняння з іншими словниками. Погоджуємося з Н. Г. Гордієнко, яка стверджує, що за допомогою написання рецензій відбувається «коригування діяльності лексикографів» [43, с. 71].

Аналізуючи рецензії на РУС-1933, звертаємо увагу на те, чи вони висвітлюють: історію укладання словника (культурно-історичні передумови створення словника, час і місце створення, склад авторського колективу); наукову концепцію словника; кількість інформації у словнику; якість інформації у словнику (відповідність лексики, зафіксованої у словнику, нормам української літературної мови); ефективність подання

інформації у словнику (структуру словника на мега-, макро- й мікрорівнях); джерельну базу словника; спадкоємність лексикографічних традицій (порівняння з іншими словниками); відповідність словника запитам користувачів.

З урахуванням цих критеріїв виявлено 4 дослідницькі рецензії на РУС-1933. Окрім джерела інформації, ці рецензії є предметом аналізу змісту й динаміки лексикографічної критики РУСа-1933. Розгляньмо їх за хронологічним принципом.

«А. Ю. Кримський і «Російсько-український словник» 1924–1933 рр.», Н. О. Данилюк, 1991 р. У вступній частині дослідниця відзначає внесок А. Ю. Кримського в розвиток української лексикографії в цілому, аналізує його погляди на попередні російсько-українські словники й робить висновок, що лексикограф чітко розумів «завдання, побудову та опрацювання реєстру перекладних російсько-українських словників» [50, с. 70–71]. В основній частині статті дослідниця детально розглядає історію укладання РУСа-1933, з'ясовує авторський склад словника та внесок кожного з його членів у створення цієї лексикографічної праці, аналізує наукову концепцію РУСа-1933 та його джерельну базу. Значну увагу у статті Н. О. Данилюк приділяє з'ясуванню лексикографічної нормативності словника: «до багатьох слів подаються лінгвістичні позначки: частина мови., стан дієслів, незмінюваність, ступені порівняння і под., якщо потрібно – форми родового відмінка, жін. і сер. рід, перша і друга особа, дається наголос у відповідниках і цитатах., деякі статті із заголовними словами-термінами розробляються досить детально, з використанням латинських відповідників» [50, с. 74]. Цінним із наукового погляду в рецензії є те, що вона містить обґрунтовані критичні зауваження: «власне українські відповідники не завжди вдалі», однак їх використання, на думку Н. О. Данилюк, зумовлювалося неусталеністю норми й потребою наблизити іншомовну лексику до широкого загалу [50, с. 74]. Як підсумок Н. О. Данилюк висловлює загальну позитивну оцінку РУСа-1933: «Редагований А. Ю. Кримським «Російсько-український словник» 1924–1933 рр., при всіх його недоліках, позначених часом, являє собою важливий етап у становленні і розвитку вітчизняної двомовної лексикографії» [50, с. 75]. Варто зазначити, що ця рецензія понад 15 років була єдиною критичною публікацією щодо РУСа-1933 і здійснила значний вплив на всі наступні його дослідження.

«А. Ю. Кримський – лексикограф», І. С. Гнатюк, 2006 р. У рецензії дослідниця з'ясовує внесок А. Ю. Кримського в українську перекладну лексикографію, описує процес роботи над укладанням словника, подає значну кількість уривків із листів А. Ю. Кримського на підтвердження історичних фактів, аналізує його наукову концепцію. Цінним у рецензії є те, що І. С. Гнатюк надає коментарі інших науковців про РУС-1933 й висловлює думку: «Російсько-український словник» за редакцією академіка А. Ю. Кримського неодмінно треба перевидати як цінну лексикографічну пам'ятку» [35, с. 88].

«Значення Академічного словника в становленні української лексикографії», Т. М. Дячук, 2007 р. Автор розпочинає статтю з обґрунтування актуальності проблеми видання перекладних словників в Україні. Основну частину праці складає аналіз передумов створення РУСа-1933 та історія його укладання, визначення двох провідних тенденцій, які проявилися у словнику: «"етнографічної", спрямованої на творення культу національної своєрідності.., та "європейської", зорієнтованої на міжмовні контакти» [61, с. 89]. Дослідниця коротко розглядає систему та порядок перекладів у словнику, особливості подання ілюстративного матеріалу і стверджує, що «упорядники уклали перший український синонімічний словник, тільки на перше місце поставили російське слово» [61, с. 90]. Цінним у рецензії є авторська оцінка аналізованого словника: «Російсько-український словник (Академічний словник) – надзвичайно багате зібрання українського лексичного матеріалу. Такого типу об'ємного словника не знала попередня лексикографія.., такий словник .. є стартом для подальшого розвитку літературної мови» [61, с. 91–92]. Як позитивне варто також відзначити висловлені в рецензії міркування щодо перспектив використання РУСа-1933: «Сучасне українське мовознавство повинне зберігати духовний контакт із поколіннями доби розстріляного відродження, використати кращі лінгвістичні здобутки цього синхронного зрізу становлення української лексикографії» [61, с. 92]. До кращих здобутків української перекладної лексикографії дослідниця зараховує й аналізований словник.

«Російсько-український словник» (1924–1933) та українське академічне словникарство», В. Ф. Старко, 2008 р. У вступній частині автор зазначає, що РУС-1933 «став одним із найвидатніших творів української лексикографії» [175, с. 174], розглядає історію його укладання та удосконалення для широкого кола користувачів у ХХІ ст. В основній частині дослідник відзначає, що науковість та авторитетність є основними особ-

ливостями словника, переконливо доводить, що РУС-1933 є академічним словником. У висновках В. Ф. Старко дає схвальну оцінку словнику й обґрунтовує його значення для української лексикографії: «Це справді академічний словник, авторитетне джерело для розвитку української лексикографії, а також основа для системного очищення та оновлення української мови» [175, с. 180]. Продовжуючи традиції, закладені в попередніх рецензіях, дослідник також окреслює перспективи використання цього академічного словника в сучасній науці. На думку дослідника, РУС-1933 варто «якнайширше використовувати в укладанні нових словників і при розв'язанні спірних питань сучасної української мови» [175, с. 180]. Автор рецензії вважає словник авторитетною лексикографічною працею й не подає жодних критичних зауважень до неї.

У проаналізованих рецензіях дослідницького характеру міститься оцінка РУСа-1933 в цілому. Однак, окрім цих рецензій, існує значна кількість праць, у яких проаналізовано окремі аспекти словника: наукову мову й термінологічну лексику (Є. А. Карпіловська, О. Д. Кочерга, Є. В. Мейнарович [80]; А. О. Матанцева [107; 108]; Л. Г. Боярова [15]); сталі вислови (О. І. Скопненко [173]); багатства синонімічних рядів (Т. М. Пронь [157]); варіантні реалізації лексико-семантичної системи (Т. М. Мельник [113; 114]); окремі аспекти джерельної бази словника (Б. К. Галас [31]); лексикографічний контекст IV тому та лексико-ілюстративну базу всього словника (О. М. Тищенко [187; 188; 189]).

Отже, після паузи 80-х рр., починаючи з 1991 р., РУС-1933 повертається до кола наукових зацікавлень фахівців. Зміст зовнішньої критики словника звільняється від ідеологічного забарвлення й набуває наукових рис. Сучасна наукова критика РУСа-1933 є багатоаспектною та конструктивною, оскільки фахівці у процесі аналізу словника влилися в дослідницьку роботу, що суттєво сприяло поновленню авторитету цієї лексикографічної праці.

1.2.2.3 Суспільна критика РУСа-1933

Окрім рецензій, розглянутих вище, РУС-1933 обговорювали й на сторінках сучасної преси. Критика словника в періодичних виданнях поєднує мовознавчий та публіцистичний підходи, а тому досить часто насажена емоційністю. До таких відгуків належить праця А. Лісової під промовистою назвою «Словник, политий кров'ю» 2008 р. Для характеристики РУСа-1933 автор використовує значну кількість зворотів із яскравим емоційно-експресивним забарвленням: «геніальний твір української філології», «фундаментальна мовознавча праця, якій суди-

лося залишитися неперевершеною у своїй галузі», «титанічна праця» [99]. У рецензії міститься короткий огляд історії укладання словника, долі його авторів, які були «невтомними працівниками на ниві українського національного відродження» [99]. Автор зазначає, що всі укладачі РУСа-1933 стали жертвами сталінського режиму: «Комуністичний молох намагався знищити і сам «Словник». Проте печальна доля спіткала лише його четвертий том» [99]. Автор дає позитивну оцінку РУСу-1933, стверджуючи, що українське слово, зафіксоване у ньому, «здатне протистояти навіть пекельному вогню, дивуючи світ своєю досконалістю та невмирущістю» [99]. А. Лісова закликає активно використовувати словник у наш час: «Просто необхідно, щоб кожен українець хоча б краєм ока зазирнув під цю обпалену палітурку – нехай і віртуально», вважає, що словник здатен навчити «зросійщені покоління говорити українською» [99].

Окрім періодичних видань, починаючи з 2006 р., РУС-1933 активно обговорюють на форумах та сайтах, де йому присвячено окремі теми: «Словник Кримського онлайн» (<http://forum.slovnyk.ua> [далі – [forum.slovnyk](http://forum.slovnyk.ua)]); «Первозваний чи Первозванний?», «Українська мова в Twitter», «Бытовать» (<http://r2u.org.ua/forum/> [далі – [forum.r2u](http://forum.r2u.org.ua)]); «Російсько-український словник Кримського онлайн!» (<http://translate-ua.livejournal.com/20146.html> [далі – [livejournal](http://livejournal.com)]); «Російсько-український академічний словник (1924–1933)» (<http://www.mathsociety.kiev.ua/forum/viewtopic.php?t=43&f=5#p113> [далі – [mathsociety](http://www.mathsociety.kiev.ua)]); офіційна сторінка (<https://www.facebook.com/r2u.org.ua/> [далі – [facebook](https://www.facebook.com/r2u.org.ua/)]).

Учасники обговорень переважно вважають РУС-1933 «легендарним» [[mathsociety](http://www.mathsociety.kiev.ua)], «найкращим російсько-українським словником», «раритетним шедевром» [[forum.slovnyk](http://forum.slovnyk.ua)], «найдорожчим надбанням», «справжнім скарбом» [[facebook](https://www.facebook.com/r2u.org.ua/)] і відзначають, що початок процесу його оцифрування став важливим етапом розвитку української перекладної лексикографії. Із 2007 р. спостерігаємо зміну акцентів у публічних обговореннях – основну увагу скеровують на зміст словника, а не на процес його оцифрування. Однак у поглядах учасників обговорення на роль і місце РУСа-1933 в сучасній лексикографії фіксуємо розбіжності: дехто визнає його «одним з кращих російсько-українських словників», а інші стверджують, що «словник є тільки історичним джерелом, свідченням мовних експериментів доби.., сприймати його рекомендації некритично у наш час було б дуже дивно», оскільки «йому властиві всі вади

перехідного періоду встановлення радянської влади, українізації та її розгрому», зокрема такі: «хитання між народницько-етнографічною та європеїзаторською тенденціями», «брак належних семантичних та стилістичних коментарів», те, що окремі випуски словника були редаговані різними людьми й «відображали їхні погляди, смаківщину» [livejournal].

Деякі учасники обговорення переконують, що цей словник укладений «самописно», тобто до його реєстру «входять слова, які ніколи в мові не вживалися і не вживатимуться», однак не аргументують цього: «Не можу зараз навести приклади, але такі надпуристичні вигадки у Кримського-Єфремова трапляються» [forum.r2u]. У відповідь інші учасники доводять, що не помітили у словнику «надмірного пуризму». Під час обговорення кожен з учасників є категоричним у своїх висловлюваннях щодо змісту словника, унаслідок чого не вдається досягнути консенсусу. Однак усі вони погоджуються з тим, що повернення РУСа-1933 до сучасного мовця є важливим як для історичної, так і для сучасної перекладної лексикографії.

Отже, критика РУСа-1933 в різні періоди розвитку української перекладної лексикографії відрізняється своїм змістовим наповненням та ідеологічним забарвленням. Критики, порівнюючи РУС-1933 з іншими словниками, визнали такі його переваги: питома українська лексика в перекладній частині, питома українські моделі словотвору, термінологічна лексика з українськими основами, багатство та розгалуженість поданих у словнику дериваційних ланцюжків, значна кількість фразеологізмів, розширені синонімії ряди, наявність лінгвістичних позначок. Однак варто зазначити, що словник містить і ряд об'єктивно встановлених недоліків, зокрема таких: українські відповідники до російських слів не завжди вдалі; наявність «кованих слів», які частково можуть бути виправдані народницькими поглядами А. Ю. Кримського; недостатнє розмежування семантичних і стилістичних відповідників; недоопрацьованість української частини словника, яку визнавали й самі укладачі; в окремих випадках порушення гіперо-гіпонімії відношень під час наведення перекладних еквівалентів. Сьогодні РУС-1933 так само перебуває в колі наукових інтересів сучасних мовознавців та лексикографів, користувачів, його високо поцінують на сторінках збірників наукових праць та періодичних видань, інтернет-форумах, що свідчить про поступове повернення цього словника до активного вжитку не лише науковою спільнотою, а й пересічними користувачами.

1.3 РУС-1933 як джерело перекладних словників ХХ–ХХІ ст.: формальний статус

РУС-1933 – надзвичайно багате зібрання українського лексичного матеріалу ХІХ–ХХ ст. Як стверджував Ю. В. Шевельов, «такий словник – це рамки літературної мови даного часу і старт її дальшого розвитку» [208, с. 34]. Однак нормалізатори української мови ХХ ст. мали інший погляд на цю лексикографічну працю. 1934 р. було опубліковано «Резолюцію Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології», де низка пунктів стосувалася словників: «У цілому вся дотеперішня словникова продукція .. свідчить про несумісне з поглядами пролетаріату методологічне настановлення деяких наукових робітників, в основі своїй буржуазно-націоналістичне» [158, с. 145].

Із цього часу й до 80-х років ХХ ст. словники стали одним із основних знарядь боротьби з самою мовою. Порівняно з попередніми періодами заборон та обмежень у розвитку української мови, це був період, коли радянська влада прагнула зруйнувати мовну систему зсередини: «саму структуру, основу безборонної літературної мови відкрито російським впливам і позикам, а її діалектну основу зрушено на схід» [212, с. 215]. Як стверджують Г. Шевчук та В. Нетай³, «безсилі заборонити і скасувати ненависну їм українську мову, большевики почали русифікацію її зсередини.. Кожний недолугий газетний борзописець мав право черпати повними жменями російські слова і вирази і, переписавши їх через «і з крапкою», видавати за українські» [213]. У такий спосіб, на думку Ю. В. Шевельова, радянська система прагнула встановити «контроль над структурою української мови» [212, с. 267]. Були заборонені до вжитку не лише слова, а й синтаксичні конструкції, граматичні форми, орфографічні й орфоепічні правила, натомість активно пропагували ближчі до російських або й цілком перенесені з російської мови.

Таке сплановане владою спрямування української мови в бік російської мало на меті «перервати досягнуту в 20-х рр. цілісність української літературної мови, вилучити ті елементи, що ввійшли до неї із західноукраїнських діалектів і з галицько-буковинської літературної мови другої половини ХІХ – початку ХХ ст.» [106, с. 10]. Як бачимо, на початку ХХ ст. радянська система поглибила конфлікт між українською й російською мовами, використавши внутрішньомовні чинники.

---

³ Г. Шевчук – псевдонім Ю. В. Шевельова, В. Нетай – псевдонім В. Г. Цебенка.

У цей період, крім укладання РУСа-1933, А. Ю. Кримський займався остаточним редагуванням «Російсько-українського словника правничої мови», що був опублікований 1926 р. (далі – РУСПМ-1926). У передмові цього словника зазначено, що робота А. Ю. Кримського не обмежилася на суто філологічному обробленні матеріалу: «Він ще й од себе збагатив словник термінами, взятими з тих джерел, якими Комісія не встигла покористуватися» [РУСПМ-1926, с. 3]. Серед офіційних джерел РУСПМ-1926 не вказано РУС-1933, однак можемо припустити, що А. Ю. Кримський міг використовувати приступний йому лексичний матеріал РУСа-1933 в РУСПМ-1926.

Як уже було зазначено, працю мовознавців 20-х рр. було оголошено «шкідницькою й націоналістичною», «спрямованою на відрив української мови від російської» [201, с. 42–43]. За таких обставин РУС-1933, визнаний буржуазно-націоналістичним словником, не могли офіційно використовувати як джерело лексичного матеріалу для укладання наступних перекладних словників ХХ ст.

Це засвідчив «Російсько-український словник» за редакцією С. І. Василевського та П. С. Мустяци 1937 р. (далі – РУС-1937). Зважаючи на те, що цей словник був «очищений від непотрібної лексики і поповнений свіжим і актуальним матеріалом» [44, с. 197], РУС-1933 офіційно не ввійшов до його джерельної бази. Як зазначає Ю. В. Шевельов, укладачі РУСа-1937 «вибирали (або впроваджували) слова, близькі до російських, лишаючи поза межами словника ті синоніми, що могли б збити їх з накресленого шляху. Це було тим легше зробити, бо впорядники взагалі уникали синоніміки, щоб у споживача, боронь Боже, не творилося враження, що українська мова може бути багатшою на слова і семантичні відтінки, ніж російська» [210, с. 282] (детальніше про скорочення синонімічних рядів у РУСі-1937 ідеться в підрозділі 2.2.). Попри те, що реєстр РУСа-1937 був більше підлаштованим під тогочасні ідеологічні вимоги, він усе-таки потрапив під шквал негативної критики й також був визнаний буржуазно-націоналістичним словником.

Наступним етапом лексичного уподібнення української мови до російської став РУС-1948. А. А. Москаленко, проаналізувавши цей словник, відзначив такі його хиби: пропуск українських синонімів до окремих російських слів, неточні пояснення російських слів українською мовою, непослідовність указування на стилістичну функцію слова, суперечливість доданих до слів ремарок *уст.* (застаріле), *арх.* (архаїзм), *вульг.*

(вульгарне), *простор*. (просторічне слово) [117, с. 132]. Варто зазначити, що обговорення I тому РУСа-1948 у 1940 р. викликало істотні зауваження щодо принципів його укладання. У зв'язку з цим у вересні 1940 р. було створено Урядову редакційну Комісію для редагування російсько-українського словника, до складу якої зарахували й А. Ю. Кримського. У процесі роботи Комісії було багато ускладнень. Зважаючи на суперечливість матеріалу словника, виникла потреба ґрунтовного перегляду всього реєстру російських слів і українських відповідників до них. Із цією метою Редакційна Комісія ухвалила рішення створити підкомісію у складі 5 членів: А. Ю. Кримського (голова підкомісії), М. Я. Калиновича, П. Г. Тичини, Ю. І. Яновського та М. К. Грунського.

У процесі роботи між А. Ю. Кримським та М. Я. Калиновичем, під керівництвом якого було укладено I том РУСа-1948, виникли категоричні розходження щодо основних методологічних засад побудови словника. У листі від 4 травня 1941 р. до Голови Урядової редакційної комісії Ф. А. Редька А. Ю. Кримський заявляє: «Я рішуче і безповоротно виходжу із складу комісії, бо не маю вже сил, фізичних навіть, виносити ту шкоду, яку мені завдають ті засідання. Словник складено не попросту в обрусительному дусі (це було б ще півбіді): складено його із свідомим напрямом систематично покалічити нашу мову, спотворити й перекрутити її структуру. А в державній комісії калічники нашої мови, автори цього антинаукового й тенденційно шкідливого «російсько-російського» словника, засіли не на лаві підсудних у характері провинників, ба на лаві суддів, з правом вирішальних голосів.. Я рішуче бажаю бути непричетним до цього словника, а тим самим і не відповідати морально за будь-які його лексичні і, надто, морфологічні факти» [86, с. 5].

За таких умов М. Я. Калинович не використав РУС-1933 як джерело лексичного матеріалу, а навпаки різко засудив його: «Видані шість випусків цього словника непридатні для користування, бо в них проявлені відверті буржуазно-націоналістичні тенденції. Укладачі і редактори цього словника, в більшості буржуазно-націоналістичні мовознавці, вороги українського народу, всіляко ігнорували спорідненість і взаємозв'язок російської та української мов» [РУС-1948: XIII]. На думку М. Я. Калиновича, буржуазно-націоналістичні хиби РУСа-1933 полягали в тому, що його укладачі з української частини «витравляли слова, тожні з російськими, вводячи замість них спотворені терміни, архаїзми і вигадані, ніким не вживані слова, чужі живій мові українського народу,

мові радянської преси і художньої літератури. В словник був зовсім закритий доступ новим словам, особливо соціально-економічній і політичній лексиці, що виникла в радянську епоху» [РУС-1948: XIII].

Укладачі РУСа-1948 стверджували, що «з твердим усвідомленням однакової згубності місцевого націоналізму і безрідного космополітизму ми доклали і докладаємо всіх зусиль, щоб остаточно викоренити всілякі рештки зловмисного засмічення української мови і штучного відриву її від братньої російської» [18, с. 8]. Однак, вважаємо, що під «зловмисним засміченням» розуміли ті особливості, що відрізняли українську мову від російської й перешкоджали їхньому зближенню. Тому РУС-1933 не ввійшов до списку джерел РУСа-1948.

Отже, радянська влада того часу активно пропагувала принципи, за яких не могло бути ніяких особливостей української мови: «кожному російському слову повинно відповідати українське слово – і тільки одне» [213]. Як зазначають Г. Шевчук та В. Нетай, «українську мову почали вкладати на прокрустове ложе російської мови», що призвело до таких наслідків: «якщо російська мова була деколи багатша на синоніми, то вони просто переносились живцем в українську.. З другого боку, якщо українська мова була багатша на синоніми або розгалуження слів, то всі «зайві» проти російської мови слова відкидалися і практично заборонялись» [213]. Тому російсько-українські словники 1937 р. і 1948 р., на думку Ю. В. Шевельова, «не мають жадної вартости, бо складені спеціально для русифікації української мови і не використовують багатства народних говірок і літературної мови, а натомість штучно підганяють українську мову до норм і звичок російської мови» [215, с. 69]. Однак РУС-1948 протягом тривалого часу був настільною книгою кожного літературного критика й редактора, оскільки мав настанови на сувору, однозначну нормативність, на встановлення в багатьох випадках єдино можливої норми [137, с. 20]. Він остаточно завершив справу, започатковану РУСом-1937 з «очищення лексичного складу української мови від різного роду перекручень і взагалі вигадок окремих осіб» [137, с. 228] та сприяв нівелюванню авторитету РУСа-1933 і його укладачів в очах пересічних користувачів – тавро буржуазно-націоналістичного словника, непридатного для використання, закріпилося за ним на довгі роки і призвело до витіснення його на периферію української лексикографії до 90-х рр. ХХ ст.

Наступним періодом у розвитку двомовної лексикографії став три-томний «Російсько-український словник» за редакцією С. І. Головащука 1969 р. (далі – РУС-1969), який, на думку дослідників, мав низку переваг порівняно з РУСом-1948. Зокрема, Л. С. Паламарчук відзначив, що укладачі РУСа-1969 уточнили переклад багатьох реєстрових слів за допомогою додавання нових відповідників і розширення синонімії рядів, а також уважно підійшовши до порядку розміщення українських відповідників: «Зазвичай, у розгляданому словнику першим стоїть найуживаніший український еквівалент, а далі подаються рідше вживані відповідники, тобто слова, дещо віддалені семантично, або ж стилістично чи жанрово обмежені, лексеми-кальки й запозичення» [132, с. 85].

Укладачі РУСа-1969 змушені були під тиском зовнішніх обставин продовжувати традиційну на той час практику критикувати РУС-1933 й не використовувати його як офіційне джерело українського лексичного матеріалу: «Основною хобою цього словника було те, що в ньому бракувало багатьох російських слів, насамперед лексики радянського часу; крім того, для нього характерними були архаїзація української літературної мови, наявність багатьох діалектизмів, недостатнє семантичне і стилістичне розмежування українських відповідників, наведених до російського слова, і т. ін.» [РУС-1969, с. XV].

Зауважимо, що укладачі РУСа-1969 намагалися побудувати словник на наукових засадах, розташовуючи перекладні еквіваленти у словниковій статті відповідно до традицій слововживання, як це було в РУСі-1933, а не вказівок влади, і поповнюючи синонімії ряди відповідниками, що були зафіксовані в РУСі-1933 (див. пункт 2.2.). Однак, попри це, повністю викоренити зі словника скальковану лексику не вдалося. На сторінках РУСа-1969 можна простежити протистояння української та російської мов, що іноді «увінчувалися почесною перемогою, а іноді – лише дипломатичним компромісом чи й зовсім невиправданою здачею позицій» [167, с. 472].

Отже, попри певні досягнення відродженого, однак зрадянзованого українського мовознавства після доби терору, ідеологічно незмінними zostалися три його постулати – «благотворний» вплив російської мови на українську; визначальна роль російської мови у процесах формування спільного лексичного фонду «братніх» мов народів СРСР; широке впровадження інтернаціоналізмів [105, с. 53], які більшою чи меншою мірою

були зреалізовані в російсько-українських словниках 1937 р., 1948 р. й 1969 р. Офіційно укладачі цих словників не використали РУС-1933 як джерело української лексики, натомість активно критикували його, відзначаючи низку «націоналістичних» недоліків.

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. в Україні поживався розвиток перекладної лексикографії. У світ вийшла значна кількість російсько-українських словників різного обсягу, які почали орієнтуватися на актуалізацію питомих українських відповідників до російських слів, винесення їх на перше місце в перекладній частині словникової статті. Однак, проаналізувавши списки джерел «Російсько-українського і українсько-російського словника» Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, С. В. Шевчук 1995 р.; «Нового російсько-українського словника-довідника» С. Я. Єрмоленко, В. І. Єрмоленко, К. В. Ленець, Л. О. Пустовіт 1999 р.; «Практичного російсько-українського словника: найуживаніші слова і вислови» Ф. А. Непійводи 2000 р.; «Російсько-українського словника» О. І. Скопненка, Т. В. Цимбалюк 2002 р.; «Російсько-українського словника» І. О. Анніної, Г. Н. Горюшиної, І. С. Гнатюк, В. В. Жайворонка та ін. 2003 р. (далі – РУС-2003); «Новітнього російсько-українського словника» Т. В. Ковальнової, Л. П. Ковриги 2004 р.; «Сучасного російсько-українського, українсько-російського словника» М. Г. Зубкова 2005 р.; «Російсько-українського та українсько-російського словника в одному томі» за ред. В. Т. Бусела 2008 р., ми з'ясували, що РУС-1933 не був уведений до списку лексикографічних джерел цих словників [149, с. 285–286].

Офіційно як джерело лексичного матеріалу РУС-1933 використали І. С. Гнатюк, С. І. Головащук, В. В. Жайворонок, І. О. Анніна, В. Л. Іващенко та ін., вибудовуючи українську частину «Російсько-українського словника», який вийшов в Інституті української мови НАН України у 2011–2014 рр. (далі – РУС-2014): «Традицію, закладену в словнику А. Кримського і С. Єфремова, треба продовжувати. Цей словник дуже часто ставав нам у пригоді, ми взяли з нього багато відповідників. Наприклад, *единорог – однорожець, безбородый – безбородько, голобородько* та багато інших» [36]. Факт засвідчення використання РУСа-1933 в академічному РУСі-2014 свідчить про офіційну реабілітацію цього словника як джерела питомих українських відповідників до російських слів, про його актуальність та відповідність вимогам сучасної лексичної й лексикографічної нормативності.

Отже, із 12 проаналізованих словників лише в РУСі-2014 офіційно використано РУС-1933 як одне з лексикографічних джерел. Невикористання РУСа-1933 під час укладання словників періоду початку незалежності України спричинене здебільшого нівелюванням його авторитету, а також відсутністю можливості доступу до нього. Однак нове життя, надане цьому словнику як джерелу питомих українських відповідників до російських слів у РУСі-2014, свідчить про розвиток української перекладної лексикографії в напрямі реактивації не лише окремих лексичних одиниць, а й лексикографічних традицій. Варто зазначити, що з'ясування проблеми використання / невикористання РУСа-1933 як лексикографічного джерела для російсько-українських словників насамперед радянського часу не може обмежитися лише аналізом передмови та списку джерел цих словників, оскільки з політичних міркувань укладачі словників могли не вводити РУС-1933 до списку джерел, проте використати лексичний матеріал, уміщений у ньому. Це зумовлює необхідність аналізу української частини реєстрів РУСа-1933 та інших російсько-українських словників, знакових у розвитку української перекладної лексикографії, щодо наявності спільних тенденцій у поданні питомих українських відповідників до російських слів, що здійснено в наступному розділі.

РОЗДІЛ 2 «РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК» ЗА РЕДАКЦІЄЮ А. Ю. КРИМСЬКОГО ТА С. О. ЄФРЕМОВА В ДЕСКРИПТИВНО-ПРЕСКРИПТИВНОМУ ВИМІРІ

2.1 Нормативний підхід у лексикографії

2.1.1 Основні завдання нормативного словника

Достовірними фіксаторами змін у лексико-семантичній системі мови й кодифікаторами норм літературної мови є загальномовні лексикографічні праці, оскільки саме в них віддзеркалюються рівень розвитку літературних норм, стан суспільної мовосвідомості етносу в той чи інший період. Загальномовні нормативні словники сприяють підвищенню культури особистості й водночас є засобом цілеспрямованої й науково обґрунтованої мовної політики. Користувачі загальномовних словників підвищують культуру власного мовлення, розвивають мовний смак і чуття слова.

В основі загальномовного нормативного словника лежить розуміння норми як способу мовного вираження, який, по-перше, відображає об'єктивні закономірності мовної системи, а по-друге, отримує суспільне схвалення, що підтверджує слововживання авторитетних письменників [40, с. 78]. Ураховуючи це, завдання нормативного словника полягає не тільки в максимально точному й повному тлумаченні значень і відтінків значень усіх слів, уведених до реєстру, але й в оцінці їхніх стилістичних, граматичних та акцентологічних особливостей, а в перекладному словнику – вдалості підібраних перекладних еквівалентів.

П. Й. Горєцький стверджував, що «словник, фіксуючи певні слова й ілюструючи їх прикладами літературного вжитку, тим самим у великій мірі стає словником нормативним» [45, с. 11]. Г. М. Яворська зауважує, що нормативний словник «лише кодифікує наявну літературну норму, що усталилася в мовному вжитку, а не робить нормативним те чи інше конкретне слововживання» [220, с. 13]. Однак вважаємо, що це не завжди так, адже ввівши до реєстру словника діалектизм, вульгаризм, просторіччя тощо й не поставивши при ньому відповідної ремарки, слово буде сприйматися користувачами словника як нормативне.

Укладання словників, що є кодифікаторами мовної норми, – це важка й відповідальна праця, оскільки нормативність – явище відносне: літературна мова є динамічною системою, якій властиві механізми збага-

чення, поповнення, розвитку [205, с. 168]. Тому укладачі нормативного словника мають розробити чітку систему принципів, що будуть регулювати можливість уведення того чи того слова до реєстру. На цьому свого часу наголошував також Л. С. Паламарчук, вважаючи, що нормативний словник має бути укладений із «дотриманням наукових засад і виробленої для нього наукової концепції» [132, с. 16].

Нормативний словник, зберігаючи культурні мовні традиції, має водночас звільнитися від надуманих догм, які гальмують розвиток мови. На думку К. С. Горбачевича, він має проявляти розумну стриманість, виходити не зі «смакового» пуризму, а зі знання закономірностей розвитку мови, зі спостережень за матеріалами сучасного слововживання [40, с. 86].

Л. В. Струганець стверджує, що словник як кодифікаційна праця певною мірою «запрограмований» на неадекватне відображення реальних мовних норм. Це зумовлено комплексом зовнішніх та внутрішніх недоліків, властивих кодифікації. До зовнішніх недоліків дослідниця відносить типовий для багатьох нормативних описів ригоризм, відсутність вказівок на варіанти й на сфери функціонування варіантів у межах літературної мови, невідповідність кодифікації сучасній нормі, орієнтацію на стару норму, а до внутрішніх – сам факт існування кодифікації [177]. На думку Л. В. Струганець, кодифікаційні праці, насамперед словники, стають зразком для наступних нормативних праць і таким чином на багато років закріплюють функціонування вже неактуальної старої мовної норми. Польський лексикограф Я. Карлович писав, що словник має бути поза будь-якими граматичними чи пуристичними теоріями й об'єктивно представляти весь інвентар мови, на основі якого (але вже поза ним) мовознавці можуть давати свої оцінки щодо мови [226].

Подеколи термін «нормативний словник» ототожнюють із терміном «словник академічного типу» або «академічний словник». Зокрема, Л. В. Щерба під академічним словником розумів нормативний словник, оскільки, якщо б справа була у формальній назві чи виданні, то будь-який словник, виданий в Академії, вважався б академічним [219]. Д. М. Шмельов нормативним вважає словник, який «достатньо послідовно обмежує те, що реально існує в літературній мові певної епохи, й те, що лише спорадично проникає у неї (з діалектів, жаргонів, мови попередніх епох, відомої нам через книги та ін.) як самим реєстром, так і за допомогою відповідних ремарок» [216, с. 45]. Однак найповніше визна-

чення академічного словника, на нашу думку, дає В. Ф. Старко: «Академічний словник – це словник 1) укладений відповідно до вимог науки; 2) який має статус традиційного/канонічного видання серед подібних; 3) що його підготував і видав відповідний відділ академії наук» [175, с. 176]. Дослідник зауважує, що в разі недотримання першої вимоги, словник навряд чи може претендувати на статус канонічного. Якщо порушено лише другу вимогу, то це свідчить про те, що існує інший подібний словник, якому надають перевагу. Третя вимога є факультативною, оскільки словник може бути академічним, навіть якщо його уклали не в академії. Щодо досліджуваного нами РУСа-1933, О. Д. Кочерга стверджує, що це «справді академічний словник» [89].

Здійснюючи аналіз РУСа-1933 з погляду його нормативності, вважаємо за необхідне розмежувати поняття «лексична нормативність» і «лексикографічна нормативність» за характером об'єкта вноормування (лексема і словник); «deskриптивна нормативність» і «presкриптивна нормативність» – за характером подання мовного матеріалу: описовий характер (deskриптивна) чи приписовий (presкриптивна), чи той і той у певних співвідношеннях.

Отже, необхідно з'ясувати, чи можна кваліфікувати РУС-1933 як нормативний словник, а саме: чи відповідає він вимогам лексичної й лексикографічної нормативності, у якому співвідношенні перебувають його deskриптивна і presкриптивна нормативність.

2.1.2 Лексична нормативність РУСа-1933

Лексична нормативність словника – це відповідність лексики, зафіксованої у ньому, мовній нормі тієї доби, у яку він був створений. Тобто в основі словника лежить принцип відбору: до реєстру вводять лише ті слова, які отримали статус літературної норми, а нелітературні елементи (діалекти, просторіччя, жаргонізми тощо) обов'язково марковані стилістичними ремарками [142, с. 29].

На різних етапах розвитку лінгвістики актуальними були різні критерії оцінки нормативності мовних одиниць відповідно до різного розуміння норми. На поч. ХХ ст. провідними критеріями були ступінь уживаності мовних одиниць за умови авторитетності джерел і традиційність. У 1928 р. М. Ф. Сулима висловив думку, що нормативність кожного лінгвістичного явища необхідно оцінювати за такими критеріями: «якнайширша вживаність і природність котрогось факту в народній мові, зручність котрогось факту з погляду мовного поступу (нюансація думки,

економія енергії, а не «паперу»), поширеність і потрібність котрогось мовного факту (коли він узгоджений із системою народньої мови) в мові письменницькій, науковій то-що» [181, с. 137]. Припускаємо, що саме на ці критерії орієнтувалися й укладачі РУСа-1933, формуючи українську частину реєстру.

Зауважимо, що у процесі розвитку лінгвістики виникали нові критерії, а раніше виокремлені поглиблювалися чи втрачали свою авторитетність. Виходячи з цього, виникає необхідність простеження динаміки в поглядах мовознавців на критерії оцінки нормативності мовних одиниць. Це дасть змогу встановити, які з критеріїв, що були провідними під час укладання РУСа-1933, залишилися актуальними сьогодні й у результаті цього випрацювати підходи до встановлення відповідності лексики, зафіксованої у словнику, нормам сучасної української літературної мови. Основну увагу звертаємо на лексику, яку у 30-ті рр. ХХ ст. було оголошено ненормативною та заборонено до вживання.

Більшість мовознавців наголошує, що під час нормативного відбору мовних засобів вирішальними є культурно-історичні чинники, а саме ступінь поширеності мовного явища та авторитетність джерела, що фіксує це явище. У 1951 р. Ю. В. Шевельов стверджував, що «норми літературної мови тим кращі, чим більше вони відповідають тенденціям розвитку даної мови й чим на більше число мовців вони спираються» [215, с. 9]. Аналогічну думку 1967 р. висловила Є. Ф. Петрищева, яка вважала, що всі критерії мають другорядне значення – окрім критерію міри поширеності оцінки у свідомості мовців [135]. В. О. Іцкович 1981 р. наголошував, що під час установавання нормативності мовного явища кодифікатор має опиратися на два основних критерії: відповідність моделям, які існують у мові, і вживаність (з урахуванням престижності джерела) [72, с. 26].

Однак сучасні науковці відзначають, що поширеність не може бути основним критерієм нормативності, оскільки, з одного боку, поширеною й часто повторюваною може бути помилка, а з іншого, у мові існує значна кількість малочастотних явищ, які можуть не увійти навіть до значної за обсягом вибірки. Критерій авторитетності джерела також є суперечливим, оскільки в умовах засилля на літературному ринку масової літератури «престиж і авторитет перестали бути єдиними важелями живого мовлення» [3, с. 395]. Тому можна вважати, що критерії міри

поширеності явища й авторитетність джерел є недостатніми для встановлення норми навіть за умови їхнього одночасного використання.

Критерій літературності, запропонований Л. В. Щербою 1957 р., також не отримав наукового схвалення, оскільки був досить невизначеним і фактично зводився до традиційності [218, с. 126]. У 1966 р. В. Г. Костомаров та О. О. Леонт'єв найважливішим критерієм норми пропонували вважати функціонально-стилістичну доцільність [87, с. 5], оскільки нормативність явища може бути встановлена лише в контексті, а не в умовах ізоляції.

У 1976 р. М. М. Пилинський найчіткіше, на нашу думку, формулює критерії літературної норми і принципи їхнього застосування: 1) територіальний критерій (культурно-історичний), 2) критерій авторитетних письменників, 3) критерій визнаних зразків, 4) критерій мовної традиції, 5) критерій відповідності законам мови, системі, структурі мови, 6) критерій поширеності (статистичний), 7) національний критерій, 8) формально-логічний критерій, 9) естетичний критерій [137, с. 103]. Зауважимо, що ці критерії були провідними не лише в українському мовознавстві. Протягом 1950–1980-х рр. польський мовознавець В. Дорошевський визначив такі критерії «мовної правильності»: 1) формально-логічний, 2) національний, 3) естетичний, 4) географічний, 5) індивідуально-авторський, 6) історичний, 7) сценічний, 8) шкільний, 9) орфографічний [224; 225]. В. Ценьковський 1978 р. запропонував аналогічну систему критеріїв для оцінки мовних одиниць: 1) логічний, 2) функціональний, 3) національний, 4) літературний, 5) географічний, 6) історичний, 7) естетичний [222].

Вважаємо, що всі ці критерії під час кодифікування мовних явищ треба розглядати сукупно, проте вирішальним для відбору мовних засобів до реєстру нормативного словника, як слушно зауважував М. М. Пилинський, має бути «критерій відповідності системі в широкому розумінні» [137, с. 172]. У час укладання РУСа-1933 переважало розуміння норми саме як системного явища, тому невідповідність одиниці системним критеріям унеможлиблювало її визнання нормативною і, відповідно, введення до реєстру нормативного словника.

Сучасні українські мовознавці, зокрема С. С. Єрмоленко, Т. А. Харитонova, О. Б. Ткаченко, Г. М. Яворська, В. А. Ткаченко, А. М. Шамота, як один із важливих критеріїв нормативності, виокремлюють чинник лінгвістичної свідомості – три типи ставлення до норми

української літературної мови: «романтичний», «європейський» та «елітарний». «Романтичний» тип розвинувся під впливом «етнографічного підходу» до літературного стандарту, за якого процеси нормування орієнтувалися на народнорозмовне мовлення. «Європейську» модель мовної свідомості простежують переважно у ставленні до запозичених слів. Для «елітарного» типу лінгвістичної свідомості реальні процеси мовного вжитку не вважаються остаточним критерієм норми, натомість пропонують форму, що є витвором фахівців, які оцінюють той чи інший варіант щодо його відповідності духові української мови [63, с. 8–10]. Перші два типи ставлення до норми були властиві і для укладачів РУСа-1933, про що свідчить внутрішня лексикографічна критика, а третій тип міг проявлятися під час уведення до реєстру «кованих» слів, що потребує детальнішого з'ясування.

Таким чином, критерії встановлення нормативності мовних одиниць, які були виокремлені на поч. ХХ ст., і якими, ймовірно, керувалися укладачі РУСа-1933, зберігають свою авторитетність до сьогодні. Провідними залишаються відповідність одиниці системі мови та частотність її використання в комунікативному процесі за умови авторитетності джерела [142, с. 31]. Це дає змогу аналізувати лексичну нормативність РУСа-1933 на сучасному етапі розвитку української літературної мови.

РУС-1933, на думку Ю. В. Шевельова, «має значення авторитету і закону для української літературної мови» [215, с. 12]. Проблемі нормативності лексики, зафіксованої у ньому, присвячені праці Є. А. Карпіловської, яка відзначила, що укладачі словника намагалися «усунути свідомі деформації» у складі українського лексикону, «вилучити моделі, не властиві українській мові, такі, які не відбивають її типологічні риси», послідовно ввівши до реєстру віддієслівні іменники-назви опредметнених дій із суфіксом **-ни(я)** замість нав'язаних українській мові моделей із суфіксом **-к(а)**; замінивши активні дієприкметники теперішнього часу із суфіксами **-уч(ий) / -юч(ий), -ач(ий) / -яч(ий)** віддієслівними прикметниками із суфіксами **-н(ий) / -льн(ий)** [79]. А. О. Руссу проаналізувала проблему кореляції питомих і запозичених терміноелементів у РУСі-1933 (на прикладі термінів на літеру М) [107]; особливості перекладу російських дієслів із префіксом **от-** українською мовою [108]; префіксацію як засіб дієслівного термінотворення (на прикладі українських дієслів із префіксами **ви-, на-, за-, від-**) [109; 164; 165]. Є. А. Карпіловська, О. Д. Кочерга, Є. В. Мейнарович стверджують, що

РУС-1933 є неоціненним джерелом наукової лексики, що нині є «напівзабутою» чи взагалі невідомою й не фігурує (чи фігурує з позначками «рідковживане», «місцеве») в сучасних словниках [80, с. 110].

Отже, окремі аспекти лексичної нормативності РУСа-1933 були предметом аналізу в поодиноких працях українських лінгвістів, однак системного дослідження не було здійснено. Тому виникає необхідність розроблення методики встановлення синхронної та діахронної нормативності лексики, зафіксованої в РУСі-1933, й актуальності її на сучасному етапі розвитку української літературної мови. Пропонуємо 3 дослідницькі підходи, які можуть бути використані й під час дослідження інших словників у цьому аспекті:

1) виявлення реактивованої лексики РУСа-1933 на матеріалі довільно обраного суцільного фрагмента українського реєстру РУСа-1933 та корпусу словників кінця ХІХ–поч. ХХ ст.;

2) виявлення реактивованої лексики на матеріалі елімінованої з ідеологічних причин лексики та корпусу словників кінця ХІХ–поч. ХХ ст.;

3) дослідження особливостей функціонування елімінованих питомих українських словотвірних моделей та моделей, активно пропагованих за радянського часу, у РУСі-1933 та наступних російсько-українських словниках.

2.1.2.1 Реактивована лексика РУСа-1933

У розвитку української літературної мови кінця ХХ–початку ХХІ ст. основною тенденцією є визначальний вплив суспільно-політичних чинників на мовну систему, що виявляється в появі нових слів, зміні їхніх значень. Ретельного вивчення потребує процес повернення до мовної практики шару лексем, уживаних раніше, але витіснених із певних соціальних, ідеологічних причин. Однак це явище, як зазначає М. П. Дудик, ще не «лексикалізувалося в певному терміні чи терміносполуці» [60, с. 30]. Повернені до вжитку слова називають відродженими (Ю. В. Шевельов [211, с. 72–76]); реактивованими (Л. І. Мацько [111, с. 17], М. П. Дудик [60, с. 30–33]); інертними (В. В. Німчук [124, с. 355]); поверненими (О. В. Андрейченко [1, с. 4]); внутрішніми входженнями, або внутрішніми неологізмами (Д. В. Мазурик [101]); ревіталізованими (Т. Шіппан, А. В. Капуш [176, с. 88]), актуалізованими (Д. Х. Баранник [5], Г. М. Гайдученко [28, с. 58–61], О. А. Стишов [176, с. 88], О. Г. Тодор [191, с. 14], Л. В. Струганець [178,

с. 53–57], О. С. Ковтунець [83, с. 120]); активізованими (О. Г. Муромцева [119]). погоджуємося з М. П. Дудиком, вважаючи найбільш вдалим термін «реактивація», оскільки він «не тільки передає означуване поняття, але також є семантично прозорим, однозначним» [60, с. 30]. До того ж префікс латинського походження *re-* вказує на повторюваність позначуваної дії, тобто, як слушно зауважує М. П. Дудик, «навіть на морфемному рівні виражає сутність позначуваного процесу – повернення в мовну практику призабутих слів, висловів, окремих значень, іноді навіть відродження певних граматичних форм, синтаксичних конструкцій» [60, с. 30]. Процес реактивації лексики сприяє розширенню словника української літературної мови власними надбаннями й засвідчує зростання інтересу до національної мови. Реактивованими можуть бути й запозичення чи слова з іншомовними основами, що за продуманої мовної політики також можуть сприяти розвитку мови.

Л. І. Мацько зазначає, що повернення до активного словника української мови «тих її елементів, які силоміць були вилучені з норми» допоможе «відтворити і поповнити національний образ нашої мови на всіх її структурних рівнях завдяки приведенню у відповідність з етнічною природою української мови її літературних норм» [111, с. 15]. За рахунок реактивації лексики, на нашу думку, відбувається оновлення (чи відновлення) словникового складу літературної мови, що уможливило простеження динаміки лексичної норми.

Саме РУС-1933, як переконливо доводять Є. А. Карпіловська, Л. Т. Масенко, В. Ф. Старко та ін., є авторитетним джерелом для розвитку української лексикографії, а також основою для системного очищення та оновлення української мови. Тому дослідження процесів реактивації й актуалізації лексики, зафіксованої у цьому словнику, на сучасному етапі розвитку української літературної мови привернуло увагу науковців. Про це свідчать дослідження В. О. Балог, Н. Є. Лозової, Л. О. Тищенко, О. М. Тищенко, які виявили й опублікували 69 лексем, зафіксованих у РУСі-1933, деактивованих лексикографічно в середині ХХ ст., але які актуалізовано в текстах ХХІ ст., а саме: *бджолярство, богонатхненний, вибраниця, вівищитися, вигнанство, викрутасно, виховнік, забоятися, законотрухняний, заналізувати, запезаний, заплеснутися, запозичування, захланно, змалитися, зрідлий, індивідуалізувальний, індіговий, каварня, кажанячий, кандидатство, квікнути, кляча, козакофіл, лопання, мазюка, маріти,*

*марнослóвність, наванта́женість, наді́баний, наклéпний, на-
стоя́телька, невиді́мець, невитра́вно, недóпуск, недостáта,
нез'є́днаний, неочі́кувано, непитні́й, непо́єднаний, новонабу́тий,
обі́ясник, одноду́мка, опосі́дати, ося́жний, папері́вка, парно́та, пе-
ребі́вка, передáваний, пережиття́, перефастригува́ти, півтьма́,
підпи́сувач, пляці́на, повихваля́тися, позверхо́вний, помі́чення, по-
чі́тання, прия́знітися, простóювання, сві́тотво́рення, скласифі-
кува́ти, сльота́во, сміттяні́й, упо́єння, хитлі́вість [126], бо-
гоб́раний, кавува́ти, по́єтка [186]. Цими лексемами активно послу-
говуються на сторінках своїх творів сучасні українські письменники,
перекладачі й публіцисти, такі як Ю. І. Андрухович, Л. А. Дереш,
І. М. Дзюба, О. С. Забужко, І. В. Каганець, І. І. Карпа, В. О. Шевчук. Це
досить незначна кількість слів, ми переконані, що в РУСі-1933 їх набага-
то більше.*

Пропонуємо методику виявлення реактивованих слів, що були зафіксовані в РУСі-1933 (зокрема й уперше), розроблену у співавторстві з О. М. Тищенко [148]. Ця методика передбачає порівняльний аналіз фрагмента українського реєстру словника з фрагментом зведеного реєстру української лексики (далі – ЗР), укладеного в Інституті української мови НАН України на основі 20-ти загальнономовних та енциклопедичних словників ХІХ–ХХІ ст. З огляду на специфіку досліджуваного матеріалу до наявного ЗР залучено ще кілька російсько-українських словників.

Джерельна база дослідження – РУС-1933 з одного боку, з іншого боку – ЗР.

Мета дослідження – виявлення лексики, реактивованої узусно та лексикографічно (відносно періоду 1924–1933 рр. – часу виходу РУСа-1933), що, як свого часу зазначала Л. Т. Масенко, «дасть можливість кодифікувати в сучасній українській мові безпідставно вилучену з неї лексику» [81, с. 80]. Гадаємо, це сприятиме встановленню лексичної нормативності РУСа-1933 (у синхронії та діахронії).

Вважаємо за необхідне розмежувати *ранню* лексикографічну реактивацію лексики (від 30-х рр. до 1991 р.) та *пізню* (від 1991 р. – періоду Незалежності), що уможливить простеження тяглості лексикографічних традицій, закладених у РУСі-1933, чи зафіксує їхнє переривання у словниках радянського часу. Важливими є виявлення неосемантизмів, лексикографічних новотворів початку ХХ ст. (т. зв. «кованої» лексики) та лексики, уперше зафіксованої в РУСі-1933 як вторинному джерелі.

Принцип добору лексичного матеріалу – довільно обраний суцільний фрагмент українського реєстру РУСа-1933 (*природа – пріса*)⁴.

Алгоритм виявлення реактивованої лексики:

1) виявлення слів, які є в українській (перекладній) частині РУСа-1933, але немає у ЗР (на основі фрагмента *природа – пріса*). Для початку звернено увагу на зовнішню форму слова, без урахування синтагматики (обрано слова в початковій формі); семантичну відповідність встановлено у процесі аналізу зовнішньої форми⁵. Усього проаналізовано 101 одиницю з РУСа-1933 та 106 одиниць зі ЗР. Так засвідчено *лексикографічну деактивацію* лексики РУСа-1933;

2) виявлення слів, які є в РУСі-1933 і які з'являються у словниках наприкінці ХХ ст. – на поч. ХХІ ст. (період становлення Незалежності) – це Орф-1994, ВЗОС-2003, ВТС-2007, Орф-2009, РУС-2003, РУС-2014. Таку лексику вважаємо *лексикографічно реактивованою*;

3) дослідження текстів: лексикографічно деактивоване чи реактивоване слово трапляється в мовній практиці наприкінці ХХ – на поч. ХХІ ст. – отже, це свідчить про *узусну реактивацію лексики*. Для цього залучено Корпус текстів української мови <http://www.mova.info>, лексичну картотеку Інституту української мови та результати пошуку в системах мережі Інтернет (Google, Яндекс). Звернено увагу на час написання твору, оскільки саме він є показником того, чи слово справді реактивоване (тобто його відновили у вжитку після паузи в текстах середини ХХ ст.), чи воно не виходило з ужитку увесь час протягом ХХ ст., а прогалина є лише в лексикографічній фіксації радянського періоду (фіксація слів тільки в УНС-1943 та УАС-1955⁶ – діаспорних словниках – не є показником лексикографічного визнання того чи того слова в материковій Україні середини ХХ ст.);

4) аналіз стилістичного маркера вжитої лексеми: обмежувальні стилістичні ремарки у словниках (*діал.* (діалектне), *рідко* (рідковживане), *заст.* (застаріле) тощо) та стилістичне забарвлення тексту або функціональна роль ужитої лексеми (напр., цитування);

---

⁴ Автор щиро вдячна Олександрові Телемку та Андрієві Рисіну за дозвіл скористатися частотним показником українських слів академічного словника // Режим доступу: http://www.r2u.org.ua/data/krymsky_word_list.txt.gz.

⁵ Виявлення неосемантизмів та семантичної реактивації є перспективою наступних досліджень.

⁶ З-поміж джерел УНС вагому роль відіграв словник С. І. Желехівського та С. І. Недільського (СлЖН-1886), тому закономірною є тяглість фіксації певного шару лексики.

5) порівняння лексики РУСа-1933 з ранішими словниками виявляє: а) першу фіксацію вибраних нами слів за умови їхнього ранішого узусного вживання (за наявності цитати в РУСі-1933 та архівній картотеці Інституту української мови, дослідженням якої займається О. М. Тищенко [187; 188]); б) єдину фіксацію того чи того слова (що, зокрема, дає підстави для висновку про «кованість» слова чи форми слова, напр., видової пари).

Природно, що в аналізованому фрагменті (*природа* – *пріса*) містяться слова, які постійно перебували у вжитку, про що свідчить їхня наявність у переважній кількості словників, зокрема такі: *природа, природжений, природний, природник, природжувати* та ін. Ці слова, активні в діяchronії, не є об'єктом нашого аналізу. Принагідно може бути виявлене нове чи актуалізоване значення, що є предметом майбутніх досліджень.

Отже, виокремлено такі групи слів: слова, реактивовані і лексикографічно, й узусно; слова, реактивовані узусно; деактивовані слова. Принагідно виявлено ймовірно «ковані» слова та слова, вперше зафіксовані в РУСі-1933 як у вторинному джерелі, а також неосемантизми. Розгляньмо їх послідовно:

1. Слова, реактивовані і лексикографічно, й узусно: *природжіння, природжуватися, прирубаний*.

Природжіння. Пізня лексикографічна реактивація: після тривалої перерви слово знову починають фіксувати у словниках, однак спостерігаємо такий варіант наголошування – *природжіння*: ім. с. СлЖН-1886 (*природжінє*), СлГр-1909, УНС-1943, УАС-1955, ВТС-2007 (діал.). Узусна реактивація: виявлено контексти періоду 2005–2015 рр.; за виявленими цитатами перевірити наголошування наразі неможливо: «*Настав час, любі мої одномовці, поговорити про природжіння – дітородні органи людини*» (О. Є. Виженко, 2005); «*Пам'ятаю, як зв'язкового Антося совєти зловили, то так мучили, що язик одрізали і, як-то сказати, ну, природжіння його*» (Вісник+к, 2013); «*Суржик шкіри легко доходить до порозуміння з суржиком легеневим, мозковий суржик несилувано спілкується з суржиком природжіння*» (Блог Сергія Саржевського, 2015). У ВТС-2007 це слово марковано як *діалектне*, що підтверджують і виявлені цитати – лексема поширена в узусі переважно західного регіону.

Інформацію про реактивацію лексем *приро́щуватися* і *приру́баний* див. у публікації [148, с. 188].

2. Слова, реактивовані узусно: *прирозу́м'їтися, приростко́вий, приру́бання, приру́чваний, приряджа́ння, прирядже́ння, природні́й*.

Приру́чваний. До РУСа-1933 – не фіксоване. У РУСі-1933 це слово вживається паралельно з *припору́чваний* як переклад у статті *Пору́ч'ять, поручі́ть (припору́чваний* міститься в РУСі-2014). Узусна реактивація засвідчує це слово тільки з другим значенням: «*Гаура – короткорога, могутня, люта на вигляд тварина, іноді зображувана перед коритом чи яслами з кормом для вмиротворення її. Це дикий бик, тур, важко приручуваний*» (С. І. Наливайко, 2004). А от *приру́чувати* в РУСі-1933 вжито тільки у значенні «доручити» паралельно з *припору́чувати (припору́чувати* міститься в РУСі-2014). Сьогодні ж це слово вжито у значенні «освоювати», «одомашнювати» (в РУСі-1933 це – *приру́чати*): «*Відучити себе приручувати людей як диких звірів готових на що завгодно лише б не жити*» (Віктор Шупер, 2016). Отже, слово *приру́чваний* реактивоване узусно лише у значенні «той, якого приручують».

Інформацію про реактивацію лексем *прирозу́м'їтися, приростко́вий, приру́бання, приряджа́ння, прирядже́ння* див. у публікації [148, с. 189–190].

Окремо згадаємо лексему *приро́дний* (фонетичний варіант до *приру́дний*). О. Д. Пономарів заперечує існування цього слова: «Щодо пари слів «природний» і «природній», то слова «природній» у сучасній українській літературній мові нема. Отже, нема й прислівника «природньо». Є прикметник «природний» та похідний від нього прислівник «природно» [155].

Словники – джерела ЗР фіксують лише слово *приро́дний* – *прикм.* СлЖН-1886, СлГр-1909, ПСГол-1930, УНС-1943 (*разом з природні́й*), УРС-1953, УАС-1955, Орф-1975, СУМ-1980, УРЕ-1985, УРЕС-1986, Орф-1994, ОЕ-2001, ВЗОС-2003, РУС-2003, ВТС-2007, Орф-2009. Тоді як низка словників початку ХХ ст., а також СлУм-1898 фіксують тільки *приро́дний*.

Така форма слова *приро́дний* зберігає свою узусну поширеність до сьогодні. Про це свідчить наявність численних цитат із цим словом, зокрема й у Корпусі текстів української мови <http://www.mova.info>: «*Стара ліска, оплівшись гіллям, зробила ніби природні́й високий курінь*»

(І. С. Нечуй-Левицький, 1869); «Пояснюю, дістали мертвих і мені закортіло лягти слідом, а вдруге полоснули свинцем ексгумованих офіцериків і нормально, – запанував **природній** баланс» (Є. В. Пашковський, 1993); «**Природній** приріст населення у цьому списку обчислений як сумарний коефіцієнт народжуваності мінус сумарний коефіцієнт смертності» (Вікіпедія, 2013). Імовірно, це слово, хоч і суперечливе з погляду норми, не виходило з ужитку, а тому говорити про його реактивацію, певно, не зовсім коректно.

3. Деактивовані слова, тобто слова, які раніше перебували у вжитку, однак поступово були витіснені на периферію лексичної системи материкової України середини ХХ ст. і сьогодні незатребувані. Висновок про вживаність слів у попередні періоди розвитку української літературної мови зроблено на основі їх виявлення у словниках кінця ХІХ – поч. ХХ ст. та ілюстративному матеріалі. Зокрема, це такі слова:

природження – окрім РУСа-1933 зафіксоване в РУСПМ-1926; «Словнику українсько-російському» А. В. Ніковського 1927 р. (далі – УРСНік-1927); «Російсько-українському словнику військової термінології» С. та О. Якубських 1928 р. (далі – РУСВТ-1928); ПСГол-1930; УНС-1943. У значенні «статеві, дітородні органи» функціонувало як синонім до **природжіння**. Пошук виявив уживання цього слова тільки в Олексі Слісаренка: «*Чорні двері землянки видавалися [пустельникові] жіночим природженням.. Пустельник у хвилини лютого болю відтяв своє природження дроворубною сокирою і помер .. у муках.. Бог прийняв кастровану душу*» (О. А. Слісаренко, 1929);

прироціати – до РУСа-1933 зафіксоване у СлУм-1898. У РУСі-1933 це слово вживається паралельно з **прироціувати** і є видовою парою до дієслова **приростіати**;

прирученість – РУС-1933 ілюструє слово цитатою з твору П. О. Куліша: «*Дурний той, що довіряє вовчій прирученості*» (Куліш);

приручний – СлЖН-1886, УНС-1943 (словник діаспори);

прирядкування – РУСТТ-1928.

Щодо слова **пріс** (насос), то в РУСі-1933 до нього наведено цитату, записану на Сквирщині, однак відсутність інших необхідних даних у паспортизації цієї цитати не дає змоги перевірити її авторитетність.

4. Окрім цього, у проаналізованому фрагменті виявлено слова, яких немає в тогочасних та сучасних словниках, немає в узусному вжитку, а є тільки в РУСі-1933. Укладачі РУСа-1933 наводять ці слова без цитат, що

унеможливлене звернення до першоджерел, тому припускаємо, що це так звані «ковані» слова, зокрема такі: *прироші́тися, прирум'янений, прирум'янити, прирум'янювати, приручі́ння, приручі́ти, прир'яддя, при́с*. Проблему «кованих» слів порушили учасники мовної дискусії кінця ХІХ ст. Зокрема, І. Я. Франко назвав такі слова «кованими» й переконував Б. Д. Грінченка в доцільності їхнього існування за умови вживання в авторитетних текстах українських поетів та прозаїків [199, с. 175]. О. Г. Муромцева, з'ясовуючи місце лексичних новотворів в українській літературній мові кінця ХІХ ст., слушно зауважує: «Позиція І. Франка в цьому питанні була ясна і недвозначна: кожен справжній письменник, пишучи загальнонародною мовою, разом з тим привносить у неї щось своє, неповторне, індивідуальне. Нові слова, що спочатку вражають, навіть викликають заперечення і осуд, можуть згодом набрати прав громадянства» [118, с. 11]. Новотвори, що стали важливим засобом збагачення словникового складу мови в ХІХ ст., були результатом творчого використання письменниками відомих словотвірних моделей, хоча подеколи могли творитися за моделями, відсутніми в тодішній українській мові, тому й дістали назву «кованих» слів.

Це визначення вживали переважно з негативним конотативним значенням. П. Й. Горецький щодо цього зазначав: «Коли при укладанні двомовного перекладного словника в другій його мові ми не маємо рівнозначного відповідника (однослівного чи двослівного) до реєстрового слова першої мови, то автор словника ні в якому разі не має права «творити» (вигадувати) «відповідник», видаючи його за реальну мовну дійсність і тим спотворюючи і викривляючи саму мову, а повинен значення реєстрового слова передати наявними засобами мови: короткими поясненнями, приблизним перекладом і т. п.» [45, с. 19]. Однак Є. С. Регушевський, даючи визначення «кованим» словам, підкреслює, що вони «творилися діячами української культури кінця ХІХ – початку ХХ ст. на позначення нових понять» [193, с. 258]. Тобто, якщо виникає нове поняття, то воно потребує відповідного слова для свого найменування. Таке слово не може виникнути в мові саме по собі – воно має бути кимось створене. Тому, на нашу думку, доцільність «кування» слів частково визначається потребами забезпечення життєдіяльності суспільства, однак лише за умови, якщо вони не порушують закономірностей словотворення української мови і, пройшовши перевірку часом, входять до основного словникового фонду. Вважаємо, що виявлені слова *при-*

роші́тися, прирум'янений, прирум'янити, прирум'янювати, приручі́ння, приручі́ти, приря́ддя, при́с попри те, що не ввійшли до активного вжитку, не порушують словотвірних норм, тому мали право на існування на певному етапі розвитку української мови. А отже, ці слова є перспективними і їм варто дати шанс на життя, уводячи до сучасних контекстів. Звісно, лише мовна практика дасть відповідь, чи життєспроможні ці одиниці.

5. Слова, зафіксовані в РУСі-1933 вперше: *прирозумі́тися, приростко́вий, прироші́тися, приро́щуватися, приру́баний, прирум'янений, прирум'янити, прирум'янювати, приручі́ння, приручі́ти, приру́чений, приря́ддя, приряджа́ння, прирядження, при́с*.

6. Неосемантизми. Окремо зупинимось на слові *природні́к*, якого немає ні у ЗР, ні в інших приступних словниках. У РУСі-1933 слова *приро́дник* і *природні́к* – це відповідники, які наводять до слів *есте́тственник* (I том) та *природове́д* (III том). Зазначимо, що ці томи уклали різні автори, а редагували різні редактори: А. Ю. Кримський (I том) та С. О. Єфремов (III том), тому, можливо, що в РУСі-1933 слова *приро́дник* і *природні́к* є випадковими акцентуаційними варіантами. Усі проаналізовані словники подають лише варіант *приро́дник*: СЛЖН-1886, ПСГол-1930, УНС-1943, УРС-1953, СУМ-1980, УАС-1990, Орф-1975, Орф-1994, ОЕ-2001, ВЗОС-2003, ВТС-2007, Орф-2009.

Варто зазначити, що в РУСі-1933 це слово вживається лише зі значенням «природознавець», а в сучасному узусі функціонує з двома значеннями:

– природознавець: «Одним із найвідоміших репрезентантів української романтичної історіографії був *природник* та гуманітарій Михайло Максимович» (В. А. Смолій, 2014);

– відпочинок на природі (синонім до англіцизму *пікнік*): «Молодіжна мистецька студія «Простір» проводить літературно-музичний *природник* «Літні мотиви. Бабине літо» у Дніпропетровську» (Дніпропетровськ, 2012); «База відпочинку «Абрикос» запрошує на *природник* з Сергієм Бабкіним 6 липня 2013» (20minut, 2013).

Перевірити наголос у наведених цитатах неможливо, тому не можемо впевнено стверджувати про узусну реактивацію слова *природні́к* у тому значенні, яке воно має в РУСі-1933. Воно, на нашу думку, є або випадковим, або просто непоцінованим словом.

Щодо слова *прирошати*, то в СУМі-1980 міститься дієслово *приросіти* (дієслово доконаного виду), однак цитат із цим словом виявити не вдалося. Вважаємо дієслово *прирошати* видовою парою до дієслова *приросіти*, яке заповнює лакуну у видовій парадигмі.

Отже, на прикладі проаналізованого фрагмента українського реєстру РУСа-1933 виявлено певну кількість реактивованої лексики, яка поступово повертається до узусного вжитку, однак висновок про узусну реактивацію можна робити лише за сукупністю джерел пошуку, тобто за наявністю і в корпусі текстів, і в пошукових системах мережі Інтернет. Водночас маємо визнати, що такі висновки однозначно зробити неможливо, оскільки ідіолекти окремих авторів, публікації в сучасних періодичних виданнях не завжди можуть слугувати зразком мовного вжитку й часто суперечать нормам літературної мови. Попри це, вважаємо, що повернення в узус лексики сприяє відродженню духовних та культурних цінностей і з часом, імовірно, така лексика зможе повернутися й до лексикографічних праць.

2.1.2.2 Слова в РУСі-1933, еліміновані з ідеологічних причин

У 2005 р. О. М. Демська-Кульчицька опублікувала реєстр загально-вживаної та термінологічної лексики, яка зазнавала повної або часткової заміни (напр. модифіковано префікс або / і суфікс) чи була усунена взагалі [51, с. 355]. Подібні реєстри укладали С. Й. Караванський, Ю. В. Антонів, Л. О. Ткач, однак ми обрали для порівняння реєстр О. М. Демської-Кульчицької, тому що вона документально підтверджує причини вилучення або заміни того чи того слова в українській мові. За спостереженнями дослідниці, причинами такого директивного «унормування» української мови стали однотипні звинувачення: «діалектизм, штучне слово, архаїзм, полонізм, застаріле, не властиве мовленню мас тощо» [51, с. 356]. О. М. Демська-Кульчицька називає таку лексику «репресованою», однак у нашому дослідженні ми оперуємо терміном «елімінована лексика», тобто вилучена з активного вживання з певних причин. Оскільки реєстр елімінованих слів засвідчує наявність у слова того чи того ярлика, а укладачів РУСа-1933 неодноразово звинувачували в наповненні словника саме такими «націоналістично ворожими» словами, вважаємо за необхідне простежити, які з цих слів були зафіксовані в РУСі-1933, і таким чином довести чи спростувати звинувачення.

Джерельна база дослідження – РУС-1933 з одного боку, з іншого боку – ЗР; попередні та наступні словники, узяті додатково; словники 1926–1930 рр., розміщені на сайті <http://r2u.org.ua/>.

Мета дослідження – встановлення нормативності елімінованих слів, що увійшли до реєстру РУСа-1933, способом простеження їхньої реактивації в сучасній українській літературній мові; спростування звинувачень у їх кованості та штучному характері.

Принцип добору лексичного матеріалу – наскрізна вибірка слів, що входять до реєстру елімінованої лексики, упорядкованого О. М. Демською-Кульчицькою, у I–III томах РУСа-1933.

Алгоритм з'ясування нормативності елімінованої лексики:

1) виявлення слів, що містяться в реєстрі елімінованої лексики й увійшли до української (перекладної) частини реєстру РУСа-1933 як «джерела з першою фіксацією слова» і «джерела з непершою фіксацією». За результатами підрахунків згаданий реєстр містить 679 слів, із них – 275 слів виявлено в РУСі-1933 (див. Додаток А): 213 слів у РУСі-1933 як джерелі з непершою фіксацією та 62 слова в РУСі-1933 як джерелі з першою фіксацією. До слів, зафіксованих у РУСі-1933 як джерелі з непершою фіксацією, належать ті, що містяться в попередніх словниках. Такими словниками для всіх випадків є СлУм-1898, СлГр-1909, «Словник геологічної термінології (проект)» В. А. Тутковського 1923 р. (далі – СлГТ-1923), словник «Московсько-українська термінологія елементарної математики» М. М. Хведорова 1919 р. (далі – МУТЕМ-1919) і, залежно від року публікації тому РУСа-1933 з відповідним словом, РУСПМ-1926, УРСНік-1927, РУСТТ-1928, РУСВТ-1928, «Російсько-український фразеологічний словник» В. П. Підмогильного і Є. П. Плужника 1928 р. (далі – РУФС-1928). Вважаємо, що виявлення таврованих слів, зафіксованих не лише в РУСі-1933, а й у попередніх словниках, є доказом вибіркості звинувачень радянської влади. Обґрунтуванням заборони й вилучення РУСа-1933 з обігу стало саме змістове наповнення української частини реєстру «штучними, кованими, застарілими» словами. Однак за результатами наших досліджень понад 75 % таврованих слів, які є в РУСі-1933, містяться й у СлУм-1898 та СлГр-1909, що не зазнали націоналістичних переслідувань.

Зауважимо, що, з одного боку, у 20–30-х рр. ХХ ст. СлУм-1898 і СлГр-1909 не позиціонувалися як сучасні словники. Вони не були нормативними на той час, їхня роль визначалася як словників «історичних»,

етапних, але таких, що вже в минулому, тому їх не таврували. А от РУС-1933 як сучасний словник, репрезентуючи їхню лексику, дійсно виглядав вороже, виключно, суперечливо на фоні русифікації. З іншого боку, однією з причин заборони РУСа-1933 є склад авторського колективу, який своєю громадянською позицією не задовольняв радянську владу і став жертвою сфабрикованої справи СВУ [147, с. 32];

2) простеження використання слів, зафіксованих у РУСі-1933 як джерелі з першою фіксацією, у словниках 1926–1930 рр. (укладених і опублікованих майже того ж часу, що й РУС-1933, з використанням, імовірно, елементів, спільних для лексичної картотеки РУСа-1933 та інших термінологічних картотек). На нашу думку, наявність слова не лише в РУСі-1933, а й у цих словниках, свідчить про його реальне функціонування в мові того часу. Хоча, не виключаємо й можливості «кування» цих слів, однак беззаперечного авторства не можемо приписувати саме укладачам РУСа-1933, оскільки слова до лексичної картотеки, якою користувалися для укладання більшості тогочасних словників, вводили, зокрема, і після спільних обговорень [187].

За результатами нашого дослідження в РУСі-1933 як джерелі з першою фіксацією міститься 62 слова. Однак, здійснивши пошук цих слів у словниках 1926–1930 рр., розміщених на сайті <http://r2u.org.ua/>, зокрема таких: РУСПМ-1926, УРСНік-1927, РУФС-1928, РУСТТ-1928, РУСВТ-1928, ПСГол-1930, «Російсько-українському словнику» О. П. Ізюмова 1930 р. (далі – РУС-1930), «Російсько-українському словнику ділової мови» М. Ю. Дорошенка, М. О. Станиславського, В. М. Страшкевича 1930 р. (далі – РУСДМ-1930), встановлено, що 36 слів із 62 містяться й у цих словниках (такі слова в Додатку А виділено курсивом);

3) виокремлення слів, що не ввійшли до попередніх словників та словників 1926–1930 рр. і містяться лише в РУСі-1933;

4) простеження використання виокремлених слів у словниках кінця ХХ – поч. ХХІ ст. (*лексикографічно реактивована лексика*) та мовній практиці аналогічного періоду (*узусно реактивована лексика*). Лексику, зафіксовану лише в діаспорних словниках та / або текстах періоду укладання РУСа-1933, яка не ввійшла до сучасних словників та узусу вважаємо *деактивованою*. Виявлення фіксації слова в РУСі-1933 як у єдиному джерелі дає підстави стверджувати його «кований» характер.

Отже, виявлено 26 слів, які не ввійшли до попередніх словників та словників 1926–1930 рр. і містяться лише в РУСі-1933, що зумовлює

необхідність їхнього детального аналізу. Як і в попередньому підпункті, виокремлено слова реактивовані і лексикографічно, й узусно; реактивовані узусно; деактивовані слова й вірогідно «ковані» слова.

1. Слова реактивовані і лексикографічно, й узусно: *вімочка, відпихання, двочлєн, залюблений, зеленіна, наближення, наразі, озлидніння, притлумлювати, причанділля, святочний, спритник, укїсний*.

Вімочка (рекомендована радянською владою заміна – *папір промокальний*). Рання лексикографічна реактивація: УРС-1953, УАС-1955 (разом із *вімочок*), Орф-1975, СУМ-1980. Пізня лексикографічна реактивація: ОЕ-2001, ВЗОС-2003, *шкільн., розм.* ВТС-2007, Орф-2009. Узусна реактивація: «Тіло, як *вимочка*, просякало чорнобильським чорнилом» (Є. В. Пашковський, 1999).

Відпихання (рекомендована заміна – *відитовхування*). Рання лексикографічна реактивація: УРС-1953, Орф-1975, СУМ-1980. Пізня лексикографічна реактивація: Орф-1994, ОЕ-2001, РУС-2003, ВЗОС-2003, ВТС-2007, Орф-2009. Узусна реактивація: «Політика чемного *відпихання* України безпеки Європі не гарантує» (А. А. Марциновський, 2009); «Складені терміни, утворені за моделлю іменник у Н. в. + іменник у Р. в.: аргумент широти, бігун екліптики., *сила відпихання*» (О. М. Богущ, 2013).

Дwochлєн (рекомендована заміна – *біном*). Тавроване як «вигадане слово, провінціалізм». Рання лексикографічна реактивація: УРС-1953, Орф-1975, *ім. ч.* СУМ-1980. Пізня лексикографічна реактивація: Орф-1994, ОЕ-2001, ВЗОС-2003, ВТС-2007, Орф-2009. Узусна реактивація: «Проблему непримітивності полінома автори алгоритму *Rijndael* вирішили простою заміною одночлена x *дwochленом* $x+1$ » (А. Я. Білецький, 2012); «Пропонується піднести до квадрата *дwochлен* $t+n$ » (Т. Р. Форсюк, 2014).

Залюблений. Тавроване як «штучне, застаріле» слово. Рання лексикографічна реактивація: СУМ-1980. Пізня лексикографічна реактивація: ВТС-2007. Узусна реактивація: «*Залюблений* у свою математику» (Вісті, 2010); «*Залюблений* у слово і життя» (Ю. І. Калашник, 2011).

Зеленіна. Заборонене до вжитку, оскільки його «не фіксують українські джерела». С. Я. Єрмоленко та В. М. Русанівський стверджують, що слово *zelenina* є в чеській мові й означає те саме, що в нас *городина*. Тому, на їхню думку, вживання цього слова в українській мові на

позначення ранньої зелені є недоречним [64, с. 294]. Однак слово *зеле-
ніна* реактивоване саме зі значенням «зелень». Рання лексикографічна
реактивація: УНС-1943 (разом із *зеленіти*), УРС-1953 (діал., рідко),
УАС-1955 (при *зелений*), СУМ-1980. Пізня лексикографічна реактива-
ція: ВЗОС-2003, (збірн., діал.) ВТС-2007. Узусна реактивація: «Ми б охо-
че вирощували не тільки *зеленину*, а й помідори та огірки» (Панорама
Мукачева, 2011); «Не давайте ранні огірки, редиску, капусту, *зеленину*
дітям (до 1-річного віку – категорична заборона), а також людям похи-
лого віку та тим, у кого анемія» (Експрес, 2016).

Набли́жання (рекомендована заміна – *набли́ження*). Рання лекси-
кографічна реактивація: УРС-1953, Орф-1975, СУМ-1980. Пізня лекси-
кографічна реактивація: Орф-1994, ОЕ-2001, РУС-2003, ВЗОС-2003,
ВТС-2007, Орф-2009. Узусна реактивація: «Вихідним положенням хрис-
тиянського вчення є *набли́жання Царства Божого*» (О. М. Макаренко,
2013); «Міністр підтвердив відданість курсу реформ та *набли́жання*
до світових стандартів у екологічній політиці» (Менr.gov.ua, 2016).
Слова *набли́жання* і *набли́ження* мають різне значення фази дії, успа-
дковане від твірних дієслів, а отже, заміна неправомірна (*набли́жати* й
набли́жити).

Нара́зі. Тавроване як «штучне утворення». Зауважимо, що в РУСі-
1933 це слово написано окремо *на ра́зі* і проілюстроване цитатою з тво-
ру І. Я. Франка: «Погоня була вже в лісі; правда, *на ра́зі* не було
безпосередньої небезпеки (Франко)». Саме на такому правописі цього
слова наголошує і Б. П. Рогоза, пояснюючи: «На ра́зі (вислів польський,
до речі, його треба окремо писати) у перекладі українською означає «по-
ки що», а не «зараз», як вважають деякі автори газетних публікацій, те-
ле- і радіопередач» [162]. У РУСі-1933 це слово є перекладним
еквівалентом до російського словосполучення *в да́нный моме́нт*, тобто
має значення «зараз». Натомість О. О. Бузина стверджує, що прислівник
нара́зі нічого не означає і є словом-паразитом. Дослідник наголошує, що
не варто вживати слово *нара́зі* в сучасній українській мові, тому що воно
«символізує спотворення української мови на Галичині під польським
гнітом» [16]. Ми не погоджуємося з такою точкою зору, оскільки це
слово є лексикографічно й узусно реактивованим. Лексикографічна
реактивація засвідчує кілька фонетичних варіантів цього слова: 1) *нара́зі*
Орф-1994, ОЕ-2001, РУС-2003, ВЗОС-2003, Орф-2009; 2) *нара́зі*
УРС-1953 (діал.), СУМ-1980 (діал.), ВТС-2007 (тс); 3) *нара́зі* УНС-1943,

УАС-1955; 4) *на-разі* СлЖН-1886 (при *на-раз*). Сучасний узус фіксує це слово лише у значенні «зараз»: «Жодної кримінальної справи проти високопосадовців чи народних депутатів, а також проти екс-чиновників режиму Януковича для передачі у суд **наразі** немає» (Unian, 2016); «В Україні вирішили **наразі** не підвищувати пенсійний вік» (Tyzhden, 2016).

Озлидніння (рекомендована заміна – **зубожіння**). Рання лексикографічна реактивація: УРС-1953, Орф-1975, СУМ-1980. Пізня лексикографічна реактивація: Орф-1994, ОЕ-2001, РУС-2003, ВЗОС-2003, ВТС-2007. Узусна реактивація: «Росло безробіття, **озлидніння** трудящих мас» (С. П. Щерба, 2007); «**Озлидніння** населення не є наслідком незалежності, а навпаки – відхиленням від його ідеалів» (BBC Ukrainian, 2009); «Ви вже висловлюєте свій протест системі, котра за чверть століття (усього за 25 років) перетворила нашу державу із однієї з найуспішніших у Європі на чи найпершу в світі за рівнем корупції, кримінальної злочинності, рівнем **озлидніння** населення» (Tribunapraci, 2016).

Притлумлювати (рекомендована заміна – **приглушувати**). Рання лексикографічна реактивація: СУМ-1980. Пізня лексикографічна реактивація: РУС-2003, ВТС-2007. Узусна реактивація: «Якщо емоції постійно **притлумлювати**, то рано чи пізно почуття, які дитина довго стримувала, вона вихлюпує на когось або на саму себе» (Т. В. Кульбачка, 2006); «Щоб хоч якось **притлумлювати** нестерпний біль, лікарі готували своєрідний коктейль з медпрепаратів для ін'єкцій» (Л. М. Суржик, 2012).

Причандалля. Тавроване як «архаїзм і діалектизм». Рання лексикографічна реактивація: УНС-1943 (при **причандалі**), УРС-1953 (при **причандалі**), Орф-1975, СУМ-1980. Пізня лексикографічна реактивація: Орф-1994, ОЕ-2001, РУС-2003, ВЗОС-2003, ВТС-2007, Орф-2009. Узусна реактивація: «Сотні тисяч гривень заклади для безробітних витрачали на нікому непотрібне **причандалля**» (Чернівці, 2012); «Судячи з того, що на фотографіях Гаррі голісінький і прикриває долонями **причандалля**, гравець із нього не надто вправний» (Pravda, 2012). Спостерігаємо функціонування цього слова в сучасному узусі з двома значеннями: «приладдя» і «статеві органи», тоді як у РУСі-1933 – це лише «приладдя», оскільки жаргонізми не входили до його реєстру.

Святічний (рекомендована заміна – **святковий**). Рання лексикографічна реактивація: Орф-1975, СУМ-1980. Пізня лексикографічна реак-

тивація: Орф-1994, ОЕ-2001, РУС-2003, ВЗОС-2003, ВТС-2007, Орф-2009. Узусна реактивація: «Європейська традиція **святочних історій** поступово повертається в українську літературу» (Sumno, 2010); «**Святочний Базар** напередодні Великодня, в аудиторії парафії св. Володимира і Ольги» (Uapost, 2016).

Спрітник. Тавроване як «вигадка перекладачів / письменників». С. Я. Єрмоленко та В. М. Русанівський 1970 р. стверджували, що це слово «хоч і потрапило до РУСа-1969, є насправді невдалим новотвором» [64, с. 294]. Однак, на нашу думку, входження цього слова до реєстрів навіть словників радянського часу засвідчує його нормативний характер, а поширеність в узусі підтверджує його життєздатність. *Рання* лексикографічна реактивація: УРС-1953, СУМ-1980. *Пізня* лексикографічна реактивація: Орф-1994, ОЕ-2001, РУС-2003, ВЗОС-2003, ВТС-2007, Орф-2009. Узусна реактивація: «*На Волині неповнолітній **спритник** «обчислив» односельчанку*» (ВолиньPost, 2015); «*На Львівщині **спритник** «легалізував» нерозмитнення авто*» (Львівський портал, 2016).

Укісний (рекомендована заміна – *косий*). *Рання* лексикографічна реактивація: СУМ-1980. *Пізня* лексикографічна реактивація: ВТС-2007. Узусна реактивація: «*Укісні дренажі призначаються для попередження вимивання часток підземними водами, які виходять на схилі*» (Запис від 07. 10. 2015); «*Укісні шахтні копри є найбільш відповідальними спорудами шахтної поверхні*» (В. М. Кущенко, 2015).

2. Слова реактивовані узусно: **бічніця, географічне становище, добір, напущисто, по-дурнячому, прямокутний середінний, справуночок**.

Бічніця (рекомендована заміна – *бічна поверхня*). Термін **бічніця** є питомим українським словом, яке мовознавці рекомендують повернути до активного вжитку. Зокрема, О. Лутчин вважає, що в сучасній науці можна впевнено використовувати цей елімінований термін [100]. Натомість Г. П. Бевз переконаний, що повернення до вжитку «старих» термінів «вносить різнобій і нерозбериху в нашу математичну термінологію» [7]. Це слово виявлено лише в діаспорному словнику УАС-1955, що не дає можливості вважати його лексикографічно реактивованим у материковій Україні.

Узусна реактивація: пошук цитатного матеріалу в пошукових системах мережі Інтернет виявив це слово в контекстах 1927 та 2013 рр.: «*І вмить безшумно відчинилася **бічніця** грубого стовпа, на якому спочива-*

ло синьо-золоте склепіння церкви» (Юліан Опільський, 1927); «Інколи до назви, що відображає належність до певного класу понять, додається окремий скорочений термін (це морфолого-синтаксична синонімія): бозе-частинка – бозон, оператор Лапласа – лапласіан, посудина Дьюара – дьюар; бокова поверхня – **бічниця**» (М. О. Вакуленко, 2013). Виявлені контексти засвідчили прогалину у вживанні цього слова в узусі середини ХХ ст., однак на сьогодні воно реактивоване в наукових текстах.

Географічне становище (рекомендована заміна – **положення географічне**). Узусна реактивація: «Своє **географічне становище** Шацький район використовує та буде використовувати і далі в інтересах громади» (В. С. Найда, 2013); «За згасання активності на торгових маршрутах Україна, незважаючи на своє винятково вигідне **географічне становище**, досить швидко перетворювалася на пересічну європейську околицю» (Запис від 01.11.2012). Вважаємо, що реактивація словосполучення **географічне становище** є не виправданою, адже лексеми **становище** й **положення** мають різні значення, суто фізичне значення закріпилося саме за словом **положення**.

Добір (рекомендована заміна – **комплект**). У значенні «сукупність однорідних предметів, які разом становлять щось ціле» лексикографічно не реактивоване. Узусна реактивація: «Більшість стрільців збирає інструменти власноруч, і часто на це витрачаються роки. А можна купити все і відразу. У такий **добір** обов'язково повинен входити «безпечний» молоток з латунною або пластмасовою голівкою, ювелірне ковадло, а також вибивачка» (Zbroya, 2015).

Напушисто. Тавроване як «новотвір». Узусна реактивація: «Бо «як живописати квіти», чи й навіть «як писати квіти» аж надто високомовно, навіть художник в такому контексті слова писати гадаю не використає, занадто **напушисто**» (Tereveni, 2012).

По-дурнячому. Тавроване як «вигадка перекладачів / письменників». Узусна реактивація: «Не можна замовчувати і той факт, що українці поводитися погано та **по-дурнячому**» (Ернст Рахаров, 2009).

Простоку́тний (рекомендована заміна – **прямокутний**). Тавроване як «новотвір». Виявлене лише в діаспорних словниках УНС-1943 та УАС-1955 (при **простоку́тній**). Пошук цитатного матеріалу в системах мережі Інтернет виявив це слово в повісті О. Ю. Кобилянської «Царівна» 1895 р.: «Коли чоловік є лиш «рівний, як лінія», **«простокутний**», тоді подобає якраз на сонячний промінь, котрий озолочує все, на

що лиш упаде». Це свідчить про наявність слова **простокутний** в узусі кінця XIX ст., що спростовує звинувачення в його кованості. Виявляємо це слово в повісті В. О. Шевчука «Мор» 1983 р., що засвідчує його реактивацію: «Двір був **простокутний**, вгорі лежав квадрат неба, і йому здалося, що те небо вже так набубнявіло, що зараз таки піде дощ» (В. О. Шевчук, 1983). Старе значення основи *прост-* «прямий», тому творення нового слова на питомій основі свідчить про його природність у мові й доводить неправомірність заміни.

Середі́нний (рекомендована заміна – **внутрі́шній**). Тавроване як «штучна розбіжність між російською і українською мовами», «націоналістична тенденція». Зі значенням «який міститься всередині» лексикографічно не реактивоване. Узусна реактивація: «Суть **серединного** пілінгу полягає у впливі на шкіру різними косметичними засобами, діючими речовинами в яких є кислоти» (Запис від 25. 02. 2015).

Справу́ночок. Тавроване як «архаїзм і діалектизм». У словниках міститься лише слово **справу́нок**, оскільки словники не завжди фіксують демінутиви: Орф-1975, (розм.) СУМ-1980, Орф-1994, ОЕ-2001, ВЗОС-2003, ВТС-2007, Орф-2009. Однак пошук у мережі Інтернет виявив цитату зі словом **справуночок** в емоційно-забарвленому тексті з певною виражальною функцією: «Коли ми цей **справуночок** залагодимо, Біле, поїдеш зі мною на Схід» (Є. О. Попович, 1972). Вважаємо це слово зменшувальною формою до слова **справунок**, що не суперечить нормам української літературної мови.

3. Деактивовані слова: **многокρά́ть**, **поду́жник**

Многокρά́ть (рекомендована заміна – **кратне**). Цитат ні в тогочасному, ні в сучасному узусі виявити не вдалося. Зафіксоване лише в діаспорних словниках УНС-1943 (при **много**) та УАС-1955 (при **многобі́чний**), що уможливило ствердження його деактивації.

Поду́жник Заборонене, оскільки його «не фіксують українські джерела». С. Я. Єрмоленко та В. М. Русанівський переконують, що це слово утворене перекладачами й викликає сумніви щодо свого значення: «переможець» чи «споборник» [64, с. 294]. У РУСі-1933 наведено цитату: «Не так гукають подужники і не так подужані (Св. Письмо)», що засвідчує використання цього слова зі значенням «переможець». Скорочення *Св. Письмо*, як встановлено у III розділі, укладачі РУСа-1933 використали для паспортизування цитат із «Біблії» в перекладі П. О. Куліша, І. П. Пулюя, І. С. Нечуя-Левицького 1901 р., що дає

підстави стверджувати реальність функціонування слова *поду́жник* у мовній практиці того часу, однак у процесі розвитку мови воно вийшло з активного вжитку.

4. Вірогідно «ковані» слова: *ві́ник, ко́лесо, однострѹ́н*. Зауважимо, що віднесення цих слів до групи «кованих» є технічним, адже не виявлено випадків їхнього вживання. Лише докладний об'єктивний аналіз мовної ситуації дасть змогу перевірити реальність функціонування цих слів у мові.

Ві́ник (рекомендована заміна – *виникнення*). Тавроване як «штучна розбіжність між російською і українською мовами», вигаданий «український відповідник», «націоналістичний неологізм». Це слово активно функціонує в сучасній польській літературній мові, тому, на нашу думку, його можна вважати запозиченням, яке ввійшло до західноукраїнського варіанта літературної мови й могло бути поширеним в узусі західного регіону.

Ко́лесо (рекомендована заміна – *круг*). У реєстрі О. М. Демської-Кульчицької не вказано причину таврування цього слова. Припускаємо, що слово *колесо* зі значенням «коло» функціонувало як неосемантизм, однак задля уникнення омонімії його вилучили з мовної практики.

Однострѹ́н (рекомендована заміна – *монохорд*). Тавроване як «штучна розбіжність між російською і українською мовами», «націоналістична тенденція».

Отже, за результатами досліджень із 679 елімінованих слів у реєстрі РУСа-1933 виявлено 275. Із них 213 слів містяться в попередніх словниках, що не зазнали націоналістичних переслідувань; 36 слів – у тогочасних словниках, що також були заборонені до вжитку; 26 слів – лише в РУСі-1933. Зі слів, зафіксованих лише в РУСі-1933, 13 реактивовані і лексикографічно, й узусно; 8 – реактивовані узусно; 2 – деактивовані; 3 слова, ймовірно, є «кованими», оскільки жодного випадку вживання окрім РУСа-1933 виявити не вдалося. Однак відсутність цитат на цьому етапі дослідження не може переконливо засвідчити штучний характер цих слів, адже не були опрацьовані всі корпуси тогочасних та сучасних текстів. Це дає підстави стверджувати, що досліджуваний сегмент мовного матеріалу, попри ідеологічне таврування, у цілому відповідає вимогам лексичної нормативності як початку ХХ ст., так і нашого часу.

2.1.2.3 Функціонування питомих українських словотвірних моделей у РУСі-1933

Основну увагу під час аналізу звернено на відображення у словнику словотвірних норм, оскільки саме за допомогою словотворчих афіксів за наявними в мові словотвірними моделями утворюються нові слова, які поповнюють словник. Словотвірна модель, як зазначає Н. Ф. Клименко, це «схема творення слів у межах того самого словотвірного типу, яка не впливає на їхню словотвірну семантику, але відрізняється морфонологічними ознаками» [193, с. 642]. В. О. Горпинич стверджує, що «словотворення за моделлю – це утворення за правилами» [47, с. 145]. Є. А. Карпіловська наголошує, що словотвірна модель є динамічною, оскільки вона «унааявнює процеси виведення одних мовних об'єктів з інших» [78, с. 32].

Однак словотвірне правило тісно пов'язане з установленням взаємозалежності афікса від твірної основи та основи від афікса. На думку О. Н. Синявського, усі афікси «на своєму місці будуть добрі, а не на своєму шкодитимуть силі виразу або порушуватимуть естетичний бік мови, як невдало підібране й припасоване до себе вбрання чи хоч тільки кольори, бо хоч які вони гарні й чисті нарізно, вони тільки в певній гармонії справляють належне приємне враження» [169, с. 114].

Словотвірна структура мови має системний характер, який «виявляється у способах і принципах творення слів, тобто визначається власне словотвірними критеріями» [66, с. 13]. Кожна мова має специфічні словотвірні особливості, тобто характерні для неї риси, ознаки і властивості в межах різних частин мови. Ураховуючи це, словотвірні норми, які втілюються через словотворчі засоби, стають «показником і виразником напряду культурного розвитку суспільства: самодостатнього, наслідувального, гібридного, засимільованого тощо» [197, с. 57]. Словотвірні норми, на думку Л. П. Кислюк, є «мовними, системними, прескриптивними» [82, с. 53].

Система словотворчих афіксів, зафіксована в перекладних словниках ХХ–ХХІ ст., уможлиблює простеження тенденцій розвитку української літературної мови і з'ясування впливу на неї російської мови. Як стверджує І. Д. Фаріон, «творення нового слова – це не лише знання чи пошук суфіксів, префіксів, це відчуття матриці власної мови, втіленої в корені» [197, с. 57]. Тому зближення української мови з російською в ділянці словотвору становить значну загрозу для майбутнього розвитку україн-

ської мови, оскільки «поціляє в саму серцевину живої мови як незалежного утворення, здатного до самооновлення й самовідтворення» [106, с. 14]. Натомість І. К. Білодід вважав, що копіювання словотворчих моделей російської мови сприяло «активізації творчих лексико- і фразеологоутворювальних та структурно-компонентних засобів української мови» [13, с. 21], «(шляхом прямих запозичень, словотвору тощо) збагачувалась і збагачується термінологія сучасної української літературної мови» [9, с. 66]. Таку думку вважаємо хибною, адже копіювання моделей з інших мов, зокрема з російської, є згубним не лише для української мови (питому лексику замінюють запозиченою), а й для свідомості українського народу (разом зі словами переноситься й чужий спосіб мислення та сприйняття явищ дійсності).

У Хроніці Науково-дослідчого інституту мовознавства за 1933–1934 рр. із відділу української літературної мови окремий документ присвячено проблемам словотвору, оскільки під час перегляду словникової продукції «виявилось велике націоналістичне шкідництво в питаннях словотвору української мови» [204, с. 152]. Щоб зупинити це «шкідництво», «протягом другої половини 1933 року відділ розглянув понад 15 питань українського словотвору, з приводу яких були прочитані доповіді робітниками інституту» [204, с. 153]. Таким чином, якщо російську мову в партійних настановах 1933 р. було оголошено «братньою» й мовознавців зобов'язували добирати у словниках усіх типів в українській частині слова «однозвучні» й «рівнозначні» з російськими, то всю самобутню українську лексику кваліфікували як штучно створену і взорвану на польську мову: «самобутність, під маскою якої спотворювалась українська мова на ділянці термінологічній, спрямовувала розвиток української мови на буржуазні полоністичні шляхи» [57, с. 231]. Це стосувалося не лише словотвору, а й орфографії. Як слушно зазначив В. В. Німчук, «реформа 1933 р. зачепила не просто написання, а віковічні традиції орфографії і, головне, оригінальність системи української мови» [125, с. 24].

Значна кількість питомих моделей українського словотвору була заборонена резолюціями радянської влади, оскільки перешкоджала зближенню української й російської мов. Лексику, утворену за такими «націоналістичними» моделями, було виявлено в РУСі-1933, що й призвело до його заборони і знищення. Як стверджує М. Х. Коцюбинська, РУС-1933 «містить лексику, що вже на зламі 20–30-х рр. потрапила під

заборону, як «буржуазно націоналістична» і не ввійшла до пізніших, санкціонованих владою словників. Причому йдеться не тільки про лексику, а й про питомо українські моделі словотвору» [81, с. 80]. Дослідження елімінованої лексики ми здійснили раніше – з погляду її лексичної нормативності в синхронії та діахронії. Тепер же звернімося до елімінованих словотвірних моделей.

Сучасні науковці проаналізували особливості розпрацювання окремих словотвірних моделей у РУСі-1933. Зокрема, А. О. Руссу простежила активне насаджування в українській мові у 30–80-ті рр. ХХ ст. терміноелемента **много-** для перекладу аналогічних російських слів і встановила, що укладачі РУСа-1933 в таких випадках послідовно використали терміноелемент **багато-**. Елемент **много-**, за результатами її дослідження, у словнику зафіксовано лише у словах *многочлѐн*, *многолітня* та *многолітстевувати*. Дослідниця стверджує, що укладачі РУСа-1933 «на відміну від інших тогочасних лексикографів відмовилися від термінів зі староукраїнською основою **много-** й, підтримуючи нові тенденції в мові, надають перевагу основі **багато-**» [107, с. 39], а укладачі наступних російсько-українських словників використовували переважно терміни з компонентом **много-**, відмовившись від лінгвістичних орієнтирів РУСа-1933 й таким чином наближували українську мову до російської. За спостереженнями А. О. Руссу, у сучасних російсько-українських словниках, зокрема в РУСі-2003, укладачі надають перевагу терміноелементам з основою **багато-**. Погоджуємося з дослідницею, що це «шлях до зменшення кількості кальок з російської мови та створення термінологічної макросистеми на основі внутрішньомовних ресурсів» [107, с. 39]. Отже, повернення словотвірної моделі багато- + N + нульова флексія або суфікс, яку використовували укладачі РУСа-1933, до сучасних перекладних словників засвідчує її нормативний характер.

Особливу увагу радянська влада звертала на значне впровадження до реєстрів перекладних словників активних дієприкметників. У «Резолюції Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній» їх невикористання було потрактоване як прояв націоналізму [159, с. 150]. О. Б. Курило свого часу стверджувала, що «українська мова не знає активних дієприкметників на **-чий, -виий**, ані пасивних на **-мий**» [95, с. 18]. Зауважимо, що йдеться про народну мову, адже для книжної староукраїнської мови такі дієприкметники були властивими. М. М. Пилинський поділяв таку думку: «Спорадичне вживання форм на

-чий як дієприкметників слід віднести до явищ норми (традиції), що зв'язана з колишньою, а не сучасною системою» [137, с. 151]. Сучасні науковці наголошують на невластивості активних дієприкметників для української мови: «Лексико-граматичною особливістю сучасної української мови є майже повна відсутність у ній активних дієприкметників теперішнього часу» [34, с. 39]. І. Р. Вихованець трактує ці утворення як суржик і неприродні явища в нашій мові [24, с. 112; 25, с. 102]. На нашу думку, проблема активних дієприкметників в українській мові потребує об'єктивного і всебічного аналізу із залученням широкого масиву текстів, що дасть змогу стверджувати наявність / відсутність цієї граматичної категорії.

М. Т. Рильський, Б. Д. Антоненко-Давидович, С. Й. Караванський пропонували значну кількість варіантів для перекладу активних дієприкметників. Вони наголошували на необхідності висловлювати поняття засобами рідної мови замість зукраїнення російських активних дієприкметників [82, с. 60]. На думку Г. Г. Голосовської, найскладнішим завданням сучасної лінгвістики є вилучення конструкцій дієприкметникового типу з термінології [39, с. 63–71].

Проблема використання активних дієприкметників у РУСі-1933 стала об'єктом уваги В. Ф. Старка. За допомогою повнотекстового пошуку в онлайн-версії словника дослідник виявив лише 26 слів на **-а(я)ючий / -у(ю)ючий / -и(і)ючий**. Із них «4 подано як фактично безальтернативні відповідники до російських слів і 14 як основні (перші) відповідники» [175, с. 179]. Натомість у СУМі-1980, за результатами порівняльного дослідження науковця, міститься вже 452 слова на **-а(я)ючий / -у(ю)ючий / -и(і)ючий**, що доводить факт їхнього послідовного й систематичного насаджування в українській мові. Отже, незначна кількість активних дієприкметників у РУСі-1933, порівняно з СУМом-1980, засвідчує позицію укладачів щодо трактування цієї норми.

Однак поза увагою науковців залишилася проблема розпрацювання елімінованих словотвірних моделей та питома вага штучно насаджуваних словотвірних моделей за радянського часу в РУСі-1933.

Джерельна база дослідження – I том РУСа-1933 з одного боку, оскільки саме у ньому радянські критики виявили найбільшу кількість націоналістичних перекозень, під якими розуміємо питоми моделі словотвору, а з іншого боку – російсько-українські словники 1937 р., 1948 р., 1969 р., 2003 р. та 2014 р.

Мета дослідження – встановлення відповідності української лексики, зафіксованої в РУСі-1933, вимогам лексичної нормативності української літературної мови на основі порівняльного аналізу функціонування питомих українських словотвірних моделей у знакових російсько-українських словниках ХХ–ХХІ ст. Принагідно такий аналіз дасть можливість припустити, які з цих словників реально використали РУС-1933 як лексикографічне джерело і простежити, як у них відображено зміни, що їх зазнавала українська літературна мова протягом ХХ – початку ХХІ ст.

Принцип добору лексичного матеріалу – наскрізна вибірка елімінованих словотвірних моделей (іменників на **-івник** та прикметників на **-овий**) і штучно насаджуваних словотвірних моделей за радянського часу в РУСі-1933 (іменників жіночого роду на **-ка, -ча** зі значенням процесу; прикметників на **-видний, -подібний**; дієслів на **-и(і)рувати**; іменників-назв діячів на **-чик, -щик**; прикметників на **-очний**, що походять від іменників жіночого роду на **-ка**) в I томі РУСа-1933.

Алгоритм дослідження елімінованих словотвірних моделей:

1) виявлення слова з відповідним суфіксом в українській частині реєстру I тому РУСа-1933, з'ясування, у якій російській словниковій статті його наведено;

2) дослідження аналогічних російських словникових статей в аналізованих словниках: виявлення українських еквівалентів з відповідним суфіксом;

3) фіксування тяглості використання окремих слів із відповідними суфіксами в аналізованих словниках, їхнього уникання або лексикографічної реактивації;

4) встановлення кількісної динаміки використання відповідних слів в аналізованих словниках.

За такою методикою неможливо виявити всі слова з відповідними суфіксами в наступних російсько-українських словниках, адже до їхніх реєстрів можуть бути введені нові російські словникові статті, у яких буде подано український еквівалент із відповідним суфіксом. Однак українські відповідники, що містяться в реєстрах російсько-українських словників, але не були зафіксовані в РУСі-1933, не є об'єктом нашого аналізу.

Розгляньмо еліміновані словотвірні моделі послідовно:

1. Українські іменники на **-івник**. Радянська влада дорікала укладачам словників, що вони активно пропагують іменники з цим суфіксом, «часто навіть супроти популярніших іменників на **-альник** та інших» [204, с. 158]. У I томі РУСа-1933 міститься 17 іменників на **-івник**: 7 як відповідники до російських іменників на **-чик**, **-щик** і 10 як відповідники до інших іменників. Із них до РУСа-1937 увійшли 5, до РУСа-1948 – 4, до РУСа-1969 – 8, до РУСа-2003 – 8, до РУСа-2014 – 8.

Наприклад, розгляньмо такі словникові статті:

	Бракові́щк	Дарі́тель
РУС-1933	браківнік	дарівнік, -ни́ця, надавець (р. -вця), надави́ця, дародавець (р. -вця), дародави́ця (шутл.) подару́йко, подару́нько.
РУС-1937	браківнік -ка.	дарувальнік, -ка.
РУС-1948	бракувальнік	юр. дарі́тель, -ля.
РУС-1969	бракувальнік браківнік -а.	книжн. дарувальнік, дарівнік, -а, дародавець, -вця.
РУС-2003	бракувальнік браківнік -а.	книжн. дарувальнік, дарівнік, -а, дародавець, -вця, <i>высок.</i> дарі́тель.
РУС-2014	бракувальнік браківнік -а.	книжн., юр. дарувальнік, дарівнік, -а, дародавець, -вця, <i>высок.</i> дарі́тель, <i>реже</i> подару́йко (м.).

За результатами порівняльного аналізу процес використання іменників на **-івник** був перерваний після РУСа-1933, однак починаючи з II пол. ХХ ст., зафіксовано їхнє поступове повернення до перекладних словників. Тому вважаємо, що іменники на **-івник** відповідають словотвірним нормам української літературної мови як періоду укладання РУСа-1933, так і нашого часу.

2. Українські прикметники на **-овий**. Цей суфікс, властивий відносним прикметникам, у радянських «реформаторів» 30-х рр. ХХ ст. викликав політичну підозру, а насамперед у тих прикметниках, що паралельно існують із суфіксом **-ний**: «Таким штучним протаскуванням прикметників на **-овий** (при наявності прикметників на **-ний**) і наголосом на **о**, **-овий**, націоналістичні елементи намагалися в словниковій роботі провести шкідливу тенденцію – відривати українську літературну мову від мови працюючих, орієнтувати її в напрямку до полонізації» [204, с. 153]. Однак насправді це українську мову відривали від неї самої, зближуючи з російською. У I томі РУСа-1933 міститься 173 прикметники на **-овий**.

Із них до РУСа-1937 увійшли лише 34, а до РУСа-1948 – 41, що свідчить про свідоме уникання цієї словотвірної моделі. Однак О. О. Тараненко відзначає активізацію вживання і творення прикметників на *-овий* на сучасному етапі розвитку української літературної мови [182, с. 156]. Ми також простежуємо тенденцію до збільшення з 1969 р. кількості українських прикметників на *-овий* у російсько-українських словниках: у РУСі-1969 – 65, у РУСі-2003 – 61, у РУСі-2014 – 70.

Наприклад:

	<i>Беспринципный</i>	<i>Дисконтный</i>
РУС-1933	безпринциповий безпринципний	дисконтівий
РУС-1937	безпринципний -а, -е.	дисконтний -а, -е.
РУС-1948	безпринципний	<i>фин.</i> дисконтний, дисконтівий
РУС-1969	безпринципний	<i>фин.</i> дисконтний, дисконтівий
РУС-2003	безпринципний	<i>фин.</i> дисконтний, дисконтівий
РУС-2014	безпринциповий безпринципний	<i>фин.</i> дисконтний, дисконтівий

Порівняльний аналіз доводить, що прикметники на *-овий* відповідають словотвірним нормам української літературної мови, завдяки чому повертаються до реєстрів сучасних російсько-українських словників.

Алгоритм дослідження штучно насаджуваних словотвірних моделей за радянського часу в I томі РУСа-1933:

1) виявлення російських реєстрових слів, які влада рекомендувала перекладати за допомогою словотвірних моделей, узятих із російської мови, тобто калькованих;

2) з'ясування, які з виявлених російських реєстрових слів укладачі РУСа-1933 перекладають питомими українськими відповідниками, а які – утвореними за зразком російської мови;

3) дослідження, якими відповідниками перекладено аналогічні російські реєстрові слова в наступних російсько-українських словниках;

4) установлення кількісної динаміки використання питомих українських відповідників до виявлених російських реєстрових слів та відповідників, утворених за допомогою російських словотвірних моделей в аналізованих словниках.

Розгляньмо словотвірні моделі послідовно:

1. Іменники жіночого роду на *-ка, -ча* зі значенням процесу. Такі іменники невластиві для української мови, вони «історично є новацією російської мови серед інших слов'янських мов, для яких не властива подібна висока активність цих форм» [6, с. 58]. Л. М. Колібаба доводить,

що іменники, утворені від дієслів недоконаного виду, треба вживати з суфіксом *-анн-*, який передає значення протяжної, тривалої, розгорнутої в часі дії, а іменники, утворені від дієслів доконаного виду – з нульовим суфіксом як ознакою результативності [84]. Однак радянська влада вважала, що «боротьба проти слів на *-ка, -ча* жіночого роду зі значенням процесу становить собою фальшування української мови і націоналістичне відкидання тих явищ її, що фактично є в ній і були» [204, с. 153]. Укладачі РУСа-1933 усвідомлювали невідповідність іменників на *-ка, -ча* жіночого роду зі значенням процесу нормам української літературної мови, що засвідчує перекладна частина реєстру I тому словника. Зокрема, у I томі міститься 109 російських іменників на *-ка, -ча*: 97 із них перекладені питомими українськими відповідниками, а 12 – відповідниками на *-ка, -ча*: *в'їброска* – викидан'ня, вікидка; *в'їдача* – видаван'ня, відача; *в'їделка* – вироблюван'ня, віроблен'ня (*производство*) віробка, віроб, виробництво, р'обливо; *в'їкидка* – викидан'ня, вікидка; *в'їправка* – 1) виправлян'ня, віправка; 2) *военная в'їправка* військова віправка, військова постава, військове вимуштруван'ня, військова вимуштрівля; *в'їсадка* – 1) висаджуван'ня, вісад; 2) висідан'ня (напр. з вагону), вісад (на станції), вісідка; 3) (*место высадки из лодки*) вілазка; *в'їсідка* – вісідка, висіджуван'ня; *в'їучка* – 1) см. *В'їучивание*; 2) наука, віучка; *в'їчинка* – гарбуван'ня, вічинка, чиньба; *в'їщипка* – вищипуван'ня, сов. віщипан'ня, вищипуван'ня (*о волосах, перьях*) вискубуван'ня, вискубан'ня, скубка, сов. віскубан'ня; *дод'їлка* – дороблян'ня, сов. доробін'ня, доробка; *дос'їавка* – 1) дов'їз (*р. -возу*), прив'їз (*р. -возу*), прист'їава, прист'їавка, приставлян'ня; 2) (*поставка*) постачан'ня, достачан'ня чо'їго кому

Зауважимо, що в 11 наведених словникових статтях перекладний еквівалент на *-ка* розташований після питомих українських відповідників, і лише в 1 словниковій статті посідає перше місце. Це, на нашу думку, свідчить про намагання укладачів РУСа-1933 побудувати словник на задекларованих у передмові наукових засадах і водночас уникнути негативної критики за допомогою введення до реєстру незначної кількості рекомендованих владою відповідників. Укладачі словника розташовують ці відповідники наприкінці синонімічного ряду з метою підкреслення їхньої незначної поширеності в українській літературній мові того часу, а на першу позицію ставлять питомі українські відповідники на *-ння, -ття* [146, с. 50]. Натомість у наступних російсько-українських словниках фіксуємо збільшення відповідників на *-ка, -ча* в перекладних части-

нах реєстрів. Зокрема, РУС-1937 містить 18 таких відповідників, а РУС-1948 – уже 58. На нашу думку, це свідчить про штучний характер цих слів і їхню невідповідність словотвірним нормам української мови.

Наприклад, розгляньмо такі словникові статті:

	Виплавка	Витравка
РУС-1933	вiтоплювання <i>сов.</i> вiтоплення	вiтравлювання <i>сов.</i> вiтравлення випасування <i>сов.</i> випасіння вiтолочування, <i>сов.</i> вiтолочення вiтруювання, <i>сов.</i> вiтруєння (<i>плода</i>) зiгнання плóду.
РУС-1937	1) вiтоплювання -ння; 2) вiтоп, -пу.	вiтравлювання вiтравлення -ння.
РУС-1948	<i>мет.</i> виплавка (<i>неоконч. дейст- вие – обычно</i>) виплавляння	вiтравка
РУС-1969	<i>мет.</i> виплавка вiтоп, -у, вiтоплення (<i>неоконч. д. – обычно</i>) виплавляння вiтоплювання	вiтравлення (<i>неоконч. д. – ещё</i>) вiтравляння вiтравлювання
РУС-2003	(<i>действие</i>) вiтоплення	вiтравлення вiтруєння
РУС-2014	<i>мет.</i> виплавка вiтоп, -у, с. вiтоплення (<i>неоконч. д. – обычно</i>) виплавляння вiтоплювання	вiтравлення (<i>неоконч. д. – ещё</i>) вiтравляння вiтравлювання

Засвідчено зменшення кількості відповідників на **-ка, -ча** в перекладних частинах реєстрів словників кінця ХХ – поч. ХХІ ст.: у РУСi-1969 – 28, у РУСi-2003 – 20, у РУСi-2014 – 21 та, починаючи з РУСа-1969, повернення відповідників, зафіксованих у РУСi-1933.

2. Прикметники на **-видний, -подібний**. У 30-х рр. ХХ ст. відбувалося зумисне творення однакових словотвірних моделей в українській та російській мовах, зокрема в термінологічній лексиці, внаслідок чого українську мову заповнили відповідники на **-видний, -подібний**, що закріплено рішенням відділу української літературної мови Науково-дослідчого інституту мовознавства 1933–1934 рр.: «Відділ ухвалив не обминати в українській мові слів із складником **-подібний**.., ліквідувати надмірне поширення суфікса **-уватий**, залишивши його як основний відповідник до російського суфікса **-оватий**» [204, с. 156]. До цього рішення в українській науці керувалися приписом, який сформулювала О. Б. Курило: на означення подібності використовувати суфікси **-уватий, -истий, -астий, (-ястий)**, а в тих випадках, коли

неможливо утворити прикметники із зазначеними суфіксами, «можна дати описовий зворот: на взір чого, взором чого, нагадуючи собою що» [95, с. 148], що, за результатами наших досліджень, послідовно зреалізовано укладачами РУСа-1933 [146, с. 51].

У реєстрі І тому словника міститься 41 російський прикметник зі складниками **-подобный, -образный, -видный**. Із них: 36 перекладені питомими українськими відповідниками на **-уватий (-юватий), -истий, -астий, (-ястий)** та описовими конструкціями, і лише 5 – відповідниками зі складниками **-вид(н)ий, -подібний**: **боговідний** – боговід(н)ий; **богоподобний** – богоподібний, боговід(н)ий; **венцевідний** – вінцевідий; **волнообразний** – хвилястий, хвилюватий, хвилевідий; **женообразний, женоподобний** – жоновідий, подібний до жінки, жінкуватий.

Натомість у РУСі-1937 міститься 24 українських відповідники зі складниками **-вид(н)ий, -подібний**; у РУСі-1948 – 25; у РУСі-1969 – 30; у РУСі-2003 – 26; у РУСі-2014 – 27. Наприклад, розгляньмо словникові статті:

	Вилообразний	Дискообразний
РУС-1933	вилкуватий, вилкастий, розсохуватий	кружалуватий
РУС-1937	вилоподібний, вилкуватий	дископодібний -а, -е.
РУС-1948	вилоподібний	дископодібний
РУС-1969	вилоподібний, вилкастий	дископодібний.
РУС-2003	вилоподібний, вил[к]уватий, вилкастий, розсохуватий, розсохатий	дископодібний
РУС-2014	вилоподібний, вилкастий, вилкуватий, розсохуватий, розсохатий	дискуватий, дископодібний, кружалуватий

Порівняльний аналіз особливостей перекладу російських прикметників зі складниками **-подобный, -образный, -видный** продемонстрував, що в РУСі-1933, на відміну від наступних російсько-українських словників радянського часу, найповніше збережено питомі нормативні українські відповідники на **-уватий (-юватий), -истий, -астий, (-ястий)**, які поступово повертаються до реєстрів словників кінця ХХ–ХХІ ст. – фіксуємо збільшення їхньої кількості в РУСі-1969, РУСі-2003 та РУСі-2014. На думку О. О. Тараненка, тенденція до усунення прикметників на **-видний** зумовлена тим, що в сучасній українській мові, на відміну від російської, іменник **вид** у значенні «вигляд – сукупність зовнішніх ознак кого-, чого-небудь» уже не належить

до стилістично нейтральної лексики [182, с. 169]. Зауважимо, що в науковій мові та термінології композит **-подібний** зберігає свою стійкість, адже дає змогу уникнути багатозначності простого суфіксального прикметника (прикметники з суфіксом **-уватий** можуть означати «покритий тим, що означає перша основа» і «зроблений з того, що означає перша основа»).

3. Дієслова на **-у(і)рувати**. В «Українському правописі» 1926 р. зазначено: «У дієсловах чужомовного походження, зокрема з німецької мови на **-iren**, перед наростком **-ува-, -юва- (-ова-)** майже ніколи не буває чужомовного наростка **-ір- (-ур-)**» [195, с. 28–29]. Натомість сталінсько-радянський правопис 1946 р. дає іншу настанову: «У ряді слів, особливо таких, які без **-ір- (-ур-)**, звучали б як омоніми до дієслів з іншим значенням, суфікс **-ір- (-ур-)** залишається» [194, с. 25], яку не можна цілком відкидати.

У монографії про структуру дієслова Т. М. Возний стверджує, що використання дієслів на **-ірувати** в українській та білоруській мовах підтримує продуктивністю аналогічних дієслів у сучасній російській мові, де зазначений тип, зумовлений впливом німецьких дієслів на **-ieren-** (франц. **-ir-** < лат. **-ire-**), удвічі перевищує деривати на **-ова** [26, с. 42]. Уникання суфікса **-ірува-** в українській мові, окрім форм, які функціонують із метою уникнення омонімії, зумовлене ще й тим, що він не вносить у дієслівне значення чогось відмінного від суфікса **-ува- (-юва-)**.

У I томі РУСа-1933 міститься 104 російських дієслова на **-ировать**. Із них: 97 одиниць укладачі словника перекладають відповідниками з суфіксом **-ува- (-юва-)**, описовими конструкціями або лексичними відповідниками з іншими суфіксами, а 7 – відповідниками на **-у(і)рувати**: **буксировать** – буксирувати, **выбуксировать** – вибуксирувати, **втягити** причалом, **выгравировать** – вигравірувати, **вырѣзбити**, **выполировать** – виполірувати, **вилощити**, **вилоснити**, **гравировать**, **выгравировать**, **награвировать** – ритувати, **виритувати**, **наритувати**, **гравірувати**, **вигравірувати**, **вирити**, **декатировать** – декатирувати, **промочувати** (сукно, щоб не збігалося); **дирижировать** – диригувати, **дирижирувати**, **орудувати**.

У 6 наведених словникових статтях, окрім відповідників на **-у(і)рувати**, містяться питомі українські лексичні відповідники та описові конструкції, які в наступних російсько-українських словниках здебільшого були витіснені відповідниками на **-у(і)рувати**. Простежено

тенденцію до збільшення кількості відповідників на **-и(і)рувати**: у РУСі-1937 – 8, у РУСі-1948 – 14, у РУСі-1969 – 14, у РУСі-2003 – 14, у РУСі-2014 – 12.

Наприклад, розгляньмо такі словникові статті:

	Браві́ровати	Грасі́ровати
РУС-1933	бравува́ти	гарка́вити, вимовля́ти по-гарка́вому.
РУС-1937	бравува́ти, -вую́, -вує́ш.	-
РУС-1948	браві́рувати, -рую́, -рує́ш.	грасі́рувати, -рую́, -рує́ш.
РУС-1969	бравува́ти (бравую́, бравує́ш).	грасі́рувати, -рую́, -рує́ш; (<i>карта-вить</i>) гарка́вити, -влю́, -ви́ш.
РУС-2003	бравува́ти, -вую́, -вує́ш, кози́ряти, хизува́тися, -ую́ся, -ує́ся.	грасі́рувати, -ую́, -ує́ш; (<i>карта-вить</i>) гарка́вити, -влю́, -ви́ш.
РУС-2014	бравува́ти, -ую́, -ує́ш.	грасі́рувати, -ую́, -ує́ш; (<i>карта-вить</i>) гарка́вити, -влю́, -ви́ш.

Відзначаємо поступове повернення до реєстрів російсько-українських словників кінця ХХ – поч. ХХІ ст. зафіксованих у РУСі-1933 відповідників до російських дієслів на **-ировати**, що свідчить про посилення цієї норми та підвищення її ваги.

4. Іменники-назви діячів на **-чик, -щик**. У радянський час відбувалося активне заохочення вживати в українській мові словотвірний тип іменників-назв діячів із суфіксом **-чик, -щик** і, натомість, таврування інших типів із такою аргументацією: «Заперечення і заборона слів із суфіксами **-чик, -щик** (коли такі слова існують у мові) було продиктоване націоналістичним відмежуванням української мови від російської і становить перекручення існуючих фактів української мови» [204, с. 154]. За результатами дослідження В. П. Токар, цей суфікс виник унаслідок поєднання двох суфіксів: прикметникового **-ск-** та іменникового **-ик-** у північно-східних говорах Київської Русі [192, с. 81–83]. Із них згодом, об'єднавшись із фіно-угорською й татарською основами, виростала російська мова [197, с. 65]. В українську мову цей суфікс проник у ХVІ ст. під безпосереднім впливом російської, проте значно поширився за радянських часів.

Як зазначив 1936 р. Є. М. Грицак, «поширилися в нас, неначе справжня пошесть, слова з російськими наростками **-щик, -чик**, що їх варто б обминати..., при творенні слів, що означають зайняття або працю людей, треба вживати наростків **-ик-, -ець-, -ар-, -ач-** й інших» [цит. за 102,

с. 300]. Невластивість суфікса **-щик** для української мови відзначають і сучасні мовознавці: «Російську мову відрізняє від української продуктивність моделей на **-тель**, а також активність утворень на **-чик, -щик**; для української ж, у свою чергу, характерна продуктивність суфіксів **-ець, -ник**» [6, с. 42]. О. К. Безпояско також наголошує, що суфікс **-чик, -щик** «не належить до словотворчих засобів власне української мови, а запозичений з російської» [8, с. 13]. Як слушно зауважує К. Г. Городенська, у сучасному українському лексиконі спостерігається тенденція дерусифікації словотвірної категорії назв особи, про що свідчить «поява таких найменувань із суфіксом **-ник**, які приходять на зміну назвам осіб із суфіксами **-чик/-щик** або конкурують із ними» [46, с. 3]. Порівняльний аналіз функціонування цієї словотвірної моделі в російсько-українських словниках також доводить її непродуктивність в українській мові.

У I томі РУСа-1933 міститься 105 російських іменників на **-чик, -щик**. Для їхнього перекладу укладачі словника використали відповідники із суфіксами **-чик, -щик** у 13 випадках, тоді як у РУСі-1937 у 7 випадках, у РУСі-1948 – у 9, у РУСі-1969 – у 9, у РУСі-2003 – у 2, у РУСі-2014 – у 6. Порівняльний аналіз українських відповідників до російських іменників на **-чик, -щик** уможливив виділення таких процесів:

а) відповідник на **-чик, -щик** був у РУСі-1933 і зберіг тяглість свого використання до нашого часу як назва історичної реалії. У I томі РУСа-1933 це єдиний іменник **денщик**:

РУС-1933	(у запорожцев) джура, (в русском войске) офіцерів слуга денщик
РУС-1937	денщик, -ка.
РУС-1948	дорев. денщик, -ка.
РУС-1969	дорев. денщик, -а.
РУС-2003	ист. денщик, -а, джура.
РУС-2014	ист. денщик, -а, джура, слуга.

б) відповідник був зафіксований у РУСі-1933, однак у процесі розвитку мови вийшов з ужитку, наприклад, це іменники **барабанщик, донощик**:

РУС-1933	барабанчик, -щик.	донощик, -щиця, (предательский) виказчик, -чиця, доказчик, -чиця, (клеветнический) поклéпник, -ниця.
РУС-1937	барабанщик, -ка.	донощик, -ка.
РУС-1948	барабанщик	донощик
РУС-1969	барабанщик	донощик, разг. виказувач, викажчик
РУС-2003	барабанник	доказувач, виказувач
РУС-2014	барабанник	доносник, доказувач, виказувач, викажчик, доказчик, донощик, стукач, -а.

в) відповідника не було в РУСі-1933 й немає в сучасних словниках, його фіксують лише словники радянського часу. Наприклад, іменники **выдумщик, газетчик**:

РУС-1933	вигадько, вигадник, вимисливник (М. Вовч.); (<i>проказник</i>) чмут, чмутник	газетяр, газетник, дневникар (<i>р. -ря</i>).
РУС-1937	вигадник, -ка.	газетяр, -ра.
РУС-1948	вигадн[ч]ик.	газетчик, газетяр, -ра.
РУС-1969	<i>разг.</i> вигадник, <i>разг.</i> вигадько.	газетяр, -а, газетник.
РУС-2003	<i>разг.</i> вигадник, <i>разг.</i> вигадько.	газетяр, -а, <i>реже</i> газетник.
РУС-2014	<i>разг.</i> вигадник, <i>разг.</i> вигадько.	газетяр, -а, <i>реже</i> газетник.

У I томі РУСа-1933 міститься більша кількість іменників на **-чик, -щик**, ніж в аналогічних словникових статтях наступних російсько-українських словників. Це *єдиний* випадок, коли неприродний для української мови словотворчий засіб переважає саме в РУСі-1933. Принагідно фіксуємо повернення до реєстрів словників після паузи в середині ХХ ст. відповідників, що були зафіксовані в РУСі-1933.

5. Прикметники на **-очний**, що походить від іменників жіночого роду на **-ка**. У приписах Хроніки Науково-дослідчого інституту мовознавства 1933–1934 рр. зазначено, що «обминання прикметників із суфіксом **-очний** становлять по суті націоналістичне перекручення української мови» [204, с. 157]. У I томі РУСа-1933 міститься 35 російських прикметників на **-очный**. Із них лише 2 перекладено українськими відповідниками на **-очний**, а 33 – питомими українськими відповідниками на **-ний, -овий, -льний** та ін. [146, с. 50]: **булочный** – булочний, паляничний; **выемочный** – 1) виїмочний, 2) вийнятий, вибраний, викопаний.

У наступних російсько-українських словниках виявлено збільшення кількості українських відповідників на **-очний**: у РУСі-1937 – 3, у РУСі-1948 – 10, у РУСі-1969 – 10, у РУСі-2003 – 6, у РУСі-2014 – 8. Наприклад, розгляньмо такі словникові статті:

	Булаво́чный	Верёвочный
РУС-1933	шпильковий	шворковий, мотузковий, шнуровий, верівчаний, верівчатий, вірьовчатий, верев'яний.
РУС-1937	шпильковий -а, -е.	мотузяний, вірьовочний, верівчаний -а, -е.
РУС-1948	булавочний, шпильковий.	мотузковий, вірьовочний (<i>из верёвки – ещё</i>) мотузяний.
РУС-1969	шпильковий	мотузяний, мотузковий, вірьовочний, шворковий.
РУС-2003	шпильковий	мотузяний, мотузковий, <i>разг.</i> вірьовчаний, шворковий.
РУС-2014	шпильковий	мотузяний, мотузковий, вірьовочний, <i>разг.</i> вірьовчаний, шворковий.

Порівняно зі словниками ХХ ст. РУС-1933 містить найменшу кількість скалькованих відповідників до російських прикметників на *-очний*, що засвідчує посилення питомих українських словотвірних традицій. Питомі українські відповідники, що були зафіксовані в РУСі-1933, поступово повертаються до української частини реєстрів РУСа-2003 й РУСа-2014.

Отже, порівняльний аналіз українських словотвірних моделей у знакових російсько-українських словниках ще раз довів, що кожна розвинена мова має власні словотворчі засоби, причому засоби української мови істотно відрізняються від звичних засобів російської мови. Проаналізувавши I том РУСа-1933, можемо стверджувати, що у ньому запропоновано питомі українські відповідники до російських слів, реалізовано чітку систему словотвірних правил, виведених із традицій української мови, завдяки чому автори намагалися уникнути мовних конструкцій, не притаманних українській мові, досягти точності й однозначності відповідників до російських слів. Однак не можемо стверджувати абсолютну відповідність зафіксованої в I томі РУСа-1933 лексики словотвірним нормам української літературної мови, оскільки у процесі порівняльного аналізу виявлено незначну кількість зросійщених елементів. Попри це, значна кількість питомих українських відповідників, які були зафіксовані у проаналізованих словникових статтях I тому РУСа-1933, повернулися до реєстрів РУСа-1969, РУСа-2003 й РУСа-2014. Найбільше зросійщеним порівняно з іншими аналізованими словниками виявився РУС-1948: у ньому використано найменшу кількість тих питомих українських відповідників, які були зафіксовані в РУСі-1933, та значно збільшено кількість калькованих елементів. Простежено таку динаміку: із 1108 українських слів, зафіксованих у I томі РУСа-1933, до РУСа-1937 увійшли 282 слова, до РУСа-1948 – 247, до РУСа-1969 – 356, до РУСа-2003 – 357, до РУСа-2014 – 392. Це дає підстави говорити про використання РУСа-1933 як джерела лексичного матеріалу для РУСа-1969 і РУСа-2003 попри те, що офіційно РУС-1933 не зазначений як джерело цих словників.

2.1.3 Лексикографічна нормативність РУСа-1933 на мега-, макро- й мікроструктурному рівнях

Під лексикографічною нормативністю розуміємо лексикографічну традицію побудови словників певного типу, яка склалася в українській лексикографії. У час укладання РУСа-1933 не було випрацьовано чітких

рекомендацій та інструкцій до укладання того чи того типу словника, тому укладачі орієнтувалися на традицію. Сьогодні, коли в теорії лексикографії розроблено чітку систему вимог до словника (введення до реєстру тих чи тих категорій лексики, система ремаркування, принципи побудови словникової статті залежно від типу словника тощо), можемо трактувати його відповідність цим вимогам як лексикографічну нормативність. На нашу думку, лексикографічна нормативність, як і лексична, має дескриптивний та прескриптивний виміри. Польський лексикограф В. Дорошевський щодо цього зауважував: «Очевидним є те, що словник повинен служити чомусь більшому, ніж «чистому мовознавству», словник не може бути тільки механічним реєстром слів, форм, зворотів, порівнянь, не пропущених крізь фільтр жодної оцінки і непідданих свідомому відбору, що опирався б на якісь критерії» [223: XVI]. Тому словник має не лише репрезентувати об'єктивний стан мови та лексикографічної традиції свого часу (дескриптивність), а й рекомендувати, пропонувати стандарт уживання слова, впливати на лексичну та лексикографічну норму наступних років (прескриптивність).

Л. В. Щерба також наголошував на дескриптивно-прескриптивній нормативності словника, яка проявляється в «підтриманні всіх живих норм мови, особливо стилістичних (без цих останніх літературна мова стає шарманкою, неспроможною виражати будь-які відтінки думки)», в поваленні традиції там, де вона заважає новій ідеології, у підтриманні нових визрілих норм там, де виявленню їх заважає безглузда косність» [44, с. 6]. М. Банько, розмірковуючи над тим, яким має бути нормативний словник, дійшов висновку, що необхідно брати до уваги і «традицію, яку підтримує авторитет експертів», і «загальний мовний звичай» [221, с. 48]. Тобто, на його думку, словник має бути дескриптивно-прескриптивним.

Г. В. Гайович окреслює проблеми, пов'язані з утвердженням прескриптивності в мові, однак, вважаємо, що їх можна розглянути через реалізацію у словнику:

– перевагу часто надають мові певного регіону чи соціального класу, що знижує розмаїття, збіднює мову (у словнику довести чи спростувати такий факт може джерельна база, яка містить польові записи, зібрані на різних територіях);

– прескрипцію можуть використовувати як політичний засіб (у словнику це проявляється через введення до реєстру ідеологічно марко-

ваної лексики та, як у випадку РУСа-1933, вилучення «націоналістично ворожої» лексики);

– визначення критеріїв правильності (укладачі словника, формулюючи його наукову концепцію, мають робити чіткі пояснення стосовно відбору слів до реєстру, способів перекладу їхніх значень, надання переваги тим чи тим джерелам, тобто критерії правильності обґрунтовуються в передмові словника);

– необґрунтований догматизм – логічна прескриптивна порада щодо обережного використання певної форми як нестандартної в певному контексті може перерости, завдяки частому повторенню, у правило (прескриптивні поради у словнику можуть бути подані обмежувальними ремарками, розгорнутими нормативними коментарями, а також можуть впливати з контекстів в ілюстративній частині словника) [29, с. 45 – 46].

Вважаємо, що процес укладання словника має ґрунтуватися не на суб'єктивних поглядах укладачів, а на основі уніфікованих теоретичних принципів, тобто відповідати вимогам лексикографічної нормативності. Ознаки лексикографічної нормативності словника проявляються на мега-, макро- й мікроструктурному рівнях, що зумовлює необхідність їхнього аналізу. Проблему будови словників різних типів досліджували В. П. Берков [10], В. Г. Гак [30], О. С. Герд [33], Н. Г. Гордієнко [41; 42], С. В. Гриньов [48], О. М. Демська [52], П. М. Денисов [53], В. А. Драбовська [56], В. В. Дубічинський [59], Ю. М. Караулов [77], М. М. Пещак [196], Л. М. Полюга [154], Л. В. Попова [156], І. Г. Скиба [171], М. С. Ссоріна [174], О. О. Тараненко [183], Н. Ю. Шведова [207] та ін. Розгляньмо мега-, макро- й мікроструктуру РУСа-1933 послідовно.

2.1.3.1 Мегаструктура РУСа-1933

Під мегаструктурою словника розуміємо його загальну будову, що передбачає наявність таких основних частин: вступу або передмови; правил користування словником; списку скорочень, що використовуються у словнику; реєстру словника; списку лексикографічних джерел і додатків. Порядок розміщення й кількість цих елементів можуть варіюватися залежно від позиції укладачів словника [115, с. 81]. Мегаструктура словника, на думку Л. О. Кремпової [90] та В. Ю. Єремути [62], може бути повною чи усіченою. Повна передбачає наявність усіх елементів, перерахованих вище. Натомість усічена виявляє неповний набір структурних частин.

Із погляду сучасних вимог мегаструктура РУСа-1933 є усіченою, однак, відповідно до лексикографічних традицій поч. ХХ ст., вона була повною. Того часу обов'язковими елементами мегаструктури словника були передмова, пояснення скорочень, список джерел та реєстр. Аналізуємо: а) наявність/відсутність певного компонента мегаструктури; б) його якість і повноту, науковість, доступність тощо.

Передмова. С. І. Недільський у передмові до СлЖН-1886 обґрунтовує необхідність подавати в перекладному словнику «обширне передне слово і пояснити уклад і засади словара» [СлЖН-1886, том І, с. І]. Таку вимогу послідовно зреалізовано в наступних словниках, зокрема СлУм-1898, СлГр-1909 і РУСі-1933. У результаті порівняння «Переднього слова» РУСа-1933 з передмовами до попередніх словників, виявлено такі його особливості: укладачі не подають історію розвитку української лексикографії попереднього періоду, як це було у СлГр-1909; коротко описують процес укладання словника та склад авторського колективу; основну увагу звертають на проблему формування реєстру словника, обґрунтовуючи доцільність уведення тих чи тих слів, чого немає в передмові до СлЖН-1886; як і у СлГр-1909 характеризують джерела, із яких був виписаний картковий матеріал; визнають об'єктивні недоліки своєї праці й висловлюють подяку всім, хто долучився до її укладання, що було традиційним для всіх проаналізованих попередніх словників. Якщо не зважати на ідеологічне нашарування, що було обов'язковим для російсько-українських словників середини ХХ ст., то передмови наступних перекладних словників, зокрема РУСа-1937, РУСа-1948, РУСа-1969, РУСа-2003 й РУСа-2014, мають ті ж визначальні риси, що й «Передне слово» РУСа-1933. Однак передмова РУСа-1933 є неповною: немає послідовного пояснення щодо будови словника та словникової статті, щодо лексикографічного подання частин мови, синонімів, антонімів тощо, що було традиційним для словників того часу. На нашу думку, це є порушенням вимог щодо повноти та науковості компонента мегаструктури словника. З огляду на це вважаємо, що «Передне слово» РУСа-1933 лише частково відповідає вимогам лексикографічної нормативності поч. ХХ ст.

Список умовних скорочень – це перелік скорочених форм запису найчастіше вживаних у словнику понять (метамова). Він є важливим елементом мегаструктури словника, який зазвичай розміщують перед реєстром. У багатьох словниках основні скорочення наводять, як ствер-

джує О. І. Панченко, у спеціальному розділі, який переважно має назву «Перелік основних скорочень» або «Скорочення та символи» [133, с. 170]. С. І. Недільський свого часу також наголошував, що у словнику обов'язково мав бути «именно повний список скорочень, при чім особливо належалоби при кождім авторі подати докладно всі твори автора, з котрих винято слова до словаря» [СлЖН-1886, том I, с. I]. Із наведеної цитати випливає, що під «повним списком скорочень» автор розуміє список скорочень джерел, а не власне список скорочень елементів метамови.

Список джерел. Вважаємо, що список джерел у словнику необхідно чітко відрізнити від списку умовних скорочень [145, с. 96]. Традиційно список джерел має складатися з алфавітно впорядкованих скорочених назв джерел та їх повного бібліографічного опису. Скорочення назви джерела – це його скорочений запис, який може утворюватися способом усічення прізвища автора, назви праці чи аббревіацією. Бібліографічний опис – це сукупність бібліографічних відомостей про друковану працю, наведених за чинними правилами епохи, у яку вона була написана і призначених для її ідентифікації. Наприклад: у СлЖН-1886 чітко розмежовано ці два списки: «Обяснене скорочень і знаків» [СлЖН-1886, том I, с. III] й «Обяснене скорочень имен авторів і творів з котрих увійшли слова до словаря» [СлЖН-1886, том I, с. III–VI]; у СлУм-1898 список джерел входить до узагальненого списку «Пояснення скорочень, ужитих в словарі, і список друкованих джерел, якими ми користувались» [СлУм-1898, том I, с. IX–XII]; у СлГр-1909 розмежовано «Списокъ источниковъ, которыми пользовались при составлении словаря» [СлГр-1909, с. 30–39] і «Списокъ сокращеній» [СлГр-1909, с. 40–42]; у СлДубр-1918 списки скорочень і джерел відсутні.

У РУСі-1933 подано основний узагальнений список «Пояснення скорочень» із поділом на «I. Автори, джерела й місцевості; II. Терміни і вислови; III. Знаки» [РУС-1933, том I, с. XI–XIV] та «Додатковий список скорочень» [РУС-1933, том II, вип. III, с. 1048–1050]. Зазначимо, що в РУСі-1937, РУСі-1948, РУСі-1969 і РУСі-2014 списку джерел взагалі немає, вірогідно, через те, що немає й ілюстрацій (однак які були джерела власне лексичного матеріалу, окрім вторинних джерел – словників, – невідомо), а в РУСі-2003 міститься список лише лексикографічних джерел, тоді як списки умовних скорочень є в усіх проаналізованих словниках.

У СУМі-1980, який є взірцем для сучасних лексикографів у способі оформлення джерел, подано «Список скорочень літературних джерел словника» з поділом на політичну, художню, перекладну літературу, народну творчість і збірки літературного походження, наукову й науково-популярну літературу, літературну критику, мистецтво, посібники й підручники, довідники, мемуари, газети та журнали [СУМ-1980, том I, с. XII–XXVII] і «Список основних умовних скорочень у словнику» (скорочення одиниць метамови словника) [СУМ-1980, том I, с. XXVIII]. Такий спосіб представлення джерельної бази в мегаструктурі словника вважаємо найоптимальнішим.

Спосіб подання й розшифрування джерел у кожному з цих словників відрізняється. Наприклад, у списках джерел твори Т. Г. Шевченка подано так:

Словник	Скорочення	Пояснення
СлЖН-1886	Ш.	Шевченко Тарас, «Кобзар», Прага 1876.
СлУм-1898	К. Ш.	Кобзарь Т. Шевченка. Спб. 1884.
СлГр-1909	Шевч.	Кобзарь Тараса Шевченка. (Типомъ четвертимъ). Коштомъ Д. Е. Кожанчикова. Спб. 1867.
	Шевч. II	Т. Г. Шевченко. Кобзарь з додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микѣшина. У Празі, 1876.
РУС-1933	Шевч., Шевчен.	Шевченко.
СУМ-1980	Шевч.	Шевченко Т. Г.: I, II, 1963 – Повне зібрання творів в шести томах, Вид-во АН УРСР, К., тт. I, II, 1963; I, 1951, II, 1953, VI, 1957 – Повне зібрання творів в десяти томах, Вид-во АН УРСР, К., тт. I, 1951, II, 1953, VI, 1957.

Як бачимо, у всіх словниках, окрім РУСа-1933, у списку джерел подано прізвище автора, назву праці, місце й рік видання (в СУМі-1980 ще й назву видавництва). Список, поданий у РУСі-1933, переважно містить лише скорочення та його розшифрування. Однак, варто зазначити, що пояснення у списку РУСа-1933 мають різну змістову «вагу». Розгляньмо такі групи скорочень і пояснення до них:

– *Безвірник 1930* – «Безвірник», 1930 р.; *Основа 1861, 1862* – «Основа», 1861, 1862 р. – таке пояснення скорочення не дає нічого нового про джерело ні формально, ні суттєво;

– *Бібл.* – Біблія, *Вес. пісня* – весільна пісня, *Мед. слов.* – медичний словник – пояснення формально розшифровує скорочені слова, але ширшої інформації про джерело не дає;

– Гнатюк – В. Гнатюк «Галицько-руські народні легенди», *Дещо* – «Де-що про світ Божій», 4-те вид., 1882 р., *Н. Громада* – «Нова Громада», 1906 р. – такі пояснення можна назвати максимально наближеним розтлумаченням (і розшифрування скорочення, і наведення бібліографічної інформації) джерела у списку скорочень, оскільки воно дає найбільше інформації про використану працю порівняно з попередніми прикладами [145, с. 97].

Скорочення третьої групи та їх розтлумачення в РУСі-1933 подано в незначній кількості, їхній бібліографічний опис не відповідає тогочасним вимогам паспортизації джерел, оскільки у ньому подані не всі необхідні поля (прізвище автора, назва праці, місце й рік видання), тому не можемо вважати цей список повноцінним списком джерел РУСа-1933. А отже, немає можливості звернутися до ширшого контексту цитованого уривку. З огляду на це виникає необхідність установалення списку використаних джерел РУСа-1933.

Реєстр словника. Найважливішим структурним елементом будь-якого словника є реєстр. Як слушно зауважує П. Ю. Гриценко, параметр повноти реєстру «залишається провідним у характерології лексикографічного твору» [49, с. 239]. На нашу думку, проблема реєстру словника перебуває на перетині лексичної й лексикографічної нормативності, оскільки принципи формування реєстру визначаються традиціями, що є провідними в лексикографії того часу (лексикографічна нормативність), а наповнення реєстру – відповідність/невідповідність лексики нормі – є проявом лексичної нормативності словника. Лексичну нормативність українського реєстру РУСа-1933 ми проаналізували в попередньому пункті, а тут розглянемо лише лексикографічну нормативність російської частини.

Г. В. Воронка наголошує, що в перекладному словнику реєстр є важливим, «по-перше, для зближення двох мов і культур, а по-друге, чутливим до змін у кожній з двох представлених мов та в спільному для них інформаційному просторі» [27, с. 8]. Тому укладачі перекладного словника мають випрацювати низку продуманих та науково обґрунтованих принципів добору слів до реєстру, особливу увагу звернути на проблему місця й обсягу діалектизмів, архаїзмів, неологізмів, термінів тощо у словнику, чітко визначити надійні та авторитетні джерела лексичного матеріалу.

На думку С. І. Головащука, складність формування реєстру словника спричинена також тим, що «навіть великий обсягом двомовний чи одномовний словник неспроможний охопити всього багатства й різноманітності лексичного складу тієї або іншої розвиненої сучасної літературної мови» [38, с. 41]. Традиційно основу реєстру перекладного словника має становити загальноновживана лексика з виправданою стилістичною різноманітністю та історичною перспективою. Уведення до реєстру діалектної та просторічної лексики допускається лише за умови її поширеності та вживаності в літературній мові. РУС-1933 таку вимогу задовольняє: російський реєстр I–III томів словника нараховує 64426 одиниць, а реєстр слів, які могли ввійти до IV тому – 1100 одиниць (докладніше див. пункт 2.3.2.). До реєстру РУСа-1933 ввійшла переважно загальноновживана лексика; термінологічна, стилістично та емоційно забарвлена лексика подана з відповідними ремарками; «вузьких провінціалізмів до словника не заводжено, а коли часом і роблено винятки, то всі такі слова позначено скороченням «пров.», «диал.» («провінціалізм», «діалектизм») [РУС-1933, том I, с. VIII]. Погоджуємося з С. І. Ожеговим, який наголошував, що вирішальним критерієм добору термінологічної лексики до реєстру словника має бути не важливість терміна в системі понять певної науки, а його суспільна роль і значення як засобу спілкування [128, с. 100]. Укладачі РУСа-1933 цей принцип реалізували: «Словник більш-менш обмежується термінами ширшого – загальноосвітнього – значіння» [РУС-1933, том I, с. VIII]. Отже, вважаємо, що принципи формування російського реєстру РУСа-1933 відповідають вимогам лексикографічної нормативності.

Додатки. Щодо додатків, «велику потребу» яких визнавали укладачі СлЖН-1886 [СлЖН-1886, том I, с. II], А. Ю. Кримський у «Передньому слові» РУСа-1933 зазначав, що «всі недогляди, наскільки вони виявляться тепер-таки, будуть виправлені в додатках у кінці II-го та IV-го томів» [РУС-1933, том I, с. VI]. Під час аналізу мегаструктури словника виявлено, що «Додатки та поправки» містяться в кінці III випуску II тому [РУС-1933, том II, вип. III, с. 1052–1054] і II випуску III тому [РУС-1933, том III, вип. II, с. 653 – 655], що дає підстави припустити наявність аналогічних додатків у знищеному IV томі.

Післямова. Мегаструктура словників того часу не передбачала обов'язкової наявності післямови. Наприклад: у СлЖН-1886 та СлГр-1909 її немає, а у СлУм-1898 у кінці кожного тому є звернення до корис-

тувачів, у якому укладачі просять вибачення за наявність друкарських помилок і зауважують, що розглядають свою працю як «пробу улаштування більш або менш значної частини словарного матеріялу, сподіваючись, що й така праця може бути хоч трохи позиточна для наших письменників, а може стане в якій пригоді і будущим трудівникам на полі української лексикографії» [СлУм-1898, том IV, с. 240]. Однак ці звернення не мають назви, традиційної для такого елемента мегаструктури словника.

У кінці III випуску II тому РУСа-1933 міститься ґрунтовне «Післяслово» [РУС-1933, том II, вип. III, с. 1052–1054], обов'язковість якого була продиктована вимогами доби. Нова редакційна колегія у складі М. Я. Калиновича та В. Г. Ярошенка покритикувала роботу попередньої редакційної колегії, виявила низку націоналістичних переключень у попередніх випусках та запровадила значну кількість «удосконалень і новозаведень». Також у «Післяслові» міститься зауваження, яке, на нашу думку, свідчить про тогочасне таврування РУСа-1933 як ненормативного словника: «Редакційна колегія і видавництво все ж видають ці далекі від ідеалу його випуски, сподіваючися, що вони хоч до деякої міри стануть у пригоді українській радянській громадськості» [РУС-1933, том II, вип. III, с. 1054]. Після прочитання такого зауваження в користувачів словника закономірно мали виникнути сумніви щодо доцільності його використання. Вважаємо, що це було цілеспрямоване втручання в наукову концепцію РУСа-1933, спрямоване на нівелювання його авторитетності серед інших тогочасних словників.

«Знаки». У мегаструктурі РУСа-1933 міститься новаторський елемент «Знаки», якого немає ні в попередніх, ні в наступних проаналізованих словниках. Лише у СлЖН-1886 є параграф «Об'ясненє скорочень і знаків», який містить лише 3 знаки: «§ = вираженє тривіальне † = слово застаріле, * = образиво (переносно)» [СлЖН-1886, том I, с. III], тоді як укладачі РУСа-1933 обґрунтовують використання дефіса, круглих та ланих дужок у мікроструктурі словника [РУС-1933, том I, с. XIII–XIV].

2.1.3.2 Макроструктура РУСа-1933

Поняття структури словника пов'язане передусім із розумінням його корпусу як особливої системи. Макроструктура – це спосіб пов'язання одиниць опису (реєстрових одиниць) у словнику як цілому. Такий підхід пропагували свого часу М. М. Пешак, Н. Ф. Клименко, І. Ф. Савченко,

Г. М. Ярун у монографіях «Формалізовані основи семантичної класифікації лексики» [198] та «Лексична семантика в системі “людина-машина”» [98]. У цьому полягає сенс розрізнення макро- й мікроструктури корпусу словника як моделі лексичної системи мови. Як слушно зауважував П. Жмігородський, у зрілих лексикографічних проєктах «і макро-, і мікроструктура словника мають бути визначені вже на підготовчому етапі й далі подані редакторам у формі інструкцій» [228].

Макроструктуру словника розглядаємо як модель корпусу мови, її лексикону, граматичного ладу, функціонально-стильового та оцінно-стилістичного потенціалу. Ю. М. Караулов розробив концепцію параметризації лексикографічної інформації у словнику [76, с. 74–108], а до системи української мови її адаптувала В. О. Балог [4, с. 30–39]. Під час аналізу РУСа-1933 додатково виявлено параметри істоти/неістоти, теперішнього часу, кратності, синтаксичної функції, що зумовило необхідність їх уведення до параметричної системи (у Додатку Б нововведені параметри позначено *). Параметрична система, яку ми отримали, містить 68 параметрів, 6 із яких характеризують словник у цілому, а 62 – окремі групи лексики (параметри мікроструктури словника). Проаналізуємо вираження параметрів макроструктури в РУСі-1933:

Параметри	Вираження у словнику
Мова (мови)	Російська, українська
Спосіб розташування слів у реєстрі	Прямий алфавітний
Хронологічний параметр	Використано джерела лексичного матеріалу від 1798 р. (найдавніше встановлене джерело) до 1933 р. (найновіше встановлене джерело)
Кількісний параметр (кількість слів у словнику)	64426 російських реєстрових слів на літери А – П та 1100 – на літери Р – Я; 211986 українських відповідників (відповідники, які повторюються в кількох словникових статтях, враховано 1 раз)
Спосіб подання реєстрових одиниць	Побуквено
Відображення/невідображення варіантів слова	Подано фонетичні варіанти українських відповідників, що вживаються паралельно. До фонетичних варіантів російських реєстрових слів зроблено відсилання за допомогою ремарок <i>см.</i> (смотреть) і <i>срв.</i> (сравнить)

Ці параметри, за винятком відображення/невідображення варіантів слова, є в усіх лінгвістичних словниках. Зі структурою словникової статті пов'язаний лише параметр способу розташування слів у реєстрі, решта параметрів не визначають структури і змісту словникових статей.

2.1.3.3 Мікроструктура РУСа-1933

Мікроструктура словника – це внутрішня будова лексикографічного опису реєстрових одиниць. Л. П. Ступін визначає мікроструктуру як «відносно автономний розділ словника, в якому міститься різнобічна характеристика слова чи іншої мовної одиниці» [180, с. 47].

Особливості мікроструктури залежать від типу словника, однак протягом тривалого часу дослідники намагаються виділити базові елементи, що будуть спільними для мікроструктур словників різних типів. Зокрема, Л. П. Ступін до таких елементів зараховує: реєстрове слово, опис семантико-стилістичних та граматико-функціональних особливостей слова, документальне підтвердження існування слова в мові шляхом наведення ілюстративних цитат [180, с. 48]. Л. Згуста вважає базовими такі елементи: лексикографічне визначення, місце в системі синонімів, ілюстрацію прикладами вживання того чи того слова в мові та ремарки [227, с. 252]. На думку В. П. Беркова, мікроструктуру формують реєстрове слово, зона фонетичної інформації, зона граматичної інформації, зона еквівалентів та зона відсилянь [10, с. 88]. П. М. Денисов переконаний, що універсальна мікроструктура має містити реєстрове слово, його формальні характеристики, семантизацію, вибірки з текстів, які ілюструють певну формальну або семантичну особливість реєстрового слова, вказівки на «сусідів» реєстрового слова в лексичній системі мови, відсилення та довідки [54, с. 217]. Н. Г. Гордієнко вважає, що мікроструктуру словника треба аналізувати за такими параметрами: граматичний, акцентуаційний, ремарки, етимологічний, ілюстративний, паспортизаційний [42, с. 75]. Найвдалішою, на нашу думку, є система елементів мікроструктури словника, запропонована Л. О. Кремповою: реєстрове слово, граматична інформація, переклад, приклади, паспортизація прикладового матеріалу, фраземіка та стилістична характеристика, що може містити інформацію про функціонально-стильову, емоційно-експресивну, нормативну специфіку реєстрового слова [90].

Укладачі РУСа-1933 в «Передньому слові» окреслили такі основні риси його мікроструктури: у зоні перекладних еквівалентів на першому

місці розташовано найточніший відповідник; значення багатозначних слів подано під окремими номерами; біля перекладного еквівалента вказано конструкцію, якої він вимагає, особливо в тих випадках, коли ця конструкція відмінна від російської [РУС-1933, том I, с. IX].

Під час аналізу мікроструктури РУСа-1933 Н. О. Данилюк звернула увагу на те, що «до багатьох слів подаються лінгвістичні позначки: частина мови (іменник, прикметник, займенник, дієслово, прислівник, дієприкметник, частка), стан дієслів, незмінюваність, ступені порівняння і под., якщо потрібно – форма родового відмінка, жіночий і середній рід, перша і друга особа, дається наголос у відповідниках і цитатах..., деякі статті із заголовними словами-термінами розробляються досить детально, з використанням латинських відповідників» [50, с. 74]. Ці особливості мікроструктури, на нашу думку, є важливим показником лексикографічної нормативності словника, однак потребують детального вивчення за допомогою аналізу параметричної системи словника. Перелік параметрів, за якими описують реєстрову одиницю, на думку В. О. Балог, є головним показником типу словника, його мети, визначає обсяг словника [4, с. 29].

Дослідження мікроструктури РУСа-1933 передбачало структурування параметрів, визначення способів їхнього вираження, глибини та комплікативності порівняно зі СлГр-1909 (порівняння з попереднім перекладно-тлумачним словником для засвідчення дескриптивного характеру РУСа-1933), СУМом-1980 (найповніший загальнономовний нормативний словник ХХ ст. тлумачного типу) та РУСом-2014 (найновіший російсько-український нормативний словник) для простеження динаміки лексикографічної традиції опису лексичних одиниць у словниках різних типів (результат дослідження подано в Додатку Б). Аналіз параметричної системи РУСа-1933 уможливив такі висновки:

1) опис лексичної одиниці здійснено за 54 параметрами із 68, із них 26 є обов'язковими, решта мають факультативний характер. Для порівняння: загальна кількість параметрів у СлГр-1909 – 38, у СУМі-1980 – 53, у РУСі-2014 – 50. Це, на нашу думку, доводить прескриптивний вплив РУСа-1933 на розвиток української лексикографії наступних років;

2) параметри 1–5, 7 є загальними, властивими будь-якій лексичній одиниці, введеній до реєстру РУСа-1933, а параметри 10–13, 15, 20,

22, 24, 25, 28, 31, 38, 39, 45, 46, 49–51, 54, 59 характеризують лексеми з відповідними даними;

3) значна частина параметрів перебуває у структурній взаємодії між собою, тобто мають комплікативний характер. Такі параметри є різними компонентами однієї характеристики:

- фонетичні параметри (7, 8);
- граматичні параметри (10–20, 22–25, 27–29, 31–35);
- семантичні параметри (38–40, 43, 52, 54, 56, 58);
- синтаксичні параметри (44, 63, 64);
- словотвірні параметри (36);
- історичні параметри (49–51, 60);
- стилістичні параметри (41, 45–48, 59);
- довідково-бібліографічні параметри (61, 62);

4) виражальні засоби:

а) відсутність спеціальних знаків (1–5, 8, 15–18, 24, 28, 29, 39, 43, 44, 49, 52, 56, 58, 61, 62);

б) використання ремарок:

- для граматичної характеристики (10–14, 20, 22, 25, 27, 31–35);
- для стилістичної та функціонально-стильової характеристики (38, 40, 41, 45–48, 50, 51, 59, 60);
- для словотвірної характеристики (19, 36);
- для синтаксичної характеристики (64);

в) типографська розмітка: спеціальні символи або шрифт (7, 23, 54, 63).

Зауважимо, що всі параметри, які були реалізовані у СлГр-1909, окрім картинного, виявлено в РУСі-1933. Категоріальний, семантичний, стилістичний, емоційно-оцінний та термінологічний параметри розпрацьовано ретельніше. Нові параметри, які ввели укладачі РУСа-1933, зокрема стан дієслова, наказовий спосіб, форми теперішнього, минулого та майбутнього часу, кратність дієслова, синтаксична функція, нормативний, статистичний, етимологічний та лінгво-історичний параметри, послідовно реалізовано в СУМі-1980 та РУСі-2014, що засвідчує прескриптивний характер РУСа-1933. Можна твердити якщо не про прямий вплив на наступні лексикографічні праці (що неможливо довести чи спростувати через негласну заборону словника), то про передвісництво РУСа-1933, екстраполяцію в майбутнє лексикографії на нових кількісних і якісних засадах [150, с. 134].

О. В. Зайцева, дослідивши історію ремаркування у словниках української мови з кінця XVIII до початку XXI ст., відзначила, що РУС-1933 відіграв «вагому роль у формуванні системи стилістичних ремарок» [67, с. 38]. За підрахунками дослідниці в РУСі-1933 використано усього 23 ремарки, які уможливлюють правильне визначення доцільності використання конкретного слова в різних комунікативних ситуаціях. Така кількість ремарок була найбільшою порівняно з перекладними словниками початку XX ст., що свідчить про прогресивний характер РУСа-1933 та його значний вплив на наступні словники, оскільки всі ці ремарки ввійшли до сучасних словників, окрім ремарки *неол.* (неологізм). Однак маємо визнати деякі огріхи в системі ремаркування РУСа-1933. У процесі аналізу списку скорочень РУСа-1933 встановлено часткову неуніфікованість ремарок – на позначення того самого поняття використано декілька ремарок. Наприклад: *ариф.*, *арифм.* (арифметический термин); *дет.*, *детс.*, *детск.* (детское слово); *несов.*, *несов. в.* (несовершенный вид); *об. р.*, *общ.*, *общ. р.* (общего рода); *опис.*, *описат.* (описательно) та ін. [РУС-1933, том I, с. XII]. За вимогами лексикографічної нормативності у словнику не допускається варіантність ремарок. Окрім того, під час аналізу відсильних ремарок *см.* (смотри) і *сп.* (сравни) виявлено непослідовність їхнього використання (детальніше про це див. у пункті 2. 3. 2.), що теж є неприпустимим у нормативному словнику. Імовірно, це спричинено тим, що над укладанням різних томів працювали різні науковці під керівництвом різних редакторів і за браком часу не встигли перевірити всі випадки використання тих чи тих ремарок і уніфікувати їх у єдину систему.

Особливої уваги потребує також проблема паспортизування ілюстративного матеріалу, яке здійснювали за допомогою покликань. Покликання – це вказівка на джерело, із якого взято цитату з обов'язковим зазначенням відповідної сторінки. На необхідності покликань «съ точной ссылкой съ указаниемъ автора, сочиненія, тома и страницы или же мѣстности, гдѣ было записано отъ народа слово» наголошував свого часу ще Б. Д. Грінченко [СлГр-1909, с. 24]. Пізніше П. Й. Горецький, аналізуючи словники різних авторів, неодноразово вказував на необхідність «оформлення прикладів до слів із точним зазначенням джерела» [44, с. 60], обов'язковість «посилання (навіть із зазначенням сторінок) на використані джерела» [44, с. 56]. Л. С. Паламарчук також наголошував на важливості паспортизації цитат для нормативного словника. На його

думку, укладачі словника обов'язково мають подати «паспорт» до кожної використаної цитати, тобто вказати прізвище автора, назву твору або том зібрання творів, рік видання і сторінку, що уможливить звернення до першоджерел у разі потреби переглянути ширший контекст витлумачуваного слова [132, с. 136–137].

Така традиція оформлення покликань збереглася й на сьогодні. Зокрема, С. В. Шевчук й І. В. Клименко також підкреслюють обов'язковість назви джерела і вказівки на сторінку [214, с. 548], Л. О. Кремпова доводить, що «ілюстрація не може/не повинна залишатися без вказівки на текстове джерело, з якого вона походить, чи бути непаспортизованою.., брак паспортизації ілюстративного матеріалу знижує довіру до словника, оскільки не гарантує реального функціонування лексикографованої одиниці в реальних текстах, тобто вона не гарантує емпіричності» [90]. С. П. Бибики виділяє «лексикографічну нормалізацію з документуванням з літературних джерел» [12, с. 63]. Взірцем паспортизування ілюстративного матеріалу вважаємо СУМ-1980.

Покликання у словнику відіграють важливу роль, оскільки «дають змогу перевірити, чи добре наведено цитати.., вдавшись до першоджерел.., глибше й ширше збагнути значення слова і способи, як його вживати: зібраний таким робом і перевірений матеріал залишиться назавжди міцною підвалиною для наукового словаря» [44, с. 143]. Із цього приводу П. Жмігородський робить слушне зауваження: «Повна ілюстрація разом з локалізацією джерел – це стовідсотково засадниче завдання й наукових словників, й інших, які в металексикографії називають документаційними» [228]. Однак спосіб оформлення покликань у РУСі-1933 та попередніх і наступних словниках відрізняється [145, с. 97–98]. Наприклад:

Словник	Спосіб оформлення покликань
СлЖН-1886	скорочений запис назви праці, сторінка
СлУм-1898	скорочений запис назви праці
СлГр-1909	скорочений запис назви праці, рік видання, сторінка
РУС-1933	скорочений запис назви праці
СУМ-1980	скорочений запис назви праці, рік видання, сторінка

Як засвідчує порівняльна таблиця, спосіб оформлення покликань у РУСі-1933 не відповідає тому рівню паспортизування ілюстративного

матеріалу, якого вже було досягнуто в попередніх словниках, що є порушенням лексикографічної нормативності словника на мікрорівні

Отже, аналіз РУСа-1933 на мега-, макро- й мікроструктурних рівнях засвідчив у цілому його відповідність дескриптивним і прескриптивним вимогам нормативної лексикографії початку ХХ ст. Укладачам вдалося випрацювати раціональні принципи побудови словника, опираючись на багаті традиції української теоретичної та практичної лексикографії (дескриптивна лексикографічна нормативність), і вплинути на розвиток перекладної лексикографії наступних років (прескриптивна лексикографічна нормативність). Прескриптивний вплив РУСа-1933 на наступні словники виявився в тому, що ретельно розпрацьовані у ньому параметри опису лексикографічної інформації продовжують послідовно реалізовувати укладачі наступних словників. Однак не можемо стверджувати абсолютну лексикографічну нормативність РУСа-1933, оскільки його мега-, макро- й мікроструктура мають суттєві недоліки, зокрема такі: передмова словника є неповною; список джерел не відповідає тогочасним вимогам, оскільки в бібліографічному описі праць подані не всі необхідні поля; спосіб оформлення покликань на джерела унеможлиблює звернення до ширшого контексту цитованого уривку тексту; неповна уніфікованість та непослідовність використання ремарок. Причинами цього були складні умови роботи над укладанням словника, обмеження в часі та людському ресурсі. Це викликає необхідність ґрунтовного аналізу наукової концепції словника та його джерельної бази, що дасть змогу остаточно встановити, якою мірою РУС-1933 можна вважати нормативним словником.

2.2 Дескриптивно-прескриптивний характер наукової концепції РУСа-1933

Основою словника є його наукова лексикографічна концепція, яка визначає мету і зміст проекту, а також принципи написання словникових статей і правила користування словником. На важливості формулювання лексикографічної концепції словника свого часу наголошували О. М. Демська [52], А. Я. Мартинюк [104], О. О. Тараненко [183], В. В. Тарасова [184] та ін. Зокрема, О. М. Демська вважає, що концепція словника – це «система поглядів на статус, тип, призначення, обсяг, структуру, принципи відбору описуваних одиниць і, що найважливіше, засади їх словникового опису» [52, с. 28]. А. Я. Мартинюк також

наголошує, що будь-який словник характеризується визначеною концепцією, яка стосується типу, обсягу словника й розроблення у ньому різних лексикографічних параметрів. Дослідник зауважує, що концепція словника або міститься в самій структурі словника, або пояснюється у вступній частині до нього [104, с. 106]. Розроблення наукової концепції словника – це досить трудомісткий процес, оскільки необхідно ознайомитися з науковими поглядами передових лексикографів, вивчити та проаналізувати особливості укладання словників відповідного типу, простежити зміни лексикографічних традицій та відобразити у створюваному словнику лише концептуальні наукові засади. Тому концепцію зазвичай формулюють до початку практичного укладання словникової праці й подають у вступній частині.

Лексикографічна концепція, попри свою типовість, має індивідуальні особливості в кожному конкретному словнику, оскільки кожен автор вдається до власних розв'язань тієї чи тієї лексикографічної проблеми. О. О. Тараненко рекомендує під час формулювання концепції тлумачного словника продумати принципи добору матеріалу та його інтерпретації, способи подання мовного матеріалу, особливості побудови словникової статті [183, с. 3]. В. В. Тарасова, розробляючи лексикографічну концепцію двомовного термінологічного тезауруса фахової мови психології, виділяє такі принципи організації лексичного матеріалу у словнику: принцип системності, принцип варіативності та принцип перетинання [184, с. 25]. Усі визначені принципи пов'язані з нормативністю лексикографічної концепції словника, проте більшість науковців подають їх без розмежування на дескриптивні та прескриптивні.

Аналізуючи лексикографічну концепцію РУСа-1933, вважаємо за необхідне розмежувати принципи, що лежать у її основі, на дескриптивні та прескриптивні. Для цього основну увагу звертаємо на лексикографічні погляди А. Ю. Кримського, оскільки саме він був головним редактором, коли розпочалася робота над укладанням словника: він розробив наукову концепцію, обґрунтував теоретичні та практичні засади формування й опрацювання реєстру, залучив до співпраці В. М. Ганцова, Г. К. Голоскевича, О. Т. Андрієвську, М. М. Грінченкову. С. О. Єфремов приєднався до укладання РУСа-1933 лише у квітні 1924 р., коли основні лексикографічні принципи були вже сформовані.

Вважаємо, що дескриптивна нормативність лексикографічної концепції РУСа-1933 виявляється через реалізацію під час його укладання таких принципів: урахування досягнень теоретичної та практичної перекладної лексикографії попередніх років; інтегральність і відповідність загальним лінгвістичним принципам; опора на лексикографічні й літературні джерела (перевірюваність даних). Натомість прескриптивна нормативність лексикографічної концепції РУСа-1933 передбачає орієнтацію укладачів словника на такі принципи: науковість і системність опису лексичного матеріалу; обґрунтований реєстр словника.

Розгляньмо послідовно дескриптивні принципи лексикографічної концепції РУСа-1933:

1. Урахування досягнень теоретичної та практичної перекладної лексикографії попередніх років

Знаковими в історії розвитку перекладної лексикографії в Україні в кінці ХІХ – на поч. ХХ ст. стали СлЖН-1886, СлУм-1898 та СлГр-1909. Традиції, закладені в цих словниках, більшою чи меншою мірою були зреалізовані під час укладання РУСа-1933, про що свідчить наявність згаданих словників у списку джерел РУСа-1933. Однак найбільший вплив на РУС-1933 справив СлГр-1909.

У «Передньому слові» РУСа-1933 А. Ю. Кримський називає Б. Д. Грінченка «пильним і заслуженим працівником на полі української лексикографії» [РУС-1933, том I, с. VII]. На нашу думку, це зумовлено тим, що Б. Д. Грінченко, здійснивши критичний огляд словників попередніх років, узагальнив досвід і традиції словникарства в Україні та започаткував наукові засади укладання словників. Він уклав перший ґрунтовний словник української мови, який і досі посідає гідне місце серед відомих лексикографічних праць ХІХ – поч. ХХ ст. СлГр-1909 був завершенням попереднього періоду розвитку української лексикографії. Закладені у ньому лексикографічні традиції та принципи творчо використовують сучасні мовознавці, плідно розвиваючи їх під час укладання словників. Велика кількість поданого у СлГр-1909 лексичного матеріалу, зібраного за півстоліття з найрізноманітніших джерел і з усіх частин української території, принцип документування слів та їхнє ілюстрування прикладами з літературної або живої народної мови, критичне ставлення до джерел, зокрема до попередніх словників, – усі ці риси відбилися в РУСі-1933. Це дає змогу з'ясувати, яким чином лексикографічні

погляди Б. Д. Грінченка вплинули на А. Ю. Кримського та як відбилися в досліджуваному словнику.

В. І. Сімович ще 1910 р. писав про СлГр-1909: «Се праця капітальна. На ній будуть опиратися всі дослідники мови, нею будуть користуватися всі ті, хто схотять укласти словник» [170, с. 14], а сучасники вважають, що СлГр-1909 був одним із перших словників, який мав виразну наукову концепцію [166, с. 101–106].

Наступником традицій Б. Д. Грінченка став А. Ю. Кримський, який у передмові до РУСа-1933 чітко обґрунтував наукову концепцію словника, згідно з якою основне призначення праці – дати відповідний потребам часу реєстр російської лексики та вичерпати якомога глибше багаті й малодосліджені лексичні скарби української мови [РУС-1933, том I, с. VI]. Такий підхід цілком прийнятний як із наукового, так і практичного погляду. С. І. Головащук стверджує: «Щодо загальних принципів, щодо тих засад, які лягли в основу побудови цього словника, то вони в основному відповідали тогочасним лексикографічним вимогам до видань такого типу і багато в чому збігаються з настановами сучасної двомовної лексикографії, зокрема, в питанні про перекладні словники великого обсягу» [37, с. 56]. Тому, вважаємо, що А. Ю. Кримському вдалося врахувати досягнення теоретичної та практичної перекладної лексикографії попередніх років під час формулювання наукової концепції РУСа-1933 та її практичної реалізації.

2. Інтегральність і відповідність загальним лінгвістичним принципам

Інтегральність РУСа-1933 виявляється у здатності його укладачів майстерно поєднати під однією палітуркою декілька видів традиційних словників, а саме: перекладний, фразеологічний, синонімічний, орфоепічний, правописний, граматичний (керування), деякою мірою семантичний, тлумачний (відповідники до різних значень слова, отже, здійснено семантизацію багатозначних слів), словник сполучуваності (сполуки з прикметниками). Мовознавці неодноразово наголошували на тому, що питання про використання синонімічних відповідників для «передачі значень слів однієї мови засобами іншої є дуже важливим для теорії й практики двомовної лексикографії» [122, с. 98]. Таку вимогу РУС-1933 задовольняє цілком, оскільки в «Передньому слові» укладачі наголошують, що «російське слово здебільшого перекладається не одним-однісіньким словом, а цілою низкою слів українських, котрі почасти

становлять точні його переклади, а почасти з'являються близькими синонімами» [РУС-1933, том I, с. IX].

Добір синонімічних відповідників або, за П. М. Денисовим, «сусідів» реєстрового слова [54, с. 217] має вагоме значення для перекладного словника, оскільки «поглиблює розуміння значення слова (або лексико-семантичного варіанта), вказує на його місце у лексичній системі, збагачує можливості створення власного контексту користувачем» [112, с. 153]. У РУСі-1933, порівняно з попередніми та наступними перекладними словниками, подано найширші синонімічні ряди. Наприклад:

	<i>Красавец</i>	<i>Курьёзный</i>
СЛУм-1898	красюк, красень.	кумедний, чудний, чудасійний.
СлГр-1909	гарнюк, -ка, красень, -ня, красюк, -ка, миловід?, -да, уродай, -дая, уродник, -ка, хорошень, -ня.	—
СлДубр-1918	уродник, -ця, уродай, красень, красуня, красюк, подобень, хорошень, красуха.	кумедний, чудний, чудасійний.
РУС-1933	красень (-сня <i>и</i> -сеня), красунь (-ня), вродливець (-вця), хорошун (-на), хорошень (-шеня), вродник, (<i>реже</i>) красюк (-ка), гарнюк, вродай (-ая), миловід (-да), <i>ласк.</i> красунчик, вродливчик, хорошунчик, красючок (-чка).	курйозний, кумедний, сміховінний, чудасійний.
РУС-1937	красунь, -ня, красень, -сеня <i>и</i> -сня.	курйозний, -а, -е.
РУС-1948	красунь, -ня.	курйозний.
РУС-1969	красень, -сеня <i>и</i> -сня, красунь, -я, вродливець, -вця, <i>разг.</i> хорошун, -а, <i>обл.</i> гарнюк, -а.	курйозний, сміховінний; <i>разг.</i> кумедний.
РУС-2003	красень, -сеня <i>и</i> -сня, красунь, -я, вродливець, -вця, <i>разг.</i> хорошун, -а, <i>диал.</i> гарнюк, -а <i>и</i> красюк, -а.	курйозний, сміховінний, кумедний.
РУС-2014	<i>ласк.</i> красень, -сеня <i>и</i> -сня, красунь, -ня, <i>разг.</i> красунчик, хорошунчик.	курйозний, сміховінний; <i>разг.</i> кумедний.

Порівняльна таблиця демонструє найбільше скорочення синонімічних рядів у РУСі-1937 та РУСі-1948, яке відбувалося з метою максимального уподібнення української мови до російської, однак, починаючи з РУСа-1969, спостерігаємо їхнє розширення за рахунок саме тих відповідників, які були зафіксовані в РУСі-1933 й вилучені з ужитку за рядян-

ського часу. Тому погоджуємося з Т. М. Дячук, яка кваліфікує РУС-1933 «першим словником синонімів української мови» [61, с. 91], і вважаємо його актуальним джерелом синонімійних відповідників для наступних словників.

Значну увагу укладачів РУСа-1933 до фразеологічного багатства мови можна пояснити тим, що фразеологізм як найскладніша номінативна одиниця передає поняття через його прикметні ознаки або метафору, додає образності, оцінності. Означаючи предмет або особу, ознаку, дію, спосіб дії тощо, фразеологізм здебільшого дає ще додаткову інформацію про них [121]. Окрім того, фразеологічне вираження, порівняно з лексичним, набагато експресивніше, оскільки має образний або порівняльний характер.

Щодо подання фразеологічного багатства української мови в РУСі-1933 укладачі зазначають: «Фразеології українській в зіставленні з російською віддавано особливо багато уваги, і використана вона в Словникові в тій повній мірі, на яку тільки давали спроби картковий матеріал Комісії та попередні словники» [РУС-1933, том I, с. IX]. Дослідники РУСа-1933 це підтверджують, відзначаючи, що словник є своєрідною збіркою «лексичного і фразеологічного матеріалу української мови» [44, с. 177]. Однак ґрунтовного порівняльного дослідження фразеологічних відповідників, зафіксованих у РУСі-1933 та інших попередніх і наступних перекладних словниках, не було здійснено. Такий порівняльний аналіз, на нашу думку, уможливить простеження тенденцій функціонування фразеологізмів у мові та їхню фіксацію в російсько-українських словниках кінця ХІХ – поч. ХХІ ст., засвідчить зміну їхнього кількісного та якісного складу. Наприклад, розгляньмо, які фразеологізми наводять укладачі попередніх і наступних словників у словниковій статті *Карман*:

	<i>Карман</i>
СЛУм-1898	У него карманъ жидокъ, пусть, тонокъ = у його в кишені пусто, вітер гуде. У него тугъ карманъ = у його міцна кишеня (багатий та скупий). Держи карманъ! = наставляй кишеню! овва!, не діждеш! чорта з два! У него толсть, густъ карманъ = у його повна кишеня. Набить карманъ = напхаги кишеню, забагатіти. Не по карману = не по грошам, не вистачає грошей. Это вско чить въ карма нь = се влізе в копійку (дорого обійдеться).
СлГр-1909	Спасибі в кишеню не ховають; в кишені гуде.

СлДубр -1918	-
РУС- 1933	<i>Бить по -ману</i> – бити по гаманцю. <i>Бить по -манам кого</i> – кешені трусити кому. <i>Держи -ман шире!</i> – підставляй по ли! наставляй кешеню! <i>взавтра, з мішком!</i> дам, дам – коли б лиш здоров зносив! <i>дідька лісого!</i> <i>-ман дыряв</i> – кешеня гроші сіє. <i>Дружба дружбой, а в -ман не лезь</i> – дружок, дружок, та не твій піріжок. <i>-ман жидок (тонок, пуст)</i> – в кешені гуде, в кешені вітер гуде (свище). <i>Иметь кого в -мане</i> – мати (тримаги) кого в жмені. <i>За словом в -ман не лезет</i> – за словом до б'ятка не бігає; по слово до кешені не ходить. <i>Набить -ман (на чём)</i> – напхати кешеню, нагріти руки (коло чо́го, на чо́му). <i>Не по -ману нам</i> – не з нашою кешеню; не з нашими грошиками (достатками); не по наших грошах; купило притупило. <i>Невзначай рука в чужой -ман попала</i> – до своєї торби ліз, а з дядькової витяг; гуманський дурень з чужого воза брав, а на свій ховав. <i>Обработал -маны публице</i> – почи́стив до́брим лю́дям кешені. <i>-ман треци́т</i> – на гроші утратно, на кешеню ва́жко. <i>Тугой, толстый -ман</i> – повна калитка. <i>Ударить по -ману</i> – витрусити кешеню. <i>По чужим -манам не ищи</i> – лю́дям у руки не заглядай. <i>Из чужого -мана платить легко</i> – за чужу калитку хап, а за свою лап. <i>Широкий -ман</i> – по́півська кешеня.
РУС- 1937	-
РУС- 1948	<i>набить ~н разг.</i> набити кишенью <i>держи ~н шире разг.</i> наставляй кишенью <i>не лезть за словом в~н</i> не лізти за словом у кишенью
РУС- 1969	<i>не по ~ну кому</i> купила немає (нема) в кого, не по кишені кому; толстый (тугой, полный) ~н перен. товста (повна) кишенья; тощий (пустой) ~н перен. порожня (бідна) кишенья; класть, положить [себе] в ~н класти, покласти [собі] в кишенью.
РУС- 2003	бить по ~ну бити (ударяти) по кишені (гаманцеві), трусити (вигрушувати) кишені; государственный к. державна кишенья; держи к. [шире] наставляй [ширше] кишенью; класть себе в к. класти собі в кишенью; не лезть за словом в к. не лізти за словом у кишенью; не по ~ну кому не для кишені <i>чией</i> , не по зубах <i>чиих</i> , кусається <i>що</i> , [купив би, та] купило притупило; толстый (тугой, полный) к. перен. товста (повна) кишенья.
РУС- 2014	бить по ~ну перен., разг. бити по кишені (гаманцеві); трусити (вигрушувати) кишені <i>кому</i> ; класть себе в к. также перен. класти собі в кишенью, (<i>перен. – ещё</i>) привласнювати, -юю, -юєш; не по ~ну кому перен., разг. купила немає (нема) <i>в кого</i> , не по кишені <i>чией</i> , не по зубах <i>чиих</i> , не з нашими грошиками (достатками), не з нашою кишенью, кусається <i>що</i> ; по ~нам по кишеньях; толстый (тугой, полный) к. перен., разг. товста (повна) кишенья (калитка); тонкий (пустой) к. перен., разг. порожня (бідна) кишенья; держи к. [шире] разг. наставляй [ширше] кишенью; <i>узавтра з лишком, не дїждеш, чорта з два!</i> дружба дружбой, а в к. не лезь посл. дружок, дружок, та не твій піріжок; не лезть за словом в к. разг. не лізти за словом в кишенью.

Відзначимо, що в українській частині РУСа-1933 фразеологізми дібрано насамперед за значенням у вхідній мові – російській, тому вони не завжди містять саме те слово, до якого подано російські фразеологізми – *карман*. Це ще раз засвідчує відповідність РУСа-1933 вимогам лексичної нормативності, адже українські фразеологічні відповідники дібрано за внутрішньою формою, а не перекладено механічно.

Із наведеної таблиці чітко видно, що в РУСі-1933, порівняно з іншими словниками, міститься найбільша кількість фразеологізмів – 32. На другому місці перебуває найновіший РУС-2014 (22 фразеологізми), тоді як інші словники містять значно меншу кількість фразеологізмів (від 2 до 16) або взагалі їх не фіксують (СлДубр-1918, РУС-1937). Принагідно простежено зміни не тільки в кількісному, а й у якісному складі українських фразеологічних відповідників до російських зі словом *карман*. Виділено фразеологізми, які: 1) функціонують без змін протягом проаналізованого періоду (*наставляй кишеню, в кишені гуде, не по наших грошах* та ін.); 2) зазнають змін після РУСа-1933 (*напхати кишеню* трансформують у *набити кишеню*); 3) після паузи в середині ХХ ст. повертаються до словників у тому самому оформленні, яке мали в РУСі-1933 (*бити (ударити) по кишені*); 4) з'являються у словниках ХХІ ст. на позначення нових реалій дійсності (*державна кишеня*) [153, с. 102].

Тому погоджуємося з Ю. В. Шевельовим, який наголошував, що укладачі РУСа-1933 «не тільки впровадили багатющий фразеологічний матеріал і ілюстрації з українських текстів – в обсягу, не знаному перед тим ні після того в українському словництві, вони надали словникові також характеру синонімічного словника», «фактично вони дали, особливо в другому й третьому томі, український синонімічно-фразеологічний словник, тільки що впровідне слово було російське» [208, с. 33]. Кожен український відповідник до російського реєстрового слова в РУСі-1933 укладачі подають із наголосом, що дає змогу кваліфікувати його ще й частково як орфоепічний словник.

Отже, РУС-1933, порівняно з попередніми перекладними словниками, наводить ширші синонімічні ряди, до складу яких входить значна кількість фразеологізмів. Однак після РУСа-1933 укладачі перекладних словників скорочують синонімічні ряди до мінімуму або й узагалі уникають їх; фразеологізми вводять до реєстру в меншій кількості. Частково це виправдано тенденцією до економії місця у словнику, однак, на нашу думку, основною причиною був зовнішній ідеологічний тиск на

укладачів, тобто змінилася початкова настанова на об'єктивне відображення рівня розвитку української літературної мови. Фразеологічні засоби української мови, зафіксовані в РУСі-1933 максимального відродилися, за нашими спостереженнями, лише в найновішому РУСі-2014, що переконливо, на нашу думку, засвідчує їхній нормативний характер та відповідність духові української мови.

3. Опора на лексикографічні й літературні джерела (перевірюваність даних)

Об'єктивність добору лексичних одиниць для словника й наукове розроблення словникових статей значною мірою залежать від фундаментальності картотеки, від її спроможності відбивати не тільки стан, а й тенденції розвитку літературної мови на відповідному етапі її функціонування. У розпорядженні укладачів РУСа-1933 була зібрана ними ж картотека українських слів, якої не мав «жаден ще словник, чи то українсько-російський, чи то російсько-український» – близько 400 тисяч російсько-українських карток [РУС-1933, том I, с. VII]. Під час укладання РУСа-1933 як основні джерела використовували дані попередніх словників та корпуси реальних текстів. Наявність слова в мові має підтверджуватися хоча б одним із таких джерел (тобто слово має функціонувати в одному або декількох авторитетних словниках, або траплятися в конкретних корпусах текстів). У випадку наявності розбіжностей щодо перекладу окремих лексичних одиниць пріоритет (із погляду доказовості) варто надавати корпусним джерелам.

Отже, РУС-1933 зберігає тісний зв'язок зі словниками попередніх років, оскільки спирається на концептуальні принципи й технологічні засади побудови двомовних словників. Однак, продовжуючи традиції, що склалися в українській перекладній лексикографії упродовж багатьох десятиліть, укладачі РУСа-1933 не могли не враховувати розвитку як самого об'єкта опису, так і лінгвістичної теорії та лексикографічної практики. Тому виявляємо, що в РУСі-1933 послідовно зреалізовано принципи, які завдяки своєму прескриптивному характеру справили значний вплив на розвиток перекладної лексикографії наступних років і продовжують активно впроваджуватися в наш час. Розгляньмо їх послідовно.

1. Науковість і системність опису лексичного матеріалу

Принцип науковості й системності опису лексичного матеріалу означає, що у структурі та оформленні всіх статей, а також у методах

опису мовних одиниць необхідно дотримуватися тих самих правил, що уможлиблюють послідовне використання словника як джерела лексикографічної інформації.

В. Ф. Старко вважає, що науковість словника залежить від «кваліфікації укладачів, дотримання лексикографічних принципів, обсягу та якості залученого фактичного матеріалу» [175, с. 177]. За цими критеріями РУС-1933 має перевагу над словниками подібного типу, виданими в УРСР.

Кваліфікація головних редакторів словника є незаперечною, адже С. О. Єфремов був «глибоким знавцем мови, професійно цікавився мовознавством» [49, с. 242], А. Ю. Кримський також «був на рівні тогочасних вимог розвиненої літературної мови» [96, с. 292]. Фактично лише п'яту частину РУСа-1933 (II і III випуски II тому) не можна вважати цілком вільною від ідеологічних настанов, проте навіть у цій частині вони ще мали незначний вплив порівняно з пізніше виданими словниками. Укладачі російсько-українських словників середини ХХ ст. упереджено підходили до вибору цитатного матеріалу. Як слушно зауважує В. Ф. Старко, у них є «з одного боку, розлоге цитування перекладів марксо-ленінських творів, а з іншого, ігнорування заборонених, опальних та діаспорних авторів» [175, с. 177]. У такому разі порушено принцип науковості, за якого до реєстру словника необхідно вводити всі слова, що існують у мові, за умови їхньої відповідності науково обґрунтованим критеріям залежно від типу і призначення словника. РУС-1933 таку вимогу задовольняє (у межах тодішніх технічних можливостей і за відсутності штучних обмежень), а пізніші словники – ні, зокрема, з огляду на те, що на час їх видання не втратили свою силу офіційні заборони та псевдонаукова «теорія злиття мов» [106].

Під час укладання РУСа-1933 автори звертали увагу як на відбір слів до реєстру, їхнє семантичне розроблення та стилістичну оцінку, так і на вибір оптимальних еквівалентів. Цю проблему розв'язували у словнику на основі досягнень двомовної лексикографії з урахуванням багатого досвіду Б. Д. Грінченка, Є. І. Желехівського та С. І. Недільського [143, с. 40]. У РУСі-1933 подано докладно опрацьовані словникові статті, у яких застосовано систему граматичних, стилістичних та інших позначок, пояснено семантичні відтінки та нюанси вживання українських відповідників, наведено щедрий ілюстративний матеріал. Ю. В. Шевельов зазначав, що вершинним досягненням української лексикографії дорево-

люційного часу були СлЖН-1886 і СлГр-1909 р., але «першим науково опрацьованим словником широкого засягу з іншої мови на українську став тільки вже пореволюційний «Російсько-український словник» Української Академії Наук» [210, с. 280]. Сам А. Ю. Кримський із цього приводу зауважував: «Велика заслуга Академії Наук полягає в тому, що вона будує словник української мови суто-науковим методом, черпаючи матеріал із народньої мови та путящих письменників, за допомогою спеціалістів-філологів, і тим підкопує ґрунт під ногами усяких охочекомонників з їхніми домислами» [91, с. 7]. Тож можемо вважати, що принцип науковості, закладений у попередніх словниках, у РУСі-1933 поглибився, набув теоретичного обґрунтування, його творчо використовують і розвивають у сучасній перекладній лексикографії.

2. Обґрунтований реєстр словника

Проблема реєстру, як зазначено в попередньому пункті, є багатоаспектною, оскільки стосується лексичної й лексикографічної нормативності словника. Лексичну нормативність української частини реєстру РУСа-1933 й російський реєстр як елемент мегаструктури розглянуто вище. Тут зупинимося детальніше на обґрунтуванні принципів формування української частини реєстру в науковій концепції словника.

Для лексикографів формування реєстру словника завжди було найскладнішим завданням. На думку П. Ю. Гриценка, це зумовлено тим, що «картотеки – традиційні чи нові електронні, укладені на базі корпусів текстів, – не завжди з належною повнотою охоплюють тексти, які вже усталилися в сучасному культурному дискурсі, не встигають відтворювати зміни лексики на підставі текстів сучасних авторів чи видань давніших» [49, с. 239]. Укладачі РУСа-1933 уважно ставилися до кожного слова, ретельно обґрунтовуючи його доцільність у реєстрі, значення ілюстрували прикладами з багатой лексичної картотеки, яку збирали впродовж десятиліть і постійно поповнювали [143, с. 42]. А. Ю. Кримський переконливо доводив: «Ведемо ми свою працю цілком науковим способом себ-то не видумуємо слів із своєї голови, а використовуємо той рясний, надзвичайно багатий матеріал, який має в своєму розпорядженні Комісія. Коли ми подаємо в нашому практичному Російсько-Українському Словнику переклад якогось слова на українську мову, то ми спираємося в нашому перекладі на дуже багато прикладів, що повиписувані у нас на картках» [91, с. 7]. За результатами дослідження український реєстр I– III томів РУСа-1933 містить 211986 слів. Заува-

жимо, що українські відповідники, які повторюються в кількох словникових статтях, ураховано 1 раз.

Однак, на думку Л. С. Паламарчука, під час укладання РУСа-1933 не було чітких методологічних настанов «щодо всіх головних аспектів добору й опрацювання лексичного матеріалу обох мов» [132, с. 70]. Не можемо погодитися з такою думкою, оскільки укладачі РУСа-1933, як свідчить «Переднє слово», продемонстрували серйозний підхід під час добору російських слів до реєстру словника, детально опрацювали попередні словники російської мови, значну увагу приділили вивченню джерел українського лексичного матеріалу, підтвердивши прикладами реальність функціонування переважної кількості слів в українській частині реєстру.

Слушною є думка С. І. Головащука: «Хиби цього словника зумовлені не неправильними методологічними настановами всього видання, як писали деякі мовознавці, а насамперед неусталеністю норм літературних української та російської мов» [37, с. 59]. Учений наголосив, що II і III випуски II тому «як добром російської і української лексики, фразеології та ілюстративного матеріалу, так і перекладом та стилістичною характеристикою слів цілком відповідають тим завданням, що стояли перед словником, і стали зразком для пізніших лексикографів при створенні інших аналогічних праць» [37, с. 59]. Тому, очевидно, словник не можна оцінювати в цілому, необхідно враховувати зміни, зроблені у другому томі авторським колективом на чолі з А. Ю. Кримським.

Принцип повноти й точності відтворення лексикону епохи розглянуто окремо. За умов розвитку української літературної мови, вільних від ідеологічного тиску та асимілятивної мовної політики, спрямованої на максимальне уподібнення української мови до російської, цей принцип належав би до дескриптивних. Основним завданням укладачів словника за таких умов було б максимально повне врахування функціональної і стильової диференціації лексикону, актуальної для аналізованого періоду розвитку мови. Однак через обставини, у яких уклали РУС-1933, цей принцип набуває прескриптивних рис. Тобто під час аналізу РУСа-1933 необхідно розмежувати прескриптивність, зумовлену типом і призначенням словника (властива всім нормативним словникам) і прескриптивність як наслідок ідеологічного тиску.

Найбільшу перевагу цього словника порівняно зі словниками своїх попередників укладачі бачили в тому, що словник «живовидячки відби-

ває той великий поступ, що зробила українська літературна мова протягом останніх десятиліттів, а надто останніх років, коли вона сталася органом широкого культурного і державного вжитку» [РУС-1933, том I, с. VIII]. Тобто, за словами укладачів, РУС-1933 репрезентує вже розвинену поліфункціональну літературну мову.

Проте А. А. Москаленко стверджує, що «найбільшою хибою цього словника є те, що багатьох російських слів, передусім слів радянської епохи, не було подано і перекладено на українську мову» [117, с. 126 – 127]. Цю критику вважаємо виправданою, оскільки лексикон того часу був ідеологічно зумовленим й укладачі РУСа-1933 свідомо не вводили до реєстру словника таких російських слів, що стрімко ввійшли в мову й так само швидко зникли, за що й зазнали репресій. Однак за сучасних умов розвитку української літературної мови та перекладної лексикографії це звинувачення сприймається не як недолік РУСа-1933, а як значна його перевага порівняно з наступними російсько-українськими словниками. Своєю позицією укладачі РУСа-1933 засвідчили прескриптивний підхід до відтворення лексикону епохи в російській частині реєстру словника.

Отже, наукова концепція РУСа-1933 відповідає вимогам лексикографічної нормативності словника, оскільки всі принципи, на яких вона ґрунтується, зреалізовано в цілому повно та послідовно. Дескриптивні і прескриптивні принципи формулювання й реалізації наукової концепції словника збалансовані, що дає змогу кваліфікувати РУС-1933 як дескриптивно-прескриптивний словник.

2.3 Перспективи часткового відновлення матеріалів

IV тому РУСа-1933

2.3.1 Зовнішні та внутрішні ресурси відновлення матеріалів

IV том РУСа-1933, знищений за вказівкою радянської влади, є загадковою сторінкою в історії української перекладної лексикографії. Як стверджує О. М. Тищенко, віртуальний образ IV тому має два варіанти: «перший – бажаний, створений за настановами початкових томів, прийнятний для його авторів і цінний для нас, сучасних користувачів і дослідників, як джерело фіксації неймовірного багатства української мови; другий – ідеологічно виважений» [189, с. 98]. Оскільки цей том був знищений, погоджуємося з дослідницею, що це був переважно перший варіант.

Дослідників до сьогодні не покидає надія віднайти IV том РУСа-1933 й заповнити прогалину в лексиконі української мови питомими словами на літери Р – Я. Жодних слідів утраченого тому досі виявити не вдалося, однак, вважаємо, що частково відновити матеріали, які, ймовірно, могли лягти в його основу, на сьогодні можливо. Виокремлюємо два принципи відновлення таких матеріалів: 1) через зовнішні ресурси; 2) через внутрішні ресурси I–III томів.

О. М. Тищенко пропонує методика формування реєстру, що міг лягти в основу російської частини IV тому РУСа-1933 через залучення зовнішнього ресурсу – лексикографічних передумов та настанов авторів щодо словника, опублікованих у передмові до I тому та післяслові до II тому, а також ідеологічного контексту [189, с. 91]. Шляхом суцільної вибірки складних слів із компонентом *равно-* дослідниця створила зведений реєстр за словниками, що, ймовірно, стали основою реєстру РУСа-1933. Укладений реєстр містить 142 слова, однак не всі вони однаково подані в попередніх та тогочасних словниках, що не дає можливості однозначно стверджувати їхнє входження до реєстру РУСа-1933. Наприклад, О. М. Тищенко зауважує, що слова *равноангелен, равновес, равновечный, равновидность, равновидный, равновозрастный, равноглазый, равногодка, равнодушествовать, равножелательный, равнозоркий, равнолетки, равнонощие, равнопрестольность, равносилки, равностенный* маловірогідно ввійшли б до реєстру РУСа-1933, оскільки зафіксовані лише у словнику В. І. Даля. Натомість слова *равнобёдренный, равновёсие, равноду́шно, равноме́рный, равнопра́вие* та інші мали більше шансів увійти до реєстру РУСа-1933, адже зафіксовані в переважній кількості попередніх та тогочасних словників. Окрім того, на думку О. М. Тищенко, важливе практичне значення у формуванні корпусу ймовірно використаних матеріалів IV тому РУСа-1933 має архівна картотека Інституту української мови НАН України [188].

Відновлення матеріалів, що, ймовірно, могли лягти в основу IV тому РУСа-1933, можна здійснювати через внутрішні ресурси словника, а саме через аналіз опублікованих I–III томів. На думку Є. А. Карпіловської, О. Д. Кочерги та Є. В. Мейнаровича, за матеріалами перших трьох томів «можна відтворити дериваційні ланцюжки слів із четвертого тому згідно з моделями, очевидними з матеріялу перших трьох томів», «до складання українського реєстру можуть стати в пригоді й дієслова dokonаного виду (та відповідні віддієслівні іменники), утворені додаванням префік-

сів, а також іменники, що фігурують у сполуках чи ілюстраціях у непрямому відмінку (інколи у кількох)» [80, с. 115]. Ідеться, насамперед, про відновлення матеріалів, що, ймовірно, могли ввійти до IV тому РУСа-1933, через внутрішні ресурси словника.

Ми пропонуємо ще один підхід для відновлення змісту IV тому РУСа-1933 за внутрішніми ресурсами. У процесі аналізу словникових статей на літери А – П виявлено випадки покликань на реєстрові одиниці на літери Р–Я через ремарки *см.* (смотри) і *срв.* (сравнить). Тому вважаємо, що ґрунтовне дослідження таких випадків частково уможливить відновлення російської частини реєстру РУСа-1933.

2.3.2 Відновлення матеріалів російського реєстру IV тому РУСа-1933 через систему відсильних ремарок

Упровадження ремарок у лексикографічну практику було свого часу значним кроком уперед і відіграло суттєву роль у розвитку словникарської справи. Через систему ремарок словника можна з'ясувати, які категорії лексики укладачі залучили до його реєстру, адже ремарки можуть указувати на сферу функціонування слова, його експресивне чи експресивно-емоційне забарвлення або інші особливості: територіальну, соціальну, хронологічну обмеженість, граматичні ознаки тощо.

Проблему використання ремарок у лексикографії досліджували В. П. Берков [10], С. П. Бибик [11], А. А. Бурячок [19], С. І. Головащук [38], Н. Я. Дзюбишина-Мельник [55], В. В. Дубічинський [58], О. В. Зайцева [67], Л. А. Коробчинська [85], С. П. Левченко [97], Г. М. Склярєвська [172], Л. В. Струганець [179], О. О. Тараненко [183], В. Р. Товстенко [190] та ін. Значну увагу дослідники приділили вивченню системи ремарок у словниках, непослідовному використанню тих чи тих ремарок у системі одного словника, невідповідності ремарок реальному стильовому або стилістичному статусу слова в мові на певному синхронному зрізі, розбіжностям у маркуванні слів у різних словниках.

Ремарка – це «експлікований у вступній частині словника власне лексикографічний засіб (зазвичай у формі скороченого слова чи словосполучення), за допомогою якого користувачеві повідомляється, що відповідна мовна одиниця (чи мовне явище) належить до певної сукупності однорідних в певному відношенні одиниць чи явищ» [116, с. 110]. Серед ремарок, які використовують у сучасній лексикографії, В. В. Дубічинський виділяє такі: граматичні, лексичні, семантичні, функціонально-стилістичні (в тому числі термінологічні), стилістичні,

емоційно-експресивні, хронологічні, статистичні, заборонені, обмежувальні [58, с. 59–60]. В. П. Берков пропонує виділяти граматичні, стилістичні, оцінні, частотні, ареальні, галузеві, міри відповідності еквівалента, міри охоплення значень, відсильні ремарки [10, с. 172]. Основну увагу в нашому дослідженні звертаємо на відсильні ремарки, оскільки саме вони дають можливість віднайти російські реєстрові слова з утраченого IV тому РУСа-1933.

Відсильними вважаємо ремарки, які повідомляють користувачеві, до яких словникових статей йому доцільно звернутися для того, щоб отримати додаткову інформацію про реєстрову одиницю. Наприклад, В. П. Берков виділяє такі види відсилань у двомовних словниках: Δ – відсилання вказує на словникові статті, у яких містяться словосполучення з певним словом; $\Rightarrow$ – відсилання вказує на словникові статті з конструкціями, у яких також може використовуватися ця реєстрова одиниця; відсилання *см. також* повідомляє користувачеві, що у статтях, які перераховуються за відсильним позначенням, міститься корисна інформація для повнішого з'ясування значення і/або використання слова, яке розглядається [10, с. 80–81].

Розгляньмо методику встановлення матеріалів російського реєстру, які, ймовірно, могли ввійти до IV тому РУСа-1933.

Джерельна база дослідження – РУС-1933.

Мета дослідження – виявлення російських реєстрових слів на літери Р–Я через систему відсильних ремарок.

Принцип добору лексичного матеріалу – наскрізна вибірка словникових статей у I–III томах РУСа-1933, що містять відсилання до російських реєстрових слів на літери Р–Я.

Алгоритм дослідження:

1) виявлення в тексті I–III томів РУСа-1933 словникових статей, що містять відсилання до російських реєстрових слів на літери Р–Я через ремарки *см. (смодреть)* та *срв. (варіанти ср. та срвн.) (сравнить)*;

2) здійснення кількісних підрахунків виявлених російських реєстрових слів на кожен літеру від Р до Я, з'ясування обсягу віднайдених матеріалів;

3) встановлення випадків використання ремарок *см. (смодреть)* та *срв. (сравнить)*, простеження послідовності їх застосування;

4) відновлення ймовірної української частини окремих словникових статей на літери Р–Я.

Під час аналізу словникових статей РУСа-1933 на літери А–П виявлено 1100 реєстрових одиниць російською мовою з ремарками *см.* (смотреть) та *срв.* (сравнить) на літери Р–Я. Вважаємо, що ці слова мали ввійти до IV тому РУСа-1933. Розгляньмо кілька прикладів: «**Заухабистый** – .. 2) *см. Разухабистый, Разбитной*; 3) (дерзкий) зухвальный; *см. Нахальный*» [РУС-1933, том II, вип. I, с. 101]. У межах однієї словникової статті містяться покликання на три реєстрових одиниці: **разухабистый, разбитной і нахальный**. Словникова стаття **Нахальный** міститься у III випуску II тому РУСа-1933 (с. 828), а словникові статті **Разухабистый і Разбитной** мали міститися в IV томі словника. У словниковій статті «**Грабитель**– 1) *грабіжник, грабівник; срвн. Разбойник*; 2) *дерій, дерун, дерілюд, здірицик, здірця (р. -ці), дряпіжник, дряпіка, лупій (р. лупія)*. *См. Обирало, Взяточник*» [РУС-1933, том I, с. 305] виявлено покликання на 3 реєстрових одиниці: **разбойник, обирало, взяточник**. Словникова стаття **Взяточник** міститься в I томі РУСа-1933 (с. 125), словникова стаття **Обирало** міститься в I випуску III тому РУСа-1933 (с. 12). З огляду на це припускаємо, що словникова стаття **Разбойник** мала ввійти до IV тому словника.

У словникових статтях на літери А–П способом наскрізної вибірки виявлено 273 реєстрових одиниці на літеру «Р», 348 – на літеру «С», 100 – на літеру «Т», 206 – на літеру «У», 14 – на літеру «Ф», 42 – на літеру «Х», 11 – на літеру «Ц», 50 – на літеру «Ч», 26 – на літеру «Ш», 9 – на літеру «Щ», 8 – на літеру «Э», 1 – на літеру «Ю», 12 – на літеру «Я» (повний список виявлених слів подано в Додатку В). Вважаємо, що виявлені реєстрові одиниці дійсно мали ввійти до IV тому РУСа-1933, оскільки всі інші випадки покликання через ремарки *см.* і *срв.* на реєстрові одиниці на літери А–П підтвердилися.

Найпродуктивнішим щодо наявності посилань на реєстр IV тому є III том РУСа-1933. Порівняймо: у I томі міститься 60 реєстрових одиниць, у II томі – 313 (у I випуску – 156, у II випуску – 84, у III випуску – 73), а у III томі – 542 (у I випуску – 119, у II випуску – 423). Вірогідність 185 реєстрових одиниць підтвердилася кількома випадками вживання в різних випусках одного тому або в різних томах. Це зумовлено кількома чинниками, зокрема обсягом самого III тому, який, на відміну від I, вийшов у двох випусках. Проте очевиднішою причиною є утворення дієслів із певними відтінками у значенні або дієслів доконаного виду від дієслів на літеру «Р» за допомогою префікса *по-*. Такі словникові статті є

дуже стислими й містять лише реєстрову одиницю, ремарку *см.* і лексичну одиницю на літеру «Р», яка мала міститися в IV томі. Наприклад: «**Поразбогатіть** *см. Разбогатіть*», «**Поразболтатіть** *см. Разболтатіть*», «**Поразбраніть** *см. Разбраніть*», «**Поразбросатіть -ся**, *см. Разбросатіть -ся*», «**Поразбегатіть** *см. Разбегатіть*». В. П. Берков вважає такі словникові статті «чисто відсильними» [10, с. 80–81]. Такий спосіб відсилань застосовують переважно тоді, коли слова відрізняються відтінками в лексичному значенні.

Для тлумачення наведених лексичних одиниць упорядники використовують ремарку *см.* Це відбувається в таких випадках [152, с. 246]:

1) відсилання до основної розробленої словникової статті відповідно до традицій подання видових корелятивів. Наприклад, у словниковій статті **Попаріть** укладачі використовують ремарку *см.*: «**Попаріть** – побу́яти, поширя́ти, пошуга́ти, покружля́ти (деякий час); *см. Паріть*». У словниковій статті **Паріть** виявлено, що для перекладу укладачі використали безпрефіксні твірні основи: «**Паріть** (о птицах, мыслях) – бу́яти, ши́ряти, шуга́ти, кружля́ти, (витать) ви́тати в чо́му». Зважаючи на це, припускаємо, що й у IV томі у словникових статтях на позначення видових корелятивів використовувалися твірні основи відповідних українських дієслів I–III томів, утворених префіксальним способом. Розглянувши словникову статтю «**Похромать** – покульга́ти, пошкуютильга́ти, покульа́ти, покривуля́ти (якійсь час). *См. Хромать*», припускаємо, що словникова стаття **Хромать** могла мати такий вигляд: «**Хромать** – кульга́ти, шкуютильга́ти, куля́ти, кривуля́ти»;

2) фіксування фонетичних варіантів, наприклад: «**Вдо́д**, *см. Удо́д*», «**Ега́-ба́ба**, *см. Яга́-ба́ба*», «**Ерлы́к**, *см. Ярлы́к*»;

3) наведення російських прикметників із префіксом *пре-*, що має значення перебільшення, вищого вияву ознаки і властивий для якісних прикметників, прислівників; під час перекладу може реалізуватися через префікс *пре-*, суфікс *-енн-*, прислівник *дуже* або словом з іншою основою. Наприклад: «**Презло́й** – дуже злий (лихі́й, лю́тий), презлі́й, прелихі́й, прелю́тий; *см. Злой*». У словниковій статті **Злой** виявлено, що для перекладу укладачі використали як безпрефіксні твірні основи вже згаданих прикметників: *лихі́й, злий, лю́тий*, так і інші лексичні синоніми: *недо́брый, кля́тий, злісній, злі[о]сли́вий*. Розглянувши словникову статтю «**Пресильный** – дуже си́льний, си́льний, пресильний, дуже міцний, дуже потужний; *см. Си́льный*», припускаємо, що словникова стаття

Сильный частково могла мати такий вигляд: «**Сильный** – *сильний, міцний, потужний*»;

4) наведення стрижневого слова певного синонімічного ряду. Наприклад, у словниковій статті **Горе** укладачі використали ремарку *см.*: «**Горе** – 1) (суц.) *горе*, (ум. *Горенько, горечко*), *ліхо, біда*. *См. ещё Печаль, Тоска, Бедствие, Несчастье*». Під час аналізу словникових статей **Печаль, Бедствие, Несчастье** виявлено, що спільними для двох із них є перекладні еквіваленти: *ліхо, біда, недоля*. Тому припускаємо, що у словниковій статті **Тоска** для перекладу також могли бути використані такі одиниці;

5) фіксування повних синонімів, наприклад: «**Овражка**, *зоол. см. Суслик*», «**Гоноррѐя**, *см. Трїппер*».

У випадку відсилання від одного слова до іншого – повного чи дуже близького синоніма, як стверджує В. П. Берков, необхідно уникати повторення у двох статтях однакових перекладних еквівалентів, оскільки через таке відсилання користувачеві повідомляється, який із синонімів уживаніший [10, с. 80–81]. Тому вважаємо, що слово, до якого зроблено відсилання ремаркою *см.*, визначено авторами РУСа-1933 як заголовне – поширеніше, усталеніше, стрижневе слово синонімічного ряду, що є ознакою прескриптивного підходу до розбудови структури словникової статті.

У передмові до РУСа-1969 використання ремарки *ср.* розтлумачено так: «При похідних реєстрових словах пояснювальні позначки (якщо значення і стилістична характеристика цих слів збігаються із значенням і стилістичною характеристикою основного слова) не подаються, а робиться посилання на основну форму позначкою *ср.* – порівняй. Позначка *ср.* (з малої літери) стосується тільки розділу складної словникової статті, після якого вона вміщена.. Позначка *Ср.* (з великої літери) стосується всієї статті (поділеної чи не поділеної на розділи) або всіх попередніх розділів» [РУС-1969: XIX–XX]. У процесі порівняння випадків використання ремарки *ср.* із РУСом-1933 виявлено, що його укладачі при похідних реєстрових словах в аналогічному випадку роблять посилання на основну форму за допомогою ремарки *см.*, а ремарку *срв.* (та її варіанти *ср.* і *срвн.*) використовують як факультативний елемент тлумачення, тоді, коли хочуть:

1) поглибити розуміння антонімічних лексичних одиниць. Наприклад, у словниковій статті «**Немудрый** – 1) *немудрий, нерозумний* (глу-

поватий) недоумкуватий срв. **Мудрый**» укладачі використали ремарку срв. Під час аналізу словникової статті «**Мудрый** – мудрий, розумний, (фамил.) мудрячий, (только насмеил., полон.) мондрий» виявлено, що для перекладу укладачі використали еквіваленти-антоніми без префікса **не-**. Вважаємо, що в IV томі укладачі РУСа-1933 працювали за тим самим принципом. Розглянувши словникову статтю «**Нераскрытый** – нерозкритий; невідкритий; нерозгорнений; нерозчинений и т. п.; срв. **Раскрытый** (под **Раскрываю**)», припускаємо, що словникова стаття **Раскрытый** частково могла мати такий вигляд: «**Раскрытый** – розкритий; відкритий; розгорнений; розчинений»;

2) продемонструвати спільність, наближеність відтінків значень лексичних одиниць, які можуть бути синонімами лише в певних контекстах. Наприклад: «**Потеха** – забáva, забавка, розвага, утіха, (і)гріще, умора; срв. **Забáva, Развлечéние**». У СУМі-1980 так розтлумачено значення іменника **забáva** – «1. Заняття з метою розважитися, повеселитися; розвага, гра. 2. Те, що дає розвагу, втіху. 3. розм. Зібрання, на якому розважаються, веселяться» [СУМ-1980, том III, с. 13]. Під час аналізу словникової статті «**Забáva** – 1) см. **Забавлéние**; 2) (развлечение) забáva, забавка, розвага, утіха, ум. утішка.; 3) (меишканье) бавлення, бавіння, баріння; 4) см. **Забавка**» в РУСі-1933 виявлено, що іменник **забáva** може вживатися в чотирьох значеннях, друге з яких містить уточнення «развлечение» і є спільним з іменником **потеха** й тому перекладається спільними еквівалентами **забáva, забавка, розвага, утіха**.

Іменник **развлечéние**, до якого спрямовують нас укладачі РУСа-1933 за допомогою ремарки срв., у СУМі-1980 розтлумачено так: «**Розвага** – 1. Те, що розвеселяє, розважає людину. 2. Те, що заспокоює, утішає кого-небудь у горі, нещасті і т. ін.; утіха. 3. Дія за знач. **розважати**» [СУМ-1980, том VII, с. 621]. Припускаємо, що **потеха, забáva, развлечéние** у випадку, коли вони мають значення «те, що розвеселяє, розважає людину» (СУМ-1980) є синонімами і для їх перекладу укладачі мали використати спільні еквіваленти. Так, у РУСі-1930: «**Развлечение** – 1) (действие) розважання; 2) розвага, -ги, забав(к)а, -ки». У СЛУМ-1898: «**Развлечéние** = розвага (С. Л. Жел.), розважання, розривка, бавлення, потіха, втішка». Ці словники могли бути використані укладачами РУСа-1933 як джерела IV тому, оскільки вони були надруковані раніше й А. Ю. Кримський та С. О. Єфремов використовували їх під час укладання I–III томів.

Отже, встановлено, що іменники *потеха, забава, развлечение* можуть вступати в синоніміїні відношення лише в певних контекстах, зокрема, якщо іменник *забава* вживається з другим значенням, зафіксованим у самому РУСі-1933, а іменник *развлечение* – зі значеннями 1–2, зафіксованими пізніше в СУМі-1980. У такому разі вони могли перекладатися спільними еквівалентами *забава, забавка, розвага, утіха*. Уживаючись з іншими значеннями, вони не могли вступати в синоніміїні відношення, тому укладачі у словниковій статті *Потеха* використали ремарку *срв.* [152, с. 247].

Особливу цінність становлять ті виявлені лексичні одиниці, посилення на які містяться у двох і більше словникових статтях. Зокрема, 138 реєстрових слів вивлено у двох словникових статтях; 40 – у трьох; 4 – у 4 чотирьох; 2 – у п'яти та 1 – у восьми словникових статтях. Такі реєстрові одиниці можуть міститися як у межах одного випуску одного тому, так і в різних випусках одного тому або в різних томах.

Розгляньмо реєстрові одиниці, які трапляються в різних томах, зокрема в I та III, та у II та III. Так, прикметник *скупой* міститься у словникових статтях «*Крохоборный – 1) округлиний; 2) см. Скупой*» [РУС-1933, том II, вип. I:1025] та «*Прескупой – прескупий, скупезний, дуже скупий, прескнарий, скнарючий, дуже скнарий.. см. Скупой*» [РУС-1933, том III, вип. II, с. 2777], укладачами яких були різні люди. Зокрема, редактором II тому був А. Ю. Кримський, а III тому – С. О. Єфремов. І той факт, що вони обидва для паспортизації використали ремарки *см.* свідчить, що під час побудови словникових статей і перекладу реєстрових слів вони користувалися спільно виробленими принципами.

Дієслово *смеяться* міститься у словникових статтях «*Осмевать, осмеять – о(б)сміювати, о(б)сміяти, висміювати и висмівати, вісміяти когo, що; пересміхати, брати на сміх, на посміх, на глум, на глуми. Срв. Смеяться над кем, Насмехаться*» (том III, вип. I), «*Посмеиваться – посміхатися, посміхуватися -ся над кем – сміятися, посміхати(ся), надсміхатися, глузувати (іноді) з когo, на сміх когo брати; срв. Смеяться*» (том III, вип. II), «*Посмеяться – 1) посміятися, пореготати(ся) и пореготити (усилит.) попосміятися, попореготати и попореготити..; 2) кому и над кем – посміятися, насміятися, поглузувати, поглумувати, покепкувати, покпнати з когo сміх собі зробити з когo Срв. Смеяться*» (том III, вип. II) і «*Потешаться, потешиться – тішитися, потішатися, потішитися, бавитися, побавитися чим ..*

-тяться над кем, над чем – робіти, зробіти собі сміх з ко́го, з чо́го; см. Смеяться (над кем)]» (том III, вип. II).

У словниковій статті *Потеша́тсья* укладачі використали ремарку *см.*, а у словникових статтях *Осме́ивать, Посме́иватьсья, Посме́яться* – ремарку *срв.* У СУМі-1980 так розтлумачено дієслово *сміятися* – «1) Видавати сміх від веселощів, радості, нервового збудження і т. ін.; 2) Насміхатися, глузувати з кого-, чого-небудь, висміювати чийсь дії, вчинки і т. ін.» [СУМ-1980, том IX, с. 413]. У СЛУМ-1898 читаємо: «*Смѣя́тсья, засмѣя́тсья, разсмѣя́тсья = 1. сьмія́ти ся , за(роз)сьмія́ти ся, дуже – регота́ти ся, за(роз)регота́ти ся, потихенько – хихі́кати. 2. д. Издѣва́тсья*». З огляду на вищезазначене припускаємо, що в РУСі-1933 реєстрова одиниця *смеяться* також мала виступати з двома значеннями й залежно від цього перекладатися різними еквівалентами. У всіх слів – *осме́ивать, осмея́ть, потеша́тсья, поте́шиться, посме́иватьсья, посме́яться* – є спільне значення – друге (за винятком слів *осме́ивать, осмея́ть*, де воно єдине) – «насміхатися, глузувати з кого-, чого-небудь, висміювати чийсь дії, вчинки». І це саме значення (теж друге) є у слова *смеяться*, але з керуванням *над кем*, про що системно пишуть автори. І саме з цим значенням слова *смеяться* автори пропонують порівняти всі названі слова в певному значенні, яке вони конкретизують керуванням *над кем, над чем*. Тому нам здається, що тут є недогляд авторів – у статті *Потеша́тсья, поте́шиться* мала бути використана ремарка *срв.*, а не *см.* У використанні ремарок *см.* і *срв.* у РУСі-1933 вбачаємо певні закономірності, хоча є й певні порушення.

Отже, за матеріалами, виявленими в перших трьох томах РУСа-1933, можемо судити про вміст реєстру IV тому та в деяких випадках відновити українські відповідники до віднайдених 1100 реєстрових одиниць. Це має вагоме практичне значення на сучасному етапі розвитку української перекладної лексикографії, оскільки навіть часткове відновлення матеріалів IV тому РУСа-1933 заповнить прогалину в лексичному складі української літературної мови й уможливить повернення до словників питомиї української лексики.

**РОЗДІЛ 3 ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА
«РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА»
ЗА РЕДАКЦІЄЮ А. Ю. КРИМСЬКОГО ТА С. О. ЄФРЕМОВА**

3.1 Теоретичні аспекти дослідження джерельної бази словника

Якість, повнота й об'єктивність перекладного двомовного словника залежать від якості наукового опрацювання його джерельної бази, яку формують лінгвістичні джерела. Науковою дисципліною, що вивчає прийоми виявлення лінгвістичних джерел, їх вивчення та використання в мовознавчому дослідженні, є лінгвістичне джерелознавство [14, с. 85]. Відзначимо ще недостатню теоретичну розробленість цього наукового напрямку в українському мовознавстві, зокрема і його термінологічного тлумачення в лінгвістичних словниках та енциклопедіях.

За визначенням російського мовознавця С. І. Коткова, якого вважають засновником лінгвістичного джерелознавства, «лінгвістичне джерело – це одиниця безпосереднього (інструментально-фізичного) чи опосередкованого (графічного) засвідчення мови чи її елементів, обсяг і зміст якої визначено, з одного боку, можливостями та потребами спілкування, з іншого, – способом зафіксованого» [88, с. 5]. О. Й. Блінова вважає, що лінгвістичне джерело – це результат фіксації одного чи сукупності мовних фактів [14, с. 85]. Отже, джерельною базою словника вважаємо сукупність праць, які укладачі використали для формування реєстру і встановлення семантичної структури слова. Питання вибору джерел для кожного окремого словника має свою специфіку.

Б. Д. Грінченко вважав, що лише ґрунтовна джерельна база, яка репрезентує всіх безумовно значних за своїм громадським впливом авторів, може стати запорукою успіху словника [СлГр-1909, с. 20]. А. Ю. Кримський, погоджуючись із Б. Д. Грінченком, водночас наголошував на тому, що джерельна база словника має відбивати характер змін словникового складу мови й не обмежуватися лише класичними авторами. Необхідно залучати до словника лексичний матеріал із тих джерел, які правильно відображають сучасний стан української літературної мови в усному та письмовому різновидах її функціонування. А це можливо здійснити лише за тієї умови, коли у словниковій картотеці будуть зафіксовані численні виписки з авторитетних джерел писемної літератури

різних видів і жанрів, а також із кращих зразків усної народної творчості [РУС-1933, том I, с. VII]. Окрім того, укладачі РУСа-1933 в передмові задекларували намір відобразити мову широкого культурного й державного вжитку, що передбачало значне використання матеріалів тогочасної преси, однак реалізувати його цілком не вдалося (див. пункт 3.4.6). Надійність джерельної бази (кількісна і якісна характеристика джерел, зокрема їхня авторитетність із погляду мовного оформлення) свідчить про обсяг і якість дескриптивного потенціалу словника, тобто повноту чи обмеженість опису реальної мовної ситуації.

На важливості вивчення джерельної бази словника наголошували Б. К. Галас [31; 32], С. І. Головащук [37], П. Й. Горещкий [44], І. А. Казимилова [74], А. А. Москаленко [117], Л. С. Паламарчук [132], М. М. Пилинський [136], Л. М. Полюга [154] та ін. Зокрема, П. Й. Горещкий аргументував необхідність опирання словника на надійні джерела, до яких зараховував літературні твори та лексикографічні праці [44]. М. М. Пилинський акцентував на вагомому практичному й методологічному значенні вибору джерел для словника, адже від цього залежить, чи потраплять до нього не тільки окремі слова, а й цілі категорії слів; від характеру й обсягу джерел та їх використання залежить характер і обсяг самої лексикографічної праці [136]. Л. С. Паламарчук стверджував, що з джерельною базою тісно пов'язані повнота реєстру словника, вичерпність семантичного опрацювання слів, надійність ілюстративно-документаційного матеріалу, а також глибина та правильність граматичного розроблення слів і їхньої стилістичної кваліфікації [132]. Л. М. Полюга відзначає, що під час укладання різних типів словників необхідно орієнтуватися на відповідні специфічні джерела [154]. Б. К. Галас та І. А. Казимилова подають деякі методичні рекомендації щодо опрацювання лінгвістичних джерел. Зокрема, І. А. Казимилова пропонує під час аналізу лінгвістичного джерела орієнтуватися на його «зовнішню» і «внутрішню» критику [74]. Натомість Б. К. Галас, аналізуючи джерела різних словників, звертає увагу на листування, коментарі укладачів самого словника, критичні зауваження рецензентів щодо наповнення джерельної бази словника [31; 32].

До ключових проблем лінгвістичного джерелознавства належить проблема класифікації джерел. С. І. Котков поділяє їх на такі різновиди:

1) первинні, які об'єктивно склалися (газети, літописи, дані діалекту, художні твори, фольклорний матеріал тощо); у первинних джерелах матеріал закріплений первинно; 2) вторинні, які фіксують дослідники (енциклопедії, словники тощо); вторинні джерела утворено внаслідок селекції з первинних джерел тих чи тих лінгвістичних даних відповідно до мети дослідження [88, с. 5]. Відзначимо, що джерельну базу РУСа-1933 становлять як первинні, так і вторинні джерела.

Л. С. Паламарчук виокремлює два види джерел: «По-перше, попередні словники цього ж або близького типу і, по-друге, лексична картотека, тобто приклади вживання того чи іншого слова з художньо-літературних творів найрізноманітніших жанрів, із наукової літератури різного призначення, із періодичних видань, записів народної творчості, усного літературного мовлення тощо» [132, с. 150]. Використання перерахованих видів джерел у словнику переконливо засвідчує список джерел.

Зауважимо, що джерельну базу в РУСі-1933 подано відразу на двох структурних рівнях: на мегаструктурному рівні – це список джерел; на мікроструктурному рівні (як елемент структури словникової статті) – це покликання на джерела.

На мега- й мікроструктурному рівні інформація про джерела, що лягли в основу української частини РУСа-1933 й, відповідно, ілюстративного матеріалу, подана неповно (докладніше див. пункт 2.1.3). Поза увагою науковців залишилася проблема дескриптивної та прескриптивної нормативності джерельної бази РУСа-1933, яка проявляється через залучення джерел різних стилів і жанрів до словника, надання переваги тим чи тим джерелам.

Отже, визначення кола джерел, які формують джерельну базу словника, є одним із найосновніших показників його дескриптивної нормативності. Тому на сьогодні постає проблема кількісного та якісного дослідження джерельної бази РУСа-1933, з'ясування особливостей репрезентації джерел словника на мега- й мікроструктурному рівнях. Це уможливить створення гіпотетичного списку джерел, який містив би всі необхідні поля в бібліографічному описі й оформлення покликань на джерела відповідно до сучасних вимог паспортизації ілюстративного матеріалу.

3.2 Методика встановлення джерел РУСа-1933

Створення гіпотетичного списку джерел РУСа-1933 на основі реально вжитих покликань у тексті унаочнить повну картину кодифікування дескриптивної норми у словнику, а також полегшить користувачам пошук та витлумачення того чи того скороченого покликання.

Для створення списку джерел застосовано такі методи: *описовий метод* – для планомірної інвентаризації скорочень, їхньої систематизації та ґрунтовного пояснення; *порівняльний метод* – для з'ясування особливостей подання джерел у мега- й мікроструктурі РУСа-1933, виявлення всіх елементів бібліографічного опису цитованої праці на основі порівняння з попередніми словниками; *метод аналізу* – для детального дослідження списку скорочень, словникових статей, внутрішніх та зовнішніх ресурсів словника з метою з'ясування максимальної кількості інформації про його джерельну базу; *метод реконструкції* – для встановлення повного бібліографічного опису праці відповідно до вимог паспортизації джерел; *гіпотетичний метод* – для формування списку джерел.

Проаналізовано основний і додатковий списки скорочень (мегаструктурний рівень) та всі покликання у словникових статтях у тексті I–III томів РУСа-1933 (мікроструктурний рівень) із формального погляду й виявлено таке:

1. Деякі скорочення у списках не збігаються зі скороченнями в покликаннях, наприклад:

Скорочення у списку РУСа-1933	Реально виявлено в тексті
Гатцук	<i>Гатц.</i>
Мат. Укр. Етн.	<i>МУЕ</i>
Закр.	<i>Сл. Закр.</i>
Київщ.	<i>Київ., Київ. н., Київ. пов., Київськ. н., Київщина</i>

2. Певні джерела продубльовано у списках різними скороченнями (див. *Київщ.* вище).

3. Частина джерел не ввійшла до жодного списку: наприклад, це твори С. Ф. Русової, Т. Г. Бордуляка, О. М. Бодянського, П. І. Ніщинського, Є. Х. Чикаленка, Ю. І. Яновського, Марка Черемшини, Юрія Клена та ін. (усього 90 джерел не ввійшло до списку, тобто 25,5 % – див. Додаток Г). Припускаємо, що це спричинено складними умовами роботи над словником, насамперед обмеженнями в часі та людському ресурсі. Укладання словника йшло важко, швидкими темпами, не все спромоглися охопити, урахувати, доопрацювати. З'являлися нові джерела,

що їх автори не встигали вносити до списків і, можливо, планували ввести до остаточного списку, який мав бути поданий у IV томі.

4. Частина скорочень виявилися «порожніми», оскільки жодного покликання на них не виявлено (або було вилучено цитований матеріал із тексту словника, або не було внесено покликання до слова, словосполучення чи речення):

Скорочення у списку РУСа-1933	Пояснення у списку РУСа-1933
<i>Аф.-Чужб.-Шевч.</i>	А. Афанасьєв (Чужбинський) «Воспоминания о Шевченкѣ»
<i>Балк.</i>	Балківщина
<i>Білоцерк.</i>	Білоцерківщина
<i>Кирил., Кириленко</i>	Ів. Кириленко
<i>Корост.</i>	Коростенщина
<i>Павл.</i>	Павловський О.
<i>Сл. Йог.</i>	М. Йогансен, М. Наконечний, К. Німчинов, Б. Ткаченко «Практичний російсько-український словник»
<i>Ст. Савч.</i>	Ст. Савченко
<i>Тулч., Тульчиниц.</i>	Тулчинщина

5. Відомості про джерела у витлумаченнях подано неповно, наприклад, тільки ініціал та прізвище, інколи неповна назва видання тощо:

Скорочення у списку РУСа-1933	Пояснення у списку РУСа-1933
<i>Бажан</i>	М. Бажан
<i>Віннич.</i>	Вінниччина
<i>Герин.</i>	Б. Геринович «Фізична географія»;
<i>Діло</i>	«Діло», 1929 р.

6. Деякі цитати в тексті словника подано без паспортизації. Припускаємо, що це могли бути цитати з праць, які задекларовані у списку скорочень РУСа-1933, однак не виявлені в тексті.

7. Деякі скорочення не вдалося розтлумачити повно й однозначно: *Алекс., Афіша, Богусл., Бриж., Василь., Вахн., Галуз., Гриб., Дим., Залюб., Звіш., Кал., Капельг., Кирил., Кіноафіша, Кн., Кор., Крем., Криж., Крий., Крик., Крил., Крич., Крон., Круш., Мазена, Мінци., Ним., Орицин, Орлик, Ставн., Трипілля, Федор., Цег., Шоня, Як. Марк.*

Проведений аналіз свідчить, що дійсна джерельна база РУСа-1933 охоплює більшу кількість джерел, ніж задекларовано у списку скорочень, тому виникає необхідність у його поповненні виявленими праця-

ми. Методику встановлення списку джерел словника випрацьовано на основі реально вжитих покликань у тексті I–III томів.

Створення списку джерел передбачає: а) створення повного списку використаних матеріалів (із поповненням наявних списків незадекларованими джерелами з реальних покликань); б) максимальне розшифрування скорочень; в) відновлення ймовірного бібліографічного опису джерела [145, с. 98].

Вважаємо, що встановлення бібліографічного опису джерела має відбуватися у два етапи: I етап – через залучення внутрішніх ресурсів словника (передмова, післямова, коментарі укладачів; список джерел); II етап – через залучення зовнішніх ресурсів (попередні словники, якими користувалися укладачі; бібліографічні покажчики книг; пошук джерела за цитатним матеріалом у пошукових системах мережі Інтернет, «архівна» картотека Інституту української мови та ін.).

Унаслідок відновлення бібліографічного опису на цих двох етапах отримано такий дослідницький список джерел РУСа-1933 (див. Додаток Г):

– джерела скласифіковано за стилістично-жанровою ознакою: художня й публіцистична література (твори поетів, прозаїків, літературознавців), матеріали польових записів, етнографічні матеріали (матеріали збірок), фольклорні матеріали, лексикографічні матеріали, періодика (матеріали альманахів, газет і журналів), наукова та офіційно-ділова література, релігійна література, історичні джерела (матеріали грамот, літописів і статутів). Таку класифікацію джерел здійснено внаслідок повного аналізу виявлених покликань (усього 35112);

– усередині кожної групи подано скорочення (напівжирним шрифтом – задеклароване у списку, звичайним шрифтом – реально виявлене в тексті словника) та повний бібліографічний опис джерела уніфіковано для всіх праць за вимогами до всіх видів видань, який удалося встановити на сьогодні:

а) для художніх, наукових, публіцистичних праць, збірок етнографічних матеріалів та словників: автор, назва праці, місце й рік видання, видавництво, том (для багатотомних видань);

б) для періодичних видань: назва видання, рік випуску;

в) для матеріалів польових записів: територія, на якій був записаний матеріал, прізвище особи, що здійснила записи (по можливості).

Важливо акцентувати, що спочатку ми встановили задекларовані у списку джерела, а потім – незадекларовані.

3.2.1 Встановлення бібліографічного опису задекларованих у списку джерел

Встановлення бібліографічного опису задекларованих у списку джерел здійснено двома шляхами, залежно від того, чи подано у списку скорочень назву праці:

1) якщо назва праці відома, але інші поля в бібліографічному описі не вказано, то для їх встановлення використано:

а) **попередні словники**, зокрема СлЖН-1886, СлУм-1898, СлГр-1909. Наприклад:

Скорочення у списку РУСа-1933	Пояснення у списку РУСа-1933	Імовірна назва джерела
<i>АД, Ант.-Драг.</i>	Б. Антонович и М. Драгомановъ, «Историческая пѣсня малорусскаго народа», тт. 1 – 2.	Историческія пѣсни малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. Томы I и II (1-й вып.). К. 1874, 1875. [СлГр-1909: 30].
<i>Стат. Лит., Ст. Лит.</i>	Статут Литовський	Статутъ великаго князства Литовскаго (Пысля видання 1599 року). Москва. 1858 [СлУм-1898, том I, с. XI].

Окрім встановленого бібліографічного опису, виявлено спільні для цих словників джерела, а отже, можна констатувати тяглість лексикографічної традиції добору джерел;

б) **бібліографічні покажчики** (здійснено пошук переважно першого видання твору, щоб виявити межу появи картки з виписаною ілюстративною цитатою – «не раніше»):

– «Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798–1923» (далі – УК). Наприклад:

Скорочення у списку РУСа-1933	Пояснення у списку РУСа-1933	Імовірна назва джерела (за бібліографічним покажчиком)
<i>Бонд. виробн.</i>	Свірський та Турченко-Тур. «Бондарне виробництво»	Свірський В. Бондарне виробництво: Кустарне і ремісниче / Склали В. Свірський та Н. Турченко-Тур. – [К.]: Вид. Київ. Губсоюзу – б[увш.] Дніпросоюзу. Друк. Київ. Губсоюзу, 1922. – 42 с.: мал., табл. [УК, том II, с. 555].

Деякі вже встановлені за попередніми словниками джерела в бібліографічному покажчику УК подано з точнішим бібліографічним описом. Наприклад:

Скорочення у списку РУСа-1933	Пояснення у списку РУСа-1933	Імовірна назва джерела за попередніми словниками	Імовірна назва джерела (за бібліографічним покажчиком)
<i>Лавр.</i>	Д. Лавренко, «Пісні українського люду»	Пісні українського люду. Пісні про кохання. Видав Д. Лавренко. К. 1864. [СлГр-1909: 34].	Пісні українського люду: Пісні про кохання / Видав [уклад.] Д. Лавренко. – К.: Друк. Хведорова, 1864. – IV, 168 с. [УК, том I, с. 52].

– «Книга в Україні, 1861–1917: Матеріали до репертуару Української книги» (далі – КУ):

Скорочення у списку РУСа-1933	Пояснення у списку РУСа-1933	Імовірна назва джерела (за бібліографічним покажчиком)
<i>Ніс</i>	Ст. Нось «О народной медицинѣ южноросовъ»	Нос С. Д. У всякого народа своя природа: (Путешествия к родному пепелищу): [О нар. Медицине] / Степан Данилов[ич] Нос, врач. – Чернигов: Тип. Губерн. Правления, 1888. – 31, [1] с. [КУ, вип. XI, с. 176].

в) *пошук за назвою в пошукових системах мережі Інтернет*. Наприклад:

Скорочення у списку РУСа-1933	Пояснення у списку РУСа-1933	Імовірна назва джерела (за інформацією пошукових систем мережі Інтернет)
<i>Едг. По</i>	Едг. По, «Вибрані твори», переклад М. Йогансена та Б. Ткаченка	Е. По. Вибрані твори / Пер. М. Г. Йогансена, Б. Д. Ткаченка. – Харків, 1928.
<i>Потеб., Потебня, Пот. Одис.</i>	Потебня Одиссея	Потебня А. А. Отрывки изъ перевода Одиссеи / А. А. Потебня // Изъ записокъ по теоріи словесности. – Харьковъ, 1905. – Приложение. – С. 538–583.

2) якщо прізвище автора задеклароване у списку, а назва праці невідома, то її встановлено через:

а) *коментарі укладачів РУСа-1933* в документах, що стосуються процесу роботи над укладанням словника. У Звідомленні Першого (Іс-

торично-Філологічного) Відділу за 1923 р. ідеться про те, що для укладання РУСа-1933 було використано «з наукових і публіцистичних творів – .. Єфремов («Коротка історія українського письменства», «Українознавство», «Гармонійний талант»), Кримський («Украинская грамматика», «Деякі непевні критерії»).. З етнографічних виданнів – «Укр. Етнограф. Збірник Київського Наукового Товариства», т. I, «Етнограф. Збірник Наукового Товариства імени Шевченка», т. т. X, XVI, XXIII, XXIV, XXVII, XXVIII, «Збірник Фільологічної Секції Наукового Товариства ім. Шевченка», т. XV, Верхратський, Говір Батюків (та инш. д.).., продовжувано використання творів .. Чернявського («Зорі»)» [68, с. 303–304]. Після цього з'ясовано бібліографічний опис установлених праць через бібліографічні покажчики (усі встановлені праці подано в Додатку Г).

Пошук назви праці через внутрішні ресурси словника виявився особливо корисним під час розшифрування релігійних джерел РУСа-1933, зокрема для встановлення, чийм перекладом Євангелія користувалися укладачі словника. Як відомо, на той час були вже три повних переклади Євангелія новоукраїнською мовою: «Біблія» П. О. Куліша, І. П. Пулюя, І. С. Нечуя-Левицького 1901 р.; рукопис Євангелія М. Ф. Лободовського, надісланий ним до Св. Синоду 1903 р.; рукопис перекладу Євангелія П. С. Морачевського, який передали на зберігання до Бібліотеки Імператорської Академії наук у Петербурзі його спадкоємці в 1902 р. [2, с. 213].

У списку скорочень РУСа-1933 задекларовано й пояснено такі скорочення: *Бібл.* – Біблія, *Єванг.* – Євангеліє, *Єв. Луки* – Євангеліє Луки, *Єв. Морач.*, *Морач.* – Євангеліє в перекладі П. С. Морачевського 1906 р., *Св. П.*, *Св. Пис.* – Святе Письмо. Такі пояснення уможливають установлення лише однієї праці: «Євангеліє» в перекладі П. С. Морачевського, а інші потребують подальшого розшифрування. Окрім того, у процесі технічного аналізу тексту РУСа-1933 виявлено ряд незадекларованих скорочень: *Єв.*, *Єв. I.*, *Єван.*, *Єв. Л.*, *Єв. Мт.*, *Єв. Мат.*, *Євангеліє*. Це зумовлює необхідність пошуку детальної інформації про ці джерела насамперед через внутрішні ресурси словника. У передмові до РУСа-1933 укладачі зазначають, що для розписування його картотеки було використано «головні твори класиків.., а з давніших – «Святе Письмо» в перекладі П. Куліша, І. Нечуя-Левицького та І. Пулюя» [РУС-1933, том I, с. VII]. Тому припускаємо, що скорочення *Бібл.*, *Єв.*, *Єв. Луки*, *Єв. I.*, *Єв. Л.*, *Єв. Мт.*, *Єв. Мат.*, *Єван.*, *Єванг.*, *Євангеліє*, *Св. П.*, *Св. Пис.* укладачі РУСа-1933

використали для паспортизування цитат із «Біблії» в перекладі П. О. Куліша, І. П. Пулюя, І. С. Нечуя-Левицького 1901 р.;

б) *пошук назви праці за цитатним матеріалом у пошукових системах мережі Інтернет і подальше з'ясування бібліографічного опису через бібліографічні покажчики.* Наприклад, розгляньмо процес установлення назв деяких творів Б. Д. Грінченка за цитатами та їх бібліографічного опису:

Цитатний матеріал у РУСi-1933	Установлений твір	Імовірна назва джерела
1) Ніяк мені тебе взяти.	«Батько та дочка»	Грінченко Б. Д. Батько та дочка: Оповідання про те, як чоловікови під землею в шахти прыгода трапылася / Напысав В. Чайченко [псевд.]. – Чернигов: Друк. Губерн. Правл., 1894. – 36 с. [УК, том I, с. 232].
1) Тепер тая мука, сльозами вибухнула.	«Без хліба»	Грінченко Б. Д. Без хліба: Оповідання В. Чайченка. – К.: Вид. книгарни С. И. Гомолинського. Друк. б[ывшая] Федор[ова], ар[енд]. Л. И. Блехманом, 1890. – 32 с. [УК, том I, с. 193].
1) Порожня була й одержна шахва з вирваними дверками.	«Брат на брата»	Грінченко Б. Д. Брат на брата: Оповідання. – [Львів]: Накладом авт. [Друк. І. Айхельбергера, 1910]. – 66 с. [УК, том I, с. 663].
1) У землю ту, мов величезний клин, вганялося далеко синє море.	«Смілива дівчина»	Грінченко Б. Д. Смильва дивчына: Казка / Напысав Б. Гринченко. – [Чернігів]: Видав Б. Грінченко. [Друк. Губ[ерн]. Земства, 1899]. – 22 с [УК, том I, с. 310].

Окрім наведених творів Б. Д. Грінченка, таким способом установленно праці М. П. Бажана, П. П. Білецького-Носенка, Л. І. Боровиковського, С. В. Васильченка, М. А. Вербицького, В. К. Винниченка, О. Ф. Влизька, С. І. Воробкевича, М. К. Вороного, Л. І. Глібова, А. В. Головка, Є. П. Гребінки, Грицька Григоренка, П. П. Гулака-Артемовського та ін. (повний список подано в Додатку Г).

Варто зазначити, що в окремих випадках пошук назви праці за цитатою в пошукових системах мережі Інтернет виявив аналогічні цитати у СлГр-1909. Припускаємо, що укладачі РУСа-1933 могли використати ці цитати шляхом їх безпосередньої селекції зі СлГр-1909, тому відновлення бібліографічного опису праць, із яких узято виявлені цитати, здійснено через список джерел СлГр-1909:

Скорочення в РУСі-1933	Пояснення в РУСі-1933	Цитата	Імовірна назва джерела
<i>Мир., Мирн., Мирний</i>	П. Мирний	Христі, мов живе, усе те стало в-очевидячки [СлГр-1909, том III, с. 81].	Повія. Романъ въ трехъ частинахъ. I. Мирного. Чч. I и II (Рада, альманахъ, двѣ части, К. 1883, 1884) [СлГр-1909: 35].
		Мов ніж угородив у серце [СлГр-1909, том IV: 315].	Хиба ревуть воли, як јасла повні? Роман з народнього житътя П. Мирного та I. Білика. Ж. 1880 Спб. 1862 [СлГр-1909: 36].

У деяких випадках не вдалося встановити назву твору за цитатою, тому залучено СлГр-1909, де під аналогічними скороченнями виявлено такі праці:

Скорочення в РУСі-1933	Пояснення в РУСі-1933	Скорочення у СлГр-1909	Імовірна назва джерела
<i>Браун.</i>	Браунер А.	<i>Браун.</i>	А. Браунеръ. Замѣтки о рыболовствѣ на р. Днѣстрѣ и Днѣстровскомъ лиманѣ въ предѣлахъ Одесскаго у. Оттискъ изъ «Сборника Херс. Земства» [СлГр-1909: 30].
<i>Макс., Максим.</i>	Максимович М.	<i>Макс.</i>	1) Украинскіе народныя пѣсни, изданныя Михаиломъ Максимовичемъ. Часть первая. М. 1834. [СлГр-1909: 35]. 2) Сборникъ украинскихъ пѣсень, издаваемый Михаиломъ Максимовичемъ. Часть первая. К. 1849. [СлГр-1909: 35].
<i>Мил., Милор., Милорад.</i>	В. Милорадович	<i>Мил.</i>	В. П. Милорадовичъ. Народныя обряды и пѣсни Лубенскаго уѣзда, Полтавской губ., записанныя въ 1888 – 1895 г. (X-й т. «Сборника Харьк. Ист.-фил. О-ва», 1897) [СлГр-1909: 35].
<i>Мет., Метл.</i>	Метлинський А.	<i>Мет.</i>	Народныя южнорусскія пѣсни. Изданіе Амвросія Метлинскаго. К. 1854 [СлГр-1909: 35].
<i>Огон.</i>	О. Огоновський	<i>Ogon.</i>	Studien auf dem Gebiete der Ruthenischen Sprache von Dr. Emil Ogonowski. Lemb. 1880 [СлГр-1909: 37].

Оскільки СлГр-1909 як одне з головних лексикографічних джерел української частини РУСа-1933 було розписано на картки й використано під час його укладання, то найвірогідніше А. Ю. Кримський та С. О. Єфремов і використали матеріали цих видань опосередковано, через СлГр-1909. Проте не виключаємо, що могли бути використані й інші праці цих авторів, тому подальші підрахунки проведено за прізвищем автора, а не за назвою праці.

Отже, розшифрування задекларованих у списку РУСа-1933 скорочень та встановлення бібліографічного опису праць здійснено способом порівняння з аналогічними списками попередніх словників, що їх використали укладачі РУСа-1933 під час формування реєстру словника, а також через пошук у бібліографічних покажчиках та пошукових системах мережі Інтернет.

3.2.2 Встановлення джерел за незадекларованими скороченнями

Для розшифрування скорочень, виявлених у словникових статтях РУСа-1933, але не задекларованих у списку, залучено, насамперед, внутрішні ресурси словника: аналіз передмови й післямови з метою виявлення інформації про джерело. Такий спосіб вважаємо основним і найдостовірнішим, оскільки лише укладачі словника точно можуть повідомити, якими джерелами вони скористалися для його укладання [145, с. 98].

На цьому етапі можливо лише розшифрувати виявлені скорочення. Наприклад: *Анн.* – обґрунтовуючи доцільність уведення до реєстру РУСа-1933 ботанічної номенклатури, укладачі в передмові згадують про праці Анненкова: «Наскільки цей матеріал увійшов уже до попередніх словників Уманця і Грінченка, що скористували відповідні праці Анненкова, Роговича та инш., настільки подано їх і в нашому Словникові» [РУС-1933, том I, с. VIII]. З огляду на це припускаємо, що скорочення *Анн.* розшифровується як *Анненков*. Щоб установити ймовірну назву праці цього автора, використано СлГр-1909, де у списку джерел під аналогічним скороченням подано працю «Ботанический словарь .. Составилъ Н. Анненковъ. Новое испр., пополн. и разшир. издание. Спб. 1878» [СлГр-1909, с. 30]. Тому вважаємо, що скороченням *Анн.* укладачі РУСа-1933 також паспортизують цитати, узяті з «Ботаничного словника».

Укр. Правопис – виявлено у III випуску II тому РУСа-1933, у післяслові до якого укладачі зазначають, що другий і третій випуски були надруковані «за старим правописом .. влітку 1929 року, за кілька місяців до опублікування нового державного правопису» [РУС-1933, том II, вип. III, с. 1052]. Припускаємо, що так укладачі РУСа-1933 паспортизували цитати з «Українського правопису» 1928 р. (опубліковано як «Український правопис». – Харків : Державне вид-во України, 1929. – Вид. 1).

Баит., Баштов. – у Звідомленні Першого (Історично-Філологічного) Відділу за 1923 р. укладачі РУСа-1933 стверджують, що для його укладання вони використали «з наукових і публіцистичних творів – Баштовий («Українство на літературних позвах з Московщиною»)» [68, с. 303]. Зважаючи на це, скорочення *Баит., Баштов.* розшифровано як *І. Баштовий «Українство на літературних позвах з Московщиною»*. Як відомо, Іван Баштовий – це псевдонім І. С. Нечуй-Левицького, тому подальші підрахунки здійснено за основним прізвищем автора. Додатковим доказом того, що ця праця була використана укладачами РУСа-1933 як джерело лексичного матеріалу є той факт, що, здійснюючи пошук назви праці за цитатою «З вікон вагона ми заглядали її в Псковській губернії» з паспортизацією *Н.-Лев.*, встановлено, що ця цитата походить із тексту праці «Українство на літературних позвах з Московщиною». Бібліографічний опис установленої праці зроблено через бібліографічний покажчик:

Скорочення в РУСі-1933	Імовірний бібліографічний опис праці
<i>Баит., Баштов.</i>	Нечуй-Левицький І. С. Украинство на літературних позвах з Московщиною / Написав И. Баштовий [псевд.]. – Львів: Друк. т-ва ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1891. – 214 с. [УК, том I, с. 208].

Сл. Дубр. – у передмові укладачі РУСа-1933 згадують, що «для реєстру російських слів використані були цілком «Русско-французский словарь» Макарова, «Полный словарь русскаго и польского языка» Дубровського» [РУС-1933, том I, с. VIII]. Однак, розглянувши цитату *Клупп – наворотич (Сл. Дубр) (заст.)* [РУС-1933, том II, вип. I, с. 273], ми з'ясували, що паспортизовано навіть не цитату, а саме слово в українській частині. У «Словнику московсько-українському» В. Г. Дубровського 1918 р. у реєстрі немає слова *клупп*, тому найвірогідніше це посилання на «Словник українсько-російський» В. Г. Дубровського [140, с. 55]. Бібліографічний опис установлено за бібліографічним покажчиком:

Скорочення в РУСі-1933	Імовірний бібліографічний опис праці
<i>Сл. Дубр.</i>	Дубровський В. Г. Українсько-російський словник / Редакція І. Стешенка; [Передм. вид-ва]. – К.: Час. [Друк. 1-ої Київ. Артїлі Друк. Справи, 1909]. – [3], 318, [1] с. [УК, том II, с. 631].

Якщо розшифрувати скорочення через внутрішні ресурси РУСа-1933 неможливо, то залучено зовнішні ресурси, зокрема:

а) *списки джерел попередніх словників*: СлЖН-1886, СЛУМ-1898, СлГр-1909, оскільки укладачі РУСа-1933 використовували їх як джерела для пошуку матеріалу до української частини реєстру й там можуть міститися аналогічні скорочення назв праць чи їхніх авторів та їх розшифрування. Варто зауважити, що на цьому етапі одночасно відбувається розшифрування скорочень і встановлення ймовірного бібліографічного опису джерела. Таким способом встановлено такі джерела:

Скорочення в РУСі-1933	Скорочення в попередніх словниках	Імовірна назва джерела
<i>Иванов</i>	<i>Ив.</i>	«Игры крестьянских дѣтей в Купянскомъ уѣздѣ» Собраль П. Ивановъ (Съ предисл. Проф. Н. Ѳ. Сумцова). Х. 1889 [СлГр-1909: 32].
<i>К. Кр.</i>	<i>К. Кр.</i>	П. А. Куліш «Крашанка русинам и полякам на великдень 1882 року видана типом другим з додатком послісловья». Л. 1882 [СлГр-1909: 32].
<i>Лис.</i>	<i>Лис.</i>	«Збірникъ українських пісень». Зібравъ й у ноты завівъ М. Лисенко. К. Шість випусковъ [СлГр-1909: 34].
<i>К. ЦН</i>	<i>К. ЦН</i>	Кулишъ П. О. Драмована трылогія. Царь Налывай. Староруська драма. Х. 1900 [СлГр-1909: 33].
<i>Лит. Величка</i>	<i>Л. В.</i>	Лѣтопись событій въ Югозападной Россіи въ XVII в. Составиль С. Величко. К. 1884 [СЛУМ-1898, том I, с. X].
<i>Могил.</i>	<i>Мог.</i>	«Думки и пѣсни та шче де-шчо Амвросія Могилы». Х. 1839 [СлГр-1909: 36].
<i>Рук. Левиц.</i>	<i>Рк. Левиц.</i>	Рукопис Левицкаго – записи народныхъ словъ, рассказовъ и пр., сделанныя И. С. Левицкимъ въ Кіевской губ. [СлГр-1909: 37].
<i>Самовид.</i>	<i>Л. С.</i>	Лѣтопись Самовидца о войнахъ Богдана Хмельницкаго и о междоусобіяхъ, бывшихъ въ Малой Россіи по его смерти. М. 1846 [СЛУМ-1898, том I, с. X].
<i>Правда</i>	<i>«Пр.»</i>	«Правда», письмо наукове, літературне і політичне, Львів 1867 – 1880 [СлЖН-1886, том I, с. V].

У деяких випадках через список джерел СлГр-1909 удалось встановити бібліографічний опис джерел, який містить поля: автор, назва праці, місце й рік видання. Такий бібліографічний опис для реалізації нашої мети вважаємо достатнім. Однак не для всіх джерел удалось з'ясувати рік видання, тому виникла необхідність пошуку в пошукових системах мережі Інтернет. Такий спосіб дав змогу встановити, що перший випуск «Збірника українських пісень» М. В. Лисенка був надрукований у Києві у видавництві «У Болеслава Корейво» 1868 р. і мав обсяг 95 с., інші виходили друком до 1911 р.;

б) **бібліографічні покажчики**, якщо виявлене скорочення містить орієнтовну назву праці. Припускаємо, що скороченням *Вергарн, перекл. М. Терещ.* укладачі словника позначають твори Еміля Вергарна в перекладі українською мовою М. І. Терещенка. Традиційно укладачі РУСа-1933 скорочення *Сл. + [скорочений запис прізвища автора]* пояснюють як *Словник* відповідного автора, тому припускаємо, що скороченнями *Геол. Сл.*, *Сл. Кміцикевича* позначені також словники. *Рус. Дн.* розшифровано як альманах «Русалка Дністрова». Так встановлено праці:

Скорочення в РУСі-1933	Імовірна назва джерела
<i>Геол. Сл.</i>	Тутковський П. А. Словник геологічної термінології: (Проект). – К.: [Вид. Всеукр. Акад. Наук]: Держ. Вид-во України, 1923. – X, 202 с. [УК, том II, с. 623].
<i>Вергарн, перекл. М. Терещ.</i>	Верхарн Е. Поезії / [Пер. М. І. Терещенка; Худож. Ш. Верн'є]. – К.: Спілка, 1922. – 60, [4] с. [КУ, том II, с. 527].
<i>Рус. Дн.</i>	Русалка Дністровая: [Альманах]. – Будим: Письмом Корол. Всеучилища Пештанского, 1837. – 133 с. [УК, том I, с. 9].
<i>Сл. Кміцикевича</i>	Німецько-український Словар / Зладили В. Кміцикевич і В. Спілка [колект. Псевд.]; [Передм. В. Ф. Кміцикевича]. – Чернівці: Накладом «Укр. Накладні». [Друк. Т-ва «Руська Рада»], 1912. – 672 с. [УК, том II, с. 28].

в) пошук назви праці **за цитатним матеріалом у пошукових системах мережі Інтернет** і подальше встановлення ймовірного бібліографічного опису за допомогою бібліографічних покажчиків. Наприклад:

Скорочення в РУСi-1933	Цитатний матеріал у РУСi-1933	Імовірна назва джерела
<i>Грушев.</i>	1) Ви не князі , ані княжого роду (Грушев.); 2) Я князь , і мені належить княжити (Грушев.); 3) Землі Київської держави знову збиралися в руках найбільш щасливого княжича (Грушев.); 4) З старих кийвських князів чи ватажків пам'ятали в Києві Аскольда, Діра, Олега (Грушев.).	Грушевський М. С. Ілюстрована історія України / Написав Михайло Грушевський. – Львів; К.: [Друк. С. В. Кульженко], 1912. – 556 с. [УК, том II, с. 10 – 11].
<i>Шарко</i>	1) Міри рідкого (текучого, ліккого) (Шарко); 2) Міряння величин (Шарко).	Шарко В. В. Арихметика: Систематичний курс. – К.: Вид. Т-ва шк. освіти. Друк. Акц[іонер.] Т-ва «П. Барський», 1917. Ч. 1: (Цілі числа) – 76 с.: мал., табл. [УК, том II, с. 219].

г) для встановлення назв місцевостей збору польових записів використано **список скорочень СлГр-1909** та паралельно здійснено запити в пошукових системах мережі Інтернет. Таким способом встановлено такі назви місцевостей [144, с. 38–39]:

Скорочення в РУСi-1933	Скорочення у СлГр-1909	Імовірна територія збору записів
<i>Галич., Галичина</i>	<i>Галиц.</i> (Галиція)	Галичина
<i>Дінщина</i>	<i>Донск. об.</i> (Донская область)	Дінщина
<i>Павлогр., Павл. п., Павлогр. п.</i>	<i>Павлогр. у.</i> (Павлоградській уїздъ)	Павлоградщина
<i>Угор.</i>	<i>Угор.</i> (Угорщина)	Угорщина

д) **власні припущення**. Цей спосіб використано в тому випадку, коли розшифрування не становить значних труднощів, і коли не можна застосувати будь-який із вище перерахованих методів. Таким способом було розшифровано фольклорні матеріали:

Скорочення в РУСi-1933	Імовірна назва фольклорних матеріалів
<i>Велик. вірша</i>	Великодня вірша
<i>Гал. пісня</i>	Галицька пісня
<i>Іст. пісня</i>	Історична пісня
<i>Жарт. лайка</i>	Жартівлива лайка
<i>Нар. пісня</i>	Народна пісня
<i>Погов.</i>	Поговірка
<i>Присл., Прислів'я</i>	Прислів'я
<i>Солд. пісня</i>	Солдатська пісня
<i>Чум. пісня</i>	Чумацька пісня

В окремих випадках за цитатою можливо встановити назви пісень, однак виявити назви збірок, у яких вони були опубліковані, наразі не вдалося. Вважаємо, що детальне опрацювання етнографічних збірників того часу уможливить з'ясування повного бібліографічного опису ще не встановлених фольклорних матеріалів. Це є перспективою наступного дослідження.

Додатковим доказом входження встановлених нами праць до джерельної бази РУСа-1933 є дослідження О. М. Тищенко. Опрацювавши 2940 архівних карток, дослідниця уклала список джерел РУСа-1933, до якого увійшли твори М. П. Бажана, Ганни Барвінок, П. П. Білецького-Носенка, Л. І. Боровиковського, С. В. Васильченка, Марка Вовчка, Л. І. Глібова, А. В. Головка, Є. П. Гребінки, Б. Д. Грінченка, П. П. Гулака-Артемівського, Дніпрової Чайки, В. М. Доманицького та ще 53 авторів [188, с. 66–70]. Твори, з'ясовані О. М. Тищенко під час опрацювання архівної картотеки, ми виявили за допомогою випрацьованої методики встановлення джерел РУСа-1933 через внутрішні й зовнішні ресурси.

Отже, процес установлення джерел РУСа-1933 здійснено різними методами в кілька етапів: через застосування внутрішніх та зовнішніх ресурсів словника. Вибір методів зумовлений змістовими особливостями джерела, можливістю швидкого пошуку праці за допомогою пошукових систем у мережі Інтернет чи бібліографічних покажчиків. Однак у процесі дослідження не вдалося встановити походження всіх цитат РУСа-1933, тому укладений імовірний список джерел залишається неповним.

3.3 Вплив соціально-політичних умов на формування джерельної бази РУСа-1933

Формування джерельної бази РУСа-1933 розпочалося в контексті роботи Комісії для складання словника живої української мови й на початковому етапі відбувалося у звичних для такого процесу умовах – систематизування наявного лексико-ілюстративного матеріалу та добирання нового відповідно до вимог часу. Зокрема, для реєстру російських слів «використані були цілком «Русско-французский словарь» Макарова, «Полный словарь русского и польского языка» Дубровського і «Словарь російсько-український» М. Уманця і А. Спілки.; систематично бралися до уваги «Словарь» Даля і «Словарь русского языка» Рос. Акад.

Наук» [РУС-1933, том I, с. VI]. Укладачі РУСа-1933 визнавали застарілість цих словників, тому заздалегідь усвідомлювали, що словник міститиме певну кількість недоглядів.

Щодо джерел українського лексичного матеріалу відомо, що твори класиків до 1870 р. були розписані на картки для СлГр-1909, тому укладачі РУСа-1933 основну увагу звертали на опрацювання художніх творів останніх 50–55 років, зокрема, використали головні твори Б. Д. Грінченка, О. О. Кониського, М. М. Коцюбинського, А. Ю. Кримського, В. І. Самійленка, В. С. Стефаника, Лесі Українки, І. Я. Франка; продовжували використовувати твори Марка Вовчка, Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, П. О. Куліша, І. С. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, А. П. Свидницького, Т. Г. Шевченка та інших; опрацьовували низку перекладів на українську мову, термінологічні словники та спеціальні видання [РУС-1933, том I, с. VII–VIII]. Зауважимо, що до джерельної бази РУСа-1933 ввійшло 116 джерел із тих, які були використані у СлГр-1909, тобто 32,5 % від усіх джерел РУСа-1933, а 241 джерело було новим.

Після виходу у світ I тому й I випуску II тому джерельна база РУСа-1933 зазнала суттєвих змін, оскільки словник розкритикували за наявність «шкідливих буржуазних і націоналістичних тенденцій» [РУС-1933, том II, вип. III, с. 1052–1053]. Редакція змушена була прислухатися до «критичного і порадового голосу радянської громадськості» й «обмежити цитати з дореволюційного письменства на користь ширше запровадженої цитації з української радянської преси і пролетарських та попутницьких письменників УСРР» [РУС-1933, том II, вип. III, с. 1052–1053].

Так джерельна база РУСа-1933 поповнилася працями К. Й. Каутського «Економічна наука К. Маркса», С. А. Оранського «Основні питання марксистської соціології» (т. 1, пер. І. І. Ширенка), В. І. Леніна (т. 1, пер. Є. І. Касяненко), матеріалами збірників, журналів, газет, таких як «Безвірник» (1930 р.), «Комуніст» (1930 р.), «Критика» (1930 р.), «Україна» (1928–1930 рр.) та іншими.

Однак можемо стверджувати, що це було зроблено лише формально, для відведення від словника шквалу ідеологічно зумовленої негативної критики й забезпечення можливості продовжувати роботу над його укладанням. Це доводить той факт, що всі ці праці було внесено до списку джерел, але реальних покликань на них у тексті самого словника вияв-

лено досить незначну кількість: К. Й. Каутський «Економічна наука К. Маркса» – 11 покликань, С. А. Оранський «Основні питання марксистської соціології» (т. 1, пер. І. І. Ширенка) – 1 покликання, В. І. Ленін (т. 1, пер. Є. І. Касяненко) – 2 покликання, «Безвірник» (1930 р.) – 3 покликання, «Комуніст» (1930 р.) – 7 покликань, «Критика» (1930 р.) – 1 покликання, «Україна» (1928–1930 рр.) – 6 покликань. Для порівняння: у РУСі-1933 виявлено 2499 покликань на твори Б. Д. Грінченка, 2028 покликань на твори П. О. Куліша, 1378 покликань на твори Лесі Українки та ін. [141: 82].

Заслуговує на увагу те, що зовнішній ідеологічний тиск на укладачів словника проявився не лише в уведенні до джерельної бази ідеологічно правильних творів, але й в обмеженні цитування творів М. К. Зерова, С. О. Єфремова, Г. М. Косинки, В. П. Підмогильного, М. О. Скрипника та ін., які не влаштовували тогочасну владу своєю громадянською позицією. О. М. Тищенко простежує чітку взаємозалежність між політичними переслідуваннями автора у 30-х рр. ХХ ст. та наявністю / відсутністю карток із його іменем в архівній картотечі, яку «чистили від націоналістичного мотлоху» в 1933 р. після зміни політичного курсу й початку репресій [188, с. 72], а за нашими спостереженнями – і у списку джерел того чи того тому РУСа-1933 (динаміку використання творів див. у підрозділі 3.5.).

Отже, після початкового органічного формування джерельна база РУСа-1933 в 1929–1933 рр. зазнає суттєвих змін під зовнішнім ідеологічним тиском, які проявилися насамперед в уведенні до списку джерел «ідеологічно правильних» праць. Однак це введення було лише декларативним, а реальна частка згаданих праць у джерельній базі словника є незначною. Тому припускаємо, що такий факт «порушення» принципів роботи над словником, ігнорування настанов, задекларованих у післяслові до II і III випусків II тому РУСа-1933, міг стати однією з причин знищення IV тому й заборони попередніх томів.

3. 4 Стилістично-жанрова класифікація джерел РУСа-1933

Використання під час укладання загальнономовного словника лексичного матеріалу з найрізноманітніших джерел, на думку М. М. Пилинського, «є закономірним, доцільним і виправданим для лексикографії усіх мов, навіть лексично найбагатших і найрозвиненіших» [138]. Тобто укладачі словника під час добору джерел мають урахува-

ти їхню стилістичну належність та жанрову різноманітність задля об'єктивного відображення рівня розвитку літературної мови. Установлення кількісного співвідношення праць різних стилів і жанрів, на які орієнтувалися укладачі РУСа-1933 під час добору слів до української частини реєстру, є показником опирання словника на дескриптивну норму, тобто на фактичне вживання мови в первинних джерелах.

Загальна оцінка критиків щодо джерел РУСа-1933 зводиться до думки, що джерельна база словника, хоч і не зовсім повна та досконала, проте досить широка. Значна кількість документованого цитатами українського лексичного матеріалу – це безперечна цінність словника. Л. С. Паламарчук [132] та П. Й. Горецький [44] відзначили, що для укладання української частини реєстру словника найповніше було зібрано й використано «величезний і здебільшого документований матеріал з української класичної літератури та фольклорно-етнографічних джерел» [132, с. 72]. Б. К. Галас проаналізував записи, зроблені А. Ю. Кримським на Звенигородщині, як одне з основних джерел РУСа-1933 [31].

У передмові до словника укладачі зазначають, що «матеріали для «Російсько-українського словника» Комісії склалися, як уже згадано, мало не з 400.000 карток» [РУС-1933, том I, с. VII]. Це свідчить про обсяжність охопленого мовного матеріалу та різноманітність його джерел, які самі укладачі скласифікували за такими напрямками: «а) лексика художньої літератури української за останні 50–55 років; б) етнографічні видання; в) твори наукові, критичні та публіцистичні переважно найближчих двох десятиліттів.. Чимало матеріалу дали й записи нових слів з народніх уст (по-над 12.000 карток), із сучасної преси, художньої літератури та живої мови української інтелігенції» [РУС-1933, том I, с. VII]. У Звідомленні Першого (Історично-Філологічного) Відділу за 1923 р. також ідеться про те, що для РУСа-1933 «слова визбірувано: а) з красного письменства..; б) з наукових і публіцистичних творів..; в) з «Святого Письма»; г) з етнографічних виданнів.., із шкільних підручників і сучасної оригінальної і перекладної літератури із різних галузів знання (термінологічний матеріал)» [68, с. 303–304]. Загалом картотека РУСа-1933 складалася із близько 350000 українсько-російських та близько 400000 російсько-українських карток [РУС-1933, том I, с. VII].

П. Й. Горецький зазначає, що «літературна українська мова кінця XIX – початку XX ст. досягла високого рівня розвитку не тільки в художніх творах видатних передових письменників цього часу, але – хоч і в

меншій мірі – у творах наукових, науково-популярних, літературно-критичних, у практиці перекладів .. художньої і наукової літератури» [44, с. 67]. Саме така українська мова, зафіксована у значній кількості праць із різних галузей знань, лягла в основу української частини реєстру РУСа-1933.

У трьох томах виявлено 357 джерел та 35112 покликань на них. Із-поміж цитованих у словнику позицій за стилістично-жанровою ознакою виокремлено такі групи джерел (порядок джерел визначено за кількістю цитувань; статистичні дані див. у Додатку Г, рис. Г.1): художня й публіцистична література (твори поетів, прозаїків, літературознавців), матеріали польових записів, етнографічні матеріали (матеріали збірок), фольклорні матеріали, лексикографічні матеріали, періодика (матеріали альманахів, газет і журналів), наукова та офіційно-ділова література, релігійна література, історичні джерела (матеріали грамот, літописів і статутів). Проаналізуємо їх послідовно.

3.4.1 Художня й публіцистична література

Виявлено, що серед джерел лексичного матеріалу за кількістю покликань превалюють твори письменників (поетів і прозаїків) та літературознавців. На них припадає 66,5 % (23346 покликань). Усі ці твори об'єднано в одну групу, оскільки в багатьох випадках, той самий письменник був автором художніх, літературознавчих та публіцистичних творів і не вдалося з'ясувати, які саме його твори було обрано для цитування в РУСі-1933.

Значна перевага художньої й публіцистичної літератури в РУСі-1933, ймовірно, була зумовлена необхідністю «наблизити українську мову до мови класиків українського слова» [95, с. 16], щоб очистити її від чужомовних нашарувань. О. Б. Курило рекомендувала «уважно читати українських класиків слова, вважати на їх мову, відзначити в ній своє, українське, найбільше синтаксичні та фразеологічні явища в мові» [95, с. 15]. Укладачі РУСа-1933 дотримувалися аналогічного погляду на важливість творів письменників та літературознавців у розвитку української літературної мови, оскільки «використано було для словника за цей час мало не всі визначніші твори художнього українського письменства після 1870 року, а з давніших творів ті, що мало або й зовсім не були скористовані в Словнику Б. Грінченка (з особливою увагою ставилася Комісія до творів письменників-класиків – М. Вовчка, Б. Грінченка,

Гр. Квітки, О. Кониського, М. Коцюбинського, А. Кримського, П. Куліша, Ів. Нечуя-Левицького, П. Мирного, А. Свидницького, В. Стефаніка, Л. Українки, Ів. Франка, Т. Шевченка та інших)» [68, с. 305].

Розглядаючи джерельну базу РУСа-1933, П. Й. Горещкий зазначив, що «для цього словника було зібрано багато українського лексичного матеріалу, правда, переважно з дореволюційних письменників і з етнографічних джерел, але мало була використана лексика нових письменників (І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського та ін.)» [44, с. 177]. Такий погляд вважаємо ідеологічно зумовленим, оскільки за даними наших досліджень та інформацією укладачів РУСа-1933 праці згаданих авторів були одними з основних.

Для цитування в РУСі-1933 було обрано твори таких авторів:

1) Грінченко Б. Д. (2499 покликань – 10,7 % від загальної кількості): «Батько та дочка», «Без хліба», «Брат на брата», «На розпутті», «Під тихими вербами», «Серед бурі», «Сестриця Галя», «Смілива дівчина», «Сонячний промінь» та ін.;

2) Куліш П. О. (2028 – 8,68 %): «Дівоче серце», «Драмована трилогія», «Чорна Рада», «Маруся Богуславка», «Макбет» та ін.;

3) Кримський А. Ю. (1908 – 8,17 %): «Андрій Лаговський», «Батьківське право», «Пальмове гілля» та ін.;

4) Леся Українка (1378 – 5,9 %): «В катакомбах», «Думи і мрії», «Лісова пісня», «Роберт Брюс король шотландський», «Бояриня», «Давня казка» та ін.;

5) Франко І. Я. (1283 – 5,49 %): «Іван Вишенський», «Воа constrictor», «В поті чола», «Мойсей», «Коваль Бассім» та ін.;

6) Нечуй-Левицький І. С. (1282 – 5,49 %): «Кайдашева сім'я», «Маруся Богуславка», «Над Чорним морем», «Старосвітські батюшки й матушки» та ін.;

7) Шевченко Т. Г. (1267 – 5,42 %): «Гайдамаки», «І мертвим, і живим...», «Катерина», «Княжна», «Назар Стодоля», «Причинна», «Сон», «Утоплена» та ін.

8) Коцюбинський М. М. (1244 – 5,32 %): «В путях Шайтана», «Хо», «Fata Morgana», «Persona grata», «Intermezzo» та ін.;

9) Марко Вовчок (985 – 4,21 %): «Народні оповідання», «Інститутка» та ін.;

10) Кониський О.О. (888 – 3,8 %): «Дід Євмен: Спомини баби Уляни Красючки», «Баба Явдоха», «Конокрад Іван Дранка» та ін. (тут подано 10 найцитованіших авторів).

Отже, художня й публіцистична література в РУСі-1933 репрезентована творами письменників-класиків, як це було у СлГр-1909, та творами письменників нового покоління (тобто опублікованими після 1870 р.), що свідчить про орієнтування А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова як на відображення тогочасного рівня розвитку української літературної мови, так і фіксування суспільно-політичної громадської думки. Така позиція укладачів словника суперечила мовній політиці того часу й викликала ряд звинувачень у націоналізмі.

3.4.2 Матеріали польових записів

На другому місці за кількістю цитування перебувають матеріали польових записів – 15,15 % (5319 покликань). Таку тенденцію спостерігаємо й у СлГр-1909, оскільки Б. Д. Грінченко вважав, що слова, записані «від народу», також дуже цінні, але вони посідають друге місце після лексики з друкованих видань, адже дають лише один випадок уживання слова й не можуть бути перевірені чи доповнені іншими джерелами, також можливо, що збирач народних висловів зрозумів не основне значення слова, а побіжне [СлГр-1909: 22]. А. Ю. Кримський, будучи послідовником лексикографічних традицій Б. Д. Грінченка, стверджував: «За принцип я собі поставив: користуватися самісінькою простонародною мовою, себто мовою селян. Тямуці люди знають, що простонародня селянська вкраїнська мова аж напрочуд багата: всякі тонкі одтінки, всякі абстрактні поняття зовсім легко передаються щирими народніми словами або зворотами – треба тільки тії слова та звороти одшукати та знати» [93, с. 26].

Припускаємо, що під польовими записами укладачі РУСа-1933 розуміли не фіксацію діалектного мовлення (традиційне розуміння польових записів у діалектології), а перевірку реального функціонування мовних одиниць у живій українській літературній мові шляхом опитування переважно сільської інтелігенції, оскільки українська мова сільської верстви населення виявилася найстійкішою у протистоянні чужомовним впливам.

На початку ХХ ст. активно побутувала практика залучення широкого загалу до призибування лексичного матеріалу до словників, однак у зв'язку зі згорненням процесу українізації її було зупинено, а лексико-

графів звинувачено в тенденційності, суб'єктивності під час визначення кола інтерв'юантів, маніпулюванні задля накопичення «застарілого», «націоналістичного», «шкідницького» мовного матеріалу [187]. У 1967 р., під час добирання лексичного матеріалу до СУМа-1980, цю практику було поновлено. Так, Л. С. Паламарчук розробив анкети для дослідження розвитку норм української літературної мови і спрямування його відповідно до тогочасної мовної практики [129]. Учасникам опитування було запропоновано відповісти на питання, які спричиняли різнобій в усній і писемній формах мови. При цьому враховували вік, стать, місце народження й місце проживання, освіту, фах і місце роботи реципієнтів. На думку Л. С. Паламарчука, «сумлінно перевірені дані усного літературного мовлення нерідко можуть стати надійним критерієм не тільки при самій інтерпретації того або іншого слова, але й при вирішенні питання про те, чи варто вносити це слово у словник, чи ліпше залишити його поза межами реєстру» [130, с. 88].

Окрім цього, укладачі РУСа-1933 в передмові зазначили, що «вузьких провінціалізмів до Словника не заводжено, а коли часом і роблено винятки, то всі такі слова позначено скороченням «пров.», «диал.» («провінціалізм», «діалектизм»)» [РУС-1933, том I, с. VIII]. З огляду на це, вважаємо, що введення діалектної лексики до словника регламентувалося приступним на той час матеріалом лексичної картотеки. Як слушно зауважив Л. С. Паламарчук, у картотеку, а отже, й у словник потрапляла та частина діалектної лексики, яка «ввійшла в систему загальнонародної мови і без якої вже не можна оперувати багатьма поняттями, хоч і відомими лише на певних територіях на позначення місцевих реалій» [131, с. 10].

І. Г. Верхратський, аналізуючи словник О. Й. Партицького, вказував на потребу обов'язково паспортизувати подані у словнику слова: «Коли ж слово записане з народної мови, то треба точно подати місцевість, де те слово вживається» [23]. Такої вимоги укладачі РУСа-1933 дотрималися. За даними наших досліджень та інформацією списку скорочень авторів, джерел та місцевостей РУСа-1933, матеріали польових записів були зібрані на таких територіях: Звенигородщина (1413 покликань – 26,56 %), Київщина (1012 – 19,02 %), Борзенщина (205 – 3,85 %), Брацлавщина (198 – 3,72 %), Богодухівщина (193 – 3,62 %), Липовеччина (175 – 3,29 %), Полтавщина (163 – 3,06 %) та інших.

Під час детального розгляду польових записів, зроблених на різних територіях, виявлено, що найбільшу кількість лексичного матеріалу було зібрано на території Звенигородщини – 1413 покликань [144, с. 39]. Укладачі РУСа-1933 в передмові відзначають, що «з народніх записів на першому місці треба згадати збірку Голови Комісії акад. А. Е. Кримського з словами, протягом багатьох років записуваними в Шевченківському повіті на Звиногородщині» [РУС-1933, том I, с. VII]. Як стверджує Б. К. Галас, зміст «Українсько-російського словника, зібраного з народніх уст у Звиногородщині (Київщина)» А. Ю. Кримським, представлений у РУСі-1933 на 35,5 % [31, с. 31]. Однак саму процедуру введення матеріалів зі Звенигородщини до РУСа-1933 забезпечував не А. Ю. Кримський, а В. М. Ганцов [208, с. 32–34], котрому, як і іншим членам редколегії, доводилося враховувати нові тенденції нормалізації української літературної мови. Як стверджує Б. К. Галас, користь словникових матеріалів, зафіксованих А. Ю. Кримським на Звенигородщині, для укладання РУСа-1933 є незаперечною [31, с. 31]. Цінність цього матеріалу відзначав свого часу й А. В. Ніковський у «Вступному слові» до доповненого перевидання СлГр-1909: «Найщасливішим придбанням для себе редакція вважає збірку записів акад. А. Кримського, ведених на Звинагородщині, себ-то на батьківщині Т. Шевченка, себ-то в околиці, що найглибшим чином залягла в основу нашої літературної мови і скількома нападами в мові пізніших письменників (Нечуя-Левицького, Кримського) додавала нові багацтва з своїх невсихаючих джерел, зміцнюючи своє право на честь зватися основою нашої літературної мови» [123, с. 13].

Укладачі дуже ретельно ставилися до відбору лексики для української частини реєстру й залучили матеріал, зібраний на території сучасних Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Запорізької, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської, Луганської, Львівської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернігівської областей, на окремих територіях сучасної Російської Федерації, Білорусі та Угорщини [144, с. 39], які вважаються етнічними українськими землями й на початку ХХ ст. входили до складу України, а саме «до складу 9 губерній: Волинської, Катеринославської, Київської, Подільської, Полтавської, Таврійської, Харківської, Херсонської, Чернігівської, а також,

частково, до Бессарабської, Воронежської, Курської, Мінської, Холмської губерній та Кубанської області і Облaсті Війська Донського» [22].

За інформацією передмови «чимало таких записів, пороблених в різних місцях України, подали до Комісії її співробітники-кореспонденти, а також сами члени і постійні співробітники Комісії, що робили їх під час своїх літніх командированнів» [РУС-1933, том I, с. VII]. Такий матеріал подали: «Є. Волошин (Київщина), Вс. Ганцов (Козельський повіт), академик А. Кримський (м. Київ і Звиногородщина), І. Оппоків (Липовецький повіт), В. П. Тутківський (Лубенський повіт), Шемет (Полтавщина), а з матеріалів, що поступили до Комісії давніше, скористовано лексичні записи Б. Кристаловського (Кролевецький повіт)» [68, с. 304]. Також було використано записи співробітників «О. Андрієвської.., П. Гладкого, акад. С. Єфремова, П. Луценка.., М. Грінченкової і багато інших. Надсилали матеріал і сторонні Комісії люди з провінції» [68, с. 305].

У передмові до СлГр-1909 Б. Д. Грінченко зазначає, що матеріали польових записів із різних територій надали А. П. Грищенко (Кролевецький повіт), П. В. Данилов (Ніжинський повіт), В. В. Дорошенко (Лохвицький повіт, Гуцульщина), К. В. Квітка (Київська губернія), І. С. Левицький (Київ), В. І. Леонтович (Лубенський повіт), Г. А. Залюбовський (Новомосковський повіт), С. І. Маслов (Чернігівська й Полтавська губернії), Г. Я. Стрижевський (Таврійська губернія), Д. П. Теремець (Чернігівський повіт), Д. І. Еварницький (Харківська, Полтавська та Катеринославська губернії), В. А. Яблоновський (Херсонська губернія, Хотинський і Богодухівський повіти), Б. Д. Грінченко та М. М. Грінченко (Зміївський, Сумський, Богодухівський, Харківський, Константиноградський, Пирятинський, Слов'яносербський, Чернігівський, Київський і Васильківський повіти) [СлГр-1909, с. 20]. Припускаємо, що укладачі РУСа-1933 могли скористатися записами цих авторів як безпосередньо, так і опосередковано через СлГр-1909. Деякі матеріали СлГр-1909 могли бути влитими до архівної картотеки – лексико-ілюстративної бази РУСа-1933 [188].

О. Б. Курило у звіті про свою діяльність за 1923 р. зазначила, що протягом цього року здійснила дві екскурсії на Чернігівщину та одну екскурсію на Полтавщину. Під час першої екскурсії на Чернігівщину збрала діалектологічний та фольклорний матеріал, «включаючи складню та лексику» в с. Хоробричі Городнянського повіту. Під час другої екскурсії в Пирятинський повіт на Полтавщині діалектологічно дослідила

с. Гречану Греблю та Переводський хутір («паралельні головніші діалектичні форми зібрала також у поближких селах: у Попівці, Жоравці та Годунівці»). Під час третьої екскурсії на Чернігівщину дослідила м. Остер та села Старогородка, Виповдів, Лутава Остерського повіту; м. Березне Чернігівського повіту; міста Сосницю, Мену, Нові Млини та села Бабу, В'юнище, Заріччя, Козилівку, Змітнів, Шабелинів Сосницького повіту» [68, с. 334–335]. Припускаємо, що матеріали, зібрані О. Б. Курило на згаданих територіях, могли бути використані й під час укладання РУСа-1933.

Отже, укладачі РУСа-1933 були послідовними у своїх поглядах на шляхи розвитку української літературної мови, залучаючи до української частини реєстру словника лексичний матеріал із території всієї України, не обмежуючись лише певними конкретними регіонами. Саме в матеріалах польових записів відображено повноцінне функціонування живої української літературної мови, що уможливило встановлення дескриптивного характеру джерельної бази словника.

3.4.3 Етнографічні матеріали (матеріали збірок)

Важливість матеріалів етнографічних збірок для укладання словника відзначав свого часу Б. Д. Грінченко. Він вважав, що такі матеріали є найдостовірнішими, оскільки реальність існування кожного слова можна довести багатьма випадками вживання [СлГр-1909, с. 22]. Саме тому етнографічні матеріали є основним джерелом СлГр-1909. Натомість у РУСі-1933 матеріали етнографічних збірок становлять третю групу за кількістю покликань – 7,78 % (2733 покликання).

Укладачі РУСа-1933 продовжили використовувати матеріали збірок, на які опирався Б. Д. Грінченко, зокрема таких: «Українські приказки, прислів'я и таке инше» М. Т. Номиса (1051 – 38,45 %); «Матеріали и изслѣдованія» П. П. Чубинського (351 – 12,84 %); «Народныя южнорусскія сказки» І. Я. Рудченка (345 – 12,62 %); «Этнографическіе матеріали, собранныя въ Черниговской и сосѣдних съ ней губерніяхъ» Б. Д. Грінченка (160 – 5,85 %); «Народныя южнорусскія пѣсни» А. Л. Метлинського (149 – 5,45 %), у тому числі «Думкы и пѣсни та шче де-шчо», видані під псевдонімом Амвросій Могила; «Сказки, пословицы и т. п., записанныя въ Екатеринославской и Харьковской губ.» І. І. Манжури (111 – 4,06 %); «Народныя песни галицкой и угорской Руси» Я. Ф. Головацького (86 – 3,14 %); «Записки о южной Руси» І–ІІ томи П. О. Куліша (65 – 2,37 %); «Малорусскія народныя преданія и

розкази» М. П. Драгоманова (52 – 1,9 %); «Историческія песни мало-русскаго народа» В. Б. Антоновича та М. П. Драгоманова (49 – 1,79 %); «Українські народні пѣсни» та «Сборникъ украинскихъ пѣсень» М. О. Максимовича (44 – 1,6 %); «Народныя обряды и пѣсни Лубенскаго уѣзда, Полтавской губ., записанные въ 1888–1895 г.» В. П. Милорадовича (42 – 1,53 %); «Гуцульщина» В. О. Шухевича (31 – 1,13 %); «Галицько-руські народні легенди» В. М. Гнатюка (21 – 0,76 %); «Етнографічний Збірник» т. I, III, IV, VI (18 – 0,65 %); «Этнографическіе матеріали, собранные по Полтавской губ.» В. І. Василенка (16 – 0,58 %); «Малороссійскія и червонорусскія народныя думы и песни» П. А. Лукашевича (12 – 0,43 %); «Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссіян» М. А. Маркевича (9 – 0,32 %); «Матеріали до української етнології» (5 – 0,18 %); «Пісні українського люду. Пісні про кохання» Д. К. Лавренка (5 – 0,18 %); «Рокисіє» О. Г. Кольберга (3 – 0,1 %); «Збірникъ українскихъ пісень» М. В. Лисенка (1 – 0,03 %); «Игры крестьянскихъ дѣтей въ Купянскомъ уѣздѣ» П. В. Иванова (1 – 0,03 %); «Крашанка русинам и полякам на Великдень» П. О. Куліша (1 – 0,03 %).

Однак залучено й інші збірники для повнішого відображення рівня розвитку тогочасної української літературної мови: «Українські записи» П. Д. Мартиновича (50 – 1,82 %); «Матеріали по народной словесности Полтавской губернии, Роменскій уезд» П. О. Гнідича (32 – 1,17 %); «Памятники галицко-русской народной словесности» Ю. А. Яворського (11 – 0,4 %); «Збирнычокъ украинськихъ писень» А. Хведоровича (6 – 0,21 %); «У всякого народа своя природа: (Путешествия к родному пепелищу): [О народной медицине]» С. Т. Носа (3 – 0,1 %); «Страви й напитки на Україні» З. Клиновецької (2 – 0,07 %); етнографічні праці В. Ю. Охримовича (1 – 0,03 %).

Отже, використання етнографічних праць, на які опирався Б. Д. Грінченко, та залучення нових праць до джерельної бази РУСа-1933 свідчить про врахування спадкоємності лексикографічних традицій та тих змін, яких зазнала українська літературна мова протягом останніх років свого розвитку.

3.4.4 Фольклорні матеріали

Наявність фольклорних матеріалів у джерельній базі РУСа-1933 унаочнює її дескриптивний характер. Фольклорні матеріали, як і матеріали польових записів, фіксують поширення лексичних одиниць на певних територіях, водночас вони претендують на нормативніший характер

порівняно з польовими записами, оскільки їм властива більша поширеність серед значної кількості мовців. Ця ознака зближує їх з етнографічними матеріалами, однак етнографічні матеріали, на відміну від фольклорних, зафіксовані в певному друкованому джерелі. З огляду на це фольклорні матеріали розглянуто окремо. Розмежування здійснено за способом паспортизування матеріалу: цитатний матеріал із етнографічних збірників укладачі РУСа-1933 паспортизують за прізвищем автора або назвою праці, цитатний матеріал польових записів – за територією збирання, а цитатний матеріал із фольклорних творів – за жанром твору.

Фольклорні матеріали становлять 3,63 % від усіх джерел РУСа-1933 (1274 покликання). Серед них виявлено: великодня вірша (2 – 0,15 %), весільна пісня (4 – 0,31 %), веснянка (1 – 0,07 %), вірша (2 – 0,15 %), вірша XVIII в. (2 – 0,15 %), вірша 1791 р. (1 – 0,07 %), галицька пісня (1 – 0,07 %), голосіння (1 – 0,07 %), дитяча гра (1 – 0,07 %), дитяча пісня (1 – 0,07 %), дума (56 – 4,39 %), жартівлива лайка (1 – 0,07 %), жартівлива пісня (1 – 0,07 %), загадка (5 – 0,39 %), історична пісня (1 – 0,07 %), казка (36 – 2,82 %), колядка (9 – 0,7 %), купалова пісня (2 – 0,15 %), народна пісня (1 – 0,07 %), народне повір'я (1 – 0,07 %), пісня (606 – 47,56 %), поговорка (2 – 0,15 %), пословиця (1 – 0,07 %), приказка (524 – 41,13 %), примовка (2 – 0,15 %), приповідка (1 – 0,07 %), прислів'я (4 – 0,31 %), солдатська пісня (1 – 0,07 %), чумацька пісня (2 – 0,15 %), щедрівка (2 – 0,15 %).

Вважаємо, що використання фольклорних матеріалів у реєстрі словника для ілюстрування вживаності того чи того слова передбачає їхню паспортизацію за назвою території, де вони були записані (за умови усної поширеності), або назвою збірника, у якому були опубліковані. Така паспортизація забезпечить міцні підвалини наукової цінності словника і сприятиме підтвердженню його нормативного характеру. Тому перспективою наступного дослідження є встановлення бібліографічного опису цитованих фольклорних матеріалів у РУСі-1933.

3.4.5 Лексикографічні матеріали

Лексикографічні матеріали (тексти попередніх словників) є одним із основних джерел словників будь-якого типу. Однак, як зазначав Б. Д. Грінченко, такими матеріалами необхідно користуватися з особливою уважністю, оскільки укладачі попередніх словників могли вводити до реєстрів своїх словників значну кількість неологізмів та застарілих слів, які або не «набули прав громадянства» в сучасній українській літе-

ратурній мові, або вже вийшли з ужитку. Тому під час формування реєстру словника можна використовувати лише ті слова з попередніх словників, в існуванні яких укладач упевнений особисто й може підтвердити реальність їхнього функціонування ілюстративними прикладами з інших джерел [СлГр-1909, с. 22–23].

У джерельній базі РУСа-1933 лексикографічні матеріали займають 3,13 % від усіх джерел. Виявлено 1099 покликань на матеріали попередніх словників. Для укладання РУСа-1933 традиційно було використано загальномовні та перекладні словники, зокрема такі: «Словарь української мови» Б. Д. Грінченка (625 – 56,86 %), «Словарь російсько-український» М. Уманця й А. Спілки (336 – 30,57 %), «Малорусско-німецкий словарь» Є. І. Желехівського й С. І. Недільського (19 – 1,72 %), «Опыт русско-украинскаго словаря» М. Левченка (18 – 1,63 %), «Опыт южнорусскаго словаря» К. В. Шейковського (12 – 1,09 %), «Словарь малорусскаго нарѣчія» О. С. Афанасьєва (7 – 0,63 %), «Словарь Малоросійскихъ ідіомовъ» М. В. Закревського (6 – 0,54 %); «Словник українсько-московський» В. Г. Дубровського (1 – 0,09 %), «Німецько-український словник» В. Ф. Кміцикевича 1912 р. (1 – 0,09 %) та інші.

Окрім того, у джерельній базі РУСа-1933 містяться термінологічні словники різних галузей знань, що свідчить про намагання укладачів зафіксувати не лише загальнонавчання, а й найпоширенішу власне українську термінологічну лексику і є показником опирання словника на дескриптивну норму. Серед лексикографічних матеріалів у джерельній базі РУСа-1933 виявлено такі термінологічні словники: «Український словничок медичної термінології» О. Б. Курило (9 – 0,81 %), «Ботанический словарь» М. Анненкова (2 – 0,18 %), «Словник математичної термінології» Ф. Калиновича (2 – 0,18 %), «Словник хемічної термінології» О. Б. Курило (1 – 0,09 %), «Словник геологічної термінології» П. А. Тутківського 1923 р. (1 – 0,09 %). Однак радянська влада звинуватила укладачів РУСа-1933 в «недостатній критичності до термінологічних словників» [158, с. 145], суть якого полягала у використанні словників за редакцією тих авторів, які були звинувачені в націоналізмі. Серед заборонених владою термінологічних словників у списку джерел РУСа-1933 містяться словники О. Б. Курило, Ф. Калиновича, П. А. Тутківського, що і спричинило гостру критику словника.

Отже, використання попередніх загальномовних, перекладних, термінологічних словників під час укладання РУСа-1933 є свідченням про-

думаного добирання джерел для реалізації принципів укладання словника, що лягли в основу його наукової концепції, а саме забезпечення інтегрального характеру РУСа-1933. Судячи з кількості покликань, словники становлять далеко не найбільшу частину джерельної бази РУСа-1933. Але оскільки суттєву кількість цитат використано опосередковано (напр., через СлГр-1909), майже весь реєстр укладено за попередніми російсько-іншомовними словниками, то реально частка словників як джерел РУСа-1933 є, імовірно, більшою. До того ж не всі використані зі словників матеріали (окремі лексеми, словосполучення) паспортизувалися.

3.4.6 Періодика (матеріали альманахів, газет і журналів)

Матеріали періодики (альманахів, газет і журналів) належать до тих джерел, які найоперативніше реагують на будь-які зміни в лексичній системі мови – фіксують входження нових слів до активного словника мови, відображають зміни їхніх форм та значень. У тексті РУСа-1933 такі матеріали становлять 1,95 % (виявлено 686 покликань).

У передмові укладачі РУСа-1933 зазначають, що використали публіцистичні твори «переважно найближчих двох десятиліттів» [РУС-1933, том I, с. VII], тобто, починаючи з 1900-х рр. У тексті РУСа-1933 виявлено покликання на такі періодичні видання цього періоду: «Рада» 1908–1914 рр. (163 – 23,76 %), «Пролетарська Правда» 1928–1931 рр. (91 – 13,26 %), «Нова Рада» 1918 р. (82 – 11,95 %), «Рідний Край» 1905 р. (51 – 7,43 %), «Нова Громада» 1906 р. (28 – 4,08 %), «Громадська Думка» 1906 р. (17 – 2,47 %), «Комуніст» 1930 р. (7 – 1,02 %), «Україна» 1928–1930 рр. (7 – 1,02 %), «Вісті» 1930–1932 рр. (6 – 0,87 %), «Діло» 1929 р. (5 – 0,72 %), «Безвірник» 1930 р. (3 – 0,43 %), «Життя й революція» 1929–1930 рр. (3 – 0,43 %), «Глобус» 1930 р. (2 – 0,29 %), «Критика» 1930 р. (1 – 0,14 %). Однак за результатами дослідження, укладачі РУСа-1933 використали також матеріали періодичних видань до 1900-х рр., що становлять понад 30 % від усіх матеріалів цієї групи. Це такі видання: «Основа» 1861–1863 рр., 1915 р. (168 – 24,48 %), «Киевская Старина» 1882–1906 рр. (25 – 3,64 %), «Хата» 1860 р. (8 – 1,16 %), «Сніп» 1841 р. (5 – 0,72 %), «Харьковскій Сборникъ» 1887–1893 рр. (5 – 0,72 %), «Зеркало» 1892 р. (3 – 0,43 %), «Малорусскій литературный сборникъ» 1859 р. (3 – 0,43 %), «Буковина» 1892–1894 рр. (1 – 0,14 %), «Русалка Дністрова» 1837 р. (1 – 0,14 %), «Правда» 1867–1880 рр. (1 – 0,14 %).

Отже, проведений аналіз уможливив простеження певних тенденцій у використанні матеріалів альманахів, газет і журналів у РУСі-1933. Задекларовані в передмові наміри відобразити мову широкого культурного й державного вжитку не були реалізовані цілком. У словнику використано незначну кількість періодичних видань, порівняно з іншими групами джерел. Вважаємо, що для такого типу словника ця кількість мала б бути більшою, адже саме періодичні видання найоперативніше реагують на будь-які зміни в культурному та громадському житті суспільства. На нашу думку, незначне використання періодичних видань зумовлено тим, що вони значною мірою були зрусифіковані й відображали ідеологічні настанови радянської влади. Як стверджує О. Б. Курило, у тогочасних популярних виданнях українська мова була «неприродна й штучна», оскільки видавці намагалися максимально наблизити її до російської, унаслідок чого українська мова «набігає чужої собі тропи, що нею йде російська літературна мова» й «перестає бути українською мовою» [95, с. 12]. Припускаємо, що саме це спонукало укладачів РУСа-1933 звернутися до періодичних видань попередніх років, позбавлених ідеологічних нашарувань. Якщо у СлГр-1909 було використано лише 7 періодичних видань («Кіевская Старина», «Малорусській літературний збірник», «Основа», «Правда», «Русалка Дністровая», «Сніп», «Хата»), то в РУСі-1933 – 24 видання, що засвідчує розширення його дескриптивного потенціалу порівняно з попередніми словниками. Фіксуємо збільшення кількості газет та журналів також у СУМі-1980: виявлено 35 найменувань, що становить 6,82 % від усіх джерел.

3.4.7 Наукова та офіційно-ділова література

Різnodілянкова наукова література в РУСі-1933 серед інших джерел займає 0,99 % (349 покликань). Як повідомляють самі укладачі словника, «термінологічні збірники і матеріали .. використовувалися з великою критичністю» [68, с. 305]. Це було зумовлено тим, що більшість наукових праць того часу містила термінологічну лексику, утворену за словотвірними моделями російської мови, що суперечило поглядам укладачів РУСа-1933. О. Б. Курило щодо цього зауважує, що українська мова початку ХХ ст. «в багатьох спеціально-наукових та популярно-наукових виданнях, підручниках .. може почасти спричинитися до того, до чого – в більшій, розуміється, мірі – спричинилася російська школа на Україні» [95, с. 13], тобто до витіснення української мови з повсякденного вжитку й поступового її знищення. Це, вочевидь, і зумовило таку незначну кіль-

кість цитувань наукової літератури в РУСі-1933. Натомість у СУМі-1980 виявлено значне збільшення кількості наукових та науково-популярних видань – 217 найменувань, що становить 42,3% від загальної кількості джерел цього словника.

У процесі дослідження джерельної бази РУСа-1933 встановлено, що серед наукової літератури містяться праці з *філології*: «Нариси з історії української мови» О. О. Шахматова й А. Ю. Кримського (5 – 1,43 %); «Українська абетка» М. О. Гатцука (2 – 0,57 %), «Український правопис» (2 – 0,57 %), праці В. М. Ганцова (2 – 0,57 %), В. І. Сімовича (2 – 0,57 %), «Studien auf dem Gebiet der Ruthenischen Sprache von» О. М. Огоновського (1 – 0,28 %); *філософії*: «Азбука комунізму» М. І. Бухаріна та Є. О. Преображенського (81 – 23,2 %), «Мораль» Г. Наша (56 – 16,04 %), «Економічна наука К. Маркса» К. Каутського (11 – 3,15 %); «Твори» В. І. Леніна (2 – 0,57 %), «Основні питання марксистської соціології» С. А. Оранського (1 – 0,28 %); *природничих наук*: праці І. І. Трояновського (49 – 14,04 %), «Географія для середніх шкіл» О. Калитовського (30 – 8,59 %), праці П. А. Тутківського (26 – 7,44 %), «Фізична географія» В. О. Геріновича (15 – 4,29 %), «Скотолічебник» В. В. Короліва-Старого (15 – 4,29 %), «Атлас малюнків з анатомії та біології цукрового буряка: систематизований звід малюнків з праць різних авторів» О. О. Табенцького (3 – 0,85 %), «Замѣтки о рыболовствѣ на р. Днѣстрѣ и Днѣстровскомъ лиманѣ въ предѣлахъ Одесскаго у. Оттискъ изъ «Сборника Херс. Земства» А. Браунера (1 – 0,28 %); *історії України*: «Ілюстрована історія України» (4 – 1,14 %) та «Історія України-Руси» М. С. Грушевського (1 – 0,28 %), праці І. І. Кревецького (1 – 0,28 %); *мат ема т ики*: «Арихметика» В. В. Шарка (2 – 0,57 %); *економіки*: праці В. М. Навроцького (1 – 0,28 %); *прикладних наук*: «Урядження лабораторії для виробу селекційних буряків» Ю. Любченка (2 – 0,57 %), «Бондарне виробництво: Кустарне і ремісниче» В. Свірського та Н. В. Турченка-Тура (8 – 2,29 %), «Охорона робітників од каліцтва по цукроварнях та прицукроварницьких господарствах» Н. В. Турченка-Тура (6 – 1,71 %). Офіційно-ділову літературу в РУСі-1933 представлено Статутом Української Академії Наук (20 – 5,73 %).

Отже, наукова та офіційно-ділова література у джерельній базі РУСа-1933, попри свою незначну кількість, увиразнює картину відображення дескриптивної норми у ньому завдяки галузевій різноспрямованості використаних праць.

3.4.8 Релігійна література

У зв'язку з особливо негативним ставленням радянської влади до церкви використання праць релігійного змісту у словниках того часу було неприпустимим. Л. С. Паламарчук стверджував, що в РУСі-1933 «досить щедро популяризується й ілюструється відповідними цитатами в українській частині лексики святого письма, біблії та інших подібних джерел» [132, с. 155]. Маємо визнати, що релігійна лексика дійсно ввійшла до української частини реєстру РУСа-1933, особливо І тому, що зумовлено значною кількістю такої лексики саме на початкові літери українського алфавіту. Однак звинувачення в щедрому ілюструванні цитатами релігійного змісту вважаємо ідеологічно зумовленим, оскільки за результатами нашого дослідження джерела релігійного змісту в РУСі-1933 займають лише 0,83 % – виявлено 294 покликання на релігійну літературу (у І томі, який зазнав найбільшої кількості звинувачень, міститься лише 10 цитат релігійного змісту).

Укладачі РУСа-1933 для цитування обрали такі праці релігійного змісту: «Біблія» в перекладі П. О. Куліша, І. П. Пулюя, І. С. Нечуя-Левицького (239 – 81,29 %), «Екклесіяст» (20 – 6,8 %), «Євангеліє» в перекладі П. С. Морачевського (16 – 5,44 %), «Де-що про світ Божій» (6 – 2,04 %), «Іов» у переспіві П. О. Куліша (6 – 2,04 %), «Оповідання з святого писання» С. І. Опатовича (1 – 0,34 %), «Пісня Пісень» (3 – 1,02 %), «Псалтир або книга хвали Божої» в переспіві П. О. Куліша (2 – 0,68 %), молитва (1 – 0,34 %).

Отже, дотримуючись наукових принципів укладання словника, що передбачали відображення лексики всіх сфер уживання в реєстрі, укладачі РУСа-1933 закономірно використовували релігійні джерела для ілюстрування реального функціонування слів відповідної сфери в українській літературній мові. Такою була початкова настанова у використанні цієї групи джерел, хоча згодом укладачі змушені були нівелювати її під ідеологічним тиском.

3.4.9 Історичні джерела (матеріали грамот, літописів і статутів)

Матеріали грамот, літописів і статутів є показником розвитку української літературної мови в історичній перспективі, тому є важливими джерелами для лексикографічних праць усіх типів. Історичні джерела в РУСі-1933 за кількістю покликань займають 0,03 %. У тексті словника виявлено 12 покликань на такі історичні джерела: Статут Литовський (6 – 50 %), Іпатіївський літопис (2 – 16,66 %), «Літопис Величка»

(1 – 8,33 %), «Літопис Самовидця» (1 – 8,33 %), Галицька грамота 1359 р. (1 – 8,33 %) та Грамота XV в. (1 – 8,33 %). Незначна кількість покликань на ці джерела є цілком виправданою, оскільки РУС-1933 було задумано як нормативний прескриптивний словник того часу, а не суто дескриптивний історичний.

Отже, під час укладання РУСа-1933 використали художню, публіцистичну та релігійну літературу, матеріали польових записів, етнографічних збірок, попередніх словників, альманахів, газет і журналів, фольклорні матеріали, наукову й офіційно-ділову літературу, історичні джерела, що належним чином відобразили розвиток усіх функціональних стилів української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. У джерельній базі РУСа-1933 також подана перекладна література. Ми не виокремили її з масиву художньої та наукової літератури, щоб не порушувати стилістично-жанрової класифікації, однак установили, що за кількістю покликань перекладна література в РУСі-1933 становить 1,25 %. Така стилістично та жанрово розгалужена джерельна база словника уможливила кодифікування дескриптивної мовної норми у ньому на належному рівні і стала міцною підвалиною для доведення реального функціонування значної кількості слів у мові того часу.

3.5 Динаміка співвідношення груп джерел у словнику: лінгвістичний та ідеологічний контекст

У кожному окремому томі РУСа-1933 виявлено певні відмінності в кількісному співвідношенні джерел різних груп (див. Додаток Г). Варто зазначити, що художня й публіцистична література превалює в усіх томах, але змінюється її якісний склад. Після шквалу негативної ідеологічно зумовленої критики I тому РУСа-1933 укладачі, починаючи з II тому, залучають до джерельної бази твори пролетарських радянських письменників, зокрема Івана Ле, І. Ю. Кулика, Я. Г. Савченка, В. М. Сосюри, М. І. Терещенка та, починаючи з останнього випуску II тому, зменшують цитування письменників, оголошених «неблагонадійними»: О. Ф. Влизька, М. К. Вороного, Гео Шкурупія, Г. Д. Епіка, С. О. Єфремова, М. К. Зерова, М. С. Івченка, Г. М. Косинки, І. К. Микитенка, Миколи Хвильового, В. П. Підмогильного, М. В. Семенка, Л. М. Старицької-Черняхівської, М. Г. Філянського, Г. А. Чупринки та інших.

До авторів, чиї твори більшою чи меншою мірою цитують у всіх томах РУСа-1933, належать здебільшого класики української літератури, зокрема: П. П. Білецький-Носенко, Л. І. Боровиковський, С. В. Васильченко, В. К. Винниченко, Ганна Барвінок, Л. І. Глібов, Є. П. Гребінка, Грицько Григоренко, Б. Д. Грінченко, П. П. Гулак-Артемівський, Данило Млака, Дніпрова Чайка, В. М. Доманицький, Д. І. Еварницький, С. О. Єфремов, М. М. Загірня, Г. Ф. Квітка-Основ'яненко, М. Ф. Комаров, О. О. Кониський, І. П. Котляревський, М. М. Коцюбинський, А. Ю. Кримський, М. П. Левицький, О. І. Левицький, В. М. Леонтович, Леся Українка, М. М. Макаровський, Марко Вовчок, В. С. Мова, Д. Л. Мордовцев, І. С. Нечуй-Левицький, А. В. Ніковський, Олександр Олесь, Олена Пчілка, М. І. Павлик, Панас Мирний, В. М. Пачовський, М. С. Проскурівна, С. В. Руданський, В. І. Самійленко, А. П. Свидницький, Л. М. Старицька-Черняхівська, П. Я. Стебницький, В. С. Стефаник, О. П. Стороженко, А. Ю. Тесленко, І. К. Тобілевич, О. А. Федькович, І. Я. Франко, С. Ф. Черкасенко, М. Ф. Чернявський, Т. Г. Шевченко, Я. І. Щоголів. Твори всіх інших авторів залучали або вилучали зі списку джерел РУСа-1933 під впливом зовнішнього ідеологічного тиску на його укладачів.

У другому і третьому томах РУСа-1933 виявлено збільшення кількості покликань на матеріали польових записів. Вважаємо, що таким чином укладачі словника намагалися спростувати звинувачення у «придумуванні слів», у введенні до української частини реєстру значної кількості застарілої лексики (застарілою на той час вважали питому українську лексику, яка перешкоджала зближенню російської та української мов) і продемонстрували повноцінне функціонування живої української мови на території всієї сучасної України [141, с. 87]. Окрім того, як стверджує Ю. В. Шевельов, «Інститут наукової мови заохочував своїх співробітників вивчати український фольклор і матеріали діалектологічних та етнографічних збірок, щоб учені брали їх за основу української термінологічної лексики» [212: 174], що, ймовірно, послугувало одним із чинників збільшення таких джерел у джерельній базі РУСа-1933.

Починаючи з II тому, збільшено кількість цитувань матеріалів альманахів, газет та журналів, що засвідчило намагання укладачів РУСа-1933 відобразити нові тенденції в розвитку української літературної мови того часу, однак через обмеження в часі й нестачу людських

ресурсів це намагання, вважаємо не вдалося реалізувати сповна, періодичні видання цитовано в РУСі-1933 недостатньо.

Виявлено поступове зменшення кількості цитувань наукової літератури (з 1,36 % в I томі до 0,29 % у III томі), що, на нашу думку, було результатом небажання укладачів РУСа-1933 використовувати наукові праці, укладені під значним ідеологічним тиском і вводити до реєстру наукову лексику, яка була майже повністю уподібнена до російської. Усвідомлюючи згубність фіксації в загальномовному академічному словнику калькованої з російської мови термінологічної лексики та її поширення в науковому середовищі, укладачі РУСа-1933 обрали єдино можливу того часу позицію для забезпечення виходу словника у світ – зменшити цитування наукової літератури загалом на користь праць інших груп.

Натомість у II і III томах збільшено кількість цитувань лексикографічних матеріалів, зокрема термінологічних словників різних галузей знань, де була зафіксована українська наукова термінологія, побудована на власне українських словотвірних традиціях, що відповідало поглядам укладачів РУСа-1933 на шляхи розвитку української літературної мови на власне українській основі.

Отже, простеження динаміки використання різних груп джерел у РУСі-1933 уможливило встановлення превалювання художньої та публіцистичної літератури в усіх томах, простеження суттєвого збільшення матеріалів польових записів у II і III томах словника, поступового зменшення цитувань наукової літератури на користь цитування матеріалів словників різних галузей знань. Етнографічні та фольклорні матеріали, релігійна література та історичні джерела зазнають незначних змін, зумовлених обсягом проаналізованих томів словника. Тенденції збільшення та зменшення тих чи тих груп джерел РУСа-1933 були результатом ідеологічного тиску на його укладачів і переконливо спростували звинувачення у придумуванні слів та залученні до реєстру значної кількості застарілої лексики. Об'єктивні лінгвістичні чинники, що вплинули на кількість цитувань тих чи тих джерел – це результат зовнішньої та внутрішньої критики, зокрема доопрацювання, вдосконалення або ідеологічного коригування наукової лексикографічної концепції словника.

ПІСЛЯМОВА

РУС-1933 як кодифікаційна праця 20–30-х рр. ХХ ст. відіграв важливу роль у процесі внормування української літературної мови, оскільки його укладачі випрацювали раціональну систему добору слів до реєстру, заперечували стихійні норми, зосередивши основну увагу на системних принципах опрацювання лексичного складу мови.

Попри ідеологічне таврування, РУС-1933, насамперед той сегмент мовного матеріалу, який у 30-х рр. ХХ ст. був оголошений «буржуазно-націоналістичним» і вилучений із нормативного поля української літературної мови, є актуальним у контексті лексичної нормативності і ХХ, і ХХІ ст. Лексика РУСа-1933, з одного боку, поступово входить до сучасного узусу, відповідаючи питомим українським лексичним та словотвірним традиціям, з іншого – впливає на норми сучасної української літературної мови. У РУСі-1933 виявлено тенденцію до наведення найбільшої кількості питомих українських відповідників до російських слів; простежено чітку систему словотвірних правил, виведених із традицій української мови; зафіксовано поступове повернення до перекладних словників українських відповідників, утворених за питомими словотвірними моделями, що були зафіксовані саме в РУСі-1933.

РУС-1933 зберігає тісний зв'язок зі словниками попередніх років, оскільки спирається на концептуальні принципи й технологічні засади побудови двомовних словників. У ньому простежено тяжіння до традицій, що склалися в українській перекладній лексикографії упродовж багатьох десятиліть, з урахуванням розвитку як самого об'єкта опису, так і лінгвістичної теорії та лексикографічної практики (дескриптивна нормативність), а також визначено особливості впливу на процес укладання наступних російсько-українських словників (прескриптивна нормативність), зокрема через систему параметрів опису лексикографічної інформації. Дескриптивна нормативність словника залежить від кореляції одиниць, зафіксованих у ньому, з мовною нормою тієї доби, у яку він був створений. А мовна норма культивується й набуває масового усвідомлення в авторитетних працях різних стилів і жанрів, які формують джерельну базу будь-якого словника. Тому джерельна база є найважливішим показником дескриптивної нормативності словника.

Джерельна база РУСа-1933 за стилістично-жанровою ознакою диференційована на такі групи: художня й публіцистична література

(66,5 %), матеріали польових записів (15,15 %), етнографічні матеріали (7,78 %), фольклорні матеріали (3,63 %), лексикографічні матеріали (3,13 %), періодика (1,95 %), наукова та офіційно-ділова література (0,99 %), релігійна література (0,83 %), історичні джерела (0,03 %). Під впливом зовнішнього ідеологічного тиску укладачі РУСа-1933 виявили прескриптивний підхід у залученні або ігноруванні тих чи тих джерел у межах окремих томів словника. У словнику є такі тенденції використання джерел певних груп: 1) стабільне використання впродовж усіх томів ідеологічно нейтральних (умовно) матеріалів (творів класиків української художньої літератури, фольклорних та етнографічних матеріалів, історичних джерел); 2) свідоме використання творів тих авторів, які зазнали ідеологічних переслідувань, оскільки лексика їхніх праць відображала самотутній потенціал української літературної мови того часу; 3) цитування рекомендованих владою творів для забезпечення виходу словника у світ, яке укладачі здійснили в незначній кількості. Це, ймовірно, спричинило звинувачення А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова в реалізації націоналістичних тенденцій під час укладання словника та його заборону.

РУС-1933 виявляє тенденцію до нормативності на лексичному та словотвірному рівнях; засвідчує дескриптивно-прескриптивний характер у поданні лексичного матеріалу та добиранні джерел; заслуговує на використання його як надійного джерела питомої української лексики та вдалих запозичень і новотворів як науковою спільнотою, так і пересічними мовцями, однак із критичним підходом з огляду на сучасний стан мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрейченко Е. В. Возвращенная лексика русского языка XX века: лингвистический статус, социокультурная детерминированность, функционирование : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Языки народов Российской Федерации» / Е. В. Андрейченко. – Алматы, 2007. – 27 с.
2. Арполенко Г. П. П. Морачевський і перший повний переклад Св. Євангелія новоукраїнською мовою / Г. П. Арполенко // Волинь – Житомирщина. – 2003. – № 10. – С. 212–220.
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Наука, 1955. – 401 с.
4. Балог В. О. Параметрична система тлумачних словників української мови та її використання в комп'ютерній лексикографії / В. О. Балог // Лексикографічний бюлетень. – 2004. – Вип. 10. – С. 25–40.
5. Баранник Д. Х. Народнорозмовний складник лексичної та фразеологічної систем національної мови (на захист розмовного стилю) / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 2008. – № 4–5. – С. 31.
6. Басова Г. Д. Сопоставительная грамматика русского и украинского языков / Г. Д. Басова, А. В. Качура, А. В. Кихно и др. – К. : Наукова думка, 2003. – 534 с.
7. Бевз Г. П. Дбаймо про мову науки [Електронний ресурс] / Г. П. Бевз. – Режим доступу: <http://archive.is/oQrNG#selection-1675.25-1675.87>.
8. Безпояско О. К. Суфікс -щик (-чик) у сучасній українській мові / О. К. Безпояско // Культура слова. – 1987. – Вип. 32. – С. 13–18.
9. Белодед И. К. Всяк сущий в ней язык / И. К. Белодед. – К. : Радянська школа, 1981. – 248 с.
10. Берков В. П. Двужычная лексикографія : учебник / В. П. Берков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд-во Астрель» : Изд-во АСТ : Транзиткнига, 2004. – 236 с.
11. Бибики С. П. Стилiстична ремарка: дозвiл чи заборона? / С. П. Бибики // Культура слова. – 2000. – Вип. 55–56. – С. 52–59.
12. Бибики С. П. Стилiвова розмовна норма та розмовна лексика / С. П. Бибики // Культура слова. – 2011. – № 74. – С. 59–65.
13. Білодід І. К. Російська мова – мова міжнаціонального спілкування народів СРСР / І. К. Білодід. – К. : АН УРСР, 1962. – 32 с.

14. Блинова О. И. О предмете лингвистического источниковедения / О. И. Блинова // Языки и топонимия Алтая. – Барнаул, 1981. – С. 83–89.
15. Боярова Л. Г. Українська термінологіка в академічних російсько-українських словниках (20-рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.) / Л. Г. Боярова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія. – 2013. – № 1048. – Вип. 67. – С. 136–140.
16. Бузина О. А. Блог Олеся Бузини: Зараза «наразі» [Електронний ресурс] / О. А. Бузина. – Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/blogs/olesbuzinablog/Blog-Olesya-Buziny-Zaraza-naraz.html>.
17. Булаховський Л. А. Мовознавство в АН УРСУ за час Радянської влади // Розвиток науки в УРСР за 40 років / Гол. ред. О. В. Палладін. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – С. 76–77.
18. Булаховський Л. А. Питання удосконалення «Російсько-українського словника» 1948 р. / Л. А. Булаховський // Лексикографічний бюлетень. – 1953. – Вип. III. – С. 7–9.
19. Бурячок А. А. Функціонально-стильова оцінка слів у Словнику української мови / А. А. Бурячок // Лексикологія та лексикографія. – 1969. – Вип. III. – С. 106–113.
20. Вакулович І. Лист до академіка Агатангела Кримського / І. Вакулович // Вісти ВУЦВК. Культура і побут. – 20 березня 1925 р.
21. Василевський С. І. Добити ворога // Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду / за ред. Л. Т. Масенко. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – С. 163–181.
22. Верменич Я. В. Адміністративно-територіальний устрій українських земель [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 1 : А – В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К. : Наукова думка, 2003. – 688 с.: іл. – Режим доступа: http://www.history.org.ua/?termin=Administratyvny_podil.
23. Верхратський І. Г. Кілька слів о словарі О. Партицького / І. Г. Верхратський. – Львів : Друк. Т-ва ім. Шевченка, 1875. – 22 с.
24. Вихованець І. Р. Мовна мозаїка. Бажаючий, керуючий, початкуючий, працюючий, співаючий / І. Р. Вихованець // Українська мова. – 2006. – № 1. – С. 112.
25. Вихованець І. Р. Мовна мозаїка. Хай буде панівне, а не пануюче / І. Р. Вихованець // Українська мова. – 2005. – № 2. – С. 102.

26. Возний Т. М. Словотвір дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською / Т. М. Возний. – Львів : Вища школа, 1981. – 187 с.
27. Воронка Г. В. Формування реєстру загального перекладного словника / Г. В. Воронка // Вісник Книжкової палати. – 2014. – № 2. – С. 8–10.
28. Гайдученко Г. М. Актуалізація лексичних одиниць української мови кінця ХХ – початку ХХІ століття / Г. М. Гайдученко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Лінгвістика. – 2015. – Вип. 22. – С. 58–61.
29. Гайович Г. В. Прескриптивний підхід до вивчення мовних явищ: зміст, значення, проблеми / Г. В. Гайович // Гуманітарна освіта в технічних вищих навч. закладах. – 2012. – № 26. – С. 39–47.
30. Гак В. Г. О разных типах двуязычных словарей / В. Г. Гак // Тетради переводчика. – 1964. – Вып. 1. – С. 71–78.
31. Галас Б. К. Важливі вияви лексикографічного досвіду А. Кримського / Б. К. Галас // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2014. – Вип. 19. – С. 28–35.
32. Галас Б. К. До характеристики джерел рукописного українсько-російського словника М. О. Руберовського / Б. К. Галас // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2008. – Вип. 12. – С. 112–115.
33. Герд А. С. Из размышлений на пути к новому академическому словарю современного русского языка / А. С. Герд // Язык – система. Язык – текст. Язык – способность. – М. : Институт русского языка РАН, 1985. – С. 72–79.
34. Гінзбург М. Д. Система правил українського ділового та наукового стилю / М. Д. Гінзбург // Українська мова. – 2006. – № 2. – С. 30–43.
35. Гнатюк І. С. А. Ю. Кримський – лексикограф / І. С. Гнатюк // Волинь філологічна: текст і контекст. Агатангел Кримський у контексті української та світової культури : зб. наук. праць. – Луцьк : РВВ «Вежа», 2006. – С. 86–89.
36. Гнатюк І. С. Люди все одно будуть говорити самоволка, а не самохід, і беспредел, а не свавілля [Електронний ресурс] / І.С. Гнатюк. – Режим доступу: http://redactor.in.ua/ru/language/6591.Irina_Gnatyuk_

Lyudi_vse_odno_budut_govoriti_samovolka_a_ne_samohid_i_bespredel_a_ne_svavillya.

37. Головащук С. І. А. Ю. Кримський як лексикограф / С. І. Головащук // А. Ю. Кримський – україніст і орієнталіст. – К. : Наукова думка, 1974. – 175 с.

38. Головащук С. І. Перекладні словники і принципи їх укладання (на лексичному матеріалі російської та української мов) / С. І. Головащук. – К. : Видавництво «Наукова думка», 1976. – 248 с.

39. Голосовська Г. Г. Активні дієприкметники в українській літературній мові: уживати чи ні? / Г. Г. Голосовська // Українська мова. – 2011. – № 4. – С. 63–71.

40. Горбачевич К. С. Современная нормативная лексикография / К. С. Горбачевич // Вестник АН СССР. – 1982. – № 1. – С. 77–86.

41. Гордієнко Н. Г. Мікроструктурні параметри в словниках жаргонної лексики / Н. Г. Гордієнко // Лінгвістичні дослідження. – 2011. – Вип. 32. – С. 3–7.

42. Гордієнко Н. Г. Особливості мікроструктури сучасних словників антропонімів / Н. Г. Гордієнко // Лексикографічний бюлетень. – 2011. – Вип. 20. – С. 75–81.

43. Гордієнко Н. Г. Сучасна лексикографія як об'єкт лінгвістики / Н. Г. Гордієнко // Українська мова. – 2011. – № 3. – С. 67–73.

44. Горецький П. Й. Історія української лексикографії / П. Й. Горецький. – К. : Видавництво академії наук Української РСР, 1963. – 243 с.

45. Горецький П. Й. Методологічні принципи складання загальних двомовних перекладних словників / П. Й. Горецький // Лексикографічний бюлетень. – 1951. – Вип. 1. – С. 5–21.

46. Городенська К. Г. Словотвірна варіантність і процеси унормування сучасної української термінології / К. Г. Городенська // Українська термінологія і сучасність. – 2003. – Вип. V. – С. 3.

47. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія / В. О. Горпинич. – К. : Вища школа, 1999. – 207 с.

48. Гринев С. В. Введение в терминологическую лексикографию : учеб. пособие / С. В. Гринев. – М : МГУ, 1986. – 102 с.

49. Гриценко П. Ю. «Слово поза словником»: реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії // Українська лексикографія

в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія / Відпов. ред. к. філол. н. І. С. Гнатюк. – К., 2011. – С. 238–250.

50. Данилюк Н. О. А. Ю. Кримський і «Російсько-український словник» 1924 – 1933 рр. / Н. О. Данилюк // Мовознавство. – 1991. – № 5. – С. 70–75.

51. Демська-Кульчицька О. М. Реєстр репресованих слів // Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: документи і матеріали / Упоряд.: Л. Т. Масенко та ін. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – С. 354–399.

52. Демська О. М. Вступ до лексикографії / О. М. Демська. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 266 с.

53. Денисов П. Н. Единицы словаря // Национальная специфика языка и её отражение в нормативном словаре / Отв. ред. Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1988. – С. 48–52.

54. Денисов П. Н. Лексика русского языка и принципы её описания / П. Н. Денисов. – М. : Русский язык, 1980. – 253 с.

55. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Відображення мовної картини світу в сучасному словнику / Н. Я. Дзюбишина-Мельник // Українське мовознавство. – 2008. – Вип. 38. – С. 70–84.

56. Драбовська В. А. Макроструктура сучасних американських навчальних тлумачних словників / В. А. Драбовська // Актуальні питання філології. – К. : КиМУ, 2011. – Вип 2. – С. 181–188.

57. Дрінов Д. Проти націоналізму в математичній термінології // Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду / за ред. Л. Т. Масенко. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – С. 219–234.

58. Дубичинский В. В. Лексикография русского языка : учеб. пособие / В. В. Дубичинский. – М. : Издательство «Флинта», Издательство «Наука», 2008. – 432 с.

59. Дубічинський В. В. Лексикографія : навч.-метод. посібник / В. В. Дубічинський. – Харків : НТУ «ХП», 2011. – 66 с.

60. Дудик М. П. Активізація – актуалізація – реактивація (лексики) / М. П. Дудик // Культура слова. – 2003. – № 62. – С. 30–33.

61. Дячук Т. М. Значення академічного словника в становленні української лексикографії / Т. М. Дячук // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. – 2007. – Вип. 14. – С. 87–93.

62. Єремута В. Ю. Основні елементи макро- та мікроструктури лінгвістичного словника / В. Ю. Єремута // Держава та регіони. Серія : Гуманітарні науки. – 2012. – Вип. 2. – С. 44–50.
63. Єрмоленко С. С. Мова в культурі народу (план-проспект) / С. С. Єрмоленко, Т. А. Харитонova, О. Б. Ткаченко та ін. // Мовознавство. – 1998. – № 4–5. – С. 3–17.
64. Єрмоленко С. Я. Літературна мова і художній переклад // Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциту / Упоряд. Л. Т. Масенко та ін. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – С. 283–300.
65. Єфремов С. О. Щоденники, 1923 – 1929 / С. О. Єфремов. – К. : ЗАТ «Газета «РАДА», 1997. – 848 с.
66. Жовтобрюх М. А. Словотвір сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх. – К. : «Наукова думка», 1979. – 407 с.
67. Зайцева О. В. Історія формування системи ремарок у словниках української мови / О. В. Зайцева // Наукові праці. Філологія. Мовознавство. – 2012. – Вип. 183. – Том 195. – С. 36–39.
68. Звідомлення Першого (Історично-Філологічного) Відділу за 1923-й рік // Записки історично-філологічного відділу / За головним редагуванням Голови Відділу акад. Агатангела Кримського. – К. : Друкарня Всеукр. Академії Наук, 1924. – Книга IV. – С. 294–353.
69. Звідомлення Відділу за 1925 р. // Записки історично-філологічного відділу / За головним редагуванням голови Відділу акад. Агатангела Кримського. – К. : Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1926. – Книга VII – VIII. – С. 599–607.
70. Звідомлення Відділу за 1926 р. // Записки історично-філологічного відділу / За головним редагуванням голови Відділу акад. Агатангела Кримського. – К. : Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1927. – Книга XV. – С. 278–290.
71. Ільєнко І. Хватальна евакуація (за слідчою справою А. Кримського) / І. Ільєнко // Літературна Україна. – 1990. – 25 жовтня. – С. 6.
72. Ицкович В. А. Языковая норма и проблемы кодификации современного русского языка : дис. на соискание уч. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / В. А. Ицкович. – М., 1981. – 306 с.
73. Каганович Н. Кілька слів про словники / Н. Каганович // Прапор марксизму. – 1930. – № 3. – С. 123–126.

74. Казими́рова І. А. Історична термінографія в контексті лінгвістичного джерелознавства / І. А. Казими́рова // Мова і культура. – 2014. – Вип. 17. – Т. II (170). – С. 265–272.
75. Калинович М. Я. Новий російсько-український словник АН УРСР / М. Я. Калинович // Наукові записки Інституту мовознавства АН УРСР. – 1946. – Т. II – III. – С. 18–27.
76. Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка // Ю. Н. Караулов. – М. : «Наука», 1981. – 367 с.
77. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1976. – 356 с.
78. Карпіловська Є. А. Вступ до прикладної лінгвістики: комп'ютерна лінгвістика : підручник / Є. А. Карпіловська. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2006. – 188 с.
79. Карпіловська Є. А. Соціальні чинники динаміки норм в українській мові кінця XX – початку XXI ст.: система та узус // *Języki słowiańskie w ujęciu sociolingwistycznym* / pod. red. Haliny Kurek. – Kraków : Księgarnia Akademicka. – 2012. – t. 15. – S. 47–58.
80. Карпіловська Є. А. Українська наукова мова в академічному «Російсько-українському словникові» за редакцією А. Кримського та С. Єфремова / Є. А. Карпіловська, О. Д. Кочерга, Є. В. Мейнарович // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Проблеми української термінології. – 2008. – № 620. – С. 110–115.
81. Кислюк Л. П. Нове життя репресованих словників / Л. П. Кислюк // Світогляд. – 2008. – № 2. – С. 80.
82. Кислюк Л. П. Сучасна словотвірна норма української мови: мовна практика та кодифікація / Л. П. Кислюк // Українська мова. – 2012. – № 1. – С. 52–66.
83. Ковтунець О. С. Явище актуалізації лексики в сучасній українській мові (стан і перспективи дослідження) / О. С. Ковтунець // Лексикографічний бюлетень. – 2010. – Вип. 19. – С. 114–122.
84. Колібаба Л. М. Браковка чи бракування / Л. М. Колібаба // Культура слова. – 2003. – № 62. – С. 81–86.
85. Коробчинська Л. А. Розмовна і просторічна лексика української мови та її ремаркування в словниках / Л. А. Коробчинська // Лексикографічний бюлетень. – 1963. – Вип. 9. – С. 41–55.

86. Корогородський Р. М. Документи з фонду обмеженого користування. «Запротоколюйте мою заяву...» / Р. М. Корогородський // Літературна Україна. – 11 січня 1990 р. – С. 5.
87. Костомаров В. Г. Некоторые теоретические вопросы культуры речи / В. Г. Костомаров, А. А. Леонтьев // Вопросы языкознания. – 1966. – № 5. – С. 3–6.
88. Котков С. И. О предмете лингвистического источниковедения / С. И. Котков // Источниковедение и история русского языка. – М. : Наука, 1964. – С. 3–13.
89. Кочерга О. Д. Мовознавчі репресії 1933 року – джерело теперішніх мовних проблем [Електронний ресурс] // Журнал «І». – 2004. – Число 35. – Режим доступу: www.ji.lviv.ua/n35texts/kocherha.htm.
90. Кремпова Л. О. Вимоги до редагування лінгвістичних словників з погляду їх будови / Л. О. Кремпова // Держава та регіони. Серія : Гуманітарні науки. – 2011. – Вип. 4. – С. 141–146.
91. Кримський А. Ю. Лист до редакції / А. Ю. Кримський // «Вісти ВУЦВК» Культура і побут. – 2 квітня 1925 р. – № 13. – С. 7.
92. Кримський А. Ю. Твори : у 5-ти т. / А. Ю. Кримський. – Т. 5. – Кн. 1. – К. : Наукова думка, 1973. – 554 с.
93. Кримський А. Ю. Украинская грамматика для учениковъ і вышшихъ классовъ гімназій и семінарій Придніпровья / А. Ю. Кримський. – Вып. 1. – Т. 1. – М. [б/в], 1907. – 545 с.
94. Кубайчук В. П. Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови / В. П. Кубайчук. – К. : К.І.С., 2004. – 176 с.
95. Курило О. Б. Уваги до сучасної української літературної мови / О. Б. Курило. – 2-ге вид. – К. : Основи, 2008. – 303 с.
96. Курс історії української літературної мови / За заг. ред. І. К. Білодіда. – Т. 1. – К. : АН УРСР, 1958. – 593 с.
97. Левченко С. П. Ще раз про ремарку «просторічне» / С. П. Левченко // Лексикологія та лексикографія. – 1966. – Вип. 2. – С. 159–164.
98. Лексична семантика в системі «людина-машина» / М. М. Пещак, Н. Ф. Клименко, Г. М. Ярун ; відп. ред. Л. С. Паламарчук. – К. : Наукова думка, 1986. – 278 с.
99. Лісова А. Словник, политий кров'ю / Анастасія Лісова // Народне слово. Загальнополітичний тижневик Української народної партії. – 15 травня 2008 р.

100. Лутчин О. Збагачуємо мову прадавніми словами [Електронний ресурс] / Оксана Лутчин. – Режим доступу: <http://ar25.org/article/zbagachuyemo-movu-pradavnimy-slovamy.html>.

101. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Д. В. Мазурик. – Львів, 2002. – 21 с.

102. Мазурик Д. В. Продуктивність суфіксального творення неологізмів – іменників у сучасній українській мові / Д. В. Мазурик // Актуальні проблеми українського словотвору : зб. статей. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 292–302.

103. Малаш М. І. Із любові та світлої мрії. 4 червня – 100 років від дня народження українського письменника Олександра Ільченка / М. І. Малаш // Сільські вісті. – 4 червня 2009 р. – С. 3.

104. Мартынюк А. Я. Лексикографическая традиция и типология словарей / А. Я. Мартынюк // Культура народов Причерноморья. – 2005. – № 69. – С. 105–107.

105. Масенко Л. Т. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір / Л. Т. Масенко. – К. : КМ Академія, 2004. – 164 с.

106. Масенко Л. Т. Мовна політика в УРСР: історія лінгвоциду // Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду / За ред. Л. Т. Масенко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2005. – 399 с.

107. Матанцева А. О. Кореляція питомих і запозичених терміноелементів у «Російсько-українському словнику» 1924–33 рр. / А. О. Матанцева // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2010. – № 676. – С. 37–40.

108. Матанцева А. О. Особливості перекладу російських дієслів із префіксом *от-* українською мовою / А. О. Матанцева // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2011. – № 709. – С. 14–18.

109. Матанцева А. О. Особливості функціонування префікса *за-* як засобу дієслівного термінотворення в «Російсько-українському словнику» (1924 – 33) / А. О. Матанцева // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2012. – № 733. – С. 75–80.

110. Матвеева Л. В. А. Ю. Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук : Вибране листування / Л. В. Матвеева, Є. Г. Циганкова. – К. : Обереги, 1997. – 171 с.

111. Мацько Л. І. Українська мова в кінці ХХ ст. / Л. І. Мацько // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 15–20.

112. Мейзерська І. В. Лексикографічна параметризація: структурний та функціональний аспекти (на прикладі Великого тлумачного словника сучасної української мови) / І. В. Мейзерська // Вісник СумДУ. Серія : Філологія. – 2007. – Т. 1, № 1. – С. 151–155.

113. Мельник Т. П. Лексичні дублети у «Російсько-українському словнику» 1924–33 рр. / Т. П. Мельник // Культура слова. – 2011. – № 74. – С. 115–119.

114. Мельник Т. П. Фіксація варіантності у «Російсько-українському словнику» (1924–1933 роки) / Т. П. Мельник // Наукові записки. Серія : Філологія. – 2008. – Вип. 10. – Т. 2. – С. 41–44.

115. Моисеев М. В. Лексикография английского языка : учебно-методическое пособие для студентов языковых специальностей / М. В. Моисеев. – Омск : ОмГУ, 2006. – 92 с.

116. Морковкин В. В. О базовом лексикографическом знании / В. В. Морковкин // Учебники и словари в системе средств обучения русскому языку как иностранному. – М. : Русский язык, 1986. – С. 102–117.

117. Москаленко А. А. Нарис історії української лексикографії / А. А. Москаленко. – К. : Радянська школа, 1961. – 162 с.

118. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / О. Г. Муромцева. – Харків : Вища школа, 1985. – 170 с.

119. Муромцева О. Г. Тенденції розвитку словникового складу української літературної мови (кінець 80-х – 90-і рр.) / О. Г. Муромцева // ІV Міжнародний конгрес україністів. Мовознавство. Доповіді та повідомлення. – К. : Пульсари, 2002. – С. 22–25.

120. Некрашэвіч С. М. Сучасны стан вывучэння беларускай мовы / С. М. Некрашэвіч // Працы Акадэмічнае конфэрэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі. – Мн. : Інбелкульт, 1927. – С. 48–70.

121. Неровня Н. М. Фразеологізм, його синоніми і варіанти / Н. М. Неровня // Культура слова. – 1985. – Вип. 28. – С. 45–47.

122. Нечитайло О. І. Синоніми в лексикографії / О. І. Нечитайло. – К. : Наук. думка, 1987. – 130 с.

123. Ніковський А. В. Вступне слово // Словник української мови / Зібрала редакція журналу «Киевская Старина». Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. – 3-є видання, виправлене й допо-

внене, за редакцією акад. Сергія Єфремова та Андрія Ніковського. – Т. 1 : А – Г. – К. : Горно, 1927. – С. V–XV.

124. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / відп. ред. С. П. Бевзенко. – К. : Наук. думка, 1992. – 416 с.

125. Німчук В. В. Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст. / В. В. Німчук. – Кам'янець-Подільський : К-ПДПУ, 2002. – 116 с.

126. Нові й актуалізовані слова та значення: словникові матеріали (2002–2010) / Кер. проекту і відп. ред. О. М. Тищенко, авт. колектив: В. О. Балог, Н. Є. Лозова, Л. О. Тименко, О. М. Тищенко. – К. : Дмитра Бураго, 2010. – 280 с.

127. Огієнко І. І. Історія української літературної мови / І. І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.

128. Ожегов С. И. О трех типах толковых словарей современного русского языка / С. И. Ожегов // Вопросы языкознания. – 1952. – № 2. – С. 85–103.

129. Паламарчук Л. С. Анкета / Л. С. Паламарчук // Мовознавство. – 1967. – № 2. – С. 81; № 4. – С. 87.

130. Паламарчук Л. С. Відбиття фактів усного мовлення сучасною лексикографією / Л. С. Паламарчук // Українське усне літературне мовлення. – К. : Наукова думка, 1967. – С. 84–93.

131. Паламарчук Л. С. Про принципи добору лексичного інвентаря для загальнономовного словника / Л. С. Паламарчук // Мовознавство. – 1973. – № 3. – С. 3–11.

132. Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія: Питання історії, теорії та практики / Л. С. Паламарчук. – К. : Наукова думка, 1978. – 203 с.

133. Панченко О. І. Словникова стаття як елемент навчання філологів іноземної мови / О. І. Панченко // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти. – 2011. – Вип. 18. – С. 167–174.

134. Пасховер О. Агатангел Кримський: шлях у безсмертя / Олександр Пасховер // Політика і культура. – 19–25 червня 2001 р. – № 22 (105). – С. 38–39.

135. Петрищева Е. Ф. К вопросу о критериях нормативности / Е. Ф. Петрищева // Вопросы культуры речи. – М. : Наука, 1967. – Вып. 8. – С. 34–40.

136. Пилинський М. М. З історії розвитку української лексикографії (Деякі уваги щодо джерел і реєстру «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка) / М. М. Пилинський // Дослідження з мовознавства. – К. : Академія наук Української РСР, 1962. – С. 3–30.

137. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – К. : Наук. думка, 1976. – 288 с.

138. Пилинський М. М. Словник і культура нашої мови (до виходу першого тому Словника української мови АН УРСР) / М. М. Пилинський // Мовознавство. – 1971. – № 5. – С. 75–87.

139. Поздрань Ю. В. Визначальні риси внутрішньої лексикографічної критики «Російсько-українського словника» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова / Ю. В. Поздрань // Мова та література у полікультурному просторі : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 9 – 10 лютого 2018 р. – Львів : ЛОГОС, 2018. – С. 75–77.

140. Поздрань Ю. В. Джерела «Російсько-українського словника» за редакцією А. Ю. Кримського, С. О. Єфремова у контексті його дескриптивності / Ю. В. Поздрань // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Лінгвістика. – 2015. – Вип. 24. – С. 50–57.

141. Поздрань Ю. В. Джерельна база «Російсько-українського словника» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова в контексті лінгвістичного джерелознавства / Ю. В. Поздрань // Українська мова. – 2016. – № 3 (59). – С. 79–89.

142. Поздрань Ю. В. Динаміка критеріїв оцінювання нормативності мовних одиниць у контексті дослідження «Російсько-українського словника» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова / Ю. В. Поздрань // Materiály XII Mezinárodní vědecko-praktická conference «Zprávy vědecké ideje – 2016», 27 října – 05 listopadu 2016. – Praha : Education and Science, 2016. – Díl 6 : Filologie. Psychologie a sociologie. Tělesné kultury a sport. Philosophy. – P. 28–32.

143. Поздрань Ю. В. Лексикографічні традиції Б. Д. Грінченка в «Російсько-українському словнику» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова / Ю. В. Поздрань // Лексикографічний бюлетень. – 2013. – Вип. 22. – С. 37–45.

144. Поздрань Ю. В. Матеріали польових записів як одне з джерел «Російсько-українського словника» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова / Ю. В. Поздрань // Філологія і лінгвістика в сучасному

суспільстві : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 30–31 жовтня 2015 року. – Херсон : Гельветика, 2015. – С. 37–41.

145. Поздрань Ю. В. Методика встановлення джерел «Російсько-українського словника» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова / Ю. В. Поздрань, О. М. Тищенко // Альманах Полтавського національного педагогічного університету «Рідний край». – 2015. – № 2 (33). – С. 95–102.

146. Поздрань Ю. В. Особенности перевода терминологической лексики (на материале «Русско-украинского словаря» 1924–1933 гг.) / Ю. В. Поздрань // Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом и культурологическом аспектах : материалы VII Международной научной конференции, Челябинск, 21–23 мая 2014 г. – Челябинск : Энциклопедия, 2014. – С. 48–51.

147. Поздрань Ю. В. Реактивація елімінованої лексики (на матеріалі «Російсько-українського словника» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова) / Ю. В. Поздрань // International research and practice conference «Contemporary issues in philological sciences : experience of scholars and educationalists of Poland and Ukraine», April 28–29, 2017. – Lublin, Republic of Poland, 2017. – S. 30–34.

148. Поздрань Ю. В. Реактивована лексика «Російсько-українського словника» за ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова / Ю. В. Поздрань, О. М. Тищенко // Рідне слово в етнокультурному вимірі : зб. наук. праць / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. – Дрогобич : Посвіт, 2016. – С. 184–199.

149. Поздрань Ю. В. «Російсько-український словник» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова як джерело перекладних словників ХХ–ХХІ ст.: офіційний статус та лексикографічна критика / Ю. В. Поздрань // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. праць. – Хмельницький : Бідюк Є. І., 2016. – Вип. 10. – Том 2 (К – П). – С. 281–287.

150. Поздрань Ю. В. Спадкоємність лексикографічних традицій (на матеріалі «Словаря української мови» за редакцією Б. Д. Грінченка і «Російсько-українського словника» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова) / Ю. В. Поздрань // Борис Грінченко – відомий і невідомий : матер. Всеук. наук. конференції (IX щорічні Грінченківські читання), 9 грудня 2016 р. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. – С. 128–136.

151. Поздрань Ю. В. Суспільно-політичне й наукове значення «Російсько-українського словника» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова / Ю. В. Поздрань // Таврійські філологічні наукові читання : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 26–27 січня 2018 р. – К. : Таврійський нац. ун-т імені В. І. Вернадського, 2018. – С. 43–46.

152. Поздрань Ю. В. У пошуках утраченого тому «Російсько-українського словника» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова / Ю. В. Поздрань // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : зб. наук. праць. Серія : Філологічна. – Острого : Острозька академія, 2015. – Вип. 56. – С. 245–248.

153. Поздрань Ю. В. Фразеологічне багатство української мови в «Російсько-українському словнику» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова / Ю. В. Поздрань // Моўная адзінка ў кантэксце часу : зб. матэрыялаў II Рэспубл. навук.-практ. канф, Брэст, 18 лістапада 2016 г. / рэдкал. : Л.В. Леванцэвіч [і інш.]. – Брэст : БрДУ, 2016. – С. 100–103.

154. Полюга Л. М. Структура і функції словникових статей у лексиконах різних типів / Л. М. Полюга // Українська історична та діалектна лексика : зб. наук. праць. – 2003. – Вип. 3. – С. 16–23.

155. Пономарів О. Д. Слова «природній» у літературній мові немає [Електронний ресурс] / О. Д. Пономарів. – Режим доступу: <http://www.bbc.co.uk/blogs/ukrainian/ponomariv/2010/12/post-36.html>.

156. Попова Л. В. Словарная статья в условиях современной лексикографии / Л. В. Попова // Вестник Челябинского государственного университета. Серия : Филология. Искусствоведение. – 2011. – № 33 (248). – Вып. 60. – С. 204–206.

157. Пронь Т. М. Відображення словотвірно-стилістичного потенціалу української мови у словниках (на матеріалах «Російсько-українського словника» за редакцією А. Кримського та «Словника синонімів української мови» у 2 т. / Т. М. Пронь // Наукові записки. Серія : Філологічні науки. – 2010. – Т. 111. – С. 72–80.

158. Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології // Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду / за ред. Л. Т. Масенко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2005. – С. 143–148.

159. Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній // Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду / за ред. Л. Т. Масенко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2005. – С. 148–152.

160. Резолюція Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті на доповідь тов. Хвилі «Націоналістична небезпека на мовному фронті й боротьба проти неї» // Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду / за ред. Л. Т. Масенко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2005. – С. 140–143.

161. Рильський М. Т. Ясна зброя : статті / М. Т. Рильський. – К. : Радянський письменник, 1971. – 284 с.

162. Рогоза Б. П. Який зміст передають лексеми наразі й відтак, що їх дуже уподобали наші журналісти? [Електронний ресурс] / Б. П. Рогоза. – Режим доступу: <http://mova.kreschatic.kiev.ua/253.htm>.

163. Розстріляне відродження [Електронний ресурс] // Електронна бібліотека України. – Режим доступу: http://uateka.com/uk/article/culture/literature_journ/1236.

164. Руссу А. Особливості утворення дієслів зі значенням завершеної результативної дії в «Російсько-українському словнику» (1924–33) / Анна Руссу // Лінгвістичні студії. – 2013. – Вип. 27. – С. 32–36.

165. Руссу А. Семантичний опис префікса від- як засобу дієслівного терміноутворення (на матеріалі «Російсько-українського словника» (1924 – 33)) / Анна Руссу // Наукові записки : зб. наук. праць. Серія : Філологічні науки. – Ніжин : Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя, 2013. – Кн. 2. – С. 230–235.

166. Самойлова І. А. Наукова конференція «Словникова справа в Україні: минуле, сучасне, майбутнє» (до 100-річчя публікації «Словаря української мови» за ред. Бориса Грінченка) / І. А. Самойлова // Лексикографічний бюлетень. – 2007. – Вип. 16. – С. 101–106.

167. Світличний І. О. Новий словник. Який він? / І. О. Світличний // Серце для куль і для рим. – К. : Радянський письменник, 1990. – С. 430–484.

168. Селігей П. О. Нормативний підхід у мовознавстві й мовна критика / П. О. Селігей // Стиль і текст. – 2012. – Вип. 13. – С. 66–72.

169. Синявський О. Н. Норми української літературної мови / О. Н. Синявський. – Х. – К., 1931. – 376 с.

170. Сімович В. І. На могилу Бориса Грінченка : промова, виголошена на жалібній академії дня 22 мая 1910 р. в Чернівцях / В. І. Сімович. – Чернівці, 1910.

171. Скиба І. Є. Зіставна характеристика мікроструктурного рівня інтегральних лексикографічних праць кінця ХІХ – поч. ХХ ст. / І. Є. Скиба // Лінгвістика. – 2011. – № 1 (22). – С. 28–34.

172. Скляревська Т. Н. Новый академический словарь: объект, типологические признаки, место в системе русской лексикографии / Т. Н. Скляревська // Очередные задачи русской академической лексикографии. – СПб. : Институт лингвистических исследований РАН, 1995. – С. 15–23.

173. Скопненко О. І. Принципи лексикографічного опрацювання сталих висловів (на матеріалі «Російсько-українського словника» за редакцією А. Кримського й С. Єфремова та білоруських словників) / О. І. Скопненко // Лексикографічний бюлетень. – 2008. – Вип. 17. – С. 31–39.

174. Ссори́на М. С. Словарь как мультиструктурная организация / М. С. Ссори́на // Ярославский педагогический вестник. – 2011. – № 1. – Том 1 (Гуманитарные науки). – С. 142–146.

175. Старко В. Ф. «Російсько-український словник» (1924–1933) та українське академічне словникарство / В. Ф. Старко // Українське мовознавство. – 2008. – Вип. 38. – С. 174–180.

176. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття: (На матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – 2-ге вид., переробл. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.

177. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Струганець. – К., 2002. – 32 с.

178. Струганець Л. В. Процеси актуалізації та пасивізації лексико-семантичних засобів в українській літературній мові кінця ХХ століття / Л. В. Струганець // Слово. Стиль. Норма : зб. наук. праць. – К., 2002. – С. 53–57.

179. Струганець Л. В. Стилiстична транспозицiя лексичних одиниць сучасної української літературної мови / Л. В. Струганець // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова : зб. наук. праць. Серія № 8. : Фі-

логічні науки (мовознавство і літературознавство). – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 1. – Книга 1. – С. 57–62.

180. Ступин Л. П. Лексикографія англійського мови / Л. П. Ступин. – М. : Высшая школа, 1985. – 168 с.

181. Сулима М. Ф. Проблема літературної норми в українській мові / М. Ф. Сулима // Шлях освіти. – 1928. – № 4. – С. 132–141.

182. Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ – ХХІ ст.): монографія / О. О. Тараненко. – К. : Дмитро Бураго, 2015. – 248 с.

183. Тараненко О. О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника) / О. О. Тараненко. – Київ – Кам'янець-Подільський [б.в.], 1996. – 171 с.

184. Тарасова В. В. Лексикографічна концепція двомовного термінологічного тезауруса фахової мови психології / В. В. Тарасова // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Філологічні науки. – 2013. – Т186, № 2. – С. 23–30.

185. Тимченко Є. К. Язикознавство / Є. К. Тимченко // Україна. – 1928. – № 3. – С. 128–134.

186. Тищенко О. М. Актуалізовані та нові слова й значення (матеріали до словника) / О. М. Тищенко // Лексикографічний бюлетень. – 2011. – Вип. 20. – С. 233–243.

187. Тищенко О. М. Архівна картотека як лексико-ілюстративна база «Російсько-українського словника» за ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова. І. Лексична картотека: історія створення та репресій / О. М. Тищенко // Українська мова. – 2016. – № 2. – С. 44–71.

188. Тищенко О. М. Архівна картотека як лексико-ілюстративна база «Російсько-українського словника» за ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова / О. М. Тищенко // Українська мова. – 2016. – № 3 (59). – С. 57–78.

189. Тищенко О. М. Лексикографічний контекст четвертого тому Російсько-українського словника за ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова: умовне відтворення реєстру / О. М. Тищенко // Українська мова. – 2015. – № 4. – С. 89–100.

190. Товстенко В. Р. Просторіччя як структурно-функціональне явище : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец.

10.02.01 «Українська мова» / В. Р. Товстенко. – К. : Київський національний університет ім. М. П. Драгоманова, 2000. – 19 с.

191. Тодор О. Г. Явища семантичної трансформації та стилістичної транспозиції в українській мові 90-х рр. ХХ століття / О. Г. Тодор // Наукові записки. Серія : Філологія. – 2003. – Т. 22. – Ч. 1. – С. 13–16.

192. Токар В. П. Із історії суфікса -щик (-чик) в українській мові / В. П. Токар // Наукові записки Дніпропетровського університету : зб. праць історико-філологічного факультету. – 1958. – Т. 64. – Вип. 15.

193. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.

194. Український правопис. – К. : Українське державне видавництво, 1946.

195. Український правопис (проект). – Харків : ДВУ, 1926. – 122 с.

196. Украинский семантический словарь. Проспект (машинный формат базы данных и принципы его автоматизированного составления) / М. М. Пещак, Н. Ф. Клименко, Е. А. Карпиловская, В. А. Шкуров. – К. : Наукова думка, 1990. – 263 с.

197. Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (Науково-навчальне видання) : монографія / І. Д. Фаріон. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 328 с.

198. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики / Н. Ф. Клименко, М. М. Пещак, І. Ф. Савченко. – К. : Наукова думка, 1982. – 250 с.

199. Франко І. Я. Говоримо на вовка – скажімо і за вовка / І. Я. Франко // Збір. творів : у 50-ти т. – Т. 28. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 167–175.

200. Франко І. Я. Твори : У 50-ти т. / І. Я. Франко. – Т. 49. – К. : Наукова думка, 1986. – 811 с.

201. Хвиля А. А. Викоринити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті / А. А. Хвиля // Більшовик України. – 1933. – № 7–8. – С. 42–43.

202. Хроніка словникового відділу Науково-дослідного інституту мовознавства // Мовознавство. – 1934. – № 1. – С. 143.

203. Хроніка словникового відділу Науково-дослідного інституту мовознавства // Мовознавство. – 1934. – № 2. – С. 165.

204. Хроніка НДІМ 1933 – 1934 рр. // Українська мова у ХХ сторіччі : історія лінгвоциду / за ред. Л. Т. Масенко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2005. – С. 152–163.
205. Черемська О. С. Історичний характер мовної норми / О. С. Черемська // Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство : тези доповідей ІІ Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених. – К. [б.в.], 2012. – С. 167–170.
206. Чернышева М. И. Параметры лексикографической критики / М. И. Чернышева // Слово и словарь. Vocabulum et vocabularium : сб. науч. трудов по лексикографии. – 2011. – Вып. 12. – С. 7–10.
207. Шведова Н. Ю. Парадоксы словарной статьи / Н. Ю. Шведова // Национальная специфика языка и её отражение в нормативном словаре. – М. : Наука, 1988. – С. 6–11.
208. Шевельов Ю. В. Всеволод Ганцов // Портрети українських мовознавців / Ю. В. Шевельов. – К. : КМ Академія, 2002. – С. 32–56.
209. Шевельов Ю. В. Покоління двадцятих років в українському мовознавстві // Портрети українських мовознавців / Ю. В. Шевельов. – К. : КМ Академія, 2002. – С. 8–30.
210. Шевельов Ю. В. Так нас навчали правильних проізношень / Вибрані праці : у 2 кн. Кн. І. Мовознавство / Упоряд. Л. Т. Масенко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – С. 280–283.
211. Шевельов Ю. В. У довгій черзі: проблема реабілітації / Ю. В. Шевельов // Київ. – 1991. – № 12. – С. 72–76.
212. Шевельов Ю. В. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): стан і статус // Вибрані праці : у 2 кн. Кн. І. Мовознавство / Упоряд. Л. Т. Масенко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – С. 26–279.
213. Шевчук Г. Уярмлена мова / Г. Шевчук, В. Нетай // Нова Україна. – 1941. – № 3 (11 грудня). – С. 2–3.
214. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – К. : Алерта, 2010. – 696 с.
215. Шерех Ю. В. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. В. Шерех. – Мюнхен : Молоде життя, 1951. – 404 с.
216. Шмелев Д. Н. Современный русский язык. Лексика / Д. Н. Шмелев. – М. : Просвещение, 1977. – 335 с.
217. Шульженко С. Мовна політика в Україні (1917–1940) / Світлана Шульженко // Вісник Книжкової палати. – 2008. – № 11. – С. 40–42.

218. Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку / Л. В. Щерба. – М. : Учпедгиз, 1957. – 188 с.
219. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.
220. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс. Мова, культура, влада / Г. М. Яворська. – К. : Нац. акад. наук України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 2000. – 288 с.
221. Bańko M. Studia o słowniku jednojęzycznym / M. Bańko. – Warszawa : Wydział Polonistyki UW, 2001. – 336 s.
222. Cienkowski W. Język dla wszystkich / W. Cienkowski. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1978. – 366 s.
223. Doroszewski W. Geneza i character słownika // Słownik języka polskiego / Red. W. Doroszewski. – T. 1–11. – Warszawa, 1958–1969. – T. 1. – S. XIII–XLIII.
224. Doroszewski W. Kryteria poprawności językowej / W. Doroszewski. – Warszawa, 1950. – 87 s.
225. Doroszewski W. O poprawności językowej błędach językowych i kryteriach oceny tych pojęć // Słownik poprawnej polszczyzny / Red. W. Doroszewski. – Warszawa, 1980. – S. VII–XII.
226. Karłowicz J. Przyczynki do projektu wielkiego słownika języka polskiego / J. Karłowicz // Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności. – 1876. – T. 4. – S. XIV–XCIV.
227. Zgusta L. Manual of Lexicography (Janua Linguarum. Series maior 39) / L. Zgusta. – Prague : Academia / The Hague, Paris : Mouton, 1971. – 243 p.
228. Żmigrodzki P. Wprowadzenie do leksykografii polskiej / P. Żmigrodzki. – Katowice : Wywo Uniwersytetu Śląskiego, 2005. – 284 s.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

А. Первинні джерела

А. А. Марциновський, 2009 – Марциновський А. А. Політика чемного відпихання України безпеки Європі не гарантує [Електронний ресурс] / А. А. Марциновський – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/comments-newspaper/_politika-chemnogo-vidpихannya-ukrayini-bezpeki-evropi-ne-garantuye/320949.

А. Я. Білецький, 2012 – Білецький А. Я. Синтез і аналіз узагальнених примітивних поліномів / А. Я. Білецький // Наукоємні технології. – 2012. – № 1 (13). – С. 35–38.

Блог Сергія Саржевського, 2015 – Блог Сергія Саржевського. Дух загубний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ssarzhevsky.blogspot.com/2015/08/blog-post_26.html.

В. А. Смолій, 2014 – Ясь Олексій. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок ХІХ – 80-ті роки ХХ ст.) : монографія : у 2 ч. [Електронний ресурс] / за ред. В. А. Смолія. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/History/HistorianAndStyle/3/1.html>.

Вікіпедія, 2013 – Список країн за природним приростом населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_країн_за_природнім_приростом_населення.

Віктор Шупер, 2016 – Шупер В. Приручувати людей як диких звірів [Електронний ресурс] / Віктор Шупер. – Режим доступу: <http://www.poetryclub.com.ua/printpоеm.php?id=656991>.

Вісник+к, 2013 – 85-річна Стефанія Новацька до кожного Дня незалежності вишиває собі новий костюм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.visnyk.lutsk.ua/2013/11/14/85-richna-stefaniya-novatska-do-kozhnoho-dnya-nezalezhnosti-vyshyvaje-sobi-novyj-kostyum/>.

Вісті, 2010 – Залюблений у свою математику // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. Діловий випуск. – 2010. – № 41 (957). – С. 1–5.

В. М. Кущенко, 2015 – Кущенко В. М. Методика розрахунку на місцеву міцність вузлів опирання направляючих шківів шахтних підйомних установок / В. М. Кущенко, О. Є. Нечитайло // Перспективи

розвитку будівельних технологій : матеріали конференції. – Дніпропетровськ, 2015. – С. 141–146.

ВолиньPost, 2015 – На Волині неповнолітній спритник «обчистив» односельчанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.volynpost.com/news/62480-na-volyni-nerovnlitnij-sprytnyk-obchystyv-odnoselchanku>.

В. О. Шевчук, 1983 – Шевчук В. О. Мор [Електронний ресурс] / В. О. Шевчук. – Режим доступу: http://m.tululu.org/bread_29036_166.xhtml.

В. С. Найда, 2013 – Найда В. С. Своє географічне становище Шацький район використовує та буде використовувати і далі в інтересах громади [Електронний ресурс] / С. В. Найда. – Режим доступу: <http://shackijkraj.com/intervu/vladimir-najda-svoe-geograficheskoe-polozhenie-sha.html>.

Дніпропетровськ, 2012 – Мистецький природник «Літні мотиви. Бабине літо» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorod.dp.ua/afisha/event/20951/>.

Договір – Договір між Державним Видавництвом України і академіком Кримським А. Ю. про редагування II-го тому російсько-українського словника 2 липня 1927 року, Київ // ІРНБУВ. – Фонд 1. – Од. зб. 26794. – 1 арк

Експрес, 2016 – 5 правил безпечного вживання свіжих овочів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expres.ua/main/2016/04/23/183894-5-pravyl-bezpechnogo-vzhyvannya-svizhyh-ovochiv>.

Ернст Рахаров, 2009 – Оповіді небайдужого українця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.raxarov.net/2009/01/la-guerre-comme-la-guerre.html>.

Є. В. Пашковський, 1993 – Пашковський Є. В. Осінь для ангела [Електронний ресурс] / Є. В. Пашковський. – Режим доступу: <http://www.mova.info/corpus2.aspx?tid=17839>.

Є. В. Пашковський, 1999 – Пашковський Є. В. Щоденний жезл [Електронний ресурс] / Є. В. Пашковський. – Режим доступу: <http://on2.docdat.com/docs/57/index-17554.html?page=3>.

Є. О. Попович, 1972 – Бенно Фелькнер. Долина гнівного потоку [Електронний ресурс] / пер. з нім. Є. О. Попович. – Режим доступу: http://search.ukr.net/?go=http%3A%2F%2Fshron.chtyvo.org.ua%2FBenno_Voelkner%2FDolyna_Hnivnoho_potoku.doc.

Запис від 01. 11. 2012 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://notatka.com.ua/publ/konspekti_urokiv_geografiji_9_klas/urok_3_ekonomiko_geografichne_polozhennja_ukrajini_chastina_2/67-1-0-1120.

Запис від 25. 02. 2015 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jazdorov.com.ua/narodna-medycyna/oblychchya/s>.

Запис від 07. 10. 2015 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lektsiopedia.org/other/lek-12217.html>.

І. С. Нечуй-Левицький, 1869 – Нечуй-Левицький І. С. Причепи [Електронний ресурс] / І. С. Нечуй-Левицький. – Режим доступу: <http://www.mova.info/corpus2.aspx?tid=21739>.

Л. М. Суржик, 2012 – Суржик Л. М. Між двома світами [Електронний ресурс] / Л. М. Суржик. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/HEALTH/mizh_dvoma_svitami2.html.

Львівський портал, 2016 – На Львівщині спритник «легалізував» нерозмитнення авто [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.lviv.ua/news/2016/01/04/na-lvivshhini-spritsnik-legalizuvav-nerozmitnennya-avto>.

М. О. Вакуленко, 2013 – Вакуленко М. О. Основные лексико-семантические отношения в украинской и русской научно-технической терминологии (полисемия, омонимия, паронимия, синонимия) [Електронний ресурс] / М. О. Вакуленко. – Режим доступу: <http://megaling.ulif.org.ua/tezi-2013-rik/vakulenko-maksim-olegovich-osnovnyie-leksiko-semanticheskie-otnosheniya-v-ukrainskoy-i-russkoy-nauchno-tehnicheskoy-terminologii-polisemiya-omonimiya-paronimiya-sinonimiya.html>.

О. А. Слісаренко, 1929 – Слісаренко О. А. Чорний ангел (1929) / О. А. Слісаренко // Бунт. – 1965. – С. 99 [Матеріали лексичної картотеки Інституту української мови НАНУ].

О. Є. Виженко, 2005 – Виженко О. Є. Україна Кохання. Фольклорне дослідження [Електронний ресурс] / О. Є. Виженко. – Режим доступу: <http://dotyk.in.ua/ualove15.html>.

О. М. Богуш, 2013 – Богуш О. М. Аналітичні терміни у складі української астрономічної термінології / О. М. Богуш // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Проблеми української термінології. – 2013. – № 765. – С. 25–28.

О. М. Макаренко, 2013 – Макаренко О. М. Теологічні засади розбудови державності в Україні [Електронний ресурс] / О. М. Макаренко.

– Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2013-2/doc/1/07.pdf>.

Панорама Мукачева, 2011 – На Закарпатті у теплицях селян уже дозріли свіжі прянощі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakarpattya.net.ua/News/81268-Na-Zakarpatti-u-teplytsiakh-selian-uzhe-dozrily-svizhi-prianoshchi>.

С. І. Наливайко, 2004 – Наливайко С. І. Індорійські таємниці України [Електронний ресурс] / С. І. Наливайко. – Режим доступу: <http://www.rulit.me/books/indoarijski-taemnici-ukraini-read-178747-7.html>.

С. П. Щерба, 2007 – Щерба С. П. Філософія / С. П. Щерба. – К. : Кондор, 2007. – 452 с.

Т. В. Кульбачка, 2006 – Кульбачка Т. В. Дитина без комплексів [Електронний ресурс] / Т. В. Кульбачка. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/ditina_bez_kompleksiv.html.

Т. Р. Форсюк, 2014 – Форсюк Т. Р. Піднесення до квадрата суми та різниці двох виразів [Електронний ресурс] / Т. Р. Форсюк. – Режим доступу: http://navigator.rv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4898:2014-05-19-15-35-31&catid=43.

Чернівці, 2012 – Сотні тисяч гривень заклади для безробітних витрачали на нікому непотрібне причандалля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gorod.cn.ua/news/foto-i-video/32991-sotni-tisjach-griven-zakladi-dlja-bezrobotnih-vitrachali-na-nikomu-nepotribne-prichandallja-video.html>.

Ю. І. Калашник, 2011 – Калашник Ю. І. Залюблений у слово і життя (до ювілею професора В. С. Калашника) / Ю. І. Калашник, Л. Г. Савченко // Українська мова. – 2011. – № 2. – С. 138–140.

Юліан Опільський, 1927 – Юліан Опільський. Ідоли падають [Електронний ресурс] / Юліан Опільський. – Режим доступу: <http://www.rulit.me/books/idoli-padut-read-374358-19.html>.

BBC Ukrainian, 2009 – 20-річчя «Балтійського шляху» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/story/2009/08/printable/090821_1939_lithuania_is.shtml.

Facebook – Персональна сторінка r2u [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/r2u.org.ua/>.

Forum.slovnyk – Словник Кримського онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forum.slovnyk.ua/index.php?showtopic=611&st=0>.

Forum.r2u – Бытовать [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://r2u.org.ua/forum/>.

Livejournal – Російсько-український словник Кримського онлайн! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://translate-ua.livejournal.com/20146.html>.

Mathsociety – Російсько-український академічний словник (1924–1933) / Форум Київського математичного товариства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mathsociety.kiev.ua/forum/viewtopic.php?t=43&f=5#p113>.

Menr.gov.ua, 2016 – Міністр екології та природних ресурсів Остап Семерак: США підтримують прозору екологічну політику та готові надавати технічну допомогу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/press-center/news/123-news1/4782-ministr-ekolohii-ta-pryrodnykh-resursiv-ostap-semerak-ssha-pidtrymuiut-prozoru-ekolohichnu-polityku-ta-hotovi-nadavaty-tekhnichnu-dopomohu>.

Mova.info – Лінгвістичний портал MOVA.info [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mova.info>.

Pravda, 2012 – Принц Гаррі засвітив голого зада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tabloid.pravda.com.ua/news/50348526f2aa0/>.

Sumno, 2010 – Не бійтеся потрапити в країну Нідландію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sumno.com/literature-review/ne-bijtesya-potrasyty-v-krajinu-nilandiyu/>.

Tereveni, 2012 – Рисувати чи малювати? Уточнення значень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tereveni.org/topic/28171/page__st__40.

Tribunapraci, 2016 – За Європу в Україні! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tribunapraci.com.ua/publikacii/51825-za-vgoru-v-ukran-.html>.

Tyzhden, 2016 – В Україні вирішили наразі не підвищувати пенсійний вік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/165819>.

Uapost, 2016 – Святочний Базар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uapost.us/events/spring-bazaar-svyatochnyy-bazar/>.

Unian, 2016 – Луценко: жодної готової справи проти чиновників Януковича для передачі у суд наразі немає [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/1352567-lutsenko-jodnoji->

gotovoji-spravi-proti-chinovnikiv-yanukovicha-dlya-peredachi-u-sud-narazimae.html.

Zbroya, 2015 – 8 речей, які повинен мати у себе кожен зброяр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zbroya.info/uk/blog/7159_8-rechei-iaki-povinen-mati-u-sebe-kozhen-zbroiar/.

20minut, 2013 – База відпочинку «Абрикос» запрошує на природник з Сергієм Бабкіним 6 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vn.20minut.ua/Kontserty/baza-vidpochinku-abrikos-zapros hue-na-prirodnik-z-sergiem-babkinim-6-l-10282530.html>.

Б. Вторинні джерела

БН-1996 – Білецький-Носенко П. П. Словник української мови / П. П. Білецький-Носенко. – Київ : Наук. думка, 1966. – 419 с.

ВЗОС-2003 – Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / уклад., гол. ред В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : Перун, 2003. – 888 с.

ВТС-2007 – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : Перун, 2007. – 1736 с.

ЗР – Зведений реєстр лексики української мови кінця XVIII – поч. XXI ст. (фрагмент) [рукопис] / Відділ лексикології та лексикографії, Інститут української мови НАН України. – 2016.

КУ – Книга в Україні, 1861–1917: матеріали до репертуару української книги : бібліогр. покажчик / В. о. НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Вип. 11 «Н». – К., 2008. – 340 с.

МУТЕМ-1919 – Хведорів М. М. Московсько-українська термінологія елементарної математики / М. М. Хведорів. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 37 с.

ОЕ-2001 – Орфоепічний словник української мови : в 2-х т. / уклад. М. М. Пещак, В. М. Русанівський, Н. М. Сологуб, В. В. Чумак, Г. М. Ярун. – К. : Довіра, 2001. – 955 с.

Орф-1975 – Орфографічний словник української мови / уклад. С. І. Головащук, Т. В. Зайцева, І. С. Назарова, М. М. Пещак, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1975. – 856 с.

Орф-1994 – Орфографічний словник української мови / уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. – К. : Вид-во «Довіра», 1994. – 864 с.

Орф-2009 – Український орфографічний словник / уклад. В. В. Чумак, І. В. Шевченко, Л. Л. Шевченко, Г. М. Ярун. – Вид. 9-е., переробл. і доповн. – К. : Дніпро, 2009. – 1011 с.

ПСГол-1930 – Голоскевич Г. К. Правописний словник / Г. К. Голоскевич. – К., 1930. – 454 с.

РУС-1930 – Ізюмов О. П. Російсько-український словник [Електронний ресурс] / О. П. Ізюмов. – 4-е вид. доп. і виправлене за новим правописом. – Харків – Київ : ДВУ, 1930. – 901 с. – Режим доступу: r2u.org.ua/html/isum_pered.html.

РУС-1933 – Російсько-український словник. – Т. I : А – Ж / Ред: В. М. Ганцов, Г. К. Голоскевич, М. М. Грінченкова; голов. ред.: акад. А. Ю. Кримський. – К. : Червоний шлях, 1924. – 290 с.; Т. II : З – Н, вип. 1. З – К / Ред. В. Ганцов, Г. Голоскевич, М. Грінченкова, М. Калинович, А. Ніковський, В. Ярошенко; голов. ред.: акад. А. Кримський. – К. : Державне видавництво України, 1929. – 392 с.; Т. II : З – Н, вип. 2. : Л – Наплеснелый / Упоряд.-ред.: М. Калинович і В. Ярошенко; голов. ред.: акад. А. Кримський. – Харків : Українська радянська енциклопедія, 1932. – С. 393 – 744; Т. II : З – Н, вип. 3 : Намыл – Нять / Упоряд.-ред.: М. Калинович і В. Ярошенко; голов. ред.: акад. А. Кримський. – Харків : Українська радянська енциклопедія, 1933. – С. 729–1056; Т. III : О – П, вип. 1 : О – Поле / Ред.: В. Ганцов, Г. Голоскевич, М. Грінченкова, А. Ніковський; голов. ред.: акад. С. Єфремов. – К. : Державне видавництво України, 1927. – 336 с.; Т. III : О – П, вип. 2 : Поле – Пячение / Ред.: В. Ганцов, Г. Голоскевич, М. Грінченкова, А. Ніковський; голов. ред.: акад. С. Єфремов. – К. : Державне видавництво України, 1928. – С. 337–654.

РУС-1937 – Російсько-український словник / За ред. С. І. Василевського та П. С. Мустяци. – К. : Видавництво Академії наук УРСР, 1937. – 890 с.

РУС-1948 – Російсько-український словник / За ред. М. Я. Калиновича. – Москва : Державне вид-во іншомовних і національних словників, 1948. – 803 с.

РУС-1969 – Російсько-український словник / За ред. С. І. Головащука. – Т. 1–3. – К. : Наукова думка, 1969.

РУС-2003 – Російсько-український словник / За ред. В. В. Жайворонка. – К. : Абрис, 2003. – 1424 с.

РУС-2014 – Російсько-український словник : у 4-х тт. / Укл. І. С. Гнатюк, С. І. Головащук, В. В. Жайворонок, І. О. Анніна, В. Л. Іващенко та ін. – К. : Знання, 2011 – 2014.

РУСВТ-1928 – Російсько-український словник військової термінології [Електронний ресурс] / Упорядкували С. та О. Якубські. – К. : Державне видавництво України, 1928. – Фотопередрук. – Мюнхен, 1993. – 216 с. – Режим доступу: r2u.org.ua/html/vijskovy_pro.html.

РУСДМ-1930 – Дорошенко М. Ю. Російсько-український словник ділової мови [Електронний ресурс] / М. Ю. Дорошенко, М. О. Станиславський, В. М. Страшкевич. – Харків – Київ : Державне видавництво України, 1930. – 254 с. – Режим доступу: r2u.org.ua/html/dorosh_pered.html.

РУСПМ-1926 – Російсько-український словник правничої мови [Електронний ресурс] / В. І. Войткевич-Павлович, Г. Д. Вовкушівський та ін. – К., 1926. – 228 с. – Режим доступу: <http://www.ex.ua/78703021>.

РУСТТ-1928 – Шелудько І. М. Російсько-український словник технічної термінології [Електронний ресурс] / І. М. Шелудько, Т. Ф. Садовський. – К. : Державне видавництво України, 1928. – 438 с. – Режим доступу: r2u.org.ua/html/shel_pered.html.

РУФС-1928 – Підмогильний В. П. Російсько-український фразеологічний словник [Електронний ресурс] / В. П. Підмогильний, Є. П. Плужник. – К., 1928. – Режим доступу: r2u.org.ua/html/pidmohyl_pered.html.

СІС-1986 – Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. – 2-е видання, випр. і доп. – К. : Українська радянська енциклопедія, 1985. – 966 с.

СлГр-1909 – Словарь української мови [Електронний ресурс] / Зібрала редакція журналу «Кіевская Старина». Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко : у 4-х т. – К., 1907–1909. – Режим доступу: r2u.org.ua/html/hrinchenco_pro.html/.

СлГТ-1923 – Словник геологічної термінології (проект) [Електронний ресурс] / В. А. Тутковський. – К. : Державне видавництво України, 1923. – Режим доступу: https://issuu.com/iend/docs/slovnyk_geologichnuj.

СлДубр-1918 – Словник московсько-український / В. Г. Дубровський. – К. : Рідна мова, 1918. – 548 с.

СлЖН-1886 – Малорусько-німецький словар: у 2-х т. / Є. І. Желеховський, С. І. Недільський. – Т. I: А – О. – Львів, 1886. – 590 с.; Т. II: П – Я. – Львів, 1886. – 632 с.

СЛУМ-1898 - Словарь російсько-український / Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка [колект. псевдонім]: у 4-х т. – Львів: Друк. т-ва ім. Шевченка, 1893–1898.

ССІС-2006 – Сучасний словник іншомовних слів / уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.

СУМ-1980 – Словник української мови: В 11-и т. [Електронний ресурс] / К., 1970–1980. – Режим доступу: sum.in.ua/.

УАС-1955 – Українсько-англійський словник / уклад. К. Г. Андрусин і Я. Н. Кретт. – Саскатун (Канада), 1955. – 1163 с.

УК – Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798–1923: Бібліогр. покажч. / Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського; редкол.: О. С. Онищенко (голова) та ін.; авт. кол.: М. Д. Бойченко та ін. – Т. 1: 1798–1911. – К., 2003. – 673 с.; Т. 2: 1912–1923. – К., 2003. – 689 с.

УНС-1943 – Українсько-німецький словник / уклад. З. Ф. Кузеля і Я. А. Рудницький. – Лейпциг, 1943. – 1494 с.

УРЕ-1985 – Українська радянська енциклопедія: у 12-и т. / за ред. М. П. Бажана. – 2-ге вид. – К.: Головна редакція УРЕ, 1974–1985.

УРЕС-1986 – Український радянський енциклопедичний словник: у 3-х т. – К.: Українська Радянська Енциклопедія, 1986.

УРС-1953 – Українсько-російський словник: у 6-и т. / гол. редактор І. М. Кириченко. – К.: Вид. АН УРСР, 1953–1963.

УРСНік-1927 – Ніковський А. В. Словник українсько-російський / А. В. Ніковський. – 2-е вид. – К.: Горно, 1927. – 864 с.

ДОДАТОК А
Еліміновані слова в РУСі-1933 як джерелі
«з першою фіксацією слова» і джерелі «з непершою фіксацією»

Курсивом виділено слова, що містяться в РУСі-1933 та інших словниках 1926–1930 рр.

Фіксація слова в РУСі-1933	Фіксація у словниках ХІХ–ХХ ст.
<i>Аналіза</i>	РУСПМ-1926, УРСНік-1927, РУСТТ-1928, РУСВТ-1928, РУС-1930, РУСДМ-1930, ПСГол-1930
аркуш	СлУм-1898, СлГр-1909
багатство	СлУм-1898, СлГр-1909
багацько	СлГр-1909
багно	СлУм-1898, СлГр-1909
<i>база</i>	РУСПМ-1926, УРСНік-1927, РУСТТ-1928, РУСВТ-1928, РУС-1930, РУСДМ-1930, ПСГол-1930
байдужий	СлГр-1909
безмаль	СлУм-1898
безнастанний	УРСНік-1927, РУСВТ-1928
бережина	СлУм-1898
бігме	СлУм-1898, СлГр-1909
бігун	СлУм-1898, СлГр-1909
бігуновий	СлУм-1898
білявка	СлУм-1898, СлГр-1909
бічниця	-
бляск	СлУм-1898, СлГр-1909
болото	СлГр-1909
вагало	РУСПМ-1926, УРСНік-1927
вал	СлГр-1909
<i>валок</i>	УРСНік-1927
вальниця	СлГр-1909, УРСНік-1927
величінь	СлУм-1898, СлГр-1909
вертепа	СлГр-1909
верхняк	СлУм-1898, СлГр-1909
вивірюватися	СлУм-1898, СлГр-1909
вивласнення	РУСПМ-1926
вигин	УРСНік-1927, РУСВТ-1928, РУСТТ-1928
вигляд	СлУм-1898, СлГр-1909

виїмок	СлУм-1898, РУСПМ-1926, УРСНік-1927
виміна	СлГр-1909
вимочка	-
виник	-
виплатити	СлУм-1898, СлГр-1909
висилений	СлУм-1898
високість	СлУм-1898, СлГр-1909
<i>відбивач</i>	РУСТТ-1928, РУСВТ-1928, РУС-1930
віддатися	СлГр-1909
<i>від'ємний</i>	УРСНік-1927, РУСТТ-1928, РУСВТ-1928
відліч	СлГр-1909
віднога	СлГр-1909
відпихання	-
відсоток	СлУм-1898, СлГр-1909, РУСПМ-1926, УРСНік-1927
відтак	СлУм-1898, СлГр-1909, УРСНік-1927
відчикрижити	СлГр-1909
вогкість	СлУм-1898
водозбір	СлУм-1898
водойма	СлУм-1898
водоспад	СлУм-1898, СлГр-1909
впоперек	СлУм-1898
враз	СлУм-1898, СлГр-1909
<i>всенький</i>	УРСНік-1927, ПСГол-1930
второпати	СлУм-1898, РУСПМ-1926, УРСНік-1927
гайнути	СлГр-1909, УРСНік-1927
галузь	СлУм-1898
гамувати	СлУм-1898, СлГр-1909
гарячий	СлУм-1898
географічне становище	-
гніт	СлУм-1898
гнобити	СлУм-1898, СлГр-1909
гойдання	РУСТТ-1928, РУСВТ-1928
горбовина	СлГр-1909
гордівниця	СлУм-1898, СлГр-1909
горішний	СлУм-1898, СлГр-1909
граняк	СлГр-1909, УРСНік-1927
<i>зрілля</i>	УРСНік-1927, РУС-1930

грумада	РУСПМ-1926, РУСДМ-1930
грунт	СлУм-1898
гурт	СлУм-1898
гуртовий	СлУм-1898
<i>гурток</i>	РУСПМ-1926, РУС-1930, РУСДМ-1930
<i>гуртування</i>	УРСНік-1927, РУС-1930
далебі	СлУм-1898, СлГр-1909
двигіт	СлГр-1909
двигтіння	СлГр-1909
двочлен	-
дзигарі	СлУм-1898, СлГр-1909, УРСНік-1927
дибати	СлУм-1898, СлГр-1909, УРСНік-1927
<i>діагоналя</i>	РУСТТ-1928, РУСВТ-1928, ПСГол-1930, РУС-1930
добір	-
добродій	СлУм-1898, СлГр-1909
довжина	СлУм-1898
долішний	СлГр-1909
допіру	СлГр-1909
доплив	СлУм-1898, СлГр-1909, РУСПМ-1926, УРСНік-1927, РУСТТ-1928
достеменно	СлУм-1898
достоту	СлУм-1898, СлГр-1909
дотик	РУСТТ-1928, РУСВТ-1928
<i>дурнячий</i>	РУС-1930
жмут	СлУм-1898
жмуток	СлУм-1898
загодя	СлУм-1898, СлГр-1909
зазнайомитися	СлГр-1909, РУСПМ-1926, УРСНік-1927
зайвина	СлГр-1909
заказати	СлУм-1898, СлГр-1909
закріплювання	РУСТТ-1928, РУСВТ-1928
залюблений	-
заповзятися	РУСПМ-1926, УРСНік-1927, РУФС-1928
запосісти	СлГр-1909, УРСНік-1927
затоплювання	РУСПМ-1926, УРСНік-1927, РУСТТ-1928
<i>звинний</i>	ПСГол-1930
згук	СлГр-1909, УРСНік-1927
здибати	СлУм-1898, СлГр-1909

здорожитися	СлГр-1909
здужати	СлУм-1898, СлГр-1909
зеленина	-
зеро	УРСНік-1927, РУСДМ-1930, ПСГол-1930
зірка	СлУм-1898, СлГр-1909
зокільний	РУСДМ-1930
зубоження	РУСПМ-1926
зужити	РУФС-1928, ПСГол-1930
кавчуковий	РУСТТ-1928, РУСВТ-1928, РУС-1930
капелья	РУС-1930, РУСДМ-1930, ПСГол-1930
картати	СлУм-1898, СлГр-1909
квас	СлУм-1898, РУСПМ-1926
кінь механічний	РУСТТ-1928
кляса	СлУм-1898
колесо	-
комизитися	СлГр-1909
корба	УРСНік-1927, РУСТТ-1928
користати	РУСПМ-1926
косина	РУСТТ-1928, РУСВТ-1928, РУС-1930
краватка	УРСНік-1927, РУС-1930, ПСГол-1930
кряля	СлУм-1898, СлГр-1909, УРСНік-1927
крамар	СлУм-1898
кружало	РУСТТ-1928, РУСВТ-1928, РУС-1930
кружіль	СлУм-1898
курдупель	СлУм-1898, СлГр-1909, УРСНік-1927
кучугура	СлУм-1898
либонь	СлУм-1898, СлГр-1909
лицедій	СлУм-1898
ліс глицевий	УРСНік-1927, РУСТТ-1928, РУСВТ-1928
лук	РУСТТ-1928, РУС-1930
люстро	СлУм-1898, СлГр-1909, УРСНік-1927, РУСТТ-1928, РУСВТ-1928
лютувати	СлУм-1898, СлГр-1909
мапа	СлУм-1898, СлГр-1909
мастиво	РУСТТ-1928
миршавець	СлУм-1898, РУС-1930
мірило	РУСПМ-1926, РУСТТ-1928, РУСВТ-1928, РУС-1930, РУСДМ-1930

многократъ	-
мосяж	СлУм-1898, СлГр-1909
наближанні	-
<i>наближування</i>	РУСТТ-1928
навдивовижу	СлУм-1898, СлГр-1909
навзаєм	СлГр-1909
навзаході	РУФС-1928
на взір	СлУм-1898
нагрівник	УРСНік-1927, РУСТТ-1928
<i>надвиробництво</i>	РУСТТ-1928, РУСДМ-1930
<i>надма</i>	РУСТТ-1928, РУС-1930
<i>наметень</i>	РУСТТ-1928, РУС-1930
на позір	СлУм-1898, СлГр-1909
напуст	СлУм-1898, СлГр-1909, УРСНік-1927
напушисто	-
нараз	СлГр-1909
наразі	-
насмоковувати	РУСТТ-1928
нахилий	СлУм-1898, СлГр-1909, РУСПМ-1926, УРСНік-1927, РУСТТ-1928, ПСГол-1930
на штиб	СлУм-1898, СлГр-1909, РУСПМ-1926, УРСНік-1927, РУСТТ-1928, ПСГол-1930, РУС-1930
неактивний	РУСПМ-1926
небавом	СлУм-1898, СлГр-1909
незгірше	СлГр-1909, УРСНік-1927
нормаля	РУСТТ-1928, РУСВТ-1928
нутрянний	СлУм-1898, СлГр-1909
обміна	СлУм-1898
обрій	СлУм-1898, СлГр-1909
обрус	СлУм-1898, СлГр-1909
обстановка	СлУм-1898, СлГр-1909, РУСПМ-1926, РУС-1930, РУСДМ-1930
обсяг	СлУм-1898, СлГр-1909
однострун	-
озлідніння	-
окільний	СлГТ-1923
околишній	СлУм-1898, СлГр-1909
опасуватися	СлГр-1909, РУСПМ-1926

осоння	СлУм-1898, СлГр-1909
офірувати	СлУм-1898, СлГр-1909
очевидячки	СлУм-1898, СлГр-1909
пан	СлГр-1909, РУСПМ-1926
панщина	СлУм-1898, СлГр-1909
<i>паралакса</i>	РУСТТ-1928, ПСГол-1930
паралеля	РУСПМ-1926
партика	СлГр-1909, УРСНік-1927
пасивний	РУСПМ-1926
пасмо	СлГр-1909
<i>перевіряння</i>	РУСДМ-1930
перекутня	МУТЕМ-1919
переміщування	СлУм-1898, РУСПМ-1926
переточувати	СлУм-1898, СлГр-1909
південник	СлУм-1898, СлГр-1909, УРСНік-1927, РУСТТ-1928, ПСГол-1930
підозріливий	РУСПМ-1926
підсоння	РУСПМ-1926, УРСНік-1927
підстава	РУСПМ-1926
піхотою	СлУм-1898, СлГр-1909
площа	СлУм-1898
погугорити	СлГр-1909
поділ	СлУм-1898, СлГр-1909
подужник	-
по-дурнячому	-
поземний	СлГр-1909
понурий	СлУм-1898, СлГр-1909, РУСПМ-1926, УРСНік-1927, РУС-1930
попри	СлГр-1909, ПСГол-1930
постерегти	СлУм-1898, СлГр-1909
<i>потрус</i>	РУСТТ-1928
потульний	СлУм-1898
потурати	СлУм-1898, СлГр-1909, РУСПМ-1926, УРСНік-1927
похилистий	СлУм-1898, СлГр-1909, РУСПМ-1926, УРСНік-1927
похит	СлУм-1898, СлГр-1909, УРСНік-1927, РУСТТ-1928
походеньки	СлУм-1898, СлГр-1909, УРСНік-1927
предметовий	СлУм-1898
прибавити	СлУм-1898, СлГр-1909, РУСПМ-1926

<i>припис</i>	РУФС-1928
притлумлювати	-
прихистити	СлГр-1909, РУСПМ-1926, УРСНік-1927
причандаля	-
пролетаріят	РУСПМ-1926
<i>промокальниця</i>	РУФС-1928
простовисний	СлГр-1909
прямокутний	-
<i>простопад</i>	РУС-1930
<i>просякати</i>	РУСТТ-1928
прохідка	СлГр-1909, РУСПМ-1926, УРСНік-1927
пустеля	СлУм-1898, СлГр-1909, УРСНік-1927
рівнолежник	СлУм-1898, РУСПМ-1926
рільництво	СлУм-1898, СлГр-1909, РУСПМ-1926, УРСНік-1927
рішенець	СлУм-1898, РУСПМ-1926
робітнича сила	СлУм-1898, РУСПМ-1926
робітня	СлУм-1898, СлГр-1909
родимець	СлУм-1898, СлГр-1909, РУСПМ-1926
розбір	СлУм-1898
розчин водяний	СлГр-1909
святочний	-
серединний	-
середовий	СлГр-1909
<i>сила обсягова</i>	РУСТТ-1928
скоїтись	СлГр-1909, РУСПМ-1926
сливе	СлУм-1898, СлГр-1909, РУСПМ-1926, УРСНік-1927
сочка	СлУм-1898, РУСТТ-1928, РУС-1930
спадистий	СлУм-1898, РУСПМ-1926
спадомір	РУСТТ-1928
спозирання	РУСПМ-1926, УРСНік-1927
справуночок	-
спрацьований капітал	СлУм-1898
сприкритися	СлГр-1909, УРСНік-1927
спритник	-
сталий	СлУм-1898, РУСПМ-1926, УРСНік-1927
стіжок	СлУм-1898, РУСПМ-1926
<i>струшування</i>	РУСТТ-1928, РУС-1930

ступінь	СлУм-1898
суходіл	СлУм-1898, СлГр-1909, РУСПМ-1926, УРСНік-1927, РУСТТ-1928
тамувати	СлУм-1898, СлГр-1909, РУСПМ-1926
текучий	СлУм-1898
<i>течиво</i>	РУСТТ-1928, РУСВТ-1928, РУС-1930
<i>тільки-но</i>	РУСПМ-1926, РУФС-1928
толок	УРСНік-1927, РУСТТ-1928, РУСВТ-1928
тямити	СлУм-1898, СлГр-1909, РУСПМ-1926, УРСНік-1927
узгір'я	СлУм-1898
укісний	-
уловина	СлГр-1909
<i>унутрішній</i>	РУСВТ-1928, ПСГол-1930
утяжливий	СлУм-1898, РУСПМ-1926
філіжанка	СлУм-1898
хитання	СлУм-1898, СлГр-1909, РУСПМ-1926, РУСТТ-1928
хлипак	РУСТТ-1928, РУСВТ-1928
хліборобство	СлУм-1898, СлГр-1909, РУСПМ-1926, УРСНік-1927
цаль	СлУм-1898, СлГр-1909
цебро	СлУм-1898
часопис	СлУм-1898, СлГр-1909
чинш	СлУм-1898, СлГр-1909
чорнявець	СлУм-1898
<i>чота</i>	РУСВТ-1928, РУС-1930, ПСГол-1930
чудуватися	СлГр-1909
шанець	СлУм-1898, СлГр-1909
шарварок	СлУм-1898, СлГр-1909
шарлатовий	СлГр-1909, УРСНік-1927
шпиталь	СлУм-1898, СлГр-1909
шруб	СлУм-1898, СлГр-1909

ДОДАТОК Б

Система параметрів опису реєстрової одиниці в РУСі-1933

Систему параметрів розроблено за Ю. М. Карауловим [76]. Наявність, вираження та глибину параметрів СлГр-1909 та СУМа-1980 проаналізовано в дослідженні В. О. Балог [4], тут подано систему параметрів РУСа-1933 та РУСа-2014. Параметри, введені додатково за результатами аналізу РУСа-1933, позначено *.

	Параметри	РУС-1933	РУС-2014
1	Мова (мови)	Російська, українська	Російська, українська
2	Спосіб розташування слів у реєстрі	Прямий алфавітний	Прямий алфавітний з елементами гніздового розташування
3	Хронологічний параметр	Використано джерела лексичного матеріалу від 1798 р. (найдавніше встановлене джерело) до 1933 р. (найновіше встановлене джерело)	Кінець ХХ – поч. ХХІ ст.
4	Кількісний параметр (кількість слів у словнику)	64426 рос. реєстрових слів на літери А – П та 1100 – на літери Р – Я; 211986 укр. відповідників (відповідники, які повторюються в кількох словникових статтях, враховано 1 раз)	Понад 180000 російських слів
5	Спосіб подання реєстрових одиниць	Побуквено	Побуквено
6	Графічна довжина слова (кількість букв)	–	–
7	Наголос	Знак ' над наголошеним звуком	Знак ' над наголошеним звуком
8	Відображення / невідображення варіантів слова	Подано фонетичні варіанти українських відповідників, що вживаються паралельно. До фонетичних варіантів російських реєстрових слів зроблено відсилання за допомогою ремарок <i>см.</i> (смотреть) і <i>срв.</i> (сравнить)	Фонетичні варіанти подано в одній реєстровій позиції (переважно через кому, рідше зі сполучником <i>и</i> ; між ними може бути також позначка <i>реже</i>)
9	Складоподіл (складова довжина слова, кількість складів)	–	–

10	Частина мови (категорійний параметр)	<i>глагол., глг.</i> – глагол (дієслово)	<i>глагол.</i> – глагол
		<i>суц., суц.</i> – імя существительное (іменник); <i>отгг. суц.</i> – отглагольное существительное (віддієслівний іменник)	<i>суц.</i> – существительное
		<i>прил., прилаг., прл., прлг.</i> – прилагательное імя (при- кметник); <i>прит. пр., прит. прил.</i> – притяжательное прилага- тельное (присвійний при- кметник)	<i>прил.</i> – прилагательное
		<i>мест.</i> – местоимение (займенник)	<i>мест.</i> – местоимение; <i>относит.</i> – относительное (местоимение); <i>притяжат.</i> – притяжа- тельное (местоимение); <i>неопред.</i> – неопределенное (местоимение)
		–	<i>числ.</i> – числительное <i>колич. числ.</i> – количест- венное числительное <i>порядк. числ.</i> – порядковое числительное
		<i>нар., нареч., нарч.</i> – наречие (прислівник); <i>глагол. нарч.</i> – глагольное на- речие (віддієслівний прислівник); <i>нар. врем.</i> – наречие време- ни (прислівник часу)	<i>нареч.</i> – наречие
		<i>предл.</i> – предлог (прийменник)	<i>предл.</i> – предлог
		<i>сз.</i> – союз (сполучник)	<i>перечислит.</i> – перечисли- тельный (союз); <i>повторит.</i> – повторитель- ный (союз); <i>пояснит.</i> – пояснительный (союз); <i>присоединит.</i> – присоеди- нительный (союз); <i>присоединит.-усилит.</i> – присоединительно- усилительный (союз); <i>противит.</i> – противитель-

			ний (союз); <i>разделит.</i> – разделительный (союз); <i>соединит.</i> – соединительный (союз); <i>сопоставит.</i> – сопоставительный (союз)
		<i>част.</i> – частица (частка)	<i>част.</i> – частица; <i>отрицат.</i> – отрицательная (частица); <i>утвердит.</i> – утвердительная (частица)
		<i>межд.</i> , <i>междом.</i> – междометие (вигук); <i>отгл. межд.</i> – отглагольное междометие (віддієслівний вигук)	<i>межд</i> – междометие
		–	<i>дееприч.</i> – деепричастие
			Замість вказівки на частину мови (в її традиційному розумінні) у значенні граматико-категоріальної характеристики слова можуть подаватися у відповідних випадках позначки <i>предик.</i> , тобто предикатив, і <i>вводн. сл.</i> , тобто вставне слово.
11	Граматичний рід іменника	<i>ж. р.</i> – женский род (жіночий рід); <i>суц. ж. р.</i> – существительное женск. рода (іменник жіночого роду)	<i>ж.</i> – женский род <i>м.</i> – мужской род <i>с.</i> – средний род
		<i>м.</i> , <i>м. р.</i> , <i>муж.</i> – мужской род (чоловічий рід)	
		<i>с. р.</i> , <i>ср. р.</i> , <i>ср.</i> – средний род (середній рід)	
		<i>об. р.</i> , <i>общ.</i> , <i>общ. р.</i> – общего рода (спільний рід); <i>суц. общ.</i> – существительное общего рода (іменник спільного роду)	
12	Число	<i>мн.</i> , <i>мн. ч.</i> , <i>множ.</i> , <i>м. ч.</i> (множественное число), <i>б. употреб. мн.</i> (более употребительно множ. число) біля іменників, що мають	<i>мн.</i> (множественное число) при множинних іменниках та інших іменниках, що подаються в реєстрі у формі множини

		тільки форму множини або частіше вживаються в такій формі	
		<i>ед., ед. ч.</i> (единственное число) біля іменників у формі однини, якщо на вході їх подано у формі множини	<i>ед.</i> (единственное число) при іменниках у формі однини, якщо на вході вони подаються у формі множини
13	Збірність	<i>соб., собир.</i> – собирательное имя (збірний іменник)	<i>собир.</i> – собирательное (существительное)
14 *	Істота / неістота	<i>неодуш., неодушев.</i> – неодушевленный; <i>одуш., одушев.</i> – одушевленный; у дефініції <i>о человеке</i> (про людину)	–
15	Відмінювання іменників	Закінчення: <i>им.</i> – именительный падеж; <i>р., р. п., род.</i> – родительный падеж; <i>род. мн.</i> – родительный падеж множ. числа; <i>вин. п.</i> – винительный падеж; <i>оруд., оруд. пад.</i> – орудный (творительный) падеж; <i>тв. п.</i> – творительный падеж; <i>зват.</i> – звательный падеж. Ремарки: <i>неполноскл.</i> – несклоняемое; <i>нескл., нескл., несклон.</i> – несклоняемое слово, форма <i>неспряг.</i> – неспрягаемое слово, форма	Закінчення: <i>п.</i> – падеж; <i>имен., имен. п.</i> – именительный падеж; <i>род., род. п.</i> – родительный падеж; <i>дат., дат. п.</i> – дательный падеж; <i>вин., вин. п.</i> – винительный падеж; <i>твор., твор. п.</i> – творительный падеж; <i>предложн., предложн. п.</i> – предложный падеж; <i>зват.</i> – звательная форма. Ремарки: <i>нескл.</i> – несклоняемое (существительное)
16	Грамаіічний рід прикетніка	Подекуди наведено закінчення жіночого та середнього роду прикетників	Подекуди наведено закінчення жіночого та середнього роду прикетників
17	Короткі форми прикетніка	У словниковій статті короткі форми прикетників наведено серед інших відповідників із ремаркою <i>усеч.</i> (усеченная форма)	Подаються в окремій словниковій статті. Ті з них, що мають тільки коротку форму, подано в реєстрі з позначкою <i>предик.</i> Ті, що вживаються переважно в короткій формі, у реєстрі наведено в повній формі з познач-

			ками <i>кратк. ф.</i> , <i>обычно кратк. ф.</i> , <i>только кратк. ф.</i> зазвичай в одному зі значень; <i>полн. ф.</i> – полная форма (прилагательного)
18	Відмінювання прикметника	Подекуди наведено закінчення родового відмінка прикметників. Незмінювані прикметники позначено ремаркою <i>неизм.</i> (неизменяемое)	Незмінювані прикметники позначено ремаркою <i>неизм.</i> – неизменяемое (прилагательное)
19	Ступені порівнянь прикметників та прислівників	У словниковій статті ступені порівняння прикметників наведено серед інших відповідників із ремарками: <i>сравн. степ.</i> , <i>ср. ст.</i> , <i>срв. ст.</i> (сравнительная степень) – вищий ступінь порівняння; <i>превосх.</i> (превосходный, превосходная степень) – найвищий ступінь порівняння	Подаються в окремій словниковій статті <i>превосх. ст.</i> – превосходная степень; <i>сравн. ст.</i> – сравнительная степень. Із форм вищого ступеня порівняння прикм. подано ті, що мають суфлетивне й суфіксальне непродуктивне (із суфіксом -е, -ше) творення, а також форми з продуктивним суфіксом -ее в разі їх варіантності (синонімічності) з формами на -е
20	Вид дієслова	У словниковій статті з вхідним рос. дієсловом у формі недок. виду на першому місці розташовано укр. відповідник недок. виду, далі наведено відповідник док. виду з ремаркою <i>сов.</i> , <i>сов. в.</i> (совершенный вид), <i>оконч.</i> (оконченное действие); у словниковій статті з вхідним рос. дієсловом у формі док. виду на першому місці розташовано укр. відповідник док. виду, далі наведено відповідник недок. виду з ремаркою <i>несов.</i> , <i>несов. в.</i> (несовершенный вид), <i>неоконч.</i> (неоконченное действие)	Члени видових дієслівних пар, що подаються в одній статті, розділені скісною рисою. Позначено ремарками в разі відмінності в наявності видових форм для російських і українських дієслів: <i>неоконч. д.</i> – неоконченное действие; <i>несов.</i> – несовершенный вид (глагола); <i>оконч.</i> , <i>оконч. д.</i> – оконченное (действие); <i>сов.</i> – совершенный вид

21	Перехідність	–	<i>неперех.</i> – непереходный (глагол); <i>перех.</i> – переходный (глагол);
22	Безособовість	У словниковій статті безособові дієслова наведено серед інших відповідників із ремаркою <i>безл.</i> (безлично)	<i>безл.</i> – безличный глагол
23	Керування дієслова	У разі потреби подано відповідне питання у круглих дужках	–
24	Зворотне дієслово	У разі фіксування корелятивної пари біля активного дієслова подано через кому постфікс <i>-ся</i> . Зворотне дієслово, що не має безафіксної пари подано в окремій словниковій статті	Зворотні дієслова подано в окремих словникових статтях
25	Стан дієслова	Дієслова категорії стану подано з ремарками: <i>з., зал.</i> – залог; <i>взаим., вз. з.</i> – взаимный залог; <i>возвр., возвр. з.</i> – возвратный залог; <i>действ. з., действ. зал.</i> – действительный залог; <i>ср. з., ср. зал.</i> – средний залог; <i>страд., страд. зал., стр. з.</i> – страдательный залог.	Дієслова категорії стану подано з ремарками: <i>действ.</i> – действительный залог; <i>страд.</i> – страдательный залог.
26	Умовний спосіб	–	Форми умовного способу подано з ремаркою <i>условн.</i> (условный)
27	Наказовий спосіб	Форми наказового способу подано у словниковій статті серед інших відповідників із ремарками <i>повел., пов. н.</i> (повелительное наклонение)	Форми наказового способу подано з ремаркою <i>повелит.</i> (повелительное наклонение)
28	Інфінітиви	Дієслова у формі інфінітива подано на вході у словник	Дієслово у формі інфінітива подається на вході у словник
29	Відмінювання дієслова	Подекуди наведено форми 1-ї та 2-ї особи однини тепер. часу (для особових дієслів недоконаного виду)	У перекладній частині безпосередньо після дієслова зазначаються такі додаткові граматичні

		або майбутнього часу (доконаного виду)	форми: І і II особи однини (в окремих випадках – II і III, а для безособових дієслів і дієслів, що практично не вживаються в I і II особі, –III) теперішнього й майбутнього простого часу дієслів: 1) якщо в основі дієслова наявне чергування чи випадання звуків, зміна наголосу чи ін.; 2) якщо при збігові в обох мовах основ інфінітива часові форми утворюються по-різному.
30	Допоміжні дієслова в дієслівній парадигмі	–	<i>вспомог.</i> – вспомогательное слово
31	Дієприкметник (або основа минулого часу)	Подано в окремій словниковій статті з ремаркою <i>прч.</i> – причастие (дієприкметник); <i>страд. прич.</i> – страдательное причастие (пасивний дієприкметник)	Подано в окремій словниковій статті з ремаркою <i>прич.</i> – причастие
32 *	Теперішній час	<i>н. вр., наст. вр.</i> – настоящее время	<i>наст.</i> – настоящее время
33	Майбутній час (майбутні часи)	Подекуди наведено форми майбутнього часу, позначено ремаркою <i>б. вр.</i> (будущее время)	Подекуди наведено форми майбутнього часу, позначено ремаркою <i>буд.</i> (будущее время)
34	Минулий час (минулі часи)	Подекуди наведено форми минулого часу, позначено ремарками <i>прош. врем., пр., пр. вр.</i> (прошедшее время)	Подекуди наведено форми минулого часу, позначено ремаркою <i>прош.</i> (прошедшее время)
35 *	Кратність	<i>многокр.</i> – многократный вид, многократное действие; <i>однокр.</i> – однократная форма, однократный вид, однократное действие	<i>многокр.</i> – многократный вид (глагола); <i>однокр.</i> – однократный вид (глагола)
36	Словотвірний параметр	Реалізовано у власне формулах тлумачення та тлумаченнях відсильного типу <i>ув. от., ум. от.</i> При багатьох словах додатково	Реалізовано у власне формулах тлумачення та тлумаченнях відсильного типу: <i>увел.</i> – увеличительный;

		подано зменшувальні та збільшувальні форми з відповідними ремарками <i>ув., увел., увелич.</i> (увеличительная форма) та <i>ум., умен., уменьш.</i> (уменьшительная форма); <i>произв.</i> – произведение, производный	<i>уменьш.</i> – уменьшительный
37	Виділення активних словотворчих засобів (формантів)	–	–
38	Семантика (семантичний еквівалент, словникове тлумачення, дефініція)	Лінгвістичне тлумачення, переклад українською мовою. Уточнення в дужках: <i>изв.</i> – известный; <i>неопр.</i> – неопределенно; <i>обычн.</i> – обычно; <i>о мног.</i> – о многих, о многом; <i>о множ.</i> – о множестве; <i>о мужч.</i> – о мужчине; <i>особ.</i> – особенно; <i>отвлеч.</i> – отвлеченно; <i>отдал.</i> – отдаленно; <i>отриц.</i> – отрицание, отрицательный, отрицательно; <i>о челов.</i> – о человеке; <i>преим.</i> – преимущественно; <i>принадлежн.</i> – принадлежность	Лінгвістичне тлумачення, переклад українською мовою. Уточнення в дужках: <i>вопросит.</i> – вопросительное слово (выражение); <i>в разн. знач.</i> – в разных значениях; <i>мног.</i> – о многом, о многих (лицах, предметах, явлениях); <i>огранич.</i> – ограничительный; <i>преим.</i> – преимущественно; <i>разн.</i> – разный; <i>сравн.</i> – сравнительный; <i>указат.</i> – указательный; <i>уступит.</i> – уступительный
39	Наявність / відсутність у слова семантичної парадигми	Кожне значення полісемічного слова наведено під окремим порядковим номером. Однозначні слова подано без нумерації	Кожне значення полісемічного слова наведено під окремим порядковим номером. Можливе подвійне членування значень – римськими та арабськими цифрами. Однозначні слова подаються без нумерації
40	Параметр семантичної транспозиції	Указується в словниковій статті після ремарок: <i>перен.</i> – переносно; <i>в перен. знач.</i> – в переносном значении; <i>иноск.</i> – иносказательно, иносказательный	Указується у словниковій статті після ремарки: <i>перен.</i> (переносное значение)

41	Ареальний параметр	Діалектну лексику подано з ремарками: <i>диал., диалект.</i> – диалектизм, диалектическое слово; <i>пров., провинц.</i> – провинциализм; <i>гал., галицк.</i> – галицкое слово <i>гуц.</i> – <i>гуцульское слово</i> <i>зап.</i> – западное украинское слово <i>зах.</i> – західне <i>правобер.</i> – правобережное слово	Біля діалектних слів наведено позначку <i>диал.</i> (диалектическое слово, выражение). Діалектні слова введено обмежено, подано тільки найпоширеніші
42	Синтагматичний параметр (вільна сполучуваність)	–	–
43	Фразеологічний параметр (невільна сполучуваність)	Фразеологізми подано у словниковій статті основного слова серед інших відповідників	Фразеологізми подано в загальній частині словникової статті при опорному слові
44	Екземпліфікаційно-ілюстративний параметр	Словосполучення, речення, літературні цитати, фразеологізми, крилаті вислови (не до кожного слова).	Словосполучення, фразеологізми (не до кожного слова).
45	Стилістичний параметр	<i>варв.</i> – варваризм; <i>возвыш.</i> – возвышенно (возвышенный стиль); <i>во мн. местах</i> – во многих местах; <i>дет., детс., детск.</i> – детское слово; <i>жарг.</i> – жаргонное слово, -ное выражение; <i>канц.</i> – канцелярское слово, канцелярское выражение; <i>канцел.</i> – канцелярский термин; <i>книжн.</i> – книжное слово; <i>народ., народн.</i> – народное слово; <i>нар. тв.</i> – народное творчество; <i>песен.</i> – песенное, в песнях; <i>поэтич.</i> – поэтически; <i>смехотв.</i> – смехотворное слово;	<i>дет.</i> – детское слово (выражение); <i>жарг.</i> – жаргонное слово (выражение); <i>книжн.</i> – книжное слово (выражение); <i>офиц.-дел.</i> – официально-деловое слово (выражение); <i>погов.</i> – поговорка; <i>посл.</i> – пословица; <i>поэт.</i> – поэтическое слово (выражение), поэтика; <i>прост.</i> – просторечное слово (выражение); <i>проф.</i> – профессионально-разговорное слово; <i>разг.</i> – разговорное слово (выражение); <i>спец.</i> – специализированное значение (употребление), специальность;

		<p><i>сокр.</i> – сокращенно, сокращенный; <i>спец.</i> – специальное; <i>стихосл.</i> – в стихосложении; <i>ув., увел., увелич.</i> – увеличительная форма; <i>ум., умен., уменьш.</i> – уменьшительная форма; <i>умств.</i> – умственно; <i>усил., усилит.</i> – усилительно, усилительный; <i>церк., церковн.</i> – церковное слово, -ное выражение; <i>эвфем.</i> – эвфемистически, эвфемистический.</p>	<p><i>фольк.</i> – фольклорное слово (выражение).</p>
46	Емоційно-оцінний параметр	<p><i>вежл.</i> – вежливо; <i>вульг.</i> – вульгарно; <i>делик.</i> – деликатно; <i>ирон., иронич.</i> – иронически; <i>ласк., ласкат.</i> – ласкательно, -ная форма, слово; <i>ласк. назв.</i> – ласкательное название; <i>напыщ.</i> – напыщенно; <i>насм., насмеш., насмешл.</i> – насмешливо; <i>неодобр.</i> – неодобрительно; <i>полож.</i> – положительный; <i>презр., презрит.</i> – презрительно, -ная форма; <i>прен., пренебр., пренебреж.</i> – пренебрежительно, -ная форма; <i>принуд.</i> – принудительный, принудительно; <i>психич.</i> – психически; <i>ругат.</i> – ругательно, -ное слово; <i>саркаст.</i> – саркастически; <i>т.н.</i> – так называемый; <i>торж., торжеств.</i> – торжественно; <i>ув.-презр.</i> – увеличительно-презрительная форма; <i>уничиж.</i> – уничижительно, -ная форма;</p>	<p><i>бран.</i> – бранное слово (выражение); <i>высок.</i> – слово (выражение), передающее экспрессию приподнятости, торжественности; <i>груб.</i> – грубое слово (выражение); <i>груб.-прост.</i> – грубопросторечное слово (выражение); <i>ирон.</i> – в ироническом смысле; <i>ласк.</i> – ласкательное слово; <i>неодобр.</i> – неодобрительное слово (выражение); <i>побудит.</i> – побудительный; <i>презр.</i> – презрительно; <i>прен.</i> – пренебрежительно слово (выражение); <i>уменьш.-ласк.</i> – уменьшительно-ласкательный; <i>уменьш.-уничиж.</i> – уменьшительно-уничижительный; <i>уничиж.</i> – уничижительный; <i>усилит.</i> – усилительное слово (выражение); <i>шутл.</i> – шутливое слово</p>

		<i>фам., фамил.</i> – фамільярно; <i>шут., шутл., шутлив.</i> – шутливо; <i>шуточн.</i> – шуточно.	(выражение).
47	Нормативний параметр	Слова і форми слів, що не відповідають нормам літературної мови, подано з ремарками: <i>нелит., нелитер.</i> – нелітературне слово; <i>сомнит.</i> – сомнительное слово, форма; <i>испорч.</i> – испорченное слово, форма; <i>ц.-сл., црк. сл., црксл.</i> – церковно-славянское слово, церковнославянизм.	Для характеристики одиниць, які не зовсім або й зовсім не відповідають нормам сучасного українського літературного слововживання, але поки що характеризуються високою частотністю функціонування, подаються в словниках і можуть помилково сприйматися як цілком нормативні та навіть основні позначення відповідних понять використано позначки <i>менее реком.</i> (менее рекомендуемое слово, выражение) і <i>не реком.</i> (не рекомендуемое слово, выражение)
48	Ступінь уживаності слова	Рідковживані слова подано з ремаркою <i>малоупотр.</i> (малоупотребительное слово)	Рідковживані слова подано з ремаркою <i>реже</i> – реже встречающееся слово (выражение), реже встречающаяся форма
49	Лінгвокраїнознавчий (етнокультурно-історичний) параметр	До слів з етнокультурним навантаженням подаються видові слова, назви елементів, частин цілого, еквівалентів; часто уточнюється територія побутування слова	Виявляється в доборі перекладних еквівалентів
50	Етимологічний параметр (генетична спільність)	<i>слав., славян.</i> – славянизм; <i>укр.</i> – українізм, українське слово	<i>библ.</i> – библейское слово; <i>црк.</i> – церковное слово (выражение)
51	Запозичення	<i>араб.</i> – арабское слово; <i>восточ.</i> – восточное слово; <i>москов.</i> – московское слово; <i>перс.</i> – персидское слово; <i>полон.</i> – полонизм; <i>рус.</i> – руссизм; <i>татар.</i> – татарское; <i>турец., турк.</i> – турецкое	–

		слово; <i>тюрк.</i> – тюркское слово.	
52	Синоніми	Синоніми розташовано в перекладній частині словникової статті за принципом семантичної близькості: на першому місці стоїть український відповідник, який найточніше передає зміст вхідного російського слова і найчастіше вживається в українській мові; далі наведено синоніміїні відповідники рівнозначні з попереднім словом, але мають нижчу частоту вживання	Синоніми розташовано в перекладній частині словникової статті за принципом семантичної близькості: на першому місці стоїть український відповідник, який найточніше передає зміст вхідного російського слова і найчастіше вживається в українській мові; далі наведено синоніміїні відповідники рівнозначні з попереднім словом, але мають нижчу частоту вживання
53	Антоніми	–	–
54	Омоніми	Подано в окремих словникових статтях, позначено римськими цифрами	Подано в окремих статтях
55	Асоціативний параметр	–	–
56	Семантичне поле	Родо-видові відношення іноді використовуються для побудови тлумачень, особливо до слів з етнокультурним навантаженням	–
57	Тематична група	–	–
58	Ономастичний параметр	До реєстру введено назви окремих країн, міст, річок	
59	Термінологічний параметр (сфери функціонування мови)	<i>авиац.</i> – авиационный термин; <i>агрон.</i> – в агрономии, агрономический; <i>анат.</i> – в анатомии, анатомический; <i>антроп.</i> – в антропологии, антропологический; <i>аптек.</i> – аптекарский термин; <i>ариф.</i> , <i>арифм.</i> – арифметический термин; <i>археол.</i> – в археологии, археологический; <i>архит.</i> – архитектурный тер-	<i>авиа</i> – авиация; <i>авто</i> – автодело; <i>анат.</i> – анатомия; <i>антр.</i> – антропология; <i>археол.</i> – археология; <i>архит.</i> – архитектура; <i>астр.</i> – астрономия; <i>астрол.</i> – астрология; <i>библиогр.</i> – библиография; <i>биол.</i> – биология; <i>биофиз.</i> – биофизика; <i>биохим.</i> – биохимия; <i>бот.</i> – ботаника; <i>бухг.</i> – бухгалтерский тер-

		<p>мин, в архитектуре, архитектурный; <i>астр.</i>, <i>астрон.</i> – астрономический термин; <i>биол.</i> – биологический термин; <i>бот.</i> – ботанический термин; <i>бухг.</i> – в бухгалтерии, бухгалтерский; <i>ветер.</i> – в ветеринарии, ветеринарный; <i>воен.</i>, <i>военн.</i> – военный термин; <i>геогр.</i> – географический термин; <i>геод.</i> – в геодезии, геодезический; <i>геол.</i>, <i>геолог.</i> – геологический термин; <i>геом.</i> – геометрический термин; <i>герб.</i> – гербовый; <i>горн.</i> – в горном деле, горнозаводский; <i>грам.</i>, <i>грамм.</i> – грамматический термин; <i>земледельч.</i> – земледельческий; <i>зоол.</i> – зоологический термин; <i>зоотехн.</i> – в зоотехнике, зоотехнически; <i>инстр.</i> – инструмент; <i>ист.</i>, <i>истор.</i> – в истории, исторический; <i>ист.-лит.</i> – историко-литературный термин; <i>ихтиол.</i> – в ихтиологии, ихтиологический; <i>кожев.</i> – в кожевенном деле; <i>комм.</i> – коммерческий термин; <i>кулин.</i> – в кулинарии, кулинарный; <i>лингв.</i> – в лингвистике, лингвистический; <i>лит.</i> – в литературном языке, литературный; литературо-</p>	<p>мин; <i>вет.</i> – ветеринария; <i>винодел.</i> – виноделие; <i>воен.</i> – военное дело; <i>ген.</i> – генетика; <i>геогр.</i> – география; <i>геод.</i> – геодезия; <i>геокриол.</i> – геокриология; <i>геол.</i> – геология; <i>геофиз.</i> – геофизика; <i>геохим.</i> – геохимия; <i>гидрол.</i> – гидрология; <i>гидротехн.</i> – гидротехника; <i>горн.</i> – горное дело; <i>дипл.</i> – дипломатия; <i>ж.-д.</i> – железнодорожный термин; <i>жив.</i> – живопись; <i>журн.</i> – журналистика; <i>зоол.</i> – зоология; <i>информ.</i> – информатика; <i>иск.</i> – искусствоведение; <i>карт.</i> – слово (выражение) в карточной игре; <i>картогр.</i> – картография; <i>киб.</i> – кибернетика; <i>кино</i> – кинематография; <i>кинол.</i> – кинология; <i>кожев.</i> – кожевенное производство; <i>ком.</i> – коммерческое дело; <i>косм.</i> – космонавтика; <i>космет.</i> – косметика; <i>крист.</i> – кристаллография; <i>кул.</i> – кулинария; <i>лес.</i> – лесоводство; <i>лингв.</i> – лингвистика; <i>лит.</i> – литературоведение; <i>лог.</i> – логика; <i>мат.</i> – математика; <i>матер.</i> – материаловедение; <i>маши.</i> – машиностроение; <i>мед.</i> – медицина; <i>мет.</i> – металлургия; <i>метео</i> – метеорология; <i>мех.</i> – механика;</p>
--	--	--	---

		<p>ведный термин; <i>литогр.</i> – в литографском деле, литографский; <i>лог.</i> – логический термин; <i>мат., матем.</i> – математический термин; <i>мед., медиц., медиц. терм.</i> – медицинский термин; <i>метал., металлург.</i> – в металлургии, металлургический; <i>метеор.</i> – в метеорологии, метеорологический; <i>механ.</i> – термин в механике; <i>мин., минер.</i> – термин в минералогии; <i>миф., мифол.</i> – в мифологии, мифологический; <i>мор., морск.</i> – морской термин; <i>муз., музык.</i> – музыкальный термин; <i>насек.</i> – насекомое; <i>науч., научн.</i> – научный термин; <i>нумизм.</i> – термин в нумизматике; <i>оптич.</i> – оптический; <i>орнит.</i> – в орнитологии, орнитологический; <i>охот.</i> – термин у охотников; <i>палеонт.</i> – в палеонтологии, палеонтологический; <i>политич.</i> – политический, в политических науках; <i>почт.</i> – почтовый; <i>пт.</i> – птица; <i>радио</i> – в радиотехнике, радиотехнический; <i>раст.</i> – растение, растительный; <i>ритор.</i> – в риторике, риторический; <i>роsl.</i> – рослина (растение); <i>слес.</i> – в слесарном ремесле; <i>спорт.</i> – спортивный термин; <i>столяр.</i> – в столярном деле; <i>строит.</i> – в строительном</p>	<p><i>микробиол.</i> – микробиология; <i>мин.</i> – минералогия; <i>миф.</i> – мифология; <i>мор.</i> – морской термин; <i>муз.</i> – музыка; <i>научн.</i> – научный термин, применяющийся в разных отраслях науки; <i>опт.</i> – оптика; <i>орн.</i> – орнитология; <i>охотн.</i> – охотничий термин; <i>палеонт.</i> – палеонтология; <i>парф.</i> – парфюмерия; <i>пед.</i> – педагогика; <i>пищ.</i> – пищевой термин; <i>плотн.</i> – плотническое дело; <i>полигр.</i> – полиграфия; <i>политол.</i> – политология; <i>портн.</i> – портняжное дело; <i>почв.</i> – почвоведение; <i>психол.</i> – психология; <i>пчел.</i> – пчеловодство; <i>радио</i> – радиотехника; <i>радиобиол.</i> – радиобиология; <i>рел.</i> – религия; <i>рыб.</i> – рыболовство; <i>сад.</i> – садоводство; <i>санит.</i> – санитария; <i>сапожн.</i> – сапожное дело; <i>сейсм.</i> – сейсмология; <i>социол.</i> – социология; <i>спорт.</i> – спортивный термин; <i>стат.</i> – статистика; <i>стол.</i> – столярное дело; <i>строит.</i> – строительное дело; <i>судостр.</i> – судостроение; <i>с.-х.</i> – сельскохозяйственный термин; <i>театр.</i> – театральный термин; <i>текст.</i> – текстильный</p>
--	--	--	---

		<p>деле, строительный; <i>театр.</i> – театральный термин; <i>текст.</i> – в текстильной промышленности, текстильный; <i>техн.</i> – технический термин; <i>тип., типогр.</i> – типографский термин; <i>торг.</i> – торговый, в торговле; <i>фабр.</i> – фабричный; <i>фармак.</i> – в фармакологии, фармакологический; <i>физ., физич.</i> – термин в физике; <i>физиол.</i> – физиологический термин; <i>филол.</i> – в филологии, филологический;</p> <p><i>филол.</i> – философский термин; <i>форт., фортиф.</i> – фортификационный термин; <i>хим., химич.</i> – химический термин; <i>хирург.</i> – в хирургии, хирургический; <i>церк. утв.</i> – церковная утварь; <i>экон.</i> – в экономических науках, экономический; <i>электротехн.</i> – в электротехнике, электротехнический; <i>энтوم.</i> – в энтомологии, энтомологический; <i>юр., юрид., юрид. терм.</i> – юридический термин.</p>	<p>термин; <i>телеком.</i> – телекоммуникация; <i>техн.</i> – техника; <i>топогр.</i> – топография; <i>фарм.</i> – фармакология, фармацевтика; <i>физ.</i> – физика; <i>физиол.</i> – физиология; <i>филол.</i> – филология; <i>филол.</i> – философия; <i>фин.</i> – финансовый термин; <i>фото</i> – фотография; <i>хим.</i> – химия; <i>хореогр.</i> – хореография; <i>цирк.</i> – цирковое слово (выражение);</p> <p><i>шахм.</i> – шахматный термин; <i>экол.</i> – экология; <i>экон.</i> – экономика; <i>эл.</i> – электротехника; <i>электрон.</i> – электроника; <i>энтом.</i> – энтомология; <i>этногр.</i> – этнография; <i>этнол.</i> – этнология; <i>юр.</i> – юридический термин.</p>
60	Лінгво-історичний параметр	<p>Лексику марковано ремарками: <i>арх., архаич.</i> – архаическое слово; <i>неол.</i> – неологизм; <i>стар.</i> – старое слово; <i>старинн.</i> – старинное слово; <i>устар.</i> – устарелое слово; <i>хронол.</i> – хронологически</p>	<p>Лексику марковано ремарками: <i>ист.</i> – история; историзм; <i>уст.</i> – устаревшее слово (выражение); <i>устарев.</i> – устареваящее слово (выражение)</p>

61	Бібліографічний параметр	Реалізовано в паспортизації цитат, у переліку джерел	–
62	Лексикографічний параметр (вказівка на словники, в яких фіксується це слово)	Слова та ілюстративні цитати, взяті з інших словників, подано з паспортизацією	–
63	Лексична сполучуваність	У разі потреби подається відповідне питання чи слово у круглих дужках	–
64 *	Синтаксична функція	Вказівка на синтаксичну функцію одиниці дається переважно щодо слів, які вживаються тільки в позиції присудка: <i>сказ.</i> – сказуемое; <i>сказ. безл. предл.</i> – сказуемое безличного предложения	Вказівка на синтаксичну функцію одиниці дається переважно щодо слів, які вживаються тільки в позиції присудка двоскладного речення <i>сказ.</i> (сказуемое). В окремих випадках у перекладній частині можуть даватися вказівки на інші синтаксичні функції (<i>доп.</i> – дополнение), якщо це має значення для перекладу
65	Абревіатури	–	–
66	Рима	–	–
67	Пароніми	–	–
68	Картинний параметр (ілюстрації малюнком)	–	–
	Загальна кількість параметрів	54	50

ДОДАТОК В
Імовірні матеріали російського реєстру IV тому РУСа-1933

	Російський реєстр IV тому РУСа-1933	Фрагменти словникових статей I – III тт. РУСа-1933
1	Раболепствовать	Пораболепствовать, см. Раболепствовать.
2	работать	Поработать – .. Сrv. Работать.
3	равноденствие	Межень – .. сrv. Равноденствие.
4	равномерный	Мерный – .. сrv. Равномерный.
5	радетель, -ница	Заботник, -ница, см. Старатель, Радетель, -ница.
6	радеть	Зарадеть – .. сrvн. Радеть.
		Порадеть о ком, о чём – .. Сrv. Радеть.
7	ради	Заради – .. см. Ради.
8	радиус	Луч – .. см. Радиус.
9	радовать	Порадовать – .. Сrv. Радовать.
10	радоваться	Порадоваться чему и за кого – .. Сrv. Радоваться.
11	разбегаться	Поразбегаться, см. Разбегаться.
12	разбегаться	Поразбегаться – .. сrv. Разбегаться.
13	разбежаться	Поразбежаться, см. Разбежаться.
14	разбивать	Колотить – .. см. Разбивать.
15	разбирать	Поразобрать, см. Разобрать (Разбирать).
16	разбитной	Живой – .. см. Бойкий, Подвижный, Разбитной.
		Заухабистый – .. см. Разухабистый, Разбитной.
17	разбить	Поражать, поразить – .. сrv. Разбить.
18	разбогатеть	Поразбогатеть, см. Разбогатеть.
19	разбойник	Грабитель – .. сrvн. Разбойник.
20	разболтать	Поразболтать, см. Разболтать.
21	разбранить	Изругать – .. сrvн. Разругать, Разбранить.
		Отщелкать кого – .. См. Разбранить.
		Поразбранить, см. Разбранить.
22	Разбрестись	Поразбрестись, см. Разбрестись.
23	разбросать, -ся	Поразбросать, -ся, см. Разбросать, -ся.
24	разбрызгать, -ся	Поразбрызгать, -ся, см. Разбрызгать, -ся.
25	разбудить	Пробуждать, пробудить – ..Сrv. Будить, Разбудить.
26	разбухать	Поразбухать – .. сrv. Разбухать.
27	разбухнуть	Поразбухнуть, см. Разбухнуть.
28	разве	Или и Или, Иль, союз – .. см. Разве, Ли.
29	разведать	Поразведать, см. Разведать.
30	развёрстывать	Извёрстывать, изверстать – .. см. Развёрстывать.
31	развесить	Поразвесить, Поразвешать, см. Развесить, Развешать.

32	развешать	Поразвесить, Поразвешать, см. Развесить, Развешать.
33	развинтить	Поразвинчивать, Поразвинтить, см. Развинтить.
34	развлечение	Потеха – .. срв. Забава, Развлечение.
35	развлечь, -ся	Поразвлечь, -ся, см. Развлечь, -ся.
36	развратник, -ница	Непотребник, -ница – .. срв. Развратник, -ница.
37	развратничать	Потаскушничать – .. см. Развратничать.
38	развязать, -ся	Поразвязать, -ся, и -вязывать, -ся, см. Развязать, -ся.
39	разгибать, -ся	Поразогнуть, -ся, см. Разогнуть, -ся (Разгибать, -ся).
40	разглагольствовать	Поразглагольствовать – .. срв. Разглагольствовать.
41	разгласить	Поразгласить, см. Разгласить.
42	разглашать	Прославлять, прославить – .. см. Разглашать, Расславлять.
43	разглядеть	Поразглядеть, см. Разглядеть (Разглядывать).
44	разглядывать	Поразглядеть, см. Разглядеть (Разглядывать).
45	разговориться	Поразговориться, см. Разговориться.
46	разгонять	Поразогнать, см. Разогнать (Разгонять).
47	разгораться	Поразгореться, см. Разгореться (Разгораться).
48	разгореться	Поразгореться, см. Разгореться (Разгораться).
49	разграбить	Поразграбить, см. Разграбить.
50	раздавать	Пораздавать и Пораздать, см. Раздать (Раздавать).
51	раздаваться	Звучать – .. срвн. Раздаваться.
52	раздаривать	Пораздарить, см. Раздарить (Раздаривать).
53	раздарить	Пораздарить, см. Раздарить (Раздаривать).
54	раздать	Пораздавать и Пораздать, см. Раздать (Раздавать).
55	раздвинуть, -ся	Пораздвинуть, -ся, см. Раздвинуть, -ся.
56	раздевать, -ся.	Пораздеть, -ся и -девать, -ся, см. Раздеть, -ся (Раздевать, -ся).
57	раздеваться	Обнажать, обнажить – .. 2) см. Раздеваться.
58	раздеть, -ся	Пораздеть, -ся и -девать, -ся, см. Раздеть, -ся (Раздевать, -ся).
59	раздумать	Пораздумать – .. срв. Раздумать 1, Рассудить.
60	раз'ехаться	Пораз'ехаться, см. Раз'ехаться.
61	разжечь, -ся	Поразжечь, -ся, см. Разжечь, -ся (Разжигать).
62	разжигать, -ся	Поразжечь, -ся, см. Разжечь, -ся (Разжигать).

63	разжиреть	Зажиреть – .. <i>см. Разжиреть.</i>
		Отжиреть – .. <i>См. Разжиреть.</i>
64	разиня	Мимогляд – .. <i>см. Разиня.</i>
65	разлакомить, -ся	Поразлакомить, -ся, см. Разлакомить, -ся.
66	разлететься	Поразлететься – .. <i>см. Разлететься.</i>
67	разлечься	Поразлечься, см. Разлечься.
68	разлить, -ся	Поразлить, -ся, см. Разлить, -ся.
69	различие	Отмена – .. 2) .. <i>см. Различие.</i>
70	разложить, -ся	Поразложить, -ся, см. Разложить, -ся.
71	разломать	Поразломать, см. Разломать.
72	размашистый	Отмашистый, см. Размашистый.
73	размежевать, -ся	Поразмежевать, -ся, см. Размежевать, -ся.
74	разместить	Поразместить, см. Разместить (Размещать).
75	разметать	Поразметать, см. Разметать.
76	размещать	Поразместить, см. Разместить (Размещать).
77	разминать, -ся	Поразмять, -ся, см. Размять, -ся (Разминать, -ся).
78	размол	Измол, Измолка – .. 2) .. <i>см. Размол.</i>
79	размотать, -ся	Откутывать, откутать – .. <i>см. ещё Раскутать, Размотать, Открыть.</i>
		Поразмотать, -ся, см. Размотать, -ся.
80	размыслить	Поразмыслить – .. <i>срв. Размыслить.</i>
81	размять, -ся	Поразмять, -ся, см. Размять, -ся (Разминать, -ся).
82	разнести, -ся	Поразнести, -ся, см. Разнести, -ся.
83	разобрать	Поразобрать, см. Разобрать (Разбирать).
84	разогнать	Поразогнать, см. Разогнать (Разгонять).
85	разогнуть, -ся	Поразогнуть, -ся, см. Разогнуть, -ся (Разгибать, -ся).
86	разозлить	Обозлить – .. <i>См. Озлить, Разозлить.</i>
87	разойтись	Поразойтись, см. Разойтись (Расходиться).
		Порасходиться, см. Разойтись (Расходиться).
88	разорвать, -ся	Поразорвать, -ся, см. Разорвать, -ся (Разрывать, -ся).
89	разорять	Зорить, см. Разорять.
90	разослать	Поразослать, см. Разослать (Рассылать).
91	разрастаться	Поразрастись, см. Разростись (Разрастаться).
92	разрезать	Поразрезать, см. Разрезать.
93	разровнять	Поразровнять, см. Разровнять.
94	разрознить	Порознить – 1) .. <i>срв. Разрознить.</i>
95	разронять	Поразронять, см. Разронять.
96	разростись	Поразрастись, см. Разростись (Разрастаться).

97	разругать	Изругать – ... <i>срвн.</i> Разругать, Разбранить.
98	разрушать, -ся	Испровергать, -ся, Испровергнуть, -ся – ... 2) Разрушать, -ся.
99	разрывать, -ся	Поразорвать, -ся, <i>см.</i> Разорвать, -ся (Разрывать, -ся)
100	разрыть	Поразрыть, <i>см.</i> Разрыть.
101	разрыхлить	Прорыхлить, <i>см.</i> Разрыхлить, Взрыхлить.
102	разсол	Засол – .. 3) <i>см.</i> Разсол.
103	разуверять	Переуверять, переуверить кого в чём – .. <i>См.</i> Разуверять.
104	разузнавать	Дознаваться, дознаться – .. <i>срв.</i> Узнавать, Разузнавать. Проведывать, проведать – .. 2) кого – .. <i>см.</i> Посещать, Навещать.
105	разузнать	Поразузнать, <i>см.</i> Разузнать.
106	разукрашивать, -ся	Изукрашивать, -ся, изукрасить, -ся – .. <i>срвн.</i> Разукрашивать, -ся.
107	разумный	Мыслящий, <i>прлг.</i> – .. 2) .. <i>срв.</i> Разумный.
108	разухабистый	Заухабистый – .. 2) <i>см.</i> Разухабистый, Разбитной.
109	раз'яснять	Из'яснять, из'яснить – .. <i>срвн.</i> Раз'яснять, Об'яснять. Прояснять, прояснить что – .. <i>срв.</i> Выяснять, Раз'яснять.
110	ранить	Поранить – .. <i>срв.</i> Ранить.
111	ранний	Заутренний – .. 2) .. <i>см.</i> Ранний.
112	раньше	Перед и Пред – .. 2) .. <i>См.</i> Прежде, Наперёд, Раньше. Пораньше – .. <i>см.</i> Раньше. Прежде – 1) <i>нар.</i> .. <i>срв.</i> Раньше, Некогда.
113	раскаиваться	Каяться, каиваться – 1) (<i>сожалеть о сделанном</i>) .. <i>см.</i> Раскаиваться.
114	раскидать, -ся	Пораскидать, -ся, пораскинуть, -ся, <i>см.</i> Раскидать, -ся и Раскинуть, -ся.
115	раскинуть, -ся	Пораскидать, -ся, пораскинуть, -ся, <i>см.</i> Раскидать, -ся и Раскинуть, -ся.
116	раскласть, -ся	Пораскласть, -ся, <i>см.</i> Раскласть, -ся.
117	расклеиться	Порасклеиться, <i>см.</i> Расклеиться.
118	расковать, -ся	Порасковать, -ся, <i>см.</i> Расковать, -ся.
119	расковырять	Порасковырять, <i>см.</i> Расковырять.
120	расколоть, -ся	Порасколоть, -ся – .. <i>см.</i> Расколоть, -ся.
121	раскопать	Пораскопать – .. <i>см.</i> Раскопать.
122	раскормить, -ся	Пораскормить, -ся, <i>см.</i> Раскормить, -ся.

123	раскрасить	Пораскрасить, см. Раскрасить.
124	раскраснётся	Запылать – .. 3) .. см. Зардеть, -ся, Раскраснётся.
125	раскрасть	Пораскрасть – .. см. Раскрасть.
126	раскричаться	Пораскричаться, см. Раскричаться.
127	раскрошить	Пораскрошить, см. Раскрошить.
128	раскрывать	Нераскрытый – .. срв. Раскрытый (под Раскрывать).
		Пораскрыть и -крывать, см. Раскрыть (Раскрывать).
129	раскрыть	Пораскрыть и -крывать, см. Раскрыть (Раскрывать).
130	раскрытый	Нераскрытый – .. срв. Раскрытый (под Раскрывать).
131	раскупить	Пораскупить, см. Раскупить.
132	раскуститься	Куст – 1) .. срвн. Раскуститься.
133	раскутать	Откутывать, откутать – .. см. ещё Раскутать, Размотать, Открыть.
134	распарывать	Пороть – 1) .. срв. Распарывать.
135	распахнуть	Отпахивать, отпахнуть (полу, занавеску), см. Распахнуть.
136	распилить	Пораспилить – .. см. Распилить.
137	распить, -ся	Пораспить, -ся, см. Распить, -ся.
138	распихать	Пораспихать, см. Распихать.
139	расплодить	Порасплодить, см. Расплодить.
140	расползтись	Порасползтись, см. Расползтись.
141	располосовать	Полосать, располосовать, см. Полосовать, располосовать.
142	распороть, -ся	Пораспороть, -ся, см. Распороть, -ся.
143	расправить	Порасправить, см. Расправить.
144	распродать, -ся	Выпродать, см. Распродать.
		Пораспродать, -ся – ... см. Распродать, -ся.
		Продавать, продать – 1) .. срв. Распродать.
145	распросить	Пораспросить, см. Распросить.
146	распростаться	Прощаться, проститься – .. 2) взаим.: с кем – .. срв. Распростаться.
147	распрячь, -ся	Пораспрячь, -ся, см. Распрячь, -ся.
148	распугать	Пораспугать, см. Распугать.
149	распускать, -ся	Нераспущенный – .. срв. Распущенный (под Распускать).
		Пораспускать, -ся и Пораспустить, -ся, см. Распустить, -ся (Распускать, -ся).

150	распустить, -ся	Пораспускать, -ся и Пораспустить, -ся, см. Распустить, -ся (Распускать, -ся).
151	распутать	Пораспутать, см. Распутать.
152	распухать	Вспухать, вспухнуть, см. Распухать, распухнуть.
153	распухнуть	Пораспухнуть, см. Распухнуть.
154	распухший	Вспухлый, вспухший, см. Распухший.
155	распущенный	Нераспущенный – .. срв. Распущенный (под Распускать).
156	распятие	Пропятие, см. Распятие.
157	рассаdить	Порассаdить, см. Рассаdить.
158	рассветать	Насветать – .. срв. Рассветать.
		Ободнять, ободнеть – .. см. Рассветать.
159	расседлать, -ся	Порасседлать, -ся, см. Расседлать, -ся.
160	рассердить, -ся	Осердить, -ся, см. Рассердить, -ся.
161	рассесться	Порассесться – .. см. Рассесться.
162	рассеянный	Непостоянный – .. 5) .. срв. Рассеянный 3.
163	рассказать	Порассказать, см. Рассказать.
164	расславлять	Прославлять, прославить – .. 3) .. см. Разглашать, Расславлять.
165	рассмотреть, -ся	Порассмотреть, -ся, см. Рассмотреть, -ся.
166	рассориваться	Перессоривать, -ся, перессорить, -ся – .. Срв. Рассориваться, Рассориться.
167	рассориться	Перелаживать, переладить – .. 2) -ладить с кем, см. Рассориться.
		Перессоривать, -ся, перессорить, -ся – .. Срв. Рассориваться, Рассориться.
168	расспросить	Порасспросить, см. Расспросить.
169	расстояние	Отстояние – .. См. Расстояние.
170	расставить	Порасставить, см. Расставить.
171	рассудить	Пораздумать – .. срв. Раздумать 1, Рассудить.
		Порассудить, см. Рассудить.
172	рассылать	Поразослать, см. Разослать (Рассылать).
173	рассыпать, -ся	I. Просыпать, -ся, просыпать, -ся – ... см. Рассыпать, -ся.
174	раставать	Истаевать и Истаивать, истаять – 1) .. срвн. Таять, Раставать.
175	растаскать	Порастаскать, см. Растаскать.
176	растаять	Порастаять – .. срв. Растаять.
177	растворить, -ся	Порастворить, -ся и -рять, -ся, см. Растворить, -ся.

178	растворять	Отворять, отворить – .. <i>Срв.</i> Приотворять, Растворять.
179	растеребить	Порастеребить, <i>см.</i> Растеребить.
180	растереть	Порастереть и -тирать, <i>см.</i> Растереть (Растирать).
181	растерять	Порастерять, <i>см.</i> Растерять.
182	растирать	Порастереть и -тирать, <i>см.</i> Растереть (Растирать).
183	растить	Вырастить, Выращать, <i>см.</i> Растить.
		Выростить, <i>см.</i> Растить.
184	растолкать	Порастолкать, <i>см.</i> Растолкать.
185	растолковывать	Протолковывать, -толковать – 1) <i>см.</i> Растолковывать, Истолковывать.
186	растолочь	Порастолочь, <i>см.</i> Растолочь.
187	растолстеть	Порастолстеть, <i>см.</i> Растолстеть.
188	растопить	Истапливать, истопить – .. 2) .. <i>см.</i> Растопить.
189	растоптать	Порастоптать, <i>см.</i> Растоптать.
190	растопырить	Порастопырить, <i>см.</i> Растопырить.
191	растормозить	Отгормозить, <i>см.</i> Растормозить.
192	расторопный	Преловкий – 1) .. <i>см.</i> Ловкий, Проворный, Расторопный.
193	расточать	Источать, источить что – .. 2) <i>см.</i> Расточать.
194	расточитель	Мот – 1) .. <i>срв.</i> Расточитель.
195	растратить	Порастратить, <i>см.</i> Растратить.
196	растревожить, -ся	Порастревожить, -ся, <i>см.</i> Растревожить, -ся.
197	растрёпанный	Всклочивать, -ся, <i>всклочить, -ся</i> – .. <i>Срв.</i> Растрёпанный, Вз'ерошенный.
198	растрепать	Всклочивать, -ся, <i>всклочить, -ся</i> – .. <i>Срв.</i> Растрепать и Вз'ерошивать.
199	растрёпывать	Вздохмачивать, -ся, -матить, -ся – .. <i>См.</i> Растрёпывать.
200	растрескаться	Порастрескаться, <i>см.</i> Растрескаться.
201	растрясти, -ся	Порастрясти, -ся, <i>см.</i> Растрясти, -ся.
202	растыкать	Порастыкать, <i>см.</i> Растыкать.
203	растянуть	Порастянуть, <i>см.</i> Растянуть.
204	расхватать	Порасхватать, <i>см.</i> Расхватать.
205	расходиться	Порасходиться, <i>см.</i> Разойтись (Расходиться).
206	расходовать	Изддерживать, издержать – .. <i>срвн.</i> Истрачивать, Расходовать.
		Израсходывать, израсходовать – .. <i>срвн.</i> Расходовать, Тратить.

207	расходо́ваться	Израсходо́ваться, израсходо́ваться – .. срвн. Расходо́ваться.
208	расхоло́дить	Порасхоло́дить, см. Расхоло́дить.
209	расцвечи́вать	Нацвечи́вать и Нацвечи́вать, нацвети́ть – .. см. Расцвечи́вать.
210	расцело́вать	Отцело́вать кого – .. См. Расцело́вать.
211	расчеса́ть	Порасчеса́ть, см. Расчеса́ть.
212	расче́т	Принимать, принять – .. 2) .. срв. Соображе́ние, Расче́т.
213	расчи́стить	Порасчи́стить, см. Расчи́стить.
214	расшата́ть	Порасшата́ть, см. Расшата́ть.
215	расши́рить	Порасши́рить, см. Расши́рить.
216	рва́ть	Порва́ть – 1) .. см. Рва́ть; 2) .. срв. Рва́ть.
217	рва́ться	Порва́ться – .. срв. Рва́ться.
218	реба́читься	Пореба́читься – .. 2) .. Срв. Реба́читься.
219	реве́ть	Пореве́ть – .. Срв. Реве́ть.
220	редеть	Поредеть – .. Срв. Редеть.
221	реза́ть	Кусок, Кусочек – 1) .. срвн. Реза́ть, Кроши́ть. Нарезанный – .. 4) .. срв. Реза́ть. Пореза́ть – 1) .. срв. Реза́ть.
222	резви́ться	Порезви́ться – .. срв. Резви́ться.
223	резной	Вырезной, см. Резной, Вырезанный.
224	ре́зь	Прорезь – .. 3) см. Ре́зь.
225	ре́зьба	Нарезь – .. 2) .. срв. Ре́зьба.
226	рекру́т	Лобовик, см. Рекру́т.
227	репейник	Лопух, бот. – .. 2) см. Репейник. Лопуха, бот. – .. 2) см. Репейник.
228	рехну́ться	Повиха́ться, повихну́ться – .. Срв. Рехну́ться.
229	реше́ние	Принимать, принять – .. 2) .. см. Реше́ние.
230	решети́на	Латвина – .. см. Решети́на.
231	реши́ть	Пореши́ть – 1) .. срв. Реши́ть.
232	рея́ть	Порея́ть – .. 2) .. См. Рея́ть.
233	ржаветь	Поржаветь – .. см. Ржаветь.
234	ржаной	Оржаной, см. Ржаной.
235	ржа́ть	Поржа́ть – .. срв. Ржа́ть.
236	рискова́ть	Отважи́вать, отважи́ть – .. 2) .. Срв. Рискова́ть.
237	рисова́ть	Порисова́ть – .. срв. Рисова́ть.
238	риста́лище	Поприще – 1) .. см. Риста́лище.
239	риф	Камень – 1) .. срвн. Риф и Порог 2.
240	робкий	Неразвязный – .. срв. Неразбитной, Робкий.
241	родиминка	Пятно – 1) .. см. Родинка, Родиминка.
242	родимчик	Младенческая, щц. – .. срв. Родимчик.
243	родина	Край – .. 3) .. срвн. Родина.
244	родинка	Пятно – 1) .. см. Родинка, Родиминка.

245	родить	Напородить – .. <i>срв.</i> Родить .
		Порождать, породить – .. <i>срв.</i> Родить .
246	рододендрон	Пьяничник , <i>бот.</i> <i>Azalia pontica</i> L. – .. <i>см. ещё</i> Рододендрон .
247	родоначальный	Началородный – 1) <i>см.</i> Родоначальный .
248	рожа	Мурло – .. <i>срв.</i> Морда 2, Рожа, Рыло .
		Образина – .. <i>См.</i> Рожа .
249	рождать	Отрождать, отродить – 1) .. <i>Срв.</i> Рождать .
250	розвальни	Обшевни , <i>см.</i> Розвальни .
251	рок	Предопределение – .. <i>см.</i> Судьба, Рок .
252	роптать	Пороптать – .. <i>срв.</i> Роптать .
253	росить	Поросить – .. <i>срв.</i> Росить .
254	роститься	Наростовать(ся) – 1) (<i>о курах</i>), <i>см.</i> Роститься .
255	ростовщик, -щица	Кашей и Кошей – .. 4) .. <i>см.</i> Ростовщик .
		Лихоймщик, -щица – .. 2) .. <i>срв.</i> Ростовщик, -щица .
		Процентщик , <i>см.</i> Ростовщик .
256	ротозей	Муньга – 1) .. <i>срв.</i> Ротозей .
		Пучеглаз – .. 2) .. <i>см.</i> Зевака, Ротозей .
257	ротозейничать	Ловить, лавливать – 1) .. <i>срв.</i> Глазеть, Ротозейничать .
		Лопоушить – .. <i>срв.</i> Ротозейничать .
258	роща	Лес – 1) .. <i>срвн.</i> Лесок и Роща .
259	рубец	Край – 1) .. <i>см.</i> Рубец .
260	руководитель	Путеводитель – 1) .. <i>см.</i> Проводник, Руководитель .
261	руководство	Путеводство – .. <i>см.</i> Руководство 1 .
262	рукоделье	Изделие – .. 2) .. <i>срвн.</i> Рукоделье .
263	рукоплескать	Зарукоплескать – .. <i>см.</i> Рукоплескать .
264	рукоять	Муньга – .. 2) .. <i>срв.</i> Рукоять .
265	рухнуть	Нарухнуть(ся) – .. <i>срв.</i> Рухнуть .
266	ручаться	Емствовать (<i>брать на поруки</i>), <i>стар.</i> , <i>см.</i> Порука, Ручаться .
267	рыболовство	Ловля – 1) .. <i>см.</i> Рыболовство .
268	рыло	Мурло – .. <i>срв.</i> Морда 2, Рожа, Рыло .
269	рыскать	Прорыскать – .. <i>см.</i> Рыскать .
270	рысь	Островид , <i>см.</i> Рысь .
271	рычаг	Под'ём – .. 5) .. Рычаг .
		Под'ёмный – .. <i>см.</i> Рычаг, Под'ём 5 .
272	рядом	Подле – .. <i>См.</i> Близ, Возле, Около, Рядом .
273	ряженный	Наряжен(н)ый , <i>прлг.</i> , <i>см.</i> Ряженный .
274	садиться	Оседать, осесть – 1) .. <i>см.</i> Садиться, сесть .

275	самообладание	Обладание – .. Самообладание самооблада.
276	самопрялка	Пряслица – 1) .. см. Прялка, Самопрялка.
277	сапфир	Лал – .. см. Сапфир.
278	сатана	Демон – .. см. Бес, Дьявол, Чорт, Сатана.
279	сбавлять	Посбавить , см. Сбавлять.
280	сбитень	Збитень , см. Сбитень.
281	сболтнуть	Необдуманно , <i>нрч.</i> – .. <i>срв.</i> Сболтнуть.
282	сбываться	Исполняться, исполниться – .. 2) .. <i>срвн.</i> Осуществляться, Сбываться.
283	сбыться	Посбыть – .. см. Сбыться.
284	сватать	Посягать, посягнуть – .. см. Сватать, Брачиться.
285	сведение	Принимать, принять – .. 2) .. <i>срв.</i> Сведение.
286	сведуший	Ведуший – .. См. Сведуший.
287	свёкла	Бурак , см. Свёкла.
288	сверкание	Горение – .. См. Пыление, Блистание, Сверкание, Мерцание.
289	сверкать	Засверкать – .. <i>срвн.</i> Сверкать.
290	сверло	Коловорот – .. 2) .. <i>срвн.</i> Сверло.
291	свёрток	Обёрток , см. Свёрток.
292	сверх	Лише – 1) .. см. Сверх.
293	сверчок	Кузнечик – 1) .. см. Сверчок.
294	светопреставление	Преставление – .. см. Светопреставление.
295	свивальник	Повивальник – .. См. Свивальник.
296	свидетель	Показатель – .. 2) .. <i>Срв.</i> Свидетель.
297	свидетельница	Показательница – .. <i>Срв.</i> Свидетельница.
298	свинина	Мясо –.. -со <i>свиное</i> , см. Свинина.
299	свободный	Простой – .. 2) .. см. Порожный, Пустой, (о времени) Свободный.
300	своевольный	Необузданный – .. 2) .. <i>срв.</i> Неукротимый, Своевольный.
301	свыкаться	Притерпеться к чему – .. см. Свыкаться.
302	связка	Пачка – .. См. Связка.
303	священник	Батюшка – 1) см. Отец, Священник.
304	сгиб	Отгиб – .. 3) см. Сгиб.
305	сгибать	Посогнуть – .. <i>срв.</i> Согнуть (Сгибать).
306	сглаз	Притка, притча – .. 3) см. Порча, Сглаз.
307	сглазить	Испортить – .. 3) .. <i>срвн.</i> Сглазить. Посглазить – .. см. Сглазить.
308	сгнивать	Изгнивать, изгнить – .. <i>срвн.</i> Сгнивать, Гнить.
309	сгнить	Истлевать, истлеть – .. <i>срвн.</i> Сгнить. Погнивать, погнить – .. <i>Срв.</i> Гнить, Сгнить. Посгнить – .. см. Сгнить.

310	сгноить	Посгноить – .. см. Сгноить.
311	сгонять	Изгонять, изгнать – .. срвн. Гнать, Выгонять, Сгонять.
312	сгустить	Огущать, огустить, см. Сгущать, сгустить.
313	сгущать	Огущать, огустить, см. Сгущать, сгустить.
314	сдвигать	Посдвинуть – .. см. Сдвигать, сдвинуть.
315	сдвинуть	Посдвинуть – .. см. Сдвигать, сдвинуть.
316	сдвинуться	Посдвинуться – .. см. Сдвинуться.
317	сдерживать	Останавливать и Остановлять, остановить – .. Срв. Задерживать, Сдерживать, Удерживать.
318	сдобровать	Несдобровать, см. Сдобровать (Не -вать).
319	сердитый	Злой, Зол – .. 2) .. см. Сердитый.
320	сердить	Злить – .. см. Гневить, Сердить.
321	сердиться	Ерепениться – .. См. Сердиться.
322	серчать	Осерчать, см. Серчать.
323	сесть	Оседать, осесть – 1) .. см. Садиться, сесть.
324	сечение	Высекание – .. 3) (розгами) см. Сечение, Порка.
325	сечь	Высекать, высечь – .. 3) (розгами) см. Сечь, Пороть.
		Высечь, см. Сечь.
		Драть, дира́ть – .. см. Сечь.
		Зудить кого – .. 2) см. Бить, Колотить, Сечь.
		Отбузовать – .. См. Сечь.
		Парить – .. 4) .. См. Сечь, Пороть, Бить.
		Пересекать, пересечь – .. 3) .. См. Сечь.
326	сечься	Просекать, просечь – .. 3) (о ткани) см. Сечься.
327	сеять, -ся	Посеять, -ся; см. Посевать, Сеять, -ся.
328	сжалиться	Пожалеть – .. Срв. Жалеть, Сжалиться.
329	сжать	Обжимать, обжать, см. Сжимать, сжать.
330	сжимать	Обжимать, обжать, см. Сжимать, сжать.
331	сиделка	Посиделка – .. см. Сиделка.
332	сила	Г. Мочь, <i>сиц.</i> – .. срв. Могота, Мощь, Сила.
		Оказываться, оказать – 1) .. см. Сила, Состояние.
333	силиться	Пружаться и Прыжаться, см. Напрягаться, Силиться; Пыжиться.
334	силок	Ловушка – 1) .. срв. Западня, Силок.
		Моток – .. 3) см. Силок.
335	сильный	Несильный – .. срв. Сильный.
		Пресильный – .. см. Сильный.
336	сифилис	Немочь, <i>сиц.</i> – .. см. Сифилис.

337	сиять	Лучиться – .. <i>срв.</i> Сиять.
338	сказать	Молвить, молвливать, молвить – .. <i>срв.</i> Говорить 1, Сказать и Произносить 1.
339	скамейка	Козуля – .. 3) .. <i>срвн.</i> Скамья, Скамейка.
340	скамья	Козуля – .. 3) .. <i>срвн.</i> Скамья, Скамейка.
341	скат	Откос (горы, берега, плотины, дороги, вала и т. д.) – .. <i>См.</i> Ещё Склон, Скат, Покатость.
342	скатерть	Настольник – .. <i>срв.</i> Скатерть.
		Пелена – .. <i>см.</i> Скатерть.
343	скверный	Прескверный – .. <i>см.</i> Скверный.
344	скелет	Остов – .. <i>См.</i> Скелет.
345	склон	Исклон – .. <i>см.</i> Склон.
		Отклон – .. 2) (откос), <i>см.</i> Уклон, Склон.
		Откос (горы, берега, плотины, дороги, вала и т. д.) – .. <i>См.</i> Ещё Склон, Скат, Покатость.
346	склонность	Преклонность – 1) .. <i>см.</i> Склонность, Наклонность.
347	склонный	Преклонный – 1) .. <i>см.</i> Склонный, Наклонный (к чему).
348	склонять	Преклонять, преклонить – .. <i>см.</i> Склонять, Уговаривать, Убеждать.
349	скоблить	Заскабливать, заскоблить – .. <i>см.</i> Скоблить.
350	сколь	Коль, <i>нрч.</i> , <i>см.</i> Сколько, Сколь.
351	сколько	Коль, <i>нрч.</i> , <i>см.</i> Сколько, Сколь.
		Нибудь, <i>част.</i> .. <i>см.</i> Сколько.
352	скользить	Заскользить – .. <i>см.</i> Скользить.
353	скоморох	Матас – .. <i>срв.</i> Фигляр и Скоморох.
354	скончаться	Преставляться, преставиться – .. <i>срв.</i> Умирать, Скончаться.
355	скопить	Прикапливать, -ся, прикопить, -ся – .. <i>срв.</i> Скопить.
356	скорлупа	Оболочка (всё, что кроет, обволакает) – .. <i>см.</i> Скорлупа.
357	скорнячить	Кожа – 1) .. <i>см.</i> Скорнячить.
358	скоро	Поспешно – .. <i>срв.</i> Скоро, Торопливо.
359	сорописец	Борзописец – .. 2) (<i>стар.</i>) <i>см.</i> Сорописец.
360	скоропреходящий	Преходящий – .. <i>Срв.</i> Скоропреходящий.
361	скрежетать	Заскрежетать – .. <i>см.</i> Скрежетать.
362	скрывать	Закрывать, закрыть – .. 5) <i>см.</i> Скрывать, Укрывать.
363	скряга	Каплюжка, Каплюжник – .. 3) .. <i>см.</i> Скряга.
		Копечник, -ница – 1) .. <i>см.</i> Скряга.
		Крохобор, -ка – .. 2) .. <i>см.</i> Скряга.

364	скупиться	Корыстничать – .. <i>срвн.</i> Жадничать, Скупиться.
365	скупой	Крохоборный – .. 2) <i>см.</i> Скупой.
		Прескупой – .. <i>см.</i> Скупой.
366	скучный	Прескучный – .. <i>см.</i> Скучный.
367	слабительное	Проносное – .. <i>срв.</i> Слабительное.
368	слабительные	Очистительный – .. <i>см.</i> Слабительные травы.
369	слабоумие	Малоумие – .. 2) <i>см.</i> Слабоумие.
370	слабоумный	Малоумный – .. 2) <i>см.</i> Слабоумный.
371	слабый	Неражий – .. 2) .. <i>срв.</i> Слабый.
372	славный	Преславный – .. <i>См.</i> Славный.
373	слагать	Отказываться, отказаться – 1) .. <i>См.</i> Слагать.
374	сладкий	Елейный – .. 2) .. <i>См.</i> Ещё Сладкий.
375	сластёна	Медовик – .. 3) <i>см.</i> Лакомка, Сластёна.
376	сласти	Закуска – .. 3) <i>см.</i> Десерт, Сласти.
377	слегка	Излегка – .. <i>см.</i> Слегка.
378	след	Знак – .. 6) .. <i>см.</i> След.
379	следить	Последить, см. Следить.
		Прослеживать (проследить), проследить – .. 2) .. <i>срв.</i> Следить, Выслеживать.
380	следователь	Исследователь, -ница – .. 2) .. <i>см.</i> Следователь.
381	следовательно	Значить – .. 3) .. <i>см.</i> Следовательно, Итак.
		Итак, заключ. <i>Союз-нрч.</i> – .. <i>срвн.</i> Следовательно.
382	слеживаться	Перележиваться, -лежаться – .. <i>Срв.</i> Слеживаться.
383	слепить	Заслеплять, заслепить – .. <i>см.</i> Слепить.
384	слепнуть	Ослепнуть – .. <i>см.</i> Слепнуть.
385	слизнуть	Ослизнуть – .. <i>См.</i> Слизнуть.
386	словарный	Лексиконный – .. <i>срвн.</i> Словарный.
387	словарчик	Лексикончик – .. <i>срвн.</i> Словарчик.
388	словарь	Лексикон – .. <i>срвн.</i> Словарь.
389	словно	Подобно кому, чему – 1) .. <i>Срв.</i> Словно, Точно, Будто.
390	слоняться	Заслоняться – 1) .. <i>см.</i> Слоняться.
391	слуга	Прислуга – .. 2) .. <i>см.</i> Служанка, Слуга.
392	слуги	Домашний – .. 2) .. <i>ср.</i> Слуги.
393	служанка	Прислуга – .. 3) .. <i>см.</i> Служанка, Слуга.
394	случай	Инцидент – .. <i>см.</i> Случай.
		Приключение – .. <i>срв.</i> Случай, Происшествие.
		Происшествие – .. <i>Срв.</i> Событие, Случай, Приключение.
395	случаться	Приключаться, приключиться кому, с кем – .. <i>срв.</i> Случаться, Совершаться, Происходить.
		Происходить, произойти – 1) .. <i>Срв.</i> Случаться, Твориться.

396	случка	Обгон, обгонка – .. 3) см. Случка.
397	слюбиться	Любовный – 1) .. срв. Слюбиться 2.
		Облюбиться – .. См. Слюбиться.
		Обмиловаться – .. 2) см. Слюбиться.
		Полюбиться – .. 2) .. Срв. Слюбиться.
398	сляпать	Ляпать, -пывать, -пнуть – .. 2) .. срв. Сляпать.
399	смазка	Помазь, см. Мазь, Смазка.
400	смекать	Кумекать – .. см. Сmekать.
		Мерекать – .. см. Сmekать.
401	смекнуть	Намерекать – .. см. Сmekнуть.
402	смелый	Пресмелый – .. См. Смелый.
403	смерть	Преставление – .. см. Кончина, Смерть.
404	сметь	Посметь – .. срв. Сметь и Осмеливаться.
405	смешной	Пресмешной – .. См. Смешной.
406	смеяться	Осмеивать, осмеять – .. Срв. Смеяться над кем, Насмеяться.
		Посмеиваться – .. срв. Смеяться.
		Посмеяться – .. 2) .. Срв. Смеяться.
		Потешаться, потешиться – .. см. Смеяться (над кем).
407	смолкнуть	Посмолкнуть – .. срв. Смолкнуть.
408	смолоду	Измлада – .. см. Смолоду.
409	смолчать	Посмолчать – .. срв. Смолчать.
410	смотреть	Парад – 1) .. См. Смотр.
411	смотреть	Глядеть, глянуть, см. Смотреть, взглянуть.
412	смотреться	Глядеться, глянуться, см. Смотреться, посмотре- реться.
413	смута	Непокой – .. см. Ещё Волнение 2 и 3, Смута.
414	смутьян	Мятежник – .. срв. Бунтовщик, Смутьян.
		Непокойный – .. срв. Смутьян.
415	смутьянка	Мятежница – .. срв. Бунтовщица, Смутьянка.
416	смыывать	Посмыывать, Посмыть – .. срв. Смыывать.
417	смягчать	Мягчить – .. срв. Смягчать.
418	смягчаться	Мягкий – .. срв. Смягчаться.
		Мягчиться – .. срв. Смягчаться.
		Обмягчаться, обмягчиться, см. Смягчаться.
419	снабжать	Довольствовать кого чем (войско и т. п. одеждо- дою, обувью) – .. Срвн. Снабжать.
		Продовольствовать кого чем – .. До- вольствовать, Снабжать.
420	снадобье	Надобье – .. 2) см. Снадобье.
421	снаружи	Наружи, нрч. – .. срв. Снаружи.

422	снаряжаться	Заправляться и Заправляться, заправиться – .. 2) .. см. Снаряжаться .
423	сначала	Начало – .. 2) .. см. Ещё Сначала .
		Прежде – .. 2) .. Сперва, Сначала .
424	снести	Поснести, поснести – .. срв. Снести (Сносить) .
425	снимать	Купить – .. 4) см. Снимать в аренду, Заарендовать .
		Поснимать, -ся – .. срв. Снимать .
426	сниться	Видеть – 1) .. см. Сон и Сниться .
		Присниться – .. Срв. Сниться .
427	снова	Изнава – .. см. Сызнова, Снова .
		Наизновь, см. Снова, Сызнова .
428	сновать	Посновать – .. 2) .. Срв. Сновать .
429	сносить	Поснести, поснести – .. срв. Снести (Сносить) .
430	снотворный	Наркотический и Наркотичный – .. срв. Снотворный .
431	сношение	Иметь – .. см. Сношение .
432	собачка	Крючок, Крючок – 1) .. срвн. Собачка .
433	собирать, -ся	Насобирать и Насобрать – .. срв. Собирать, -ся .
		Пособрать, -ся – .. Срв. Собрать (Собирать) .
434	соблазн	Прелесть – 1) .. см. Обольщение, Соблазн .
435	соблазнитель, -ница	Нагрешник, -ница – .. 2) .. срв. Соблазнитель, -ница .
		Обольститель – .. 2) .. Срв. Соблазнитель .
		Повадчик, -чица – .. 2) см. Соблазнитель .
		Прельститель, -тельница – .. срв. Прелестник, -ница, Соблазнитель, -ница, Искуситель, -ница .
436	соблазнительный	Заманчивый – .. см. Привлекательный, Соблазнительный, Лакомый .
437	соблазниться	Зальститься на кого, что – .. см. Прельститься, Соблазниться Чем .
438	соблазнять	Искушать, искутить – .. 2) .. срвн. Соблазнять .
439	соболезновать	Болезновать, см. Соболезновать .
440	собрать	Пособрать, -ся – .. Срв. Собрать (Собирать) .
441	собственность	Принадлежность – .. 2) .. см. Собственность, Достояние .
442	собутыльник, -ное	Пьянственный – .. см. Собутыльник, -ное питье .
443	событие	Происшествие – .. Срв. Событие, Случай, Приключение .
444	совать, -ся	Насовывать, насовать чего – .. срв. Совать, -ся .
445	совершать	Несовершённый – .. срв. Совершённый (под Совершать) .

446	соверш ^а ться	Приключ^аться, приключ^иться кому, с кем – .. <i>срв.</i> Случ^аться, Соверш^аться, Происход^ить.
447	соверш ^е нный	Несоверш^енный – .. <i>срв.</i> Соверш^енный (<i>под Соверш^ать</i>).
448	соверш ^е нно	Окончат^ельно – .. 2) .. <i>Срв.</i> Соверш^енно.
449	совест ^и ться	Посовест^иться – .. <i>срв.</i> Совест^иться.
450	совет ^о вать	Посовет^овать кому что – .. <i>Срв.</i> Совет^овать.
451	соглас ^и ть	Посоглас^ить, см. Соглас^ить.
452	соглаш ^а ться	Приход^ить, прийт^и, притт^и и притт^и – 1) .. <i>срв.</i> Соглаш^аться.
453	соглад ^а тай, -тайка	Назир^атель, -ница – .. 2) <i>см.</i> Соглад^атай, -тайка.
454	согн ^а ть	Посогн^ать – .. <i>срв.</i> Согн^ать.
455	согн ^у ть, -ся	Погн^уть, -т^ься – .. <i>Срв.</i> Согн^уть, -ся. Посогн^уть – .. <i>срв.</i> Согн^уть (Сгиб^ать).
456	согр ^е ть	Посогр^еть – .. <i>срв.</i> Согр^еть.
457	содей ^с твовать	Посодей^ствовать кому, чему – .. <i>срв.</i> Содей^ствовать.
458	содр ^а ть	Посодр^ать – .. <i>срв.</i> Содр^ать.
459	сожр ^а ть	Истреск^ать что – .. <i>см.</i> Сожр^ать.
460	созид ^а ть	Зижд^ить – 1) .. <i>см.</i> Созид^ать, Строи^ть.
461	созид ^а ться	Зижд^иться – 1) .. <i>см.</i> Созид^аться, Строи^ться.
462	созна ^в аться	Призна^ваться, призн^аться – .. 2) .. <i>срв.</i> Созна^ваться.
463	созре ^в ать	Поспе^вать, посп^еть – 1) .. <i>срв.</i> Вызре^вать, Дозре^вать, Созре^вать.
464	созр ^е ть	Посозр^еть – .. <i>срв.</i> Созр^еть.
465	соизво ^л ение	Изво^ление – .. <i>срвн.</i> Соизво^ление.
466	соизво ^л ять	Изво^лять, изво^лить – .. <i>см.</i> Соизво^лять. Произво^лять, произво^лить – .. <i>см.</i> Изво^лять, Соизво^лять, Благово^лить.
467	сократ ^и ть	Посократ^ить – .. <i>срв.</i> Сократ^ить.
468	сол ^и ть	Посол^ить – .. <i>срв.</i> Сол^ить.
469	со ^л ь	Лиз^альный камен^ь – <i>срвн.</i> Камен^ная со^ль (<i>под Со^ль и Камен^ный 2</i>).
470	сомне ^в аться	Обино^ваться, обин^уться – 1) .. <i>См.</i> Сомне^ваться, Не^довер^ять.
471	сон	Вид^еть – 1) .. <i>см.</i> Сон и Сн^иться.
472	со ^н я	Нахрап – .. 2) .. <i>срв.</i> Со^ня.
473	соображ ^а ться	Пример^енный – .. 2) .. <i>см.</i> Соображ^аться (с чем), Прино^равли^ваться к чему.
474	соображ ^е ние	Приним^ать, прин^ять – .. 2) .. <i>срв.</i> Соображ^ение, Расч^ет.

475	сооружать	Изоружать, -ся, изорудить, -ся – .. см. Сооружать.
476	соответствовать	Отвечать, ответить – .. 3) .. См. Соответствовать.
477	соответствующий	Отвечать, ответить – .. 3) .. см. Соответствующий.
478	сопеть	Посопеть – .. срв. Сопеть.
479	соприкосновение	Прикосновение – .. см. Соприкосновение.
480	сопротивляться	Посопротивляться – .. срв. Сопротивляться. Противостоять, противостать – .. 2) .. Срв. Противиться, Сопротивляться, Противодействовать.
481	сорить	Посорить – .. Срв. Сорить.
482	сосать	Пососать – .. срв. Сосать.
483	состареться	Посостареться – .. Срв. Состареться. Постареть – .. срв. Стареть, -ся, Состареться.
484	состариться	Исстареть, Исстариться – .. см. Состариться. Пристареть – .. см. Состариться.
485	состояние	Оказываться, оказаться – 1) .. см. Сила, Состояние.
486	состоять	Находиться, нахаживаться, найтись – .. 3) .. см. ещё Состоящий (под Состоять).
487	состоящий	Находиться, нахаживаться, найтись – .. 3) .. см. ещё Состоящий (под Состоять).
488	сострадание	Мягкосердие – .. срв. Сострадание.
489	сострадательно	Мягкосердо, нарч. – .. срв. Сострадательно.
490	сострадательность	Мягкосердость – .. срв. Сострадательность.
491	сострадательный	Мягкосердый – .. срв. Сострадательный.
492	состязаться	Препираться – .. срв. Спорить, Состязаться.
493	сосчитывать	Исчислять, исчислить – .. см. Сосчитывать. Пересчитывать, пересчитать и перечесть – .. Срв. Сосчитывать.
494	сотлеть	Перетлеть, перетлеть – .. См. Истлеть, Сотлеть.
495	соус	Облив, -ка – .. 2) .. см. Подливка, Соус.
496	сочиться	Засочиться – .. см. Сочиться.
497	сочувствовать	Посочувствовать (кому) – .. См. Сочувствовать.
498	спадать	Поспасть – .. Срв. Спасть (Спадать).
499	спазма	Коркота, стар. – .. срвн. Корчи и Спазма.
500	спаржа	Корень – .. 2) .. см. Спаржа.
501	спасать	Наспасать – .. срв. Спасать.
502	спасаться	Наспасать – .. срв. Спасаться.

503	спасть	Поспасть – .. <i>Срв.</i> Спасть (Спадать).
504	сперва	Исперва – .. 2) <i>см.</i> Сперва.
		Первее, <i>см.</i> Сперва, Наперёд.
		Перво, перва – .. <i>См.</i> Сперва.
		Пора – 1) .. <i>срв.</i> Сперва.
		Прежде – .. 2) .. <i>см.</i> Сперва, Сначала.
505	спесиветь	Поспесиветь – .. <i>срв.</i> Спесиветь.
506	спесивец	Надмец – .. <i>срв.</i> Спесивец.
507	спесивиться	Павлиниться – .. <i>Срв.</i> Чваниться, Спесивиться.
		Поспесивиться – .. <i>срв.</i> Спесивиться.
		Превозноситься, превознести – .. 2) .. <i>см.</i> Важничать, Величаться, Гордиться, Кичиться, Спесивиться, Чваниться.
508	спесивость	Превозносливость – .. <i>см.</i> Спесивость, Чванливость.
509	спесивый	Превозносливый – .. <i>срв.</i> Гордый, Спесивый, Чванливый.
510	спеть	П. Зреть – 1) .. <i>см.</i> Спеть, Дозреть.
511	спешить	Поспешать, поспешить – .. <i>срв.</i> Спешить.
512	спешиться	Опешиться, <i>см.</i> Спешиться.
513	спивать	Поспить – .. <i>срв.</i> Спить (Спивать).
514	спилить	Поспилить, -ся – .. <i>срв.</i> Спилить.
515	спирант	Придувной – .. 2) .. <i>см.</i> Спирант.
516	списать	Посписать и -сывать – .. <i>срв.</i> Списать.
517	спить	Поспить – .. <i>срв.</i> Спить (Спивать).
518	сплётни	Наплётни – .. <i>срв.</i> Сплётни, Клевета.
		Пересказ – .. 2) .. <i>Срв.</i> Сплётни, Переносы.
519	сплётник	Пересказч[щ]ик – .. 2) .. <i>Срв.</i> Сплётник, Переносчик.
		Острохвостка – .. 2) (<i>о женщ.</i>), <i>см.</i> Сплётница.
520	сплётница	Пересказч[щ]ица – .. 2) .. <i>Срв.</i> Сплётница, Переносчица.
521	сплётничать	Посплётничать – .. <i>срв.</i> Сплётничать.
522	сплётня	Нахворость – .. 2) <i>см.</i> Сплётня.
523	сплётник, -ница	Злоязычник, -ница – .. <i>см.</i> Сплётник, -ница, Поноситель.
		Мокрохвост, -хвостка, <i>см.</i> Сплётник, -ница.
524	сплётничество	Клепание – .. 2) .. <i>срвн.</i> Сплётничество.
525	сплётничать	Дрянить – .. 2) (<i>сплетничать</i>) <i>см.</i> Сплётничать.
526	сплётня	Кляуза – .. 2) .. <i>см.</i> Сплётня, Ябеда.
527	сплошь	Насплошь, <i>нрч.</i> – .. <i>срв.</i> Сплошь.
528	сподручно	Подручно, <i>см.</i> Удобно, Сподручно.

529	сподручный	Подручный – .. 2) (удобный), см. Сподручный, Удобный.
530	сполна	Исполна, нарч., см. Сполна, Вполне.
531	спорить	Заспоривать, заспорить о чём – .. см. Спорить.
		Преπираться – .. срв. Спорить, Состязаться.
		Пререкаться, см. Преπираться, Спорить.
532	спорщик	Пререкатель, -ница – .. см. Спорщик, Прекослов.
533	способный	Дошлый – .. см. Дока, Способный, Умелый.
		Оказываться, оказаться – 1) .. см. Годиться, Способный.
534	способствовать	Пособствовать, см. Пособлять и Способствовать.
		Поспособствовать чему, кому в чём – .. Срв. Способствовать, Посодействовать.
535	спотыкаться	Напотыкаться, напоткнуться – .. см. Спотыкаться.
		Поткнуться – 1) .. см. Спотыкаться.
		Претыкать, -ся, преткнуть, -ся – .. Срв. Спотыкаться.
536	спрашивание	Вопрошение, см. Вопрос, Спрашивание.
537	спрясть	Испрясть – .. срвн. Выпрясть, Спрясть.
538	спрят	Прятаться, спрятаться – .. 2) .. см. Спрят.
539	спрятанный	Прятать, спрятать – .. 2) .. Спрятанный.
540	спугивать	Поспугивать – .. срв. Спугивать.
541	спускать	Поспускать – .. срв. Спускать.
542	сравнивать	Приравнивать, приро[а]внять – .. 3) .. См. Сравнивать.
543	сравнять	Посровнять – .. срв. Сравнять.
544	сражаться	Насражаться – .. срв. Сражаться.
545	срам	Неприличие – 1) .. срв. Срам.
		Посрамление – .. Срв. Срам.
546	среди	Насреди, предл. с род. п. – .. срв. Среди.
		Посреди, предл. с род. пад. – .. срв. Среди.
547	середина	Преполовление – 1) см. Половина, Середина.
548	срезать	Посрезать – .. срв. Срезать.
549	сруб	Обруб и Обрубь – ... Срв. Сруб.
550	срубить	Посрубить – .. срв. Срубить.
551	сряду	Наподряд, нарч. – .. 2) .. срв. П. Подряд, Сряду.
552	ссадить	Поссадить – .. 2) .. Срв. Ссадить (Ссаживать).
553	ссаживать	Поссадить – .. 2) .. Срв. Ссадить (Ссаживать).
554	ссора	Немирье – 1) .. срв. Нелады, Ссора.
		Неполадка – 1) .. срв. Ссора.

555	ссорить	Поссорить <i>кого с кем</i> – .. <i>срв.</i> Ссорить.
556	ссылать	Засылать, заслать – 1) .. <i>см.</i> Ссылать.
557	ссылаться	Посылаться, послаться – .. 2) .. <i>См.</i> Ссылаться.
558	ставить	Поставить – 1) .. <i>см.</i> Ставить.
		Поставлять, поставити – 1) .. <i>срв.</i> Ставить и Поставить.
559	ставленник	Креатура – .. <i>см.</i> Ставленник.
560	стадо	Постадно – .. <i>срв.</i> Стадо.
561	стараться	Постараться о чём – .. <i>Срв.</i> Стараться.
562	стареть, -ся	Матореть – .. 4) .. <i>срв.</i> Стареть.
		Постареть – <i>срв.</i> Стареть, -ся, Состареться.
563	старшинство	Первоначалие – 1) першенство; <i>см.</i> Старшинство.
564	старый	Престарый – .. <i>см.</i> Старый.
565	статуя	Изваяние – .. 2) .. <i>см.</i> Статуя.
566	стачать	Истачать – .. <i>срвн.</i> Стачать.
567	створчатый	Притворчатый, <i>см.</i> Створчатый.
568	стегать	Постегать – .. 2) .. <i>Срв.</i> Стегать.
569	стекловать	Остекловать, <i>см.</i> Стековать.
		Остеклять, -клить – .. 2) <i>см.</i> Стековать.
570	стереть	Постереть, -ся – .. <i>срв.</i> Стереть (Стирать).
571	стеречь	Постеречь <i>кого, что</i> – .. <i>Срв.</i> Стеречь.
572	стиль	Пошиб – .. <i>срв.</i> Манера, Стиль.
573	стирать	Постереть, -ся – .. <i>срв.</i> Стереть (Стирать).
574	стоять	Ничто, <i>мест.</i> – .. <i>см.</i> Стоить.
575	сток	Отток – .. <i>См.</i> Сток.
576	стольный	Настольный – .. 2) <i>см.</i> Стольный.
577	сторонник	Клеврет – .. <i>срвн.</i> Приверженец, Сторонник, Прислужник.
578	страж	Оберегатель – .. <i>Срв.</i> Охранитель, Защитник, Страж.
579	странность	Оригинальность – .. 3) .. <i>См.</i> Странность.
580	странный	Престранный – .. <i>см.</i> Странный.
581	страх	Запуга – .. <i>Ещё</i> Боязнь, Страх.
		Перетряска – .. 2) <i>см.</i> Страх, Испуг.
582	страхование	Застраховывание – .. <i>см.</i> Страхование.
583	страховать, -ся	Застраховывать, -ся, застраховать, -ся – .. <i>см.</i> Страховать, -ся.
584	стрекать	Настрекаться – .. 4) .. <i>Срв.</i> Стрекать.
585	стрекоза	Коромысло – .. 2) <i>см.</i> Стрекоза.
586	строительство	Зиждительство – .. <i>срвн.</i> Строительство.

587	строить	Зиждить – 1) .. см. Созидать, Строить.
		Настраи́вать, настрои́ть – .. Сrv. Строи́ть.
		Подстраи́вать, подстрои́ть – .. 3) .. см. Подлажива́ть, Строи́ть.
588	строиться	Зиждиться – 1) .. см. Созидаться, Строи́ться.
589	строчить	Настрачива́ть, настро́чить – .. 3) .. сrv. Строи́чь.
590	струг	Медве[ѣ]дка – .. 2) .. см. Струг.
591	стряпать	Настряпы́вать, настряпа́ть – .. 2) .. Стряпа́ть.
592	стучать	Настуча́ть – .. сrv. Стуча́ть.
593	стяжатель, -ница	Притяжа́тель, -ница , см. Стяжа́тель, -ница, Приобрета́тель, -ница.
594	стяжательный	Притяжа́тельный – .. 2) см. Стяжа́тельный.
595	судачить	Засуда́чить – .. см. Суда́чить.
596	судимость	Подсудно́сть – .. 2) .. см. Судимо́сть.
597	судьба	Предопределе́ние – .. см. Судьба́, Рок.
598	суетиться	Засуети́ться – .. см. Суети́ться.
599	сука	Псица – .. см. Сука.
600	сукновальня	Мельница – 1) .. сrv. Сукнова́льня.
601	сума	Кошель – .. 3) .. сrvн. Сума пере́мётная.
602	сумасброд	Легкоум, -мок – 1) см. Сумасбро́д.
603	сумасшествие	Помеша́тельство – .. 2) .. см. Сумасше́ствие.
604	сумерки	Натёмок и Натёмки – .. см. Сумерки.
605	суслик	Овражка, зоол. См. Суслик.
606	суховато	Иссуха, нрч. – .. см. Суховато.
607	сучить	Вить – 1) .. см. Сучи́ть.
608	сучить	Засучи́вать, -ча́ть, засучи́ть – 1) .. см. Сучи́ть.
609	сушняк	Обломник, см. Хворост, Сушняк.
610	существовать	Быть – .. Сrv. Суще́ствовать, Находи́ться, Иметься.
611	сущий	Истинный – .. в) .. сrvн. П ^р авди́вый 3, Подли́нный, Су́щий.
612	сходство	Подобие – .. 2) .. см. Схо́дство.
613	сходствовать	Подходи́ть, подойти – .. 4) .. сrv. Схо́дствовать, Походи́ть (на кого).
614	схожий	Подобный кому, чему – .. Сrv. С[По]хо́жий.
615	схоронить	Похорони́ть – 1) .. Сrv. Погреба́ть, Схорони́ть.
616	считать	Класть – 1) .. сrvн. Счита́ть.
		Признава́ть, призна́ть – .. 2) .. см. Счита́ть.
617	считаться	Значи́ться (где) – .. см. Счита́ться, Числи́ться.
618	сызмала	Измала – .. см. Сы́змала.
619	сызнава	Изнава – .. см. Сы́знава, Сно́ва.
		Наизно́вь, см. Сно́ва, Сы́знава.

620	сыпать	Насыпать, насыпать – .. 3) .. Сrv. Сыпать.
621	сюда	Направление – .. 2) .. сrv. Сюда.
622	тазовые	Подздошный – .. см. Тазовые кости.
623	также	Же и ж – .. 2) .. Сrv. Также.
624	так как	Понеже (стар.) – .. См. Так как.
625	талиман	I. Оберег – .. 3) см. Заговоры, Талиман, Ладанка.
626	тамошний	Оттудашний – .. См. Тамошний.
627	тараторить	Жарить – .. 2) .. См. Ещё Колотить, Дубасить, Тузить, Мчаться, Тараторить.
		Колоколить – .. 2) .. сrvн. Тараторить.
		Лезжать – .. 2) .. сrvн. Тараторить.
628	таращить	Запучивать, запучить – .. 2) (о глазах), см. Таращить, Пучить.
		Пялить (растягивать) – .. сrv. Пучить, Выпучивать, Таращить глаза.
629	таскать, -ся	Натаскивать, натаскать и натащить – .. 5) .. Сrv. Таскать, -ся.
		Путаться – .. 6) .. см. Волочиться 2, Таскаться.
630	тасовать	Потасовать (карты) – .. см. Тасовать.
631	тачка	Койка – .. 2) .. сrvн. Тачка.
632	тащить	Потащить – .. см. Тащить.
633	таять	Вытаивать, см. Таять.
		Истаивать и Истаивать, истаять – 1) .. сrvн. Таять, Раставать.
634	твердить	Натверживать, натвердить – .. 2) .. сrv. Твердить и Зубрить 3.
635	творить	Натворять, натворить – .. Сrv. Творить.
636	твориться	Происходить, произойти – 1) .. Сrv. Случаться, Твориться.
637	творческий	Зиждительный – .. см. Творческий.
638	темнота	Мрак (в прямом и перен. знач.) – .. сrv. Темнота, Тьма.
639	тепло	Лето – .. 6) .. см. Тепло, сц.
640	теребить	Натеребивать и Натереблять, натеребить – .. 2) .. сrv. Теребить.
		Потеребивать, потеребить – .. сrv. Теребить.
641	тереть, -ся	Натирать, натирывать, натереть – .. 3) .. сrv. Тереть, -ся.
642	терзать	Истерзать кого, что – 1) .. см. Терзать.
643	терпеть	Нетерпеться, см. Терпеть (Не -ться).
644	тёрпнуть	Обомлевать, обомлеть – .. 3) .. См. Тёрпнуть.

645	течь	Протекать, протечь – 1) .. срв. Течь.
646	ти́брить	Лимонить – .. срвн. Тибрить.
647	тигель	Плавильный – .. см. Тигель.
648	тиран	Деспот, -ка – 1) .. срв. Тиран.
649	ти́скать	Натискаться – .. 2) .. Срв. Тискать.
650	тиски	Прижим – .. 2) см. Пресс, Жом, Тиски.
651	тише	Потише – .. см. Тише.
652	тлен	Прах – 1) .. Срв. Пыль, Персть, Тлен.
653	тля	Листовой – 1) .. см. Тля.
		Мучнистый – .. 2) .. срв. Тля травяная.
654	токовать	Затоковать (о птицах) – .. см. Токовать.
655	толк	Путь – .. 2) .. см. Прок, Толк.
656	толо́чить	Натолакивать, нато́лочить – .. срв. Толо́чить.
657	толстуха	Лепёха – .. 2) .. см. Толстуха.
658	толстый	Облый – .. 2) см. Плотный, Толстый.
659	толстяк	Полный, полон – .. 4) .. Срв. Толстяк.
660	томиться	Изнывать, изныть – .. см. Ещё Томиться, Исто- миться, Изгруститься.
661	тонить	Вытанивать, см. Тонить.
		Вытонить, см. Тонить.
662	тонкий	Лёгкий и -гок – .. 2) .. срвн. Тонкий.
663	тонуть	Потопать, потопнуть или потонуть – .. срв. То- нуть.
664	топить	Жарить – 1) .. См. Топить.
		Натапливать и Натоплять, натопить – .. 2) .. Срв. Топить.
665	топорный	Ломоватый – .. срв. Неуклюжий и Топорный.
666	топтать, -ся	Натапывать, натоπτать – .. Срв. Топтать, -ся.
667	торговец	Купец – 1) .. срвн. Торговец.
668	торговля	Купля – .. 3) см. Торговля.
669	тормошить	Вытормошить, см. Тормошить.
		Затормошить – .. см. Тормошить.
		Мытарить – .. 3) .. срв. Тормошить.
		Потормошить – .. срв. Тормошить.
670	торопливо	Поспешно – .. срв. Скоро, Торопливо.
671	торцо́вый	Мостовая, шц. – 1) .. см. Торцо́вый.
672	торча́щий	Выступающий, см. Торча́щий.
673	тоска	Горе – 1) .. См. Ещё Печаль, Тоска, Бедствие, Несчастье.
		Ностальгия – .. срв. Тоска по родине.
674	тосковать	Затосковать – .. срвн. Тосковать.
		Протосковать – .. срв. Тосковать.

675	точить	Натачивать, наточить – .. срв. Точить.
676	точно	Подобно кому, чему – 1) .. Срв. Словно, Точно, Будто.
677	тошнить, -ться	Нудить, безл. – .. см. Тошнить, -ться.
678	травить	Натравливать и Натравлять, натравить – .. срв. Травить.
679	трамбовать	Вытрамбовать, см. Трамбовать.
680	транжирить	Затранжирить – .. см. Транжирить.
681	тратить	Израсходывать, израсходовать – .. срвн. Расходовать, Тратить.
682	требовательный	Притязательный – .. см. Взыскательный, Требовательный.
683	требовать	Истребовать – .. 2) .. см. Требовать.
		Натребовать, -ся – .. срв. Требовать.
684	тревожит	Встревожить, см. Тревожит.
685	тревожить, -ся	Встревоживать, -ся, см. Тревожить, -ся.
		Обеспокоивать, беспокоить – .. См. Тревожить, Докучать.
		Потревоживать, см. Тревожить.
686	тревожиться	Обеспокоиваться, беспокоиться – .. см. Заботиться, Тревожиться.
687	трепать, -ся	Истрёпывать, истрепать – .. 3)... См. Трепать.
		Натрёпанный – .. 2) .. срв. Трепать, -ся.
		Потрёпывать лён, коноплю – .. см. Трепать, Потрепать.
688	трепетать	Затрепетать, -ся – .. срвн. Трепетать.
689	трескать	Есть, едать – .. см. Жрать, Лопать, Трескать, Убирать, Уминать, Уписывать, Уплетать.
690	треснуть	Переседать, пересесть – .. 2) см. Лопнуть, Треснуть.
691	трещать	Затрещать – 1) .. срвн. Трещать.
		Протрещать – .. 2) .. См. Ещё Трещать.
692	трещина	Переседина – .. См. Трещина, Щель.
693	триппер	Гоноррея, см. Триппер.
694	тропа	Протор, см. Тропа, Тропинка.
695	тропинка	Протор, см. Тропа, Тропинка.
696	тротуар	Панель – .. 3) см. Тротуар.
		Пешеходня (на мосту, на улице) – .. См. Тротуар.
697	труба	Надтрубный – .. срв. Труба.
		Печной – .. срв. Труба.
698	трудный	Нелёгкий – 1) .. срв. Тяжёлый, Трудный.
699	трунить	Затрунить – .. срвн. Трунить.
		Протрунить – .. срв. Трунить.

700	трюм	Интрюм , см. Трюм.
701	тряпка	Лоскут – .. срв. ещё Тряпка.
702	тряпочка	Лоскуток – .. срв. Лоскут и Тряпочка.
703	тряпьё	Поротье – .. 2) .. срв. Тряпьё.
704	трясогузка	Подколёдник – 1) .. Срв. Олышанка, Трясогузка.
705	тугоухость	Неслышка – .. 2) см. Тугоухость.
706	туда	Направление – 2) .. срв. Туда.
707	тужить	Затужить – .. срвн. Тужить.
708	тужиться	Натуживать и Натужать, натужить – .. срв. Тужиться.
709	тузить	Жарить – .. 2) .. См. Ещё Колотить, Дубасить, Тузить, Мчаться, Тараторить.
710	тумак	Кокова, Коковка – .. 4) .. срвн. Тумак.
711	тупеё	Обух (топора) – .. Срв. Тупеё.
712	тупеть	Затупеть – .. срвн. Тупеть.
713	тупик	Непроездной – .. срв. Тупик.
		Непроходной – .. срв. Тупик.
		Приходить, прийти, притти и придти – 1) .. см. Тупик.
714	тупить	Вытуплять, вытупить , см. Тупить.
715	ты	Вы , мест. Личн. I л. Мн. Ч. – ви; срв. Ты.
716	тыкать	Натыкать, натыкать – .. срв. Тыкать.
717	тьма	Мрак (в прямом и перен. знач.) – .. срв. Темнота, Тьма.
		Потёмки – 1) .. см. Тьма.
718	тюлень	Лев – .. 2) лев морской, <i>Phoca vitulina</i> L. – .. срвн. Тюлень.
		Лысун – .. 2) см. Тюлень.
		Нерпа , зоол. <i>Phoca groenlandica</i> fabr. – .. срв. Тюлень.
719	тяжёлый	Нелёгкий – 1) .. срв. Тяжёлый, Трудный.
720	тянуть	Натягивать, натянуть – .. 4) .. срв. Тянуть.
		Потянуть – .. 7 – 9) .. Срв. Тянуть.
		Проволакивать, проволочь и проволочить – .. 2) .. см. Длить, Тянуть.
721	тянуться	Потянуться – .. 4) см. Потягиваться. Срв. Тянуться.
722	убавлять	Отбавлять, отбавить – .. Срв. Убавлять.
723	убеждать	Преклонять, преклонить – .. см. Склонять, Уговаривать, Убеждать.

724	убирать	Есть, едать – .. см. Жрать, Лопать, Трескать, Убирать, Уминать, Уписывать, Уплетать.
		Принимать, принять – .. б) .. срв. Убирать, Взять.
		Прихорашивать, прихорошить – .. срв. Украшать, Убирать.
725	убираться	Прихорашиваться, прихорошиться – .. срв. Прибираться, Прикрашаться, Принаряжаться, Убираться, Украшаться.
726	убрать	Поубрать – .. Срв. Убрать.
727	убраться	Поубраться – .. 3) .. Срв. Убраться.
728	убывать	Поубыть – .. Срв. Убыть (Убывать).
729	убыль	Наубыль, нрч. – .. см. Убыль.
730	убыток	Из'ян, Из'янец – 1) .. см. Убыток, Потеря.
731	убыточный	Из'янный – .. 2) см. Убыточный.
		Накладистый – .. см. Накладной 2 и Убыточный.
732	убыть	Поубыть – .. Срв. Убыть (Убывать).
733	увалень	Колода – .. 15) (перен. о человеке) .. срвн. Пень 3 и Увалень.
		Неподвига – .. срв. Лежебок, Увалень.
734	уведомление	Извещение – .. срвн. Уведомление.
735	уведомлять	Извещать, известить кого – .. срвн. Уведомлять.
736	увезти	Поувезти, поувезть – .. См. Увезти (Увозить).
737	увеличение	Возвеличение – 1) см. Увеличение.
738	увеличенный	Возвеличенный – 1) см. Увеличенный.
739	увеличивать, -ся	Возвеличивать, -ся, возвеличить, -ся – 1) см. Увеличивать, -ся.
		Приумножать, -ся, приумножить, -ся – .. срв. Увеличивать.
740	увести	Поувести, поувести – .. См. Увести (Уводить).
741	увечный	Изувечный, см. Увечный.
742	увлекать	Восхищать, восхитить – .. См. Восторгать, Увлекать, Очаровывать.
743	увлекаться	Восхищаться, восхититься – .. См. Восторгаться, Увлекаться, Очаровываться.
744	уводить	Поувести, поувести – .. См. Увести (Уводить).
745	увозить	Поувезти, поувезть – .. См. Увезти (Увозить).
746	увольнять	Отказывать, отказать – .. 3) кому от чего (отрешать, увольнять) .. См. Увольнять, Отрешать.
747	увядать	Извядать, извяднуть – .. срвн. Увядать.
		Поувядать – .. См. Увядать.

748	увязать	Поувязать – .. См. Увязать (Увязывать).
749	увязывать	Поувязать – .. См. Увязать (Увязывать).
750	угасать	Поугасать, поугаснуть – .. См. Угаснуть (Угасать).
751	угаснуть	Поугасать, поугаснуть – .. См. Угаснуть (Угасать).
752	углеродистый	Елеородный или елеотворный (газ), хим., см. Углеродистый.
753	углубить	Поуглубить – .. Срв. Углубить (Углублять).
754	углублять	Поуглубить – .. Срв. Углубить (Углублять).
755	угнетать	Пригнетать, пригнести – .. 2) .. срв. Угнетать, Притеснять.
		Прижимать, прижать – .. 2) см. Притеснять, Угнетать.
		Притеснять, притеснить – .. 2) кого (угнетать) .. срв. Угнетать, Прижимать.
756	угнетение	Пригнетение – .. 2) .. См. Угнетение, Притеснение.
		Прижимание, прижатие – .. 2) см. Притеснение, Угнетение.
757	угнетённый	Пригнетённый – .. 2) .. срв. Угнетённый.
		Прижатый – .. 2) см. Притеснённый, Угнетённый.
758	уговаривать	Обламывать, обломать, обломить – .. 3) (уломать, уговаривать), см. Уговаривать.
		Обраба[о]тывать, обработать – .. 3) (уговорить, обобрать), см. Уговаривать, Обирать.
		Преклонять, преклонить – .. см. Склонять, Уговаривать, Убеждать.
759	уговорить	Поуговаривать, поуговорить – .. Срв. Уговорить.
760	уговориться	Поуговориться – .. Срв. Уговориться.
761	угодник	Лебеза – 1) .. срвн. ещё Угодник, Лъстец.
762	угодничать	Лебезить – 1) .. срвн. ещё Зайскивать, Угодничать.
		Подслуживать, подслужить кому – .. Срв. Прислуживать, -ся, Угодничать.
		Прислужничать – .. см. Угодничать.
763	угомонить	Гомонить, см. Угомонить.
764	угомониться	Поугомонить, -ся – .. См. Угомониться.
765	угореть	Поугарать – .. См. Угореть.
		Поугореть – .. См. Угореть.

766	угостить, -ся	Поугостить – .. См. Угостить, -ся (Угощать, -ся).
767	угощать, -ся	Подносить, поднести – .. 4) .. Срв. Угощать, Потчевать.
		Потче[и]вать, попотче[и]вать кого, чем – .. срв. Угощать.
		Поугостить – .. См. Угостить, -ся (Угощать, -ся).
768	угощаться	Потче[и]вать, попотче[и]вать кого, чем – .. срв. Угощаться.
769	угрюмый	Мрачный – .. 2) .. срв. Угрюмый.
		Мымра – .. срв. Угрюмый.
770	удалить	Поудалить, поудалять – .. См. Удалить.
771	ударение	Облекать, облечь – .. см. Ударение.
		Острая, грам., см. Ударение.
772	ударить	Лизнуть – .. 2) .. см. Ударить.
		Лузнуть – .. см. Ударить.
773	удачный	Преловкий – .. 3) .. см. Удачный, Меткий.
774	удержание	Одержание, см. Удержание.
775	удерживать	Одерживать, одержать, см. Удерживать.
		Останавливать и Остановлять, остановить – .. Срв. Задерживать, Сдерживать, Удерживать.
		Приудерживать, приудержать, см. Удерживать, Придерживать.
776	удивляться	Поражаться, поразиться – .. 2) .. срв. Удивляться.
777	удить	Ловить, лавливать – .. срв. Удить.
		Поудить – .. См. Удить.
778	удобно	Подручно, см. Удобно, Спдручно.
779	удобный	Подручный – .. 2) (удобный), см. Спдручный, Удобный.
		Преловкий – .. 2) .. см. Удобный.
780	удобоваримость	Легковаримость – .. 2) .. срвн. Удобоваримость.
781	удобоваримый	Легковаримый – .. 2) .. см. ещё Удобоваримый.
782	удобрить	Поудобрить – .. Срв. Удобрить.
783	удод	Вдод, см. Удод.
		Потатуйка, зоол. (пт.) Урира Ерорс – .. Удод.
784	удой	Надой, см. Удой.
785	удружить	Надружить кому – .. см. Удружить.
		Подрадеть кому – 1) см. Услужить, Удружить.
786	удушье	Кошмар – .. 3) см. Удушье (во сне).
787	уединение	Отшельничество – .. Срв. Уединение.
788	уехать	Отбывать, отбыть – .. 2) .. См. Уехать.
789	узаконить	Обзаконять, обзаконить, см. Узаконять, узаконить.

790	узаконять	Обзаконять, обзаконить, см. Узаконять, узаконить.
791	узить, -ся	Поузить – .. См. Узить, -ся.
792	узнавать	Дознаваться, дознаться – .. срв. Узнавать, Разузнавать.
		Признавать, признать – .. 3) кого, что (узнать, распознать) – .. см. Узнавать.
793	узник	Подстражник, см. Арестант, Узник.
794	укатать	Поукатать (дорогу) – .. См. Укатать (Укатывать).
795	укатить	Откатывать, откатить – .. 3) .. См. Укатить.
796	укатывание	Закатка, Закатывание – 1) (катком), см. Укатывание.
797	укатывать	Закатывать, закатать – 1) см. Укатывать.
		Поукатать (дорогу) – .. См. Укатать (Укатывать).
798	укачать, -ся	Закачать, -ся – .. 2) см. Укачать, -ся.
799	укачивание	Закачивание, см. Укачивание.
800	укачивать	П. Закачивать, см. Укачивать.
801	укипеть	Поукипеть – .. см. Укипеть.
802	уклон	Отклон – .. 2) (откос), см. Уклон, Склон.
803	уклончивый	Отклончивый (о человеке), см. Уклончивый.
804	уклоняться	Отбывать, отбыть – .. 3) от чего, что, см. Уклоняться, Отлынивать, Отделяться.
		Отклоняться, отклониться – .. см. Уклоняться, Устраняться.
		Повиливать (уклоняться от работы) – .. см. Уклоняться.
805	укокошить	Пристукать, пристукнуть – .. срв. Укокошить.
806	укор	Нарок – 1) .. см. Укор.
807	укорачивать	Короткий – 1) .. см. Коротить и Укорачивать.
808	укореняться	Закореняться, закорениться – .. см. Укореняться.
809	укоризна	Коризна, Коризненный, см. Укоризна, Укоризненный.
810	укоризненный	Коризна, Коризненный, см. Укоризна, Укоризненный.
811	украсить	Поукрасить, -ся – .. См. Украсить.
812	украшать, -ся	Закрашивать, закрасить – .. 2) .. см. Украшать.
		Приукрашать, -ся, приукрасить, -ся – .. срв. Украшать, -ся, Прикрашать, -ся.
		Прихорашивать, прихорошить – .. срв. Украшать, Убирать.

813	украш ^а ться	Прихор ^а шиваться, прихор ^о шиться – .. <i>срв.</i> Прибир ^а ться, Прикраш ^а ться, Принаряж ^а ться, Убир ^а ться, Украш ^а ться.
814	укреп ^и ть	Поукреп ^и ть, <i>см.</i> Укреп ^и ть.
815	укрот ^и тель	Крот ^и льщик, <i>см.</i> Укрот ^и тель.
816	укрот ^и ть	Поукрот ^и ть – .. <i>См.</i> Укрот ^и ть.
817	укрош ^а ть	Крот ^и ть – 1) .. <i>см.</i> Укрош ^а ть.
818	укр ^ы ват ^е ль	Прикр ^ы тчик – .. <i>см.</i> Пристанодерж ^а тель, Укр ^ы ват ^е ль.
819	укр ^ы вать	Закр ^ы вать, зак ^р ыть – .. 5) <i>см.</i> Скр ^ы вать, Укр ^ы ват ^е ль.
820	уксус	Оцет, оцтян ^ы й, <i>см.</i> Уксус, уксусн ^ы й.
821	уксусн ^ы й	Оцет, оцтян ^ы й, <i>см.</i> Уксус, уксусн ^ы й.
822	улей	Наузен ^ь – .. <i>срв.</i> Улей.
823	улеч ^ь ся	Поулеч ^ь ся – .. <i>См.</i> Улеч ^ь ся.
824	улизн ^у ть	Лызн ^у ть, Лызгон ^у ть, <i>см.</i> Улизн ^у ть.
825	улика	Прилика, <i>см.</i> Улика.
826	улитка	Лизун – .. 3) .. <i>см.</i> Улитка.
827	улич ^а ть	Изоблич ^а ть, изоблич ^и ть – .. <i>см.</i> Облич ^а ть, Улич ^а ть. Ловить, лавлив ^а ть – .. 2) -вить в чём, на чём; <i>см.</i> Улич ^а ть. Прилич ^а ть, прилич ^и ть, <i>см.</i> Изоблич ^а ть, Улич ^а ть.
828	улов	Залов – .. 2) (улов) (о зверях, птицах, рыбе) .. <i>см.</i> Улов. Ловля – .. 2) <i>см.</i> Улов.
829	улуч ^а ть	Излуч ^а ть и Излучив ^а ть, излуч ^и ть – 1) <i>см.</i> Улуч ^а ть. Изноравлив ^а ть, изноров ^и ть – 1) <i>см.</i> Улуч ^а ть.
830	улучш ^а ться	Лучше – .. 2) .. <i>срв.</i> Улучш ^а ться, Хорош ^е ть.
831	улуч ^е ние	Излуч ^е ние – 1) <i>см.</i> Улуч ^е ние.
832	умал ^и ться	Измал ^е ть – .. <i>срвн.</i> Умал ^и ться.
833	умалч ^и вать	Замолч ^а ть – 1) <i>см.</i> Замалч ^и вать (что), Умалч ^и вать (о чём).
834	умащ ^а ть, -ся	Помад ^и ть, напomad ^и ть – .. <i>Срв.</i> Умаш ^а ть, -ся.
835	умая ^т ся	Замая ^т ся, <i>см.</i> Умая ^т ся.
836	умел ^ы й	Дошл ^ы й – .. <i>см.</i> Дока, Способн ^ы й, Умел ^ы й.
837	умилостив ^л ять	Милостив ^и ть, <i>см.</i> Умилостив ^л ять.
838	умин ^а ть	Есть, ед ^а ть – .. <i>см.</i> Жр ^а ть, Лоп ^а ть, Треск ^а ть, Убир ^а ть, Умин ^а ть, Уписыв ^а ть, Уплет ^а ть.
839	умир ^а ть	Преставл ^я ться, престав ^и ться – .. <i>срв.</i> Умир ^а ть, Сконч ^а ться.

840	умиротворять	Миротворить кого, см. Мирить и Умиротворять .
841	умничать	Мозголовить – .. 2) .. <i>срв.</i> Умничать .
		Поумничать – .. <i>см.</i> Умничать .
842	умножать	Помножать, -ся, помножить, -ся – .. <i>Срв.</i> Умножать .
843	умный	Преумный – .. <i>см.</i> Умный .
844	умолкать	Замолкать, замолкнуть – .. <i>см.</i> Умолкать, Утихать .
		Поумолкнуть – .. <i>См.</i> Умолкнуть (Умолкать) .
		Приумолкать, приумолкнуть – .. <i>срв.</i> Умолкать .
845	умолкнуть	Поумолкнуть – .. <i>См.</i> Умолкнуть (Умолкать) .
846	умоляющий	Молить – .. 2) .. <i>срв.</i> Умоляющий .
847	умора	Помора , см. Умора .
848	унижение	Приниженность – .. <i>срв.</i> Унижение .
849	унимать	Поунять – .. <i>См.</i> Унять (Унимать) .
850	уничтожать	Истреблять, истребить – .. 2) .. <i>см.</i> Уничтожать .
		Ничтожить – .. <i>см.</i> Уничтожать .
851	уничтожить	Изничтожить , <i>вульг.</i> , см. Уничтожить .
852	унылый	Приунылый – .. <i>см.</i> Унылый .
853	унять	Поунять – .. <i>См.</i> Унять (Унимать) .
854	уписывать	Есть, едать – .. <i>см.</i> Жрать, Лопать, Трескать, Убирать, Уминать, Уписывать, Уплетать .
855	уплатить	Поуплатить (долги) – .. <i>См.</i> Уплатить (Уплачивать) .
856	уплачивать	Поуплатить (долги) – .. <i>См.</i> Уплатить (Уплачивать) .
857	уплетать	Есть, едать – .. <i>см.</i> Жрать, Лопать, Трескать, Убирать, Уминать, Уписывать, Уплетать .
		Оплетать, оплести – .. 3) <i>см.</i> Уплетать .
		Подплетать, подплесть – .. 2) (<i>поедать</i>), см. Уплетать, Пожирать .
858	уподобляться	Подобиться – .. <i>см.</i> Уподобляться, Походить .
859	уполномоченный	Доверять, -ся, доверить, -ся – .. <i>срв.</i> Уполномоченный .
860	упор	Припор – .. 6) <i>Стрелять в -пор</i> , см. Упор .
861	упорный	Неподатливый – .. <i>срв.</i> Упорный .
862	упорствовать	Корениться – .. 2) .. <i>срв.</i> Упорствовать и Упрячиться .
863	употребление	Применение – .. 2) .. <i>см.</i> Употребление .
864	управлять	Орудовать чем – .. <i>См.</i> Ещё Управлять .
		Поуправлять (<i>некоторое время делами, хозяйством, имением</i>) – .. <i>Срв.</i> Управлять и Править, Поправить .
		Приказывать, приказать – .. 2) .. <i>см.</i> Верховодить, Управлять, Начальствовать .

865	упразднить	Испразднить, испразднить – .. 2) <i>см. Упразднить.</i>
866	упрёк	Пеня – 1) .. <i>см. Выговор, Упрёк.</i>
		Попрёк – .. <i>Срв. Упрёк.</i>
867	упрямиться	Корениться – .. 2) .. <i>срв. Упорствовать и Упрямитесь.</i>
		Кочевряжиться – .. <i>срвн. Ломаться, Упрямитесь</i>
		Поупрямиться – .. <i>См. Упрямитесь и Поупорствовать.</i>
868	упрямый	Кочевряжистый – .. <i>срвн. Упругий.</i>
869	упускать	Пропускать и Пропущать, пропустить –5) .. <i>срв. Упускать.</i>
870	упустить	Проранивать, проронять, проронить – .. <i>срв. Упустить, Пропустить (случай, время).</i>
871	уронить	Заранивать, заронить – 1) .. <i>срвн. Уронить.</i>
		Проранивать, проронять, проронить – .. <i>срв. Уронить, Выронить.</i>
872	урочный	Поурочный, см. Урочный.
873	урывками	Прихватка, см. Прихватывание. В -ку – .. <i>срв. Урывками.</i>
874	усадить	Поусадить – .. 2) .. <i>См. Усадить (Усаживать).</i>
875	усадьба	Земля – .. 6) (<i>угодье, иногда с усадьбой</i>) .. <i>срвн. Усадьба.</i>
876	услаждать	Наслаждать, насладить – .. <i>срв. Услаждать.</i>
877	усаживать	Поусадить – .. 2) .. <i>См. Усадить (Усаживать).</i>
878	усваивать	Осва[о]ивать, освоить – 1) .. <i>См. Усваивать.</i>
879	усесться	Поусесться – .. <i>См. Усесться.</i>
880	усечённый	Отрезной – .. 2) .. <i>см. Усечённый.</i>
881	усидчиво	Приседливо, Приседливость, Приседливый, см. Усидчиво, Усидчивость, Усидчивый.
882	усидчивость	Приседливо, Приседливость, Приседливый, см. Усидчиво, Усидчивость, Усидчивый.
883	усидчивый	Приседливо, Приседливость, Приседливый, см. Усидчиво, Усидчивость, Усидчивый.
884	ускорить	Поускорить – .. <i>См. Ускорить.</i>
885	услужить	Подрадеть кому – 1) <i>см. Услужить, Удружить.</i>
886	услышать	Прослышать что, о чём – .. <i>срв. Услышать.</i>
887	усмехаться	Просмеиваться, см. Посмеиваться, Усмехаться.
888	усмирать	Поусмирить – .. <i>См. Усмирать.</i>
889	усоветить	Поусоветить – .. <i>См. Усоветить (Усовещать).</i>
890	усовещать	Поусоветить – .. <i>См. Усоветить (Усовещать).</i>
891	успокоить, -ся	Поуспокоить, -ся – .. <i>См. Успокоить, -ся.</i>
892	уоставлять	Поуоставить, поуоставлять что, чем – .. <i>См. Уоставлять.</i>

893	усталость	Истомление – .. <i>см. Усталость.</i>
894	устареть	Поустареть – .. <i>Срв. Устареть.</i>
895	устать	Истомляться, истомиться – .. <i>срвн. Устать.</i>
		Приустать – .. <i>см. Устать.</i>
896	устилать	Поустлать, поустилать – .. <i>См. Устлать (Усти- лать).</i>
897	устлать	Поустлать, поустилать – .. <i>См. Устлать (Усти- лать).</i>
898	устроить	Новоустроенный – .. <i>срв. Устроенный (под Уст- раивать).</i>
		Предустроить, -устроить – .. <i>Срв. Устроить.</i>
899	устранить	Отстранять, отстранить – .. <i>Срв. Устранять, устранить.</i>
900	устранять	Отстранять, отстранить – .. <i>Срв. Устранять, устранить.</i>
901	устраняться	Отклоняться, отклониться – .. <i>см. Уклоняться, Устраняться.</i>
902	устроенный	Новоустроенный – .. <i>срв. Устроенный (под Уст- раивать).</i>
903	устроить, -ся	Поустроить, -ся – .. <i>См. Устроить, -ся.</i>
904	уступ	Облом – .. 3) <i>см. Уступ, Обрыв.</i>
905	уступать	Передавать, передать – 1) .. <i>Срв. Уступать.</i>
		Переуступать, -пить что – .. <i>Срв. Уступать.</i>
906	уступчивый	Поступчивый, см. Уступчивый.
907	усугублять	Приусугублять, см. Усугублять.
908	утапывать	Поутопать – .. <i>См. Утопать (Утапывать).</i>
909	утеснение	Притеснение кого – 1) .. <i>срв. Утеснение.</i>
910	утихать	Замолкать, замолкнуть – .. <i>см. Умолкать, Ути- хать.</i>
		Поутихнуть – .. <i>См. Утихнуть (Утихать).</i>
911	утихнуть	Поутихнуть – .. <i>См. Утихнуть (Утихать).</i>
912	утишить	Поутишить – .. <i>См. Утишить.</i>
913	утомительный	Истомительный, см. Утомительный.
		Истомный – 1) <i>см. Утомительный.</i>
914	утомить, -ся	Поутомить, -ся – .. <i>См. Утомить, -ся.</i>
		Притомлять, притомить – .. <i>срв. Истомить, Утомить.</i>
915	утопать	Поутопать – .. <i>См. Утопать (Утапывать).</i>
916	утратить, -ся	Поутратить, -ся – .. <i>См. Утратить, -ся.</i>
917	утренник	Мороз – .. <i>срв. Заморозок и Утренник.</i>
		Подстыл – .. <i>см. Утренник.</i>
918	утюжить	Поутюжить – .. <i>См. Утюжить.</i>

919	ухажёр	Ловелас – .. <i>срв.</i> Ухажёр, Обольститель.
920	ухаживание	Любезничанье – .. 2) .. <i>срв.</i> Ухаживание.
921	ухаживать	Ловеласничать – .. <i>срв.</i> Ухаживать, Волокитничать.
		Любезничать (<i>с кем</i>) – .. 2) .. <i>срв.</i> Ухаживать.
		Присматривать, присмотреть – .. 2) .. <i>срв.</i> Ухаживать.
		Приударивать, приударять <i>за кем</i> (<i>ухаживать</i>) – .. <i>см.</i> Ухаживать.
		Проухаживать – .. 2) .. <i>Срв.</i> Ухаживать.
922	ухватка	Повёртка, повёрток – .. 2) .. <i>см.</i> Ухватка.
923	ухлопать	Прихлопывать, прихлопнуть – .. 4) (<i>убить</i>), <i>см.</i> Ухлопать.
924	уцелеть	Исцелеть – 1) .. <i>см.</i> Уцелеть.
		Поуцелеть – .. <i>см.</i> Уцелеть.
925	участие	Интерес – .. 3) .. <i>см.</i> Участие.
926	учить	Поучить – .. 2) .. <i>См.</i> Учить.
927	ушибиться	Зашибать, зашибить – .. 3) .. <i>см.</i> Ушибиться.
928	фаворит	Миньон – 1) .. <i>см.</i> Фаворит.
929	фаллос	Лингам – .. <i>срв.</i> Фаллос.
930	фальшивый	Подставной – .. 2) <i>см.</i> Подложный, Фальшивый.
931	фантазировать	Пофантазировать – .. 2) .. <i>См.</i> Фантазировать.
932	фасоль	Боб, бот. – .. <i>см.</i> Фасоль.
933	фашина	Кубыш, <i>см.</i> Фашина.
934	фигляр	Матас – .. <i>срв.</i> Фигляр и Скоморох.
935	флюгер	Кочет – .. 4) <i>см.</i> Флюгер.
936	фокусник	Престидижитатор, -таторша – .. <i>см.</i> Фокусник.
937	фонарь	Мегаскоп – .. 2) .. <i>см.</i> Фонарь волшебный.
938	франтить	Пофрантить – .. <i>См.</i> Франтить.
939	фрикадель, -лька	Кнель, <i>см.</i> Фрикадель, -лька.
940	фуражир	Кормовщик, <i>стар.</i> , <i>см.</i> Фуражир.
941	фыркать	Пофыркать – .. <i>См.</i> Фыркать.
942	характеристика	Лиценачертание – .. 2) <i>см.</i> Характеристика.
943	хвалить	Похвалить – 1) .. <i>см.</i> Хвалить.
944	хвалиться	Похвалиться – 1) .. <i>См.</i> Хвалиться.
945	хват	Залёт – .. 2) .. <i>см.</i> Хват.
946	хватать	Доставать, достать – .. 4) .. <i>срв.</i> Хватать.
947	хвойный	Игольчатый – .. <i>см.</i> Хвойный.
948	хворост	Друзг – .. <i>Срв.</i> Хворост.
		Обломник, <i>см.</i> Хворост, Сушняк.
949	хворостина	Лоза – 1) .. <i>см.</i> Лозина, Прут(ик), Хворостина.
950	хвоц	Конехвост – 1) <i>бот.</i> Equisetum arvense L. – .. <i>см.</i> Хвоц.

951	хе́рить	Нахе́рить – .. 2) .. Срв. Хе́рить.
952	хи́жина	Изба́, ум. Избу́шка – 1) .. срвн. Хи́жина, Лачу́га.
		Избе́нка, Избе́ночка – .. см. Ещё́ Изба́, Хи́жина.
953	хитре́ц	Лукавец, -вица – .. срв. Хитре́ц.
954	хлам	Дрязг – 1) .. Срвн. Хлам.
955	хлеб	Нахлебный – 1) .. Хлеб.
956	хлестать	Нахлестывать, нахлестать кого, что – .. срв. Хлестать.
		Похлестывать, похлестать(чем) – .. Срв. Хлестать
		Прохлестать – .. срв. Хлестать.
957	хлопать	Нахлопывать, нахлопать – .. срв. Хлопать.
		Прохлопать – .. срв. Хлопать.
958	хлопотать	Похлопотать о ком, о чём – .. см. Хлопотать.
		Прохлопотать – .. срв. Хлопотать.
959	хныкать	Похныкать – .. См. Хныкать.
		Прохныкать – .. срв. Хныкать.
960	ход	Проход – .. 2) .. срв. Ход.
961	ходатайствовать	Предстательствовать о ком, за кого перед кем – .. см. Ходатайствовать.
962	ходить	Нахаживаться, находиться – .. 2) .. срв. Ходить.
		Пойти – 1) .. См. Игти, Ходить.
		І. Походить, сов. – .. см. Ходить, Похаживать.
963	хозяйственный	Обиходный – .. 3) см. Хозяйственный, Опрятный.
964	холить	Нахолиться – .. срв. Холить.
965	холм	Горка – 1) см. Гора́ и Холм.
		Нагорок – .. срв. Холм.
		Пригорок – .. срв. Холм.
966	холодеть	Похолодеть – .. См. Холодеть.
967	холодить	Знобить – .. срвн. Морозить, Холодить.
968	хоровод	П. Лик – .. 3) см. Хоровод.
969	хоронить	Погребать, погреб(б)сти – .. срв. Хоронить.
		Похоронять, см. Хоронить.
970	хорохориться	Ерихониться, см. (по смыслу) Хорохориться, Ерепениться, Важничать, Ломаться.
		Нахорохориться – .. 2) .. срв. Хорохориться.
971	хорошеть	Красиветь – .. см. Хорошеть.
		Красивый – .. срвн. Хорошеть, Похорошеть.
		Лучше – .. 2) .. срв. Улучшаться, Хорошеть.
972	хороший	Лучший – 1) (ср. Ст. от Хороший) чем кто, что.
		Прехороший – .. См. Хороший.

973	хорошо	Лучше – 1) (ср. Ст. от Хорошо).
974	хохотать	Похохотать – .. См. Хохотать.
975	храбриться	Похрабриться – .. см. Храбриться.
976	храпеть	Похрапывать, похрапеть – .. Срв. Храпеть.
977	хрипеть	Похрипеть – .. См. Хрипеть.
978	хромать	Похромать – .. См. Хромать.
		Прихрамывать – .. срв. Хромать.
		Прохромать – .. срв. Хромать.
979	хромой	Кривой – .. 2) .. см. Хромой.
980	хрустеть	Похрустеть – .. Срв. Хрустеть.
981	хрюкать	Похрюкать – .. см. Хрюкать.
982	хулиитель, -ница	Охуждатель, -ница, см. Хулиитель, -ница, Порицатель, -ница.
983	хулить	Заирать, зазреть – .. 2) см. Порицать, Хулить, Осуждать.
		Похулить – .. См. Хулить.
984	царапать, -ся	Поцарапать, -ся – .. См. Царапать, -ся.
985	царапина	Оцарапина, см. Царапина.
986	царствовать	Поцарствовать – .. см. Царствовать.
987	цвести	Нацвестись – .. срв. Цвести.
		Поцвести – .. 2) .. См. Цвести.
988	цедить	Нацеживать и Нацежать, нацедить – .. срв. Цедить.
		Поцедить – .. см. Цедить.
989	целить	Изноравливать, изноровить – .. 2) в кого, во что чему, см. Целить, Метить.
990	целиться	Прицеливаться, прицелиться (во что) – .. срв. Целиться.
991	целый	Круглый – .. 2) .. см. Целый.
992	цепляться	Привязываться, привязаться – .. 3) .. срв. Приставать, Придираться, Цепляться.
993	циферблат	Личинка – .. 4) (часовая), см. Циферблат.
994	цыпочки	На, предл. – .. см. Цыпочки.
995	чавкать	Почавкивать, почавкать – .. срв. Чавкать.
996	чадо	Исчадие – .. см. Чадо, Племя.
997	чалить	Началивать, начать – .. срв. Чалить.
998	чан	Начанник – .. срв. Чан.
		Начанный – .. Срв. Чан.
999	чародейство	Магия – .. срв. Чародейство.
1000	чахоточный	Лёгочный, анат. Pulmonalis – .. срвн. Чахоточный.
1001	чаща	Кустарник – 1) .. срвн. Чаща.
		Непродорный – .. срв. Непродор, Чаща.

1002	чваниться	Павлиниться – .. <i>Срв.</i> Чваниться, Спесивиться. Превозноситься, превознести́ся – .. 2) .. <i>см.</i> Важничать, Величаться, Гордиться, Кичиться, Спесивиться, Чваниться.
1003	чванливость	Превозносливость – .. <i>см.</i> Спесивость, Чван- ливость.
1004	чванливый	Превозносливый – .. <i>срв.</i> Гордый, Спесивый, Чванливый.
1005	чеканить	Начеканивать, начеканить – .. <i>срв.</i> Чеканить.
1006	чёлн	Лодка – .. <i>Срв.</i> Чёлн.
1007	чело	Лоб (<i>р.</i> Лба) – 1) .. <i>срв.</i> Челó.
1008	чепуха	Нести – .. 7) .. <i>см.</i> Вздор, Околёсная 2, Чепуха.
1009	чередоваться	Очередоваться, <i>см.</i> Чередоваться. Перемежаться, перемежиться – 1) .. <i>См.</i> Чере- доваться.
1010	черепок	Коланец, -ничик – .. <i>срвн.</i> Черепок и Осколок. Отколок, <i>см.</i> Йверень, Щёпа, Черепок.
1011	чёркать	Начёркивать, начёркать, начеркнуть что – .. <i>срв.</i> Чёркать.
1012	чернеть	Почернеть – .. <i>Срв.</i> Чернеть.
1013	чернить	Запятнывать, -ся, запятнать, -ся – .. 3) .. <i>срвн.</i> Позорить, Клеймить 2, Чернить. Пятнать, попятнать – .. 4) .. <i>см.</i> Бесчестить, Чернить.
1014	черновик	Брульон, <i>см.</i> Черновик.
1015	черпальный	Исчерпной – .. <i>см.</i> Черпальный.
1016	черпак	Леечка – 1) .. Черпак. Лейка – 1) .. <i>срвн.</i> Черпак.
1017	черствовать	Почерствовать – .. <i>см.</i> Черствовать.
1018	чертить	Почертить – .. <i>См.</i> Чертить.
1019	чесать, -ся	Начёсывать, начесать – .. 2) .. <i>срв.</i> Чесать, -ся. Почесаться – .. 2) .. <i>Срв.</i> Чесаться.
1020	чесотка	Короста – 1) .. <i>срвн.</i> Чесотка.
1021	честный	Пречестный – .. <i>см.</i> Честный.
1022	честолюбец	Любитель – 1) .. <i>см.</i> Честолюбец.
1023	честолюбие	Любóчество, -честивость, -тивый – .. <i>срв.</i> Чес- толюбие.
1024	честь	Почёт – .. <i>Срв.</i> Честь, Почесть, Почтение.
1025	чета	Двоица – .. <i>см.</i> Чета.
1026	четвереньки	Карачки, на-карачках, <i>нрч.</i> – .. <i>см.</i> Четве- реньки. На, <i>предл.</i> – .. На четвереньках, <i>см.</i> Четве- реньки.

1027	чинить	Исправлять, исправить – .. 2) .. см. Поправлять, Чинить. Начинивать, начинить – .. срв. Чинить.
1028	чирикать	Почирикать – .. См. Чирикать.
1029	числить	Почислить, см. Числить.
1030	числиться	Значиться (где) – .. см. Считаться, Числиться.
1031	чистить	Начищать, начистить – 1) .. срв. Чистить. Почистить, -ся – .. См. Чистить.
1032	читать	Почитать – .. см. Читать.
1033	чорт	Демон – ... см. Бес, Дьявол, Чорт, Сатана. Лихой, см. – 1) .. см. Дьявол и Чорт.
1034	чревоугодник	Любитель – 1) .. срв. Чревоугодник.
1035	чрезмерный	Непомерный – .. срв. Чрезмерный.
1036	читать	Почитать, почтить – .. Срв. Читать.
1037	что	Либо, союз – .. см. Как 4, Какой 2, Когда 3, Кто 3, Куда 3, Что. Нибудь, част. Где-нибудь – .. см. Что.
1038	чудак	Оригинал – .. 3) .. См. Ещё Чудак.
1039	чудачить	Причудачивать – .. см. Чудачить.
1040	чудный	Прелестный – .. 2) .. см. Чудный.
1041	чужестранец	Нерусь – .. срв. Чужестранец.
1042	чулан	Каморка – .. срвн. Чулан.
1043	чутька	Крошечка – .. 2) .. см. Чутька. Крошка, Крошечка, Крохотка – .. 2) .. см. Чутька.
1044	чуять	Почуять – .. Срв. Чуять.
1045	шагать	Нашагаться – .. срв. Шагать. Пошагать – .. Срв. Шагать.
1046	шайка	Клика – .. срвн. Шайка.
1047	шалеть	Пошалеть – .. См. Шалеть.
1048	шарить	Лазейничать – 1) .. срвн. Шарить. Пошарить – .. Срв. Шарить.
1049	шаркать	Пошаркать – .. см. Шаркать.
1050	шатать, -ся	Нашатывать, нашатать – .. Срв. Шатать, -ся. Пошатывать, пошатать и пошатнуть – .. Срв. Шатать.
1051	шататься	Поматывать, помотать – .. срв. Шататься, Болтаться 3.
1052	шатёр	Куша – .. срвн. Шатёр, Палатка.
1053	швырять	Вышвыривать, вышвырять, вышвырнуть, см. Швырять, швырнуть. Нашвыривать, нашвырять – .. срв. Швырять.

1054	шевелить	Копошить – .. <i>срв.</i> Шевелить, Копаться (в чём).
1055	шелушить, -ся	Нашелушивать, нашелушить – .. <i>срв.</i> Шелушить, -ся.
		Отлупливать, -пать, -плять, -пить – 1) .. <i>см.</i> Лущить, Шелушить.
1056	шесток	Очаг – .. <i>См.</i> Шесток.
1057	шило	Мешок – 1) .. <i>см.</i> Шило.
1058	широкополюй	Край – 1) .. <i>срвн.</i> Широкополюй.
1059	шлак	Выгарок – .. 2) .. <i>Срв.</i> Шлак.
1060	шлёпать	Лебезить – .. 2) .. <i>срвн.</i> Ещё Шлёпать по грязи.
		Нашлёпывать, нашлёпать – .. <i>срв.</i> Шлёпать.
1061	шмель	Медвяник, см. Шмель.
		Медовик – .. 5) <i>см.</i> Шмель.
		Медуница – .. 2) <i>см.</i> Шмель.
1062	шпилька	Зашпилька – .. 2) .. <i>см.</i> Шпилька.
1063	шпион	Подосланец – .. <i>Срв.</i> Шпион.
1064	штопать	Поштопать – .. <i>срв.</i> Штопать.
1065	штукатурить	Выштукатурить, см. Штукатурить.
1066	шуметь	Пощуметь – .. <i>см.</i> Шуметь.
1067	шуршать	Издавать, издать – 1) .. <i>см.</i> Шуршать.
		Пощуршать – .. <i>см.</i> Шуршать.
1068	шут	Буфон, см. Шут.
		Паяц – .. <i>См.</i> Шут.
1069	шутник, -ница	Затейник, -ница – .. <i>срвн.</i> Забавник, -ница, Шутник, -ница.
1070	шуточный	Нашуточный, см. Шуточный.
1071	щебень	Камень – 1) .. <i>см.</i> Камешек и Щебень.
1072	щёголь	Лев – .. 6) .. <i>срвн.</i> Ещё Ловелас и Щёголь.
1073	щека	Ланита – .. <i>Срвн.</i> Щека.
1074	щёлкать	Клацать, Клацнуть – .. <i>срвн.</i> Щёлкать.
		Нашёлкивать, нашёлкать – .. <i>срв.</i> Щёлкать.
1075	щель	Переседина – .. <i>См.</i> Трещина, Щель.
1076	щенок	Пашенок (бранно), см. Щенок.
1077	щепа	Отколок, см. Иверень, Щепа, Черепок.
1078	щипать	Кусаться – .. <i>срвн.</i> Щипать.
		Нашипывать, нашипать – .. <i>срв.</i> Щипать.
1079	щурить	Жмурить, -ся – .. <i>Срв.</i> Щурить.
1080	экзаменовать	Испытывать, испытать – .. 3) .. <i>срвн.</i> Экзаменовать.
1081	экзакуция	Правёж – .. <i>см.</i> Экзакуция.
1082	экипаж	Легковой – .. <i>срвн.</i> Экипаж.
1083	эпилепсия	Падучий – .. <i>см.</i> Эпилепсия.

1084	эпилептик	Падучий – .. см. Эпилептик .
1085	эфир	Ефир – .. см. Эфир .
1086	эхо	Вторье , см. Эхо .
		Отражение – .. 2) .. <i>Срв.</i> Отзвук , Эхо .
1087	эшафот	Площадка – .. 2) .. см. Эшафот .
1088	юг	Лето – .. 4) .. см. Юг .
1089	ябеда	Кляуза – .. 2) .. см. Сплетня , Ябеда .
1090	являть	Проявлять , проявить – 1) .. <i>срв.</i> Выказывать , Являть .
1091	являться	Проявляться , проявиться – 1) .. <i>срв.</i> Обна- руживаться 2 , Являться .
1092	Яга-баба	Ега-баба , см. Яга-баба .
1093	ягниться	Поягниться – .. см. Ягниться .
1094	ядрёный	Едрёный , см. Ядрёный .
1095	яичница	Пряженица – .. см. Яичница .
1096	якорь	Кошка – .. 2) .. см. Якорь .
1097	ярлык	Ерлык , см. Ярлык .
1098	ярушка	Ежов глаз , см. Ярушка .
1099	ярыга	Ерыга , см. Ярыга .
1100	ячея	Обечейка , см. Ячея .

ДОДАТОК Г

Дослідницький список джерел РУСа-1933

Праці, встановлені О. М. Тищенко за матеріалами архівної картотеки [187; 188], подано з точнішим бібліографічним описом і позначено *.

Таблиця Г.1 – Художня й публіцистична література

Скорочення у списку РУСа-1933	Скорочення, виявлені в тексті РУСа-1933	Пояснення в РУСі-1933	Імовірна назва джерела
Ант.-Давид., Б. Ант.- Давид.	Ант.-Давид.	Б. Антоненко- Давидович	Антоненко-Давидович Б. Д.
Аф.-Чужб.- Шевч.	–	А. Афанасьєв (Чуж- бинській), «Воспомина- ння о Шевченкѣ»	–
Бажан	Бажан	М. Бажан	Бажан М.П. Будівлі. – 1924. * Бажан М. П. Різьблена тінь: лірика / М. П. Бажан. – Харків : Книгоспілка, 1927. – 32 с. * Бажан М. П. Дорога: вибрані поезії / М. П. Бажан. –К. : Трест «Київ-Друк», 1930. – 44 с.
Г. Барв.	Г. Барв., Барв.	Ганна Барвінок	Барвінок Г. Оповідання з народних уст: 3 портретом авторки / Ганна Барвінок (О.М. Кулишева); 3 передмовою [«Ганна Барвінок»] Б. Гринченка. – К.: Друк. П. Барського, 1902. – XXVIII, 544 с., 1 с. портр. [УК, том I, с. 379]; [СлГр-1909: 31].
Біл.-Нос.	Біл.-Нос.	Білецький-Носенко П.	* Білецький-Носенко П. П. Приказки [байки]: В чотирох частих / Скомпонував Павло Білецький-Носенко. – К.: Друк. Е.Я. Федорова, 1871. – 553 с. [УК, том I, с. 66].
	Бодянський		Бодянський О. М.
	Бордуляк, Борд.		Бордуляк Т. Г.
Боров., Бо- ровик	Боров., Боровик, Боровиковсь- кий Л.	Боровиковський Л.	* Боровиковський Л. І. Байки й прибаутки Левка Боровьков- ського / [Передм. МТЛ. [А. Л. Метлинський]]. – К.: [Вид. А.Л. Метлинський]. Унив. Тип., 1852. – 118 с. [УК, том I, с. 20].

			* Боровиковський Л. І. Маруся: Українська баляда / Видав і пояснив [та авт. передм.] Іван Франко. – Львів: [Накладом Укр.-Руської Видавн. Спілки]. Друк. Наук. т-ва ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1902. – 45 с. [УК, том I, с. 379].
	С. Буда		Буда С.О.
Васильч.	Васильч.	Васильченко С.	* Васильченко С. В. Оповідання. – К.: Вік. Друк. В. П. Бондаренка та П. Ф. Гніздовського, 1915. – 404 с. – (Укр. б-ка; № 23). – Зміст: Волошки; У панів; Оксана; <i>Осінній ескіз</i> ; Мужичька арихметика; Дома; Королівна; Дош; В хуртовину; Осіння казка; Роман; <i>За мурами</i> ; Над Росю; Пацанок; Божествення Галля; Спасенник; В темряві; З самого початку; З дитячих вражінь; Чарівний млин; На чужину; <i>Вова</i> ; Гріх; Увечері; Обивательські жарти; На хуторі; Святкові мініатюри; Під школою; Крамольна ніч; По асоціації; Свекор; В тінях липневої ночі; <i>Відьма</i> ; Крізь дрімоти; Ся; Інспектор; На світанні; Ювілейні легенди; На роскоші; <i>Циганка</i> . [УК, том II, с. 117]. * Васильченко С. В. Талант. – 1924.
	М. Вербицьк.		Вербицький М. А. Плач Ярославни / М. А. Вербицький // Літературно-науковий вісник. – 1901. – т. XIV. – № 4. – С. 116.
Вин., Винн., Виннич.	Виннич.	Винниченко В.	Винниченко В. К. Соняшна машина / В. К. Винниченко. – К. : ДВУ, 1928.
	Ів. Виш.		Вишенський І.
Влизько	Влизько	О. Влизько	Влизько О. Ф. Згиньте, романтики! Ви – останні! – 1930.
Марко В., М. Вовч., М. В.	М. Вовч., Марко В., М. В., М. Вов.	Марко Вовчок	Вовчок М. Народні оповідання Марка Вовчка / [Передм. П. О. Куліша]. – СПб.: Издав П. А. Куліш. [Тип. П. А. Куліша], 1858. – X, 189 с. [УК, том I, с. 27].

			Вовчок М. Народні оповідання Марка Вовчка. – СПб .: Коштом П. А. Лобка. [Тип. Департамента Уделов], 1862. – Т. 2. – 206 с. [УК, том I, с. 40]; [СлГр-1909: 35].
			Вовчок М. Інститутка // Основи. -1862. – кн.III. [СлГр-1909: 35].
			* Дяк, Три долі, Козачка, Одарка, Данило Гурч, Гайдамаки, Пройдисвіт, Павло Чорнокрил та ін.
	Воробкевич		Воробкевич С. І. Старий млин.
Вороний, М. Ворон.	Вороний, М. Ворон., М. Вороний	М. Вороний	Вороний М. К. Легенда / М. К. Вороний // Нова громада. – 1906. – №1. – С. 80 – 81.
			Вороний М. К. Ліричні поезії. – К.: Дзвін, [1911]. [УК, том II, с. 705].
В. Гжицьк.	В. Гжицьк.	В. Гжицький	Гжицький В. З.
Гл., Гліб., Глібів, Глібов	Гліб., Глібів, Глібов	Глібів Л.	Глібов Л. І. Байки Леонида Глибова / [Передм. Б. Г. [Б.Д. Грінченко]]. – К.: Вик. друк. П. Барського, 1904. – IV, 189, II с. [УК, том I, с. 438]; [СлГр-1909: 31].
Головко	Головко	Андр. Головко	* Головко А. В. Червоний роман / А. В. Головко // Червоний шлях. – 1923. – №4 – 5. * Головко А. В. Бур'ян / А. В. Головко. – Харків : ДВУ, 1927. – 354 с. * Головко А. В. Можу. Повісті й оповідання / А. В. Головко. – Харків, 1926. * Головко А. В. Мати. Пролог до роману «Три брати». – 1932.
Греб.	Греб., Гребінка	Гребінка Є.	Гребінка Є. П. Малоросійські приказки. – 1834.
Г. Григор., Григор.	Г. Григор., Гр. Григор, Григор., Григ., Гр. Григ., Гр.-Григ., Гр. Гр.	Григоренко Г.	Григоренко Г.
Гр., Грін., Грінч.	Гр., Грін., Грінч.	Грінченко Б.	Грінченко Б. Д. Без хлиба: Оповідання В. Чайченка. – К. : Вид. книгарни С. И. Гомолинського. Друк. б[ывшая] Федор[ова], ар[енд]. Л. И. Блехманом, 1890. – 32 с. [УК, том I, с. 193].

		<p>Грінченко Б. Д. Сестрыця Галя: Оповідання В. Чайченка. – К.: Вид. кныгарни С. И. Гомолинського. Друк. ген[ерала] Бруна, ар[енд]. Л. И. Блехманом, 1890. – 16 с. [УК, том I, с. 194].</p>
		<p>* Грінченко Б. Д. Сонячний промін / Б. Д. Грінченко // Зоря. – 1891.</p>
		<p>Грінченко Б. Д. Батько та дочка: Оповідання про те, як чоловікові під землею в шахти прыгода трапылася / Напысав В. Чайченко [псевд.]. – Чернигов: Друк. Губерн. Правл., 1894. – 36 с. [УК, том I, с. 232].</p>
		<p>* Грінченко Б. Д. Хатка в Балци: Оповідання / Б. Гринченко. – Чернигов: Друк. Губерн. Земства, 1897. – 233 с. [УК, том I, с. 276].</p>
		<p>Грінченко Б. Д. Смильва дивчына: Казка / Напысав Б. Гринченко. – [Чернігів]: Видав Б. Грінченко. [Друк. Губ[ерн]. Земства, 1899]. – 22 с [УК, том I, с. 310].</p>
		<p>* Грінченко Б. Д. Серед бурі: Драма на пять дій Бориса Грінченка. – Львів : Накладом Ред. «Літ.-Наук. Вістника». Друк. Наук. т-ва ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1899. – 71 с. [УК, том I, с. 310].</p>
		<p>Грінченко Б.Д. Дух і тіло. – 1889.</p>
		<p>* Грінченко Б.Д. Серед темної ночі: Повість / Б. Гринченко. – К.: Друк. Акціонер. О-ва Н.Т. Корчак-Новицького, 1901. – 190 с. [УК, том I, с. 352].</p>
		<p>* Грінченко Б. Д. Болотяна квітка. – Чернігів, 1901.</p>
		<p>* Грінченко Б. Д. Під тихими вербами: Повість / Б. Гринченко. – К.: [Тип. Имп. Ун-та св. Владимира Акц[іонер.] О-ва Н. Т. Корчак-Новицького, 1902. – 233 с. [УК, том I, с. 385].</p>

			<p>* Грінченко Б. Д. Писання: [Поезії]. – [К.: Друк. П. Барського, 1903]. Т. 1. – 500 с. [УК, том I, с. 412].</p> <p>* Грінченко Б. Д. Писання: [Проза]. – [К.]: Вик. [Друк. П. Барського, 1905]. Т. 2. – 422 с. [УК, том I, с. 464 - 465].</p> <p>Грінченко Б. Д. На розпутті. – 1907.</p> <p>* Грінченко Б. Д. Перед широким світом. – К., 1907. – 320 с.</p> <p>Грінченко Б. Д. Брат на брата: Оповідання. – [Львів]: Накладом авт. [Друк. І. Айхельбергера, 1910]. – 66 с. [УК, том I, с. 663].</p> <p>* Грінченко Б. Д. Листи з України Наддніпрянської. – К., 1917. – 180 с.</p> <p>* Грінченко Б. Д. Чудова дівчина. – К.: Союз, 1919.</p> <p>* Грінченко Б. Д. Екзамен. – К.: Рух, 1927. – 16 с.</p> <p>* Національна ідея, Дон Кіхот, Ксеня, перекл. Шиллера: Марія Стюарт, Вільгельм Тель.</p>
Гулак, Гул.-Арт., Гул.-Артем.	Гул.-Арт., Гул.-Артем., Г. Арт.	П. Гулак-Артемовський	<p>Гулак-Артемовський П.П. Твори П. Гулака-Артемовського. – Черкаси: [Сіяч]. Друк. «Черкас. Волі», 1917. – 28 с. [УК, том II, с. 172].</p> <p>Гулак-Артемовський П. П. <i>Панта собака</i>; До Пархома / П. Артемовський-Гулак. – [К.: Вид. т-ва «Час». Друк. В. П. Бондаренка та П. Ф. Гніздовського, 1914]. – 12 с. [УК, том II, с. 84].</p> <p>Гулак-Артемовський П.П. Рибалка. – 1818.</p>
Г. Шкур.	Г. Шкур.	Шкурупій	Гео Шкурупій
Дніпр. Ч., Дн. Чайка, Дн. Ч., Дніпр. Чайка а	Дніпр. Ч., Дн. Чайка, Дн. Ч., Дніпр. Чайка	Дніпрова Чайка	<p>Дніпрова Чайка. Скеля // Зоря. – 1893. – №12.</p> <p>Дніпрова Чайка. Дві птиці // Зоря. – 1894. – №4.</p> <p>* Дніпрова Чайка. Дивний ткач // Літературний річник українських і польських авторів. – К., 1909.</p>
Добровольськ.	Добровольськ.	С. Добровольський	Добровольський С. П. Залізний кінь. – Харків: Плужанин, 1929. – 172 с.

Дом., Доман.	Дом., Доман.	Доманицький В.	* Доманицький В. М. Доля селянська. – К.: Друк. Н. А. Гирич, 1906. – 56 с. – На обкл. назва: Селянська доля. Передрук із газ.: Громад. думка. [УК, том I, с. 503].
Дорошкев.	Дорошкев., Дорош.	Ол. Дорошкевич	Дорошкевич О.К.
Еварн., Яворн.	Еварн., Яворн.	Д. Яворницький (Д. Еварницький)	Еварницький Д. І.
Еллан	Еллан	В. Еллан (В. Блакитний)	Еллан-Блакитний В. Мандрівники (Валер'янові Поліщуків)
Епік	Епік	Гр. Епік	Епік Г. Д.
Єфр.	Єфр.	Єфремов С.	Єфремов С.О. Історія українського письменства. – [К.]: Укр. Учитель. Видано за допомогою М. Дмитрієва; [СПб.]: Тип. т-ва п[од] ф[ирмою] «Електро-Тип. Н. Я. Стойковой», [1911]. – 466 с. [УК, том I, с. 709].
			Єфремов С. О. Коротка історія українського письменства. – К.: Видавн. т-во «Криниця». Друк. Т-ва «Криниця», 1918. – 215 с. [УК, том II, с. 252].
			Українознавство: Показчик потрібнішої до самоосвіти літератури / Зложив С. Єфремов. – К.: [Всеукр. кооперат. видавн. Союз. Друк. Всеукр. Кооперат. Видавн. Союзу], 1920. – 64 с. [УК, том II, с. 467].
			Єфремов С. О. Під обухом: Большевики в Києві. – К.: Вік. Друк. Акц[іонер.] Т-ва «П. Барський», 1918. – 64 с. [УК, том II, с. 252].
	Забіла		Забіла В. М. Гуде вітер вельми в полі. – 1838.
Загір., Загірня, М. Грінч.	Загір., Зігірн., Загірня, М. Грінч., М. Гр., М. Грін.	М. Загірня (М. Грінченкова)	Загірня М. М.
Зеров, М. Зер.	М. Зеров	М. Зеров	Зеров М. К.
	Зизаній		Зизаній Л. І.
Івч.	Івч.	М. Івченко	Івченко М. Є. Шуми весняні: Збірка новель. – 1-е вид. – К.: Сяйво. [Друк. «Друкарь Пол.», 1919]. – Кн. 1. – 158, [1] с. [УК, том II, с. 367].

М. Калин.	М. Калин.	М. Калинович	Калинович М. Я. перекл. Р. Л. Стівенсон «Ночівля Франсуа Війона». – 1877.
	Кас., Касян.		Касяненко С. І.
Кв., Квіт., Квітка	Квітка, Кв., Квіт., Квітка-Осн., Кв.- Осн.	Г. Квітка-Основ'яненко	Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Малоросійські повісти, розповідаєма Грицьком Основ'яненком: [У 2-х кн.]. – М.: Изд. А. Глазунова. Тип. Лазаревых Ин-та Восточных языков, 1834. – Зміст: <i>Салдацькій патрет; Маруся; Мертвецькій Вельк-День</i> . Кн. 1. – 380 с.: мал. [УК, том I, с. 8].
			Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Свантанье: Малоросійская опера в трех действиях / Соч[инение] Грицка Основ'яненка [псевд.]. – Х.: Губерн. Тип., 1836. – 184 с. [УК, том I, с. 9].
			Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Малоросійські повісти, розповідаєма Грицьком Основ'яненком: [У 2-х кн.]. – М.: [Изд. А. Глазунова.]. Тип. Лазаревых Ин-та Вост. яз., 1837. – Зміст: <i>Добре роби, добре и буде; Конотопська видьма; От тоби и скарб</i> . Кн. 2. – 441 с.. [УК, том I, с. 9].
			Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Козырь-дивка: [Малоросійская повість Гр. Основ'яненка]. – СПб.: Тип. 3 Департамента Гос. имущества, 1838. – 144 с. [УК, том I, с. 10].
			Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Повісті Григорія Квітки (Основ'яненка). – СПб. : Издав П. А. Куліш. Тип. П. А. Кулиша, 1858. – Зміст: <i>Маруся; Салдацькій патрет; Сердешина Оксана; Мертвецькій Великдень</i> . Т. 1. – [4], 264 с. [УК, том I, с. 27].
			Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Повісті Григорія Квітки (Основ'яненка). – СПб.: Издав П. А. Куліш. [Тип. П.А. Кулиша], 1858. – Зміст: <i>Добре роби, добре й буде; Конотопська видьма; От тоби й</i>

			скарб; Козирь-дівка; <i>Перекопинець; Пархімове сніданне</i> . Т. 2. – 335 с. [УК, том I, с. 27].
			Квітка-Основ'яненко Г. Ф. <i>Підбрехач</i> ; На пуцання як зав'язано: Оповідання Григорія Квітки (Основ'яненка). – СПб.: [Друк. П. А. Куліша], 1860. – 11 с. [УК, том I, с. 31]
			Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Драматическія сочиненія Григорія Квитки (Основ'яненка): В двух томах / [Передм. А. С. Великанова]. – Пб.: Изд. Одесскаго книгопродавца А. С. Великанова. [Тип. П. А. Куліша], 1862. – Передм. рос. – Зміст: Шельменко, волостной писарь; Шельменкоденщик; Сватання на Гончарівці; <i>Щира любовь</i> . – 2 т. в одній оправі. – 335 с. [УК, том I, с. 42].
			Малоросійській повѣсти, разск. Грицькомъ Основ'яненкомъ. Подъ ред. А. А. Потебни. Х. 1887 [СлГр-1909, с. 33].
	О. Бургардт		Клен Юрій
Кирил., Кириленко	–	Ів. Кириленко	–
Ком., Комар.	Ком., Комар.	Комаров М.	Комаров М. Ф. Розмова про земні сили А. Іванова [СлГр-1909: 33]
Кон., Конис., Кониськ.	Кон., Конис., Кониськ.	Кониський О.	* Кониський О. Я. Оповіданя О. Я. Кониського. – Львів: Накладом вид-ва «Діла». Друк. Т-ва ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1889. – 141 с. – Зміст: <i>Конокрад Иван Дранка</i> ; Казенный млын; <i>Не люби двох</i> ; За кригою; Півень. [УК, том I, с. 185].
			Кониський О. Я. Дид Евмен: Спомынкы бабы Уляны Красючкы. – 1892.
			* Кониський О. Я. Грішники: Роман-хроніка / Написав О. Я. Кониський. – Львів: Видаче В. Лукича. Накладом ред. «Зорі». Друк. Наук. Т-ва

			ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1895. – 192 с. [УК, том I, с. 251].
			* Кониський О. Я. Твори О. Я. Конисского-Перебенди. – Одесса: Тип. и Хромо-литогр. Е.И. Фесенко, 1899. – Зміст: Дид Евмен; Непрымыренна; Баба Явдоха; Хвора душа. Т. 1: Оповідання. – 224 с. [УК, том I, с. 319].
			* Кониський О. Я. Твори О. Я. Конисского-Перебенди. – Одесса: Тип. Е.И. Фесенко, 1903. – Зміст: Живый про живе дбайе; Стельмахы; Старци; И мы за Ным; Чернычка; Пожежа; Пивнив празнык; Драма в тюрми; Мои давни знайоми; Наввыпередкы; Пастух Кузьма Шыло; Доля одного пысьменныка. Т. 4: Оповідання. – 285 с. [УК, том I, с. 420].
	Косинка		Косинка Г. М. В житах // Життя й революція. – 1925. – №6 – 7.
Костом., Костомар.	Кост., Костом., Костомар.	М. Костомаров	Костомаров М. І. Переяславська ніч // Сніп. – 1841.
Котл., Котляр.	Кот., Котл., Котляр.	Котляревський І.	Котляревський І. П. Енеїда на малоросійській мові перелицьованная І. Котляревским: [У 3 ч.]. – СПб.: Иждивенієм М. Парпуры, 1798. [УК, том I, с. 5]
			Котляревський І. П. Наталка Полтавка: Украинская опера И. П. Котляревскаго. – Пб.: [Тип. Департамента уделов], 1862. – 80 с. [УК, том I, с. 32]
Коц., Коцюб.	Коц., Коцюб., Коцюбин., Коцюбинськ.	Коцюбинський М.	Коцюбинський М. М. Твори. – [К.: Видавн. Т-во «Криниця». Друк. А. Гросмана, 1917]. – Зміст: Пятизлотник; Помстився; Для загального добра; На крилах пісні; «Пе-Коптьор»; Посол від чорного царя; На віру; Харитя; Ялинка. – Т. 1. – 189 с. [УК, том II, с. 185].
			Коцюбинський М. М. Твори. – [К.: Видавн. Т-во «Криниця». Друк. А. Гросмана, 1918]. – Зміст: Маленький грішник;

			<p><i>Ціповяз; Хо; В путях шайтана; По людському; Лялечка; На камені; Поєдинок; Цвіт яблуні.</i> – Т. 2. – 165 с. [УК, том II, с. 270].</p> <p>Коцюбинський М. М. Твори. – [К.: Видавн. Т-во «Криниця». Друк. А. Гросмана, 1918]. – Зміст: Дорогою ціною; <i>Fata Morgana; Під Мінаретами.</i> – Т. 3. – 185 с. [УК, том II, с. 270].</p> <p>Коцюбинський М. М. Твори. – [К.: Видавн. Т-во «Криниця». Друк. Акц[іонер.] Т-ва «П. Барський», 1918]. – Зміст: У грішний світ; 3 глибини; Сміх; Він іде!; Невідомий; <i>В дорозі; Persona grata; Intermezzo; Як ми їздили до Криниці; Дебют;</i> Сон. – Т. 4. – 168 с. [УК, том II, с. 270].</p> <p>Коцюбинський М. М. Твори. – [К.: Видавн. Т-во «Криниця». Друк. А. Гросмана, 1918]. – Зміст: Тіні забутих предків; Лист; Що записано в книгу життя; <i>Подарунок на іменини; Коні не винні; Хвала життю; На острові; Відьма; Сон.</i> – Т. 5. – 160 с. [УК, том II, с. 271].</p>
Кр., Крим., Кримськ.	Крм., Крим., Кримськ., Кримський	Кримський А.	<p>Кримський А.Ю. Повістки і ескізи з українського життя / Написав А. Кримський. – Львів: Видано під доглядом М. Павлика; Коломия: Друк. М. Білоуса і В. Манецкого, 1895. – 332 с. – Зміст: <i>Батьківське право; Історія однієї подорожі; Та хто ж справді тут винен; Перші дебюти одного радикала; Сирота Захарко; Виривки з мемуарів одного старого гріховоди; В народ; Psychopathia nationalis; Не порозуміються.</i> [УК, том I, с. 252].</p> <p>* Кримський А. Ю. Пальмове гилля: Екзотичні поезії (1898-1901). – Львів: Вид. Укр.-Руської Видавн. Спілки. Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка. Під</p>

			<p>зарядом К. Беднарського, 1901. – 152 с. [УК, том I, с. 363].</p> <p>Кримський А. Ю. Андрій Лаговський: Повість: [У 2 ч.]. – Львів: [Накладом Укр.-Руської Видавн. Спілки]. Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1905. – VIII, 252 с. [УК, том I, с. 478].</p> <p>Кримський А. Ю. Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації старо-руських рукописів / А. Е. Кримський. – Львів: Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1906. – 63 с. [УК, том I, с. 517].</p> <p>Кримський А. Ю. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья: Научно-практический курс сознательного изучения центрально-украинской речи... / А. Крымский. – М.: Тип. В. А. Гатцук. [Тип. Русского т-ва], 1907. – Т. 1, вып. 1. – 272 с. [УК, том I, с. 555].</p>
Кропивн.	Кроп., Кропивн.	М. Кропивницький	Кропивницький М. Л.
Кузьмич	Кузьмич	М. Кузьмич	<p>* Кузьмич В. С. Турбіни. – Х.: Молодий більшовик, 1932.</p> <p>* Кузьмич В. С. Крила. – Х., 1930.</p>
Кулик	Кулик	І. Кулик	Кулик І.Ю.
Кул., Куліш	Кул., Куліш, К. Цн.	Куліш П.	<p>Куліш П. О. Чорна Рада, хроніка 1663 року / Написав П. Куліш. – СПб.: [Тип. А. Якобсона], 1857. – 428 с. [УК, том I: 26]; [СлГр-1909: 33].</p> <p>Куліш П. О. Дівоче серце: Идилія П. А. Куліша. – К.: Изд. Кн. Магазина В. П. Наголкина. Тип. М. П. Фрица, 1876. – 35 с. [УК, том I, с. 97]; [СлГр-1909: 32].</p> <p>Куліш П. О. Драмowana трылогія / Панько Олелькович Кулиш. – Х.: Печатня «Печ. Діло» князя [К.Н.] Гагарина, 1900. – 150, 316, [3] с. – Зміст:</p>

			<p>Ч. 1. Байда, Князь Дм. Вышневецький; Ч. 2. Гетьман Петро Сагайдашний; Ч. 3. Наказний Гетьман Северын Налывайко; «Благословляю день той и годину...». – Кожній частині передуює окр. тит. арк. – На шмуцтитулах до кожної частини назви: Байда Князь Вышневецький; Петро Сагайдашний; Царь Налывай. – [УК, том I, с. 342]; [СлГр-1909: 33].</p> <p>Куліш П. О. Маруся Богуславка. Поема (Літературно-науковий Вістник, 1899, кн. X, XI, XII; 1901, кн. II и III) [СлГр-1909: 32].</p> <p>* Куліш П. О. Макбет. – Львів, 1900.</p> <p>Старець, Солониця, Великі проводи</p>
	Кух., Кухар.		Кухаренко Я. І. Чорноморський побит. – 1836.
Ле	Ле	І. Ле	<p>* Ле І. Юхим Кудря (із 13 епізодів). – X., 1927.</p> <p>* Роман міжгір'я (на звороті цит. з Безвірника №12 1935).</p>
М. Лев., М. Левиц.	М. Лев., М. Левиц., М. Левицьк.	Левицький М.	<p>Левицький М. П. Куди соколи літають, туди ворон не пускають // Літературно-науковий вісник. – 1904. – Т. 28. – С. 42 – 53.</p> <p>Левицький М. П. Ніобей. – 1907.</p>
О. Лев., Ор. Лев., Ор. Левиц.	О. Лев., Ор. Лев., Ор. Левиц., Ор. Левицьк., Лев. Ор.	Орест Левицький	* Левицький О. І. Волинські Оповідання: З життя XVI і XVII вв.: З портретом Анни Альоїзи Острозької. – Львів: Виданне Т-ва прихильників укр. літ., науки і штуки; [К.]: Друк. 1-ої Київ. Друк. Спілки, 1914. – 214 с. [УК, том II, с. 93].
Ледянко	Ледянко	М. Ледянко	* Ледянко М. П. Всі на-гора-а-а. Ч. 1. – К.: ДВОУ: Література і мистецтво, 1933. – 236 с.; Ч. II. – К.: ДВОУ: Література і мистецтво, 1933. – 303 с.;
Леонт.	Леонт.	Леонтович В.	Леонтович В. М.
Лепк.	Лепк., Б. Лепк., Лепкий	Б. Лепкий	Лепкий Б. С. Писання. Т. 1. Вірші. – Київ-Ляйпціг, 1922.

Лобод.	М. Лобод.	Лободовський М.	Лободовський М. Ф.
А. Любч., Арк. Любч.	А. Любч.	Арк. Любченко	Любченко А. П. Буремна путь. – Харків: ДВУ, 1926.
			Любченко А. П. Дні юності. – Харків: ДВУ, 1927.
			Любченко А. П. Вона. – Харків: ДВУ, 1929.
Макар., Макаров., Мкр., М. Макар.	Макар., М. Макар., Мкр.	М. Макаровський	Макаровський М. М. Гарасько, або талан и в неволи. Повість в стыхахъ Мих. Макаровського («Южный Русскій Зборникъ», издание А. Метлинскаго. Х. 1848) [СлГр-1909: 36].
Маков., Маковей	Маков., Маковей	О. Маковей	* Маковей О. С. Ярошенко: Історична повість. – Львів: Накладом С. Горука. Друк. В.А. Шийковського, 1905. – 324 с. [УК, том I, с. 479].
Дм. Марков.	Марков., Д. Марк., Д. Марков., Маркович, Дм. Марков.	Дм. Маркович	Маркович Д. В. Твори. – К.: Дзвін. Друк. б[увш.] 1-ої Київ. Друк. Спілки, 1918. – Кн. 1: По степах та хуторах. – 244 с. [УК, том II, с. 279].
			Маркович Д. В. Твори. – К.: Видавн. Т-во «Дзвін». Друк. Акц[іонер.] т-ва «П. Барський», 1919. – Кн. 2: Поміж людей. – 160, с. [УК, том II, с. 383].
Микит., Микитенко	Микит.	Ів. Микитенко	Микитенко І. К.
Мир., Мирн., Мирний	Мир., Мирн., Мирний, П. Мирн., П. Мирний	П. Мирний	Мирний П., Рудченко І. Я. Хіба ревуть воли, йак йасла повні?: Роман з народнього житьтя П. Мирного та І. Білика. – Geneve: H. Georg Libraire – Editeur, 1880. – 418 с. [УК, том I, с. 115]; [СлГр-1909: 36].
			Повія. Романъ въ трехъ частинахъ. І. Мирного. Чч. I и II (Рада, альманахъ, двѣ части, К. 1883, 1884) [СлГр-1909: 35].
			Мирний П. Перемудрив: Комедія в пятахъ справахъ Панаса Мирного. – К.: Тип. К. Н. Милевскаго, 1886. – 214 с. [УК, том I, с. 159].
			Мирний П. Лимерівна: Драма в 5 справахъ і 6 постановахъ Панаса Мирного. – Львів: Видане В. Лукича. Коштом Т-ва «Руська Бесіда у Львові». Друк. Т-ва

			ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1892. – 67 с. [УК, том I, с. 215].
			Мирний П. Серед степів: Оповідання. – [Львів]: Накладом Укр.-Руської Видавн. Спільки, 1903. – 211 с. – Зміст: В дорогу; <i>Серед стенив</i> ; Лихо давнє й сьогочаснє; <i>Як ведець ся – так і живець ся</i> . [УК, том I, с. 424].
Михайлич.	Михайлич.	Гн. Михайличенко	Михайличенко Г. В.
Млак., Млака	Млака, Млак.,	Млака Д.	Воробкевич С. І. Над Прутом: Збірник поезий / Данило Млака (Ізидор Воробкевич); [Передм. І. Я. Франка]. – Львів: Накладом Укр.-Руської Видавн. Спільки. Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1901. – 125 с. [УК, том I, с. 351]; [СлГр-1909: 36].
Мова	Мова	В. Мова (Лиманський)	Мова В. С. Старе гніздо й молоді птахи, драматичні образи / В. С. Мова // Літературно-науковий вістник. – 1907. – Том 38. – С. 62 – 88.
Морд., Мордов., Мордовець	Морд., Мордовець	Мордовцев Д.	Мордовцев Д. Л. Оповідання. – СПб.: Тип. В. С. Балашева, 1885. – [2], 95 с. [УК, том I, с. 150]; [СлГр-1909: 36].
	Некрашевич		Некрашевич І. Г.
Неч.-Лев., Н.-Л., Н.-Лев.	Н.-Лев., Н. Лев., Неч.-Лев., Н.-Л.,	Нечуй-Левицький	Нечуй-Левицький І. С. Повісті Івана Нечуя. – Львів: Коштом авт. [Печатня Ин-та Ставропиг. Під зарядом С. Гучковського], 1872. – Зміст: Словце от видавництва; Дві Московки; Рибалка Панас Круть; <i>Причепи</i> . – Т. 1. – 543 с. [УК, том I, с. 74]; [СлГр-1909: 34].
			Нечуй-Левицький І. С. Повісті Івана Левицького. – К.: Тип. М. П. Фрица, 1874. – 375 с. – Зміст: Хмари; <i>Неможна бабі Парасці вдержатись на селі</i> ; Запорожці. [УК, том I, с. 85]; [СлГр-1909: 34].
			Нечуй-Левицький І. С. Кайдашева сима: Повість / Іван Левицький. – К.: Тип. Г. Л. Фронцкевича, 1887. – 211 с. [УК, том I, с. 171]; [СлГр-1909: 34].

		<p>Нечуй-Левицький І. С. Маруся Богуславка: Оперета на 4 дії Івана Левицького. – 2-е вид. – К.: Тип. Г. Л. Фронцкевича, 1887. – 79 с. [УК, том I, с. 171]; [СлГр-1909: 34].</p> <p>Нечуй-Левицький І. С. Пропаші: Повість Нечуя. – Львів: Накладом ред. «Правди». Друк. т-ва ім. Шевченка, 1889. – 47 с. [УК, том I, с. 187].</p> <p>Нечуй-Левицький І. С. Поміж ворогами: Повість Івана Левицького. – Львів: Коштом Наук. Т-ва ім. Шевченка. Видання В. Лукича. Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1893. – 180 с. [УК, том I, с. 226].</p> <p>Нечуй-Левицький І. С. Не той став: Повість Івана Левицького. – К.: Тип. Г. Л. Фронцкевича, 1896. – 207 с. [УК, том I, с. 269].</p> <p>Нечуй-Левицький І. С. Повисти й оповідання / Іван Левицький. – К.: Тип. П. Барсаго, 1901. – Т. 3: Нахаба. Навіжена. – 470 с. [УК, том I, с. 370].</p> <p>Нечуй-Левицький І. С. Над Чорным морем: Повість. – 1888.</p> <p>Нечуй-Левицький І. С. Старосьвицьки Батюшки та Матушки: Повість-хроника // Зоря. – 1888.</p> <p>Нечуй-Левицький І. С. Микола Джеря // Правда. – 1878. – №1. Львів, 1898</p> <p>Чорні Хмари, Живцем поховані, Навіжена</p>
	Башт., Баштов.	<p>Нечуй-Левицький І. С. Украинство на літературних позвах з Московщиною / Написав И. Баштовый [псевд.]. – Львів: Друк. Т-ва ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1891. – 214 с. [УК, том I, с. 208].</p>
Ніков.	Ніков.	Ніковський А. Микола Джеря (Літературний аналіз), 1926.

	Ніщ., Ніщин., Ніщинськ.		Ніщинський П. І.
Олесь	Олесь	О. Олесь	Олесь О. З журбою радість об- нялась / О. Олесь. – 1906
Павлик	Павлик, М. Павлик	М. Павлик	Павлик М. І.
Пачов.	Пачов., Пачовськ., Пачовський	Пачовський В.	Пачовський В.М.
	В. Петров		Петров В.П.
В. Підм., В. Підмог.	В. Підм., В. Підмог.	В. Підмогильний	Підмогильний В. П. Місто / В. П. Підмогильний. – Харків: Книгосплка, 1928. – 256 с.
	Д. Пісочинець		Пісочинець Д. І.
Проскур., Проскурів- на, Проскур. Уляся	Проскур., Проску- рів., Проскурівна	М. Проскурівна, «Уля- ся»	Проскурівна М. Уляся: Повість. – К.: [Накладом Вид-ва] «Відродження». [Друк. Київ. 2-ї Артілі], 1913. – 124 с. [УК, том II, с. 66]
О. Пчілка, Ол. Пчілка	О. Пчілка, Ол. Пчілка, О. Пч.	Олена Пчілка	* Пчілка Олена. Рідний край.
Раєвськ.	Раєвськ.	П. Раєвський	Раєвський П. І.
Рильськ.	М. Рильськ., пе- рекл. М. Рильськ., Рильськ.	М. Рильський	* Рильський М.Т. Кризь бурю і сніг / М. Т. Рильський. – К.: В- во «Слово», 1925. – 80 с. * Рильський М.Т. Тринадцята весна / М.Т. Рильський. – К.: Держвидав України, 1926. * Пан Тадеуш / А. Міцкевич; пер. і вступ. ст. М. Рильського. – К.: Сяйво, 1927. – 326 с. * Рильський М. Т. Де сходяться дороги / М. Т. Рильський. – К.: Слово, 1929. – 101 с.
Руд., Рудан.	Руд., Рудан., Ру- данськ.	Руданський С.	Руданський С. В. Твори Степа- на Руданського. – Львів: Накладом Т-ва «Просвіта». Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1913. – В кн. поєми, вірші, байки, драма «Чумак», пер. «Слова о полку Ігоревім» під назвою « <i>Ігор Сіверський</i> », пер. поєм М. Ю. Лермонтова «Демон», Вергілія «Енеїда» під назвою «Енеянка», комедії Гомера «Війна мишей і жаб» та ст. Ю.С. Романчука «Степан Ру- данський і его твори». –456 с. [УК, том II, с. 67] Руданський С. В. Байки світові // Зоря. – 1895.

			Руданський С. В. Студент // Зоря. – 1896. – Ч. 16. – С. 307.
			Руданський С. В. Павло Апостол // Правда. – 1888. – Ч. 1. – С. 130 – 133.
			Руданський С. В. Твори. Том III. – Львів, 1897.
	Русова		Русова С. Ф.
Ст. Савч.	–	Ст. Савченко	–
Я. Савч.	Я. Савч	Я. Савченко	Савченко Я. Г.
Сам., Самійл.	Сам., Самійл., Самійлен.	Самійленко В.	* Мольєр. Тартюф / Переклад В. І. Самійленка. – Львів, 1901.
			Самійленко В. І. Ридання душі. – 1884.
			Самійленко В. І. На роковини смерті Шевченка. – 1888.
			Самійленко В. І. Патріотична праця. – 1891.
Свидн., Свидниц., Св. Л.	Свид., Свидн., Свидниц.	Свидницький, Люборацькі	Свидницький А. П. Люборацьки: Симейна хроника / Анатоль Свидницький. – К.: Друк. П. Барського, 1901. – 326 с. [УК, том I, с. 372]
М. Сем.	М. Сем.	М. Семенко	Семенко М. В.
Сим.	Сим.	М. Симонов (Номис)	Симонов М. Т. Розкази М. Т. Симонова. – Издание «Кіевской Старины». К.1900 [СлГр-1909: 37].
М. Скрипн.	М. Скрипн.	М. Скрипник	Скрипник М. О.
	О. Сліс.		Слісаренко О.А.
Сосюра	Сосюра	В. Сосюра	* Сосюра В. М. Поезії. – [Суми]: Всеукр. Держ. Вид-во. [Сум. філія]. 1-а Рад. друк., [1921]. – 14 с. [УК, том II, с. 512].
Стар.-Чернях.	Стар.-Черн., Стар.-Чернях.	Старицька-Черняхівська Л.	* Старицька-Черняхівська Л. М. Останній сніп: Драматичний етюд на 1 дію. – К.: Вид. Т-ва «Час». Друк. «Час», 1917. – 28 с. [УК, том II, с. 207].
М. Стариц., Стариц.	Стариц., М. Стар., М. Стариц.	М. Старицький	Старицький М. П.
Стебн.	Стебн., Стебниц.	Стебницький П.	Стебницький П. Я.
Степ.	Степовик	О. Степовик	Степовик О.
Стеф., Стефаник	Стеф., Стефаник	Стефаник В.	* Стефаник В. С. Дорога: Новелі. – Львів: Накладом Укр.-Руської Видавн. Спільн. [Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка.

			Під зарядом К. Беднарського], 1901. – 90 с. [УК, том I, с. 373].
Стор., Сто- рож.	Стор., Сторож.	Стороженко О.	<p>Стороженко О. П. Марко проклятий: Поэма [у прозі] на малоросійском языке из преданій и поверій Запорожской Старини А. П. Стороженка: (С портретом автора) / [Передм. В. Белого]. – Одесса: Тип. Л. Нитче, 1879. – 170 с. [УК, том I, с. 113], [СлГр-1909: 38].</p> <p>Стороженко О. П. Українські оповідання Олекси Стороженка. – СПб.: [Тип. П. А. Кулиша], 1863. – Кн. 1. – [4], 263 с. [УК, том I, с. 49], [СлГр-1909, с. 38].</p> <p>Стороженко О. П. Українські оповідання Олекси Стороженка. – СПб.: [Тип. П. А. Кулиша], 1863. – Ч. 2. – 279 с. [УК, том I, с. 49], [СлГр-1909, с. 38].</p>
Терещ., Терещенко	М. Терещ., Терещенко	Мик. Терещенко	* Терещенко М. І. Чорнозем. – 1925.
Тесл.	Тесл.	Тесленко А.	* Тесленко А. Ю. З книги життя: Оповідання / [Передм. «Архип Тесленко» С. Ф. Черкасенка]. – К.: Вік. Друк. 1-ої Київ. Друк. Спілки, 1912. – XX, 306 с.: портр. – Зміст: За пашпортом; Хуторяночка; Син; Радощі; Школяр; Любов до ближнього; У схимника; У городі; Наука; Поганяй до ями; Немає матусі; Прощай, життя; В тюрмі; На чужині; <i>Що робити</i> ; <i>Страчене життя</i> ; Да здоровуєт небитіє; Як же так; В пазурях у людини [УК, том I, с. 34].
Тичина	П. Тичина, Тич., Тичина	П. Тичина	<p>* Тичина П. Г. Соняшні кларнети: Поезії. – [К.: Сяйво. Друк. Польська, 1918]. – 62 с. [УК, том II, с. 317].</p> <p>* Тичина П. Г. Замість сонетів і октав. – К.: Вид[авн.] Т-во «Друкарь». [Печатня Видавн. Т-ва «Друкарь»], 1920. – 29 с. [УК, том II, с. 466]</p>

			<p>* Тичина П. Г. Плуг. – К.: Вид[авн.] Т-во «Друкарь». [Печатня Видавн. Т-ва «Друкарь»], 1920. – 48 с. [УК, том II, с. 466]</p> <p>* Тичина П. Г. Вітер з України. – Харків: Червоний шлях, 1924.</p>
Тоб., Тобіл.	Тоб., Тобіл.	Тобілевич І.	<p>* Тобілевич І. К. Бондарівна: Драма на 4 дії й 5 одмін / І. Тобілевич. – [К.: Видавн. Т-во «Криниця». Друк. Акц[іонер.] Т-[ва] «П. Барський»], 1918. – 64 с. [УК, том II: 261].</p> <p>* Тобілевич І.К. Бурлака: (Чабан): Драма на 5 дій. – [К.: Видавн. Т-во «Криниця». Друк. Т-ва «Криниця», 1918]. – 88 с. [УК, том II, с. 261].</p>
Леся Укр., Л. Укр.	Л. Укр.	Леся Українка	<p>Українка Л. Роберт Брюс король шотланський: Шотланська легенда / Зложила Леся Українка. – Коломия: Видав М. Павлик. Друк. Я. Брука і Спілки, 1894. – 22 с. [УК, том I, с. 241].</p> <p>Українка Л. Думи і мрії: Поезії Лесі Українки. – [Львів]: Накладом Укр.-Руської Видавн. Спілки. [Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського], 1899. – [2], 123 с. – [УК, том I, с. 327]</p> <p>Українка Л. Лісова пісня: Драма-феєрія в 3-х діях. – К.: Друк. В.П. Бондаренка та П.Ф. Гніздовського, 1914. – 80 с. [УК, том II, с. 108].</p> <p>Українка Л. В катакомбах: [П'єса на 1 дію]. – [Полтава: Друк. О. Л. Брауде, 1917]. – 24 с. [УК, том II, с. 212].</p> <p>Бояриня, Мій шлях, Подорож до моря, Літо краснее минуло, Роберт Брюс, король шотландський, Ви щасливі, пречистії зорі, Невільничі пісні «Fiat pox», Руфін і Прісцілла, Самсон, Кримські відгуки. Іфігенія в Тавріді, Кінець обох держав, Якщо прийде журба, Думи і мрії «To be or not to be?», Історія індусів Первісні арійці, Іс-</p>

			торія давніх народів Сходу Історія асирійців та вавілонців, Історія давніх народів Сходу Історія індусів Браманська громада Закони Ману, Історія давніх народів Сходу Історія єгиптян Пам'ятники, Адвокат Мартіан, Досвітні вогні, Місячна легенда, Поет під час облоги, Давня казка.
	Усенко		Усенко П. М.
Федьк.	Федьк.	Федькович О.	* Федькович О. А. Писання Осипа Юрія Федьковича. – 1-е повн. і критич. виданє. – Львів: Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1902. – Т. 1: Поезії Осипа Юрія Федьковича / З перводруків і автографів зібрав, упорядкував і поясненя додав [та авт. передм.] Іван Франко. – XXII, 806 с. [УК, том I, с. 403]
П. Филип.	П. Филип., Филип.	П. Филипович	Филипович П. П.
Філян.	Філян.	Філянський	Філянський М. Г.
Франко, Фр., Фран.	Франко, Фр., Фр. Пр., Франко Пр.	Франко Ів.	Франко І. Я. Воа constrictor / Повість Івана Франка. – Львів: Накладом ред. «Зорі». Печатня Ин-та Ставропиг. Під зарядом С. Гучковського, 1884. – 114 с. [УК, том I, с. 144]. Франко І. Я. В поті чола: Образки з життя робучого люду / Написав Іван Франко; [Передм. М. Драгоманова]. – Львів: Накладом О. Франкової. Друк. Т-ва ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1890. – XVI, 320 с. – Зміст: Відривок з листу Ів. Франка до М. Драгоманова [автобіогр. нарис]; Лесишина челядь; Два приятелі; Муляр; Малий Мирон; Грицева шкільна наука; Оловець; Schön Schreiben; На дні; Сам собі винен; Слимак; Добрий заробок; Хлопська комісія; Історія моєї січкарні; Цигани; Ліси і пасовиска; Довбанюк; Домашній промисл; Маніпулянтка; До світла; Між добрими людьми. [УК, том I, с. 201].

			Франко І. Я. Іван Вишенський: Руский писатель XVI віку / Написав Іван Франко. – Коломия: Накладом ред. «Хлібороба». Друк. М. Білоуса, 1892. – 26 с. [УК, том I, с. 217].
			Франко І. Я. Коваль Бассім: Арабська казка [у віршах]. – Львів: Накладом Русько-Укр. Видавн. Спілки. Друк. Ставропиг. Ін-та. Під зарядом І. Данилюка, 1901. – 139 с. [УК, том I, с. 373].
			Франко І. Я. Мойсей: Поема. – Львів: Накладом авт. Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1905. – 102 с. [УК, том I, с. 491].
			Давне й нове, Каменярі, Борислав сміється, Похорон, Поема про білу сорочку, На Святоюрській горі, Сідоглавому, Декадент. В. Щуратові, Гримить! Благодатна пора наступає..., Лист із Бразилії, Довбанюк.
М. Хвильов.	М. Хвильов., Хвильовий, Хвильов.	М. Хвильовий	Хвильовий М. Сині етюди / М. Хвильовий. – Харків: ДВУ, 1923.
	А. Чайківський		Чайківський А. Я.
	Черемшина		Черемшина Марко
Черк., Черкас.	Черк., Черкас., С. Черкас., Черкасенко	Черкасенко С.	Черкасенко С. Ф.
Черн., Черняв.	Черн., Черняв., Чернявськ.	Чернявський М.	Чернявський М. Ф. Зори: Збірник поезій / М. Чернявський. – К.: Вик. Друк. П. Барського, 1903. – 276 с. [УК, том I, с. 433].
	Чик.		Чикаленко Є. Х. Спогади. 1861 – 1907 / Є. Х. Чикаленко. – Ч.І – ІІІ. – Львів, 1925 – 1926.
Чуб.	Чуб., Чубин.	Чубинський П.	Чубинський П. П.
Чупр.	Чупр., Чупринка	Чупринка І.	Чупринка Г. А. Огнецвіт / Пролог Олекси Коваленка. – [К.]: Укр. вид-во «Ранок». [Друк. Акц[іонер.] Т-ва «П. Барський», 1910]. – 128 с. [УК, том I, с. 694].
			Чупринка Г. А. Метеор: [Збірка поезій] / Пролог [передм.] Олекси Коваленка. – [К.]: Ранок. [Друк. Акц[іонер.] Т-ва

			«П. Барський», 1910]. – 32 с. [УК, том I, с. 694].
Шашк.	Шашк., М. Шашк.	М. Шашкевич	Шашкевич М. С.
Шевч., Шевчен.	Шевч.	Шевченко	Шевченко Т. Г. Катерина, Реве та стогне Дніпр широкий, Єретик, Коло гаю в чистім полі, До Основ'яненка, Княжна, Утоплена, На вічну пам'ять Котляревському, І мертвим, і живим..., Минають дні, минають ночі, Назар Стодоля, Розрита могила, Сон, Перебендя, Неначе степом чумаки, Причинна, Гайдамаки, Із-за гаю сонце сходить, Юродивий, Москалева криниця, Марія, Лілея, Тополя, О люди! Люди небораки!
Шиян	Шиян	Ан. Шиян	* Шиян А. І. Баланда. – 1930.
Щог., Щогол.	Щог., Щогол., Щоголів	Щоголів Я.	Щоголів Я. І. Слобожанщина: Лирна поезія. – Х.: Печатня «Печ. Дело», 1898. – 143, III с. [УК, том I, с. 306]; [СлГр-1909: 39]. Щоголів Я. І. Ворскло: Лирна поезія. – Х.: Друк. Окруж. Штаба, 1883. – [2], 154, III с. [УК, том I, с. 137]; [СлГр-1909: 39]. Щоголів Я. І. Гречкосій // Хата. – 1860.
	Янов.		Яновський Ю. І.
Г. Велз	Велз, Г. Велза	Г. Велз, «Повість про дні майбутні», переклад	Велз Г. Повість про дні майбутні / переклад за редакцією М.Я. Калиновича. – К.: Книгоспілка, 1930.
Країна Сліпих	Країна Сліпих	Г. Велз, «Країна Сліпих», переклад М. Калиновича	Велз Г. Країна Сліпих / перекл. М. Я. Калиновича. – К.: Слово, 1927.
	Вергарн, перекл. М. Терещ.		Верхарн Е. Поезії / [Пер. М. І. Терещенка; Худож. Ш. Верн'є]. – К.: Спілка, 1922. – 60, [4] с. [УК, том II, с. 527].
Кандід	Кандід	Вольтер, «Кандід або оптимізм», переклад В. Підмогильного за редакцією М. Зерова	Вольтер. Кандід або оптимізм / Пер. В. П. Підмогильного / За ред. М. К. Зерова. – К.: «Слово», 1927.
Гоголь	Гоголь	М. Гоголь, «Твори», т. I, переклад за стилістичною редакцією А. Ніковського	Гоголь М. Твори. – Т. I. / переклад за стилістичною редакцією А. Ніковського.

Едг. По	Едг. По	Едг. По, «Вибрані твори», переклад М. Йогансена та Б. Ткаченка	Е. По. Вибрані твори / Пер. М. Г. Йогансенсена, Б. Д. Ткаченка. – Харків, 1928.
Кінець Неволі	Кінець Неволі	Д. Конрад, «Кінець Неволі», переклад М. Калиновича	Конрад Д. Кінець неволі / переклад М. Я. Калиновича. – К.: Слово, 1928.
Олм. Примха	Олм. Примха	Дж. Конрад, «Олмейрова Примха», переклад В. Петровського, за редакцією М. Калиновича	Конрад Д. Олмейрова примха / переклад В. Петровського, за редакцією М. Калиновича – Х., 1929.
Корол., Короленко	Корол., Короленко, В. Корол., Кор.	В. Короленко, «Вибрані твори», переклад за редакцією В. Арнаутова	Короленко В. Г. Вибрані твори для дітей / Упор. акад. С. Єфремов. Загальна редакція та передмова В. Арнаутова. – К., 1929.
Потеб., Потебня, Пот. Одис.	Потебня, Пот., Потеб. Одис.	Потебня О., Потебня Одисея	Потебня А. А. Отривки из перевода Одиссеи / А. А. Потебня // Изъ записокъ по теоріи словесности. – Харьковъ, 1905. – Приложенія. – С. 538 – 583.
	Пушкін, перекл. М. Драй-Хмари		Пушкін О. С.
Остр. Скарбів	Остр. Скарбів	Р.-Л. Стівенсон, «Острів Скарбів», переклад С. Буди, за редакцією М. Калиновича	Стівенсон Р. Л. Острів з закопаними скарбами: Переклад з англійського / Р. Л. Стівензон. – Львів: Накладом Видавн. Т-ва «Укр. Літ. Скарбниця». Друк. «Діло», 1918. – 191 с. [УК, том II, с. 311]

Таблиця Г.2 – Матеріали польових записів

Скорочення у списку РУСа-1933	Скорочення, виявлені в тексті РУСа-1933	Пояснення в РУСі-1933	Імовірна назва джерела (територія збору записів)
Балк.	–	Балківщина	Балківщина
Балтц.	Балтц., Балт. п.	Балтщина	Балтщина
Бердич.	Бердич., Берд., Бердич. п.	Бердичівщина	Бердичівщина
Бердянц.	Бердянц., Бердян., Бердян. п.	Бердянщина	Бердянщина
Білоцерк.	–	Білоцерківщина	Білоцерківщина
Богодух., Богодухівц.	Богодух., Богодухівц., Богод. п., Богодух. п.	Богодухівщина	Богодухівщина (записи Б. Д. Грінченка, М. М. Грінченко, В. А. Яблоновського)
Борз., Борзен.	Борз., Борзен., Борзенц., Борз. п., Борзен. п., Бор. п.	Борзенщина	Борзенщина
Брацл., Брацлавц.	Брацл., Брацлавц., Брацл. п.	Брацлавщина	Брацлавщина
Васильківц.	Васильк., Васильківц., Васильк. п.	Васильківщина	Васильківщина (записи Б. Д. Грінченка, М. М. Грінченко)
Верхнедн.	Верх., Верхньодніпр., Верхнедн. п.	Верхнедніпрівщина	Верхньодніпровщина
Віннич.	Вінниччина, Вінниц., Вінницький п., Він. п., Вінницьк. п.	Вінниччина	Вінниччина
Вовч., Вовчанц., Волч.	Вовч., Вовчанц., Вовч. п., Волч. п., Волч. пов., Волч. п.	Вовчанщина, Волчанськ	Вовчанщина
	Волинь		Волинь
Ворон.	Ворон.	Вороніжчина	Вороніжчина
Гайсин., Гайсинц.	Гайсинц., Гайс. окр., Гайсин. п.	Гайсинщина	Гайсинщина
	Галич., Галичина		Галичина
	Дінщина		Дінщина
Житом.	Житом., Житомирц., Житом. п., Житом. пов.	Житомирщина	Житомирщина
	Запоріжжя		Запоріжжя
Звин., Звиног.	Звин., Звиног., Звиногор.	Звиногородщина	Звенигородщина (записи А.Ю. Кримського)

Зіньківщ.	Зіньк.	Зіньківщина	Зіньківщина
Зміїв. п., Зміївщ.	Зміївщ., Змієв. п., Зміїв., Зміїв. п.	Зміївський повіт, Зміївщина	Зміївщина (записи Б. Д. Грінченка, М. М. Грінченко)
Золотон.	Золотон., Золо- тон. п., Золотоніщ.	Золотонощина	Золотонощина
Каменечч., Кам'янеч., Кам. п., Кам'ян. п.	Кам'янеч., Ка- менец., Камен., Камен. п., Кам. п., Кам'ян., Кам'янец.	Кам'янеччина, Кам'янецький повіт	Кам'янеччина
Канівщ.	Канів., Канівщ., Канів. п., Кан. п.	Канівщина	Канівщина
Катериносл., Дніпропетр.	Катерин., Кат- тер. п., Катери- носл., Кат. п., Дніпропетр., Дніпропетрівщ.	Катеринославщина (Дніпропетрівщина), Дніпропетровщина	Катеринославщина (записи Д. І. Еварницького)
Київщ.	Київ, Київщ., Київ. п., Ки- їв. пов., Ки- ївськ. п., Київ- щина	Київщина	Київщина (записи Б. Д. Грінченка, М. М. Грінченко, Є. К. Волошина, К. В. Квітки, А. Ю. Кримського, І. С. Левицького)
Кобел., Кобе- ляч.	Кобел., Кобе- ляч., Кобел. п.	Кобеляччина	Кобеляччина
	Ковельщ., Ков. п.		Ковельщина
Козелеч.	Козелеч., Козел., Козелец., Козе- лецк. п., Ко- зел. п.	Козелеччина	Козелеччина (записи В. М. Ганцова)
Конотіпщ., Ко- нот. п.	Конотіпщ., Ко- нотіп., Конот. п., Кон. п.	Конотіпщина, Конотоп- ський повіт	Конотіпщина
Конгр., Черво- ногр.	Конгр., Конгр. п., Конгр. пов., Кон- ст. пов., Кост. п., Червоногр.	Константиноградщина (Червоноградщина)	Константиноградщина (Черво- ноградщина) (записи Б. Д. Грінченка, М. М. Грінченко)
Корост.	–	Коростенщина	Коростенщина
Кременеч.	Кременеч.	Кременеччина	Кременеччина
Кременч., Кре- менчуч.	Кременч., Кре- менчуч., Кре- менч. п.	Кременчуччина	Кременчуччина
Кролевеч.	Кролевеч., Крол., Крол. п., Кролев., Кролев., Кролев. п.	Кролевеччина	Кролевеччина (записи А. П. Грищенка, Б. Кристаловського)
	Кубань		Кубань

Лебед., Лебедин., Лебединц.	Лебед., Лебединц., Лебед. п., Лебед. пов., Леб. п.	Лебединщина	Лебединщина
Липовеч., Липов. п.	Липов., Липовеч., Липов. п., Лип. п.	Липовеччина, Липовецький повіт	Липовеччина (записи І. Оппоків)
	Літин. п.		Літинщина
Лохв., Лохвич.	Лохв., Лохвич., Лохв. п.	Лохвиччина	Лохвиччина (записи В. В. Дорошенка)
Луб., Лубенц.	Луб., Лубенц., Лубен., Луб. п.	Лубенщина	Лубенщина (записи В. І. Леонтовича, В. П. Тутківського)
	Львів.		Львівщина
	Любеч.		Любеччина
Мирг., Миргор., Миргород., Миргородц.	Мирг., Миргор., Мирг. п., Миргор. п., Миргородц.	Миргородщина	Миргородщина
Міуськ., Міущ., Міюс.	Міущ., Міющ., Міюс., Міуськ. окр.	Міющина	Міющина
Могилівц.	Могилівц., Мог.-Под., Мог.	Могилівщина	Могилівщина
	Мозирц.		Мозирщина
Ніженц.	Ніженц., Ніж., Ніжен., Ніжен. п., Ніж. п., Ніжин.	Ніженщина	Ніженщина (записи П. В. Данилова)
	Новг.-Сів.		Новгород-Сіверський повіт
Н.-Вол. п., Звяг., Звягельщ.	Н. Вол., Н.-Вол. п., Н. Вол. п., Звяг., Звяг. п., Звягельщ., Звягельськ. п.	Новгород-Волинський повіт (Звягельщина), Звягельщина	Новоград-Волинський повіт (Звягельщина)
Новомоск., Новомосковц.	Новомоск., Новомосковц., Новомоск. п., Новомоск. пов., Новом. п.	Новомосковщина	Новомосковщина (записи Г. А. Залубовського)
Одеш.	Одеса	Одещина	Одещина
Олександр., Олександрівц.	Олекс., Олександр., Олекс. п.	Олександрівщина	Олександрівщина
Остерц.	Остерц., Остр. п.	Остерщина	Остерщина (записи О.Б. Курило)
	Павлогр., Павл. п., Павлогр. п.		Павлоградщина
Переясл., Переяславц.	Переясл., Переясл. п., Переяславц.	Переяславщина	Переяславщина

Пирят., Пириятинц.	Пирят., Пириятинц., Пирят. п.	Пирятинщина	Пирятинщина (записи Б. Д. Грінченка, М. М. Грінченко, О. Б. Курило)
Под., Под. губ.	Поділля, Поділ., Под. г., Под. губ.	Поділля, Подільська губ.	Поділля
Полт.	Полт., Полт. п., Полтавц., Полт. г., Полт. губ.	Полтавщина	Полтавщина (записи Д. І. Еварницького, С. І. Маслова, В. Шемета)
	Прил. п., Прилуцьк. п.		Прилуччина
Проскурівщ.	Проскурівщ., Проск. п.	Проскурівщина	Проскурівщина
Радам., Радомищ.	Радам., Радомищ. п., Радам. п.	Радомищина	Радомищина
Ржищівщ.	Ржищівщ.	Ржищівщина	Ржищівщина
Роменщ.	Ром. п., Ромен., Роменщ.	Роменщина	Роменщина
Сквир. у., Сквирщ.	Сквирщ., Сквир., Сквирщина	Сквирський п., Сквирщина	Сквирщина
Слов'яносербщ.	Слов'яносербщ., Слов'янос. п., Слов'яносерб. п.	Слов'яносербщина	Слов'яносербщина (записи Б. Д. Грінченка, М. М. Грінченко)
Сосн.	Сосн., Сосн. п.	Сосницький район	Сосницький повіт (записи О. Б. Курило)
Старобільщ.	Старобільщ.	Старобільщина	Старобільщина
	Стародуб., Старод. п.		Стародубщина
Сумщ.	Сумщ.	Сумщина	Сумщина (записи Б. Д. Грінченка, М. М. Грінченко)
Тульч., Тульчинщ.	–	Тульчинщина	Тульчинщина
	Угор.		Угорщина
Гуманщ.	Гуманщ., Гуман., Гуманщина, Гумань, Гум., Ум. п.	Гуманщина	Уманщина
Харк. п., Харк., Харківщ.	Харк. п., Харк., Харківщ.	Харківський повіт, Харківщина	Харківщина (записи Б. Д. Грінченка, М. М. Грінченко, Д. І. Еварницького)
Херс., Херсонщ.	Херс., Херсонщ.	Херсонщина	Херсонщина (записи В. А. Яблонівського)
Хорольщ., Хор. п.	Хорольщ., Хорол., Хорол. п., Хор. п., Хорольськ. п.	Хорольщина, Хорольський п.	Хорольщина

Хотин п., Хотинщ.	Хотин. п., Хот., Хот. п., Хотинщ.	Хотинський п., Хотинщина	Хотинщина (записи В.А. Яблоновського)
Черкащ.	Черкащ., Черк. п., Черкас. п., Черкаськ. п., Черкащина, Черк. пов.	Черкащина	Черкащина
Черніг., Чернігівщ.	Черніг., Чернігів., Чернігівщ., Черн. г., Черніг. п., Черн. г.	Чернігівщина	Чернігівщина (записи Б. Д. Грінченка, М. М. Грінченко, О. Б. Курило, С. І. Маслової, Д. П. Теремець)
Чигир., Чигиринщ.	Чигиринщ., Чигир. п., Чигир., Чиг. п.	Чигиринщина	Чигиринщина
Чорномор.	Чорном., Чорном.	Чорномор'я	Чорномор'я

Таблиця Г.3 – Етнографічні матеріали (матеріали збірок)

Скорочення у списку РУСа-1933	Скорочення, виявлені в тексті РУСа-1933	Пояснення в РУСі-1933	Імовірна назва джерела
АД, Ант.-Драг.	АД, АД I, А.-Д., А. Д., Ант.-Драг., Ант.-Драг. I, Ант.-Драг. II.	Б. Антонович і М. Драгоманов, «Историческая пѣсня малорусскаго народа», тт. 1 – 2.	Историческія песни малорусскаго народа / С объясненіями, [передм. Та приміт.] Вл. Антоновича и М. Драгоманова. – К.: Тип. М.П. Фрица. – Т. 1. – 1874. – 336 с. [УК, том I, с. 83]; Т. 2, вып. 1. – 1875. – 166 с. [УК, том I, с. 90].
Вас.	Вас., Васил., Василенко	В. Василенко, «Этнографические материалы»	Василенко В.І. Опыт толковаго словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии: Этнографические материалы, собранные по Полтавской губернии / В.И. Василенко. – Х.: Тип. «Печ. Дело», 1902. – 80 с. Відб. зі: Сборник Харьк. Ист.-Филол. О-ва. – 1902. – Т. 13. [УК, том I, с. 380].
Гнатюк	Гнатюк, Гнат., Гн., Гн. I, Гн. II	В. Гнатюк, «Галицько-руські народні легенди»	Галицько-руські народні легенди. Зібрав Володимир Гнатюк. Тт. I и II. Л. 1902. (XII и XIII томъ «Етнографічного збірника» «Наук. Товар. ім. Шевч.») [СлГр-1909: 31].
Гнід., Гнідич	Гнед., Гнід., Гнідич	П. Гнѣдичь, «Матеріали по народной словесности Полтавской губернии»	Матеріали по народной словесности Полтавской губернии, Роменській уезд. – Полтава: Изд. Полтав. Ученой Арх. Комис., 1915 – 1916. –

			<p>Вып. 1: Песни обрядовыя: С картой уезда и 20 рисунками в 13 таблицах / [Авт. запису, передм. та поясн.] П. Гнедич. – IX, 150, [3] с.;</p> <p>Вып. 2, ч. 1: Песни необрядовыя / [Авт. запису, передм. та поясн.] П. Гнедич. – 5, 224, IV с.;</p> <p>Вып. 2, ч. 2: Песни необрядовыя / [Авт. запису, передм. та поясн.] П. Гнедич. – С. 225-327, IV, [2] с., 5 арк. фот.;</p> <p>Вып. 3: Повествованія козаков / [Уклад. та авт. передм.] П. Гнедич. – VIII, 79 с., 4 арк. фот.;</p> <p>Вып. 4: Сказки, легенды, рассказы / [Авт. запису, передм. та поясн.] П. Гнедич. – VI, 128, [1] с.: фот., мал. [УК, т. II, с. 126 – 127, 144].</p>
Гол., Голов., Головац. I – IV	Гол., Голов. I – V	Я. Головацький, «Народныя песни галицкой и угорской Руси»	<p>Народныя песни Галицкой и Угорской Руси, собранныя Я.Ф. Головацким. – М.: Изданіе Имп. О-ва Истории и Древностей Рос. при Моск. Ун-те. Унив. тип. (М. Катков), 1878. – Ч. 1: Думы и думки / [Уклад., авт. запису Я.Ф. Головацький]. – [1], 557-747, 24, 388, II с., 1 арк. карт, 5 арк. мал.</p> <p>Ч. 2.: Обрядныя песни / [Уклад., авт. запису та приміт. Я.Ф. Головацький]. – 841, II, 6 арк. іл.</p> <p>Ч. 3: Разночтенія и дополненія, отдіе I: Думы и думки / [Уклад., авт. запису Я.Ф. Головацький]. – 523, III с., 5 арк. мал. [УК, том I, с. 108].</p>
Гр., Грін., Грінч. I, II, III	Гр. I, Грінч. I, II, III, Грінч. II	Б. Гринченко, «Этнографическіе матеріалы», тт. I. – III.	Этнографическіе матеріалы, собранныя въ Черниговской и сосѣдних съ ней губерніяхъ... Б.Д. Гринченко. Ч. 1895, 1896, 1899. Три тома [СлГр-1909, с. 31].
Драг., Драгом., Драг. Пр., Драг. Пред.	Драг., Драгом.	М. Драгомановъ, «Малорусскія народныя преданія и рассказы»	Малорусскія народныя преданія и рассказы / Свод [з передм. та приміт.] Михаила Драгоманова. – К.: Изданіе Юго-Зап. Отд. Имп. Рус. Геогр. О-ва. Тип. М.П. Фрица, 1876. – XXV, 434, [2] с. [УК, том I, с. 97].
Етн. 36	Етн. 36., Етн. Збірн. V, Е, 3., Етн. 36. V	«Етнографічний Збірник» тт. I, III, IV, VI	Этнографическій сборник. – СПб.: Изд. Имп. Рус. Геогр. О-ва. Тип. М-ва внутрен. дел, 1853. Вып. I. – 371 с. [УК, том I, с. 22]. Етнографічний збірник / Видає

			Наукове Товариство імени Шевченка. – Львів: Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка. 1897. – Т. 3. – 236 с. [УК, том I, с. 278]. Етнографічний збірник / Видає Етнографічна комісія Наукового Товариства імени Шевченка. – Львів: Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1898. – 254 с. [УК, том I, с. 294]. Етнографічний збірник / Видає Етнографічна комісія Наукового Товариства імени Шевченка. – Львів: Наук. Т-ва ім. Шевченка. 1899. – Т. 6. – 370 с. [УК, том I, с. 312].
	Иванов		«Игры крестьянскихъ дѣтей въ Купянскомъ уѣздѣ» Собралъ П. Ивановъ (Съ предисл. Проф. Н.Ө. Сумцова). Х. 1889 [СлГр-1909, с. 32].
Клин.	Клин.	З. Клиновецька, «Страви й напитки на Україні»	Клиновецька З. Страви й напитки на Україні: [Куховарська книга]. – Львів; К.: [Друк. 1-ої Київ. Друк. Спілки], 1911. – 160 с. [УК, том I, с. 715].
Кольб., Kolb.	Kolb.	Osk. Kolberg, «Pokucie»	Pokucie. Obraz etnograficzny, skrestil Oskar Kolberg. I. K. 1882 [СлГр-1909, с. 33].
ЗОЮР	ЗОЮР, ЗО-ЮР I, ЗОЮР II	П. Кулішъ, «Записки о южной Руси», тт. I - II	Записки о Южной Руси. – СПб.: Издал П. Кулиш. [Тип. А. Якобсона], 1856. – Т. 1 / [Уклад., авт. передм., приміт., поясн. П.О. Куліш]. – 322 с. [УК, том I, с. 24]. Записки о Южной Руси. – СПб.: Издал П. Кулиш. [Тип. А. Якобсона], 1857. –Т. 2 / [Уклад., авт. приміт., поясн. П.О. Куліш]. – 354 с. [УК, том I, с. 25].
	К. Кр.		Куліш П.О. Краشانка русинам и полякам на Великдень 1882 року: 3 додатком послісловья / П.А. Куліш. – 2-м типом. – Львів: [Накладом Авт.]. Друк. Т-ва ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1882. – 40 с. [УК, том I, с. 125]; [СлГр-1909, с. 32].
Лавр.	Лавр.	Д. Лавренко, «Пісні українського люду»	Пісні українського люду: Пісні про кохання / Видав [уклад.] Д. Лавренко. – К.: Друк. Хведорова, 1864. – IV, 168 с. [УК, том I, с. 52].
	Лис.		«Збірникъ українськихъ пісень». Зібравъ й у ноти завівъ М. Лисенко.

			К. Шість випусковъ [СлГр-1909: 34].
Лукаш.	Лукаш.	П. Лукашевичъ, «Малороссійскія и червонорусскія народныя думы и песни»	Малороссійскія и червонорусскія народныя думы и песни / [Уклад., авт. приміт. та поясн. П.Я. Лукашевич; Передм. Издателя [П.Я. Лукашевич]]. – СПб.: [Вид. П.Я. Лукашевич]. Тип. Э. Праца и К., 1836. – 170 с. [УК, том I, с. 9].
Макс., Максим.	Макс., Максим.	Максимович М.	Украинскія народныя песни, изданныя Михаилом Максимовичем / [Уклад., авт. передм. та приміт. М.О. Максимович]. – М.: Унив. Тип., 1834. – Ч. 1, кн. 1-3: Украинскія Думы. Пісни Козацкія былевья. Пісни Козацкія бытовья. – XI, [1], 180 с. [УК, том I, с. 8]; [СлГр-1909, с. 35]. Сборникъ украинскихъ пѣсень, издаваемый Михаиломъ Максимовичемъ. Часть первая. К. 1849 [СлГр-1909, с. 35].
Манж., Манжура, Мнж.	Манж., Манжура, Мнж.	Манжура І.	Сказки, пословицы и т. п., записанныя въ Екатеринославской и Харьковской губ. И.И. Манжурою (Второй выпускъ II тома «Сборника Харьков. Ист.-фил. О-ва»). Харьк. 1890 [СлГр-1909, с. 36].
Марк., Маркев.	Марк., Маркев.	Н. Маркевичъ, «Обычай, повѣрья, кухня и напитки малороссіянъ»	Маркевич М.А. Обычай, поверья, кухня и напитки малороссіян: (С гравюрою) / Извлечено из нынешняго народнаго быта и составлено Николаем Маркевичем. – К.: Издал И. Давиденко. Тип. И. и А. Давиденко, 1860. – [2], 171, [2] с. [УК, том I, с. 31].
Март., Мартин.	Март., Мартин., Мартинов.	П. Мартинович, «Українські записи»	Украиньскіи Записи Порфирія Мартиновича: [Збірка укр. нар. пісень, дум, казок, оповідань] / [Уклад., авт. запису та приміт. П.Д. Мартинович]. – К.: Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира Акц[ионер]. О-ва печ. и изд. дела Н. Т. Корчак-Новицкаго, 1906. – 317 с. [УК, том I, с. 532].
Мет., Метл.	Мет., Метл.	Метлинський А.	Народныя южнорусскія песни / [Уклад., авт. передм. та приміт.] Амвросій Метлинскій. – К.: Изданіе А. Метлинскаго. Унив. тип., 1854. – XVIII, [2], 472, IV, [2] с. – [УК, том I, с. 22]; [СлГр-1909, с. 35].

	Могил.		Метлинський А.Л. Думки и пісні та шче де-шчо Амвросія Могилы. – Х.: [Вид. А.Л. Метлинський]. Унив. тип., 1839. – VIII, 210 с., [УК, том I, с. 11]; [СлГр-1909, с. 36].
Мил., Милор., Милорад.	Мил., Милор., Милорад.	В. Милорадович	Милорадовичъ В.П. Народные обряды и пѣсни Лубенскаго уѣзда, Полтавской губ., записанные въ 1888 – 1895 г. (X-й т. «Сборника Харьк. Ист.-фил. О-ва», 1897) [СлГр-1909: 35].
Мат. Укр. Етн.	МУЕ	«Матеріали до української етнольоґії»	Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові. Матеріяли до українсько-руської етнольоґії. Видання етнографичної коммисії за редакцією Хв. Вовка. Л. 1899, 1900. т. т. I и III (иніє томі см. Шух.). Мѣста записей: т. I, стр. 33 – 52 – Добруджа, 53 – 67 – Черниговщина, 68 – 78 – Галиція, 79 – 95 – Черниговщина, 96 – 110 – Галиція, 111 – 156 – Гадяцькій у., 157 – 168 – записи Максимовича. Т. III, стр. 12 – 26 – Галиція, 27 -32 – Каменец. у. въ Галиціи, 33 – 60 – Старомиській у. Въ Галиціи, 70 – 173 – Черниговщина. [СлГр-1909, с. 36].
Ном., Номис	Ном., Номис	М. Номис, «Українські приказки, прислів'я и таке инше»	Українські приказки, прислів'я и таке инше: Збірники О.В. Марковича и других / Спорудив [з передм.] М. Номис. – СПб.: Друк. Тиблена и Комп. Друк. [П.О.] Куліша, 1864. – VII, 304, XVII с. [УК, том I, с. 5361]; [СлГр-1909, с. 36].
Ніс	Ніс	Ст. Носъ «О народной медицинѣ южноросовъ»	Нос С.Д. У всякого народа своя природа: (Путешествия к родному пепелищу): [О нар. Медицине] / Степан Данилов[ич] Нос, врач. – Чернигов: Тип. Губерн. Правления, 1888. – 31, [1] с. [КУ, вип. 11: 176].
	Охримович		Охримович В. Ю.
Рудч., Рудч. Казки	Рудч., Рудченко	И. Рудченко, «Народныя южнорусскія сказки»	Народныя южнорусскія сказки / [Уклад., авт. передм. та приміт. И. Р-ко [І.Я. Рудченко]]. – К.: Издал И. Рудченко. Тип. Е. Федорова, 1869 [УК, том I, с. 62]; [СлГр-1909, с. 37].
Хвед. б., Хведор., Хведор. Зб., Хведорович	Хвед., Хведор.	Ал. Хведоровичъ «Збирнычокъ украинськихъ писень»	Хведорович А. Збирнычокъ украинськихъ писень / Упоряд. А. Хведорович. – 2-е вид. – Одеса: Друкарня С. Фесенка, 1898. – 112 с.

Чуб. I – VII	Чуб. I – VII	П. Чубинській, «Матеріали і дослідження», тт. I – VII	Труды этнографической и статистической экспедиции в западно-русский край, снаряженной И. Р. Географическим Обществом. Юго-западный отдѣлъ. «Матеріали и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинскимъ», Спб. 1872 – 1878. Семь томовъ [СлГр-1909: 38].
Шух., Шухевич	Шух., Шухевич	В. Шухевич, «Гуцульщина», 1 – 2 чч.	Гуцульщина. Написав Проф. Володимир Шухевич. 2 части. Л. 1899, 1901 [Томы II и IV «Матеріалів до укр.-р. етнології» Наук. т-ва ім. Шевч.] [СлГр-1909: 39].
Яворськ.	Яворськ.	Ю. Яворській, «Памятники гал.-русской народной словесности»	Памятники галицко-русской народной словесности. – К.: Тип. С.В. Кульженко, 1915. – Вып. 1: Легенды. Сказки. Рассказы и анекдоты / [Уклад., авт. предм., поясн., приміт.] Ю. Яворській. – 336 с. [УК, том II, с. 128].

Таблиця Г.4 – Фольклорні матеріали

Скорочення у списку РУСа-1933	Скорочення, виявлені в тексті РУСа-1933	Пояснення в РУСі-1933	Імовірна назва джерела (жанр твору)
	велик. вірша		великодня вірша
Вес. пісня	вес. пісня	весільна пісня	весільна пісня
	веснянка		веснянка
	вірша		вірша
	вірша XVIII в.		вірша XVIII в.
	вірша 1791 р.		вірша 1791 р.
	гал. пісня		галицька пісня
	голосіння		голосіння
	дитяча гра		дитяча гра
Дит. пісня	дит. пісня	дитяча пісня	дитяча пісня
	дума		дума
	жарт. лайка		жартівлива лайка
Жарт. пісня	жарт. пісня	жартівлива пісня	жартівлива пісня
	загадка		загадка
	іст. пісня		історична пісня
	казка		казка
	колядка		колядка
Купал. пісня	купал. пісня	купалова пісня	купалова пісня
	нар. пісня		народна пісня
	народне повір'я		народне повір'я
	пісня		пісня
	поговорка		поговорка
	пословиця		пословиця

Прик.	приказка	приказка	приказка
	примовка		примовка
	приповідка		приповідка
	присл., прис- лів'я		прислів'я
	солд. пісня		солдатська пісня
	чум. пісня		чумацька пісня
	щедрівка		щедрівка

Таблиця Г.5 – Лексикографічні матеріали

Скорочення у списку РУ-Са-1933	Скорочення, виявлені у тексті РУСа-1933	Пояснення в РУСі-1933	Імовірна назва джерела
	Анн.		Ботанический словарь... Составил Н. Анненковъ. Новое испр., пополн. и разшир. Издание. Спб. 1878 [СлГр-1909: 30].
Сл. Аф.	Сл. Аф., Сл. Афан., Аф., Афан.	А. Афанасьевъ «Словарь малорусскаго нарѣчія»	Матеріали для сравнительнаго и объяснительнаго словаря и грамматики русскаго языка и других славянских наречий. – СПб.: Издание втораго отделения Имп. Акад. Наук, 1855. – Т. 3: Словарь малорусскаго наречія, составленный А. Афанасьевым-Чужбинским, [тетр.] 1: А – З. – 176 с. [УК, том I, с. 23].
Верхр., Вх., Вхр.	Верхр., Вх., Вхр.	Ів. Верхратський	Верхратський І.Г. Говір Батюків / Написав І. Верхратський. – Львів: Накладом Наук. Т-ва ім. Шевченка. Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1912. – 306 с. [УК, том II, с. 5].
Сл. Гр., Сл. Грінч.	Сл. Гр., Гр. Сл.	Б. Грінченко, «Словарь української мови»	Словарь української мови: зібрала редакція журналу «Кіевская Старина» / Упорядкував, з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. – Томи I – IV. – Київ, 1907 – 1909 [СлГр-1909].
	Сл. Дубр.		Дубровський В.Г. Українсько-російський словник / Редакція І. Стешенка; [Передм. Вид-ва]. – К.: Час. [Друк. 1-ої Київ. Артлі Друк. Справи, 1909]. – [3], 318, [1] с. [УК, том II, с. 631].
Жел., Желех., Сл. Жел., Сл. Желех.	Жел., Желех., Сл. Желех.	С. Желеховский і С. Недільский, «Малорусско-німецкий словарь»	Малорусско-німецкий словарь / Уложили Євгеній Желеховский та Софрон Недільский: у 2-х т. – Львів: Друк. Т-ва ім. Шевченка, 1886. – Т. 1: (А – О). – Т. 2: (П – Я). – 1117 с. [СлЖН-1886].
Закр.	Сл. Закр.	Н. Закревській, «Словарь Малороссійскихъ»	Старосветскій бандуриста. – М.: Унив. тип., 1861. – Передм. рос. –

		ідіомовъ»	3-и кн. в одній обкл. – Кн. 3: Словарь малороссійских ідіомов / Составил [з передм.] Николай Закревскій. – С. 245 – 628. [УК, том I, с. 38].
Сл. Йог.	–	М. Йогансен, М. Наконечний, К. Німчинов, Б. Ткаченко, «Практичний російсько-український словник»	–
Мат. Сл.	Мат. Сл.	Ф. Калинович, «Словник математичної термінології»	Калинович Ф. Словник математичної термінології. – К., 1926.
	Сл. Кміцикевича		Німецько-український Словар / Зладили В. Кміцикевич і В. Спілка [колект. Псевд.]; [Передм. В.Ф. Кміцикевича]. – Чернівці: Накладом «Укр. Накладні». [Друк. Т-ва «Руська Рада»], 1912. – 672 с. [УК, том II, с. 28].
Сл. хем. терм.	Сл. хем. терм.	«Словник хемічної термінології», за редакцією О. Курило	Курило О.Б. Словник хемічної термінології: (Проект) / [Передм. О.А. Янати]. – К.: Держ. Вид-во України, 1923. – IX, 140, [4] с. [УК, том II, с. 601].
Сл. Левч.	Сл. Левч., Левч., М. Левч., С. Л., Словн. Левч.	М. Левченко, «Опыт русско-украинскаго словаря»	Опыт русско-украинскаго словаря / Составил [з передм.] Михаил Левченко. – К.: Тип. Губерн. Управления, 1874. – IV, 188, 2 с. [УК, том I, с. 85].
Мед. слов.	Мед. Сл.	«Медичний словник»	Курило О.Б. Російсько-Український словничок Медичної Термінології / [Ред. Є.К. Тимченко]. – К.: Вид. «Укр. Мед. Вістей». Друк. Р.К. Лубковського, 1918. – 31 с. [УК, том II, с. 273].
Правн. Сл., Сл. пр. м., Сл. правн. м.	Сл. пр. м.	«Російсько-український словник правничої мови» 1926 р.	Російсько-український словник правничої мови / За ред. А.Ю Кримського. – К.: ВУАН, 1926. – 228 с.
	Рук. Левиц.		Рукопис Левицкаго – записи народныхъ словъ, разказовъ и пр., сделанныя И.С. Левицкимъ въ Кіевской губ. [СлГр-1909, с. 37]
Сл. Яв.	Сл. Яворн.	Слова з рукописної збірки Яворницького (СлГр)	Слова изъ рукописнаго собранія Д. Эварницкаго [СлГр-1909: 37].
	Геол. Сл.		Тутковський П.А. Словник геологічної термінології: (Проект). – К.: [Вид. Всеукр. Акад. Наук]: Держ. Вид-во України, 1923. – X, 202 с. [УК, том II, с. 623].
Сл. Ум.	Сл. Ум., Ум., Уман., Уманець	М. Уманець і А. Спілка, «Словарь	Словарь російсько-український / Зібрали і впорядкували

		російсько-український»	М. Уманець і А. Спілка: У 4-х т. – Львів: Друк. Т-ва ім. Шевченка, 1893 – 1898. Т. 1: А – К. – 1893. – 318 с. Т. 2: К – П. – 1894. – 293 с. Т. 3: П – С. – 1896– 286 с. Т. 4.: С – Я. – 1898. – 238 с. [СЛУМ-1898].
Сл. Шейк., Шейк	Сл. Шейк., Шейк.	К. Шейковській, «Опыт южнорусского словаря»	Шейковський К.В. Опыт Южнорусского словаря: В 4 т. / Труд К. Шейковского. – К.: Тип. И. и А. Давиденко, 1861. – Т. 1: А – З, вып. 1: А – Б. – XVII с., 224 с. [УК, том I, с. 39].

Таблиця Г.6 – Періодика (матеріали альманахів, газет і журналів)

Скорочення у списку РУСа-1933	Скорочення, виявлені у тексті РУСа-1933	Пояснення в РУСі-1933	Імовірна назва джерела
Безвірник 1930	Безвірник 1930	«Безвірник», 1930 р.	«Безвірник», 1930 р.
Буков.	Буков.	«Буковина», 1892 – 4 рр.	«Буковина», 1892 – 4 рр.
Вісті	Вісті	«Вісті ВУЦВК», 1930 – 32 рр.	«Вісті ВУЦВК», 1930 – 32 рр.
Глобус	Глобус	«Глобус», 1930 р.	«Глобус», 1930 р.
Г. Думка, Гр. Думка	Г. Думка, Гр. Думка	«Громадська думка», 1906 р.	«Громадська думка», 1906 р.
Діло	Діло	«Діло», 1929 р.	«Діло», 1929 р.
Ж. й р.	Ж. й р.	«Життя й революція», 1929, 1930 рр.	«Життя й революція», 1929, 1930 рр.
Зеркало	Зеркало	«Зеркало», 1892 р.	«Зеркало», 1892 р.
К. Ст., К. Стар., К. Старина	К. С., К. Ст., Київ. Стар., К. Стар., К. Старина	«Кіевская Старина»	«Кіевская Старина»
Комуніст	Комуніст	«Комуніст», 1930 р.	«Комуніст», 1930 р.
Критика	Критика	«Критика», 1930 р.	«Критика», 1930 р.
Млр. лит. сб.	Млр. лит. сб., Зб. Морд., Мл. Сб.	Д. Мордовцевъ, «Малорусский литературный сборникъ»	Малорусский литературный сборник / [Уклад. Д.Л. Мордовецъ]. – Саратов: Изд. Д. Мордовцев. [Тип. губернского правления], 1859. – 376 с. [УК, том I, с. 28].
Н. Громада	Н. Гром., Н. Громада, Нова Гром.	«Нова Громада», 1906 р.	«Нова Громада», 1906 р.
Н. Рада	Н. Рада, Н.-Рада, Н. Р.	«Нова Рада», 1918 р.	«Нова Рада», 1918 р.
Основа 1861, 1862, О. 1862	О., Ос., Осн., Основа 1861, 1862, 1863, 1915	«Основа», 1861, 1862 рр.	«Основа» 1861, 1862, 1863, 1915 рр.
	Правда		«Правда», письмо наукове, літературне і політичне, Львів 1867 – 1880 [СЛЖН-1886, том I, с. V].

Пр. Правда, Пролет. Правда	Пр. Правда, П. Пр., Пр. Пр.	«Пролетарська Правда», 1928 – 31 рр.	«Пролетарська Правда», 1928 – 31 рр.
Рада	Рада	«Рада», 1908 – 1914 рр.	«Рада», 1908 – 1914 рр.
Р. Край, Рідний Край	Рідний Край, Рідн. Край, Р. Край	«Рідний Край»	«Рідний Край»
	Рус. Дн.		Русалка Дністровая: [Альманах]. – Будим: Письмом Корол. Всеучилища Пештанського, 1837. – 133 с. [УК, том I, с. 9].
Сніп	Сніп	«Сніпъ», 1841 р.	Сніп, українській новорочник / Зкрутив Александр Корсун. – Х.: Унив.штампарня, 1841. [УК, том I, с. 12]; [СлГр-1909, с. 37].
Україна	Україна	«Україна», 1928 – 30 рр.	«Україна», 1928 – 30 рр.
Харьк. Зб., Харьк. Збірн., Харьк. Сб.	Харк. Збірн., Харьк. Сб., Харьк. Сб.	«Харьковській Сборникъ», вып. I - VII	Харьковській сборникъ. Литературно-научне приложеніє къ «Харьковскому Календарю» Вып. I – VII. Харьк. 1887 – 1893 [СлГр-1909, с. 38].
Хата	Хата	«Хата», 1860 р.	Хата, 1860: [Альманах]. – [1-е вид.]. – Пб.: Издав П.А. Куліш. Друк. П.А. Куліша, [1860]. – XXII, 215 с. [УК, том I, с. 32–33]; [СлГр-1909, с. 38].

Таблиця Г.7 – Наукова та офіційно-ділова література

Скорочення у списку РУСа-1933	Скорочення, виявлені в тексті РУСа-1933	Пояснення в РУСі-1933	Імовірна назва джерела
Браун.	Браун.	Браунер А.	Браунеръ А. Замѣтки о рыболовствѣ на р. Днѣстрѣ и Днѣстровскомъ лиманѣ въ предѣлахъ Одесскаго у. Отгискъ изъ «Сборника Херс. Земства» [СлГр-1909: 30].
Азб. Комун.	Азб. Ком., Азб. Кому., Азб. Комн.	Азбука комунізма	Бухарін М.І., Преображенський Є.О. Азбука комунізму: Популярний виклад Програми Російської Комуністичної Партії Більшовиків / Н. Бухарин і Е. Преображенський; Переклав Евг[ен] Касяненко. – К.: Всеукр. Держ. Вид-во. 2-а Рад. друк., 1920. – 412, [2] с. [УК, том II, с. 425].
	В. Ганцов		Ганцов В.М. Діалектологічна класифікація українських говорів: (3 картою). – К.: [Вид.] Укр. Акад. Наук. Друк. Укр. Акад. Наук, 1923. – 67 с., 1 к. – Відб. із: Зап. Іст.-

			філол. відділу. – 1923. – Кн. 4. [УК, том II, с. 580].
Гатцук	Гатц.	М. Гацук, «Українська абетка»	Гатцук М.О. Українська абетка / Вистачив Микола Гацук. – М.: Унів. друк., 1861. – 117 с. [УК, том I, с. 34].
Герин.	Герин.	Б. Геринович, «Фізична географія»	Геринович В.О. Фізична географія: Для ужитку 12 кляси. – Кам'янець на Поділля: Видавн. Т-во «Дністер». Друк. Т-ва «Дністер», 1920. – 82, [1] с. [УК, том II, с. 430].
	Груш., М. Груш.		Грушевський М.С. Ілюстрована історія України / Написав Михайло Грушевський. – Львів; К.: [Друк. С.В. Кульженко], 1912. – 556 с. [УК, том II, с. 10 – 11]. Грушевський М.С. Історія України-Руси / Написав М. Грушевський. – Львів: Накладом [Наук.] Т-ва ім. Шевченка. Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського: Т. 1: До початку XI віка. – 1898. – 496 с., [УК, том I, с. 293]; Т. 2, с. XI-XIII в. – 1899. – 403 с., [УК, том I, с. 311]; Т. 3: До року 1340. – 1900. – 700 с. [УК, том I, с. 334] Т. 4: XIV-XVI віки – відносини політичні. – 1903. – 532 с.: [УК, том I, с. 413].
Ек. Наука, Екон. Наука, Економ. Н.	Екон. Наука	К. Кавтський, «Економічна наука Карла Маркса», переклад Вікула	Каутський К. Економічна наука Карла Маркса / З девятого німецького видання переклав С. Вікул; [Під редакцією М. Порша]. – К.: [Знаття – то сила]. Друк. Акц[іонер.] Т-ва «П. Барський», 1918. – 162 с. [УК, том II, с. 261].
Калит.	Калит.	Калитовський О.	Калитовський О. Географія для середніх шкіл: 3 93 ілюстраціями в тексті / Уложив Омелян Калитовський. – 2-е вид., перероб. і допов. – Львів: Книгарня Г. Сейфарта. [Друк. Якубовського і Сп.], 1912. – IV, 304 с.: табл., іл. [КУ, Вип. 8, ч. 1: 64].
Корольов	Корольов	В. Корольов, «Скотолічебник»	Королів-Старий В.К. Скотолічебник: (Ветеринарні поради): 3 46 малюнками / Написав В. Корольов. – 2-е допов. й випр. вид. – [К.: Лан. Друк. Київ. 2-ої Артїлі, 1913]. – 274, IV, [2] с.: іл. – (Вид-во «Лан»; [№ 10]). [УК, том II, с. 60].

	Кревецьк.		Кревецький І.І.
Ленін	Ленін	Ленін, «Твори», т. 1, переклад Касяненка	Ленін В.І.
Люб., Урядж. Лабор.	Урядж. Лабор.	Ю. Любченко, «Урядження лабораторії для виробу селекційних буряків»	ЛюбченкоЮ.Д. Урядження лабораторій для вибору селекційних буряків: (3 рисунками). – К.: Київцукор. 9-а Рад. Друк., 1920. – 22, [2] с.: табл. [УК, том II, с. 450].
Навроцьк.	Навроцьк.	В. Навроцький	Навроцький В.М. Твори Володимира Навроцького. – Выдане посмертне з портр. и житеписом. – Львів: Заходом Етногр.-стат. кружка. Накладом «Акад. Братства». Друк. т-ва им. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1884 (обкл. 1885). – (Руска Б-ка. Нова сер.; Т. 1). – В кн. поет. твори, розвідки з геогр., етногр., фольклористики, історії, літературознавства, худож.-публіцист. і дорожні нариси та вірш І.Я. Франка «На смерть Володимира Навроцького», нарис О.С. Терлецького «Згадка про жите Володимира Навроцького» і укр. нар. пісні, приказки, перекази, жарту. Т. 1. – [2], XLVIII, 204, [3] с. [УК, том I, с. 142].
Наш	Наш, Гр. Наш	Г. Наш, «Мораль»	Наш Г. Мораль
Огон.	Огон.	О. Огоновський	Studien auf dem Gebiete der Ruthenischen Sprache von Dr. Emil Ogonowski. Lemb. 1880 [СлГр-1909: 37].
С. Оран.	С. Оран.	С. Оранський, «Основні питання марксистської соціології», т. I, переклад І. Ширенка	Оранський С.А. Основні питання марксистської соціології. – Л.: Прибій, 1929.
Павл.	–	Павловський О.	–
Бонд. виробн.	Бонд. виробн.	Свірський та Турченко-Тур. «Бондарне виробництво»	Свірський В., Турченко-Тур Н.В. Бондарне виробництво: Кустарне і ремісниче / Склали В. Свірський та Н. Турченко-Тур. – [К.]: Вид. Київ. Губсоюзу – б[увш.] Дніпросоюзу. Друк. Київ. Губсоюзу, 1922. – 42 с.: мал., табл. [УК, том II, с. 555].
Сім., Сімович	Сімов.	В. Сімович	Сімович В.І.
Стат. Ак. Н., Статут Ак. Наук	Стат. Ак. Н., Статут Ак. Наук, Стат. Акад., Стат. Акад. Наук,	Статут Української Академії Наук	Статут і Штати Української Академії Наук у Києві. – К.: Вид. Укр. Акад. Наук. Друк. Укр. Наук. Т-ва, 1919. – 22, [1] с. [УК, том II, с. 404].

	Стат. Ак. Наук, Ст. УАН		
Beta Vulg.	Beta Vulg.	О. Табенцький, «Атлас малюнків з анатомії та біології цукрового буряка» (Beta Vulgaris)	Табенцький О.О. Атлас малюнків з анатомії та біології цукрового буряка: систематизований збір малюнків з праць різних авторів / О.О. Табенцький. – К.: Редакційно-видавничий відділ правління цукротресту, 1922. – 142 с. [УК, том II, с. 523].
Троян.	Троян.	Трояновський І.	Трояновський І.І. Природознавство: Підручник: з 300-ми ілюстраціями. – К., 1923. – 320 с.: мал. [УК, том II, с. 623].
Тур., Тур. Охор. роб.	Тур.	Турченко, «Охорона робітників од каліцтва»	Турченко-Тур Н.В. Охорона робітників од каліцтва по цукроварнях та прицукроварницьких господарствах. – К.: Вид. Цукротресту, 1922. – 100 с. [УК, том II, с. 560].
Тутк.	Тутк.	Тутківський А.	Тутківський П.А.
	Укр. Правопис		Український правопис. – Харків: Державне вид-во України, 1929. – Вид. 1.
	Шарко		Шарко В.В. Арифметика: Систематичний курс. – К.: Вид. Т-ва шк. освіти. Друк. Акц[іонер.] Т-ва «П. Барський», 1917. Ч. 1: (Цілі числа) – 76 с.: мал., табл. [УК, том II, с. 219].
Шахм., Шахмат.	Шах., Шахм., Шахмат.	Ол. Шахматов – Аг. Кримський «Нариси з історії української мови»	Шахматов О.О., Кримський А.Ю. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської старо-українщини XI-XVIII вв. – К.: Видавн. Т-во «Друкар». [Друк. Всеукр. Акад. Наук], 1922. – 182, II с. [УК, том II, с. 567].

Таблиця Г.8 – Релігійна література

Скорочення у списку РУСа-1933	Скорочення, виявлені в тексті РУСа-1933	Пояснення в РУСі-1933	Імовірна назва джерела
Бібл.	Бібл., Біблія	Біблія	Біблія / Переклад П.О. Куліша, І.П. Пулюя, І.С. Нечуя-Левицького (Відень, 1901 р.).
Єванг.	Єв., Єв. І., Єван., Єванг., Євангеліє	Євангеліє	
Єв. Луки	Єв. Л., Єв. Луки	Євангеліє Луки	
	Єв. Мт., Єв. Мат.		

Св. П., Св. Пис.	Св. П., Св. Пис., Св. Письмо	Святе Письмо	
Дещо	Дещо	«Де-що про світ Божій», 4-те вид., 1882 р.	Де-що про світ Божій. – 4-е вид. – К.: Л.В. Ильницький. Тип. Г.Т. Корчак-Новицького, 1882. – 101, [1] с. [УК, том I, с. 123].
Еккл., Екклез.	Еккл., Кн. Еккл., Кн. Екклес.	Екклесіяст	Екклесіяст
	Кн. Іова, Кн. Йова,		Іов / Переспів Павла Ратая [П.О. Куліш]. – Львів: Коштом и заходом «Правди». [Друк. Ставропиг. Ин-та. Під зарядом С. Гучковського], 1869. – 96 с. [УК, том I, с. 61], [СлГр-1909, с. 32].
	Молитва		Молитва
Єв. Морач., Морач.	Морач., Єв. Мр.	Євангеліє, переклад П. Морачевського 1906 р.	Морачевський П.С. Святе Євангеліє. – К., 1906.
	Опат.		Опатович С.І. Оповідання з Святого Писання / Зложив Стефан Опатович. – Пб.: Печатня Имп. Акад. Наук, 1863. Вип. 1: Церков Божа патріархальна: (В Семьі). – 91 с. [УК, том I, с. 48].
	Пісня Пісень		Пісня Пісень
	К. п., Псал.		Псалтир або книга хвали Божої / Переспів український Павла Ратая [П.О. Куліш]. – Львів: Накладом авт. [Друк. К. Будвайсера], 1871. – 329 с. [УК, том I, с. 68], [СлГр-1909, с. 33].

Таблиця Г.9 – Історичні джерела (матеріали грамот, літописів і статутів)

Скорочення у списку РУСа-1933	Скорочення, виявлені в тексті РУСа-1933	Пояснення в РУСі-1933	Імовірна назва джерела
	Галицька грамота 1359 р.		Галицька грамота 1359 р.
	Грамота XV в.		Грамота XV в.
Іпат. літ.	Іпат. літ.	Іпатський літопис	Іпатівський літопис
	Літ. Величка		Літопись событий въ Югозападной Россіи въ XVII в. Составиль С. Величко. К. 1884 [СлУм-1898, том I, с. X].
	Самовид.		Літопись Самовидца о войнахъ Богдана Хмельницкаго и о междоусобіяхъ, бывшихъ въ Малой Россіи по его смерти. М. 1846 [СлУм-1898, том I, с. X].
Стат. Лит., Ст. Лит.	Стат. Лит., Лит. Статут, Статут Лит., Ст. Лит.	Статут Литовський	Статутъ великого князства Литовского (Пысля видання 1599 року). Москва. 1858 [СлУм-1898, том I, с. XI].

ДОДАТОК Г

Динаміка співвідношення джерел у РУСі-1933

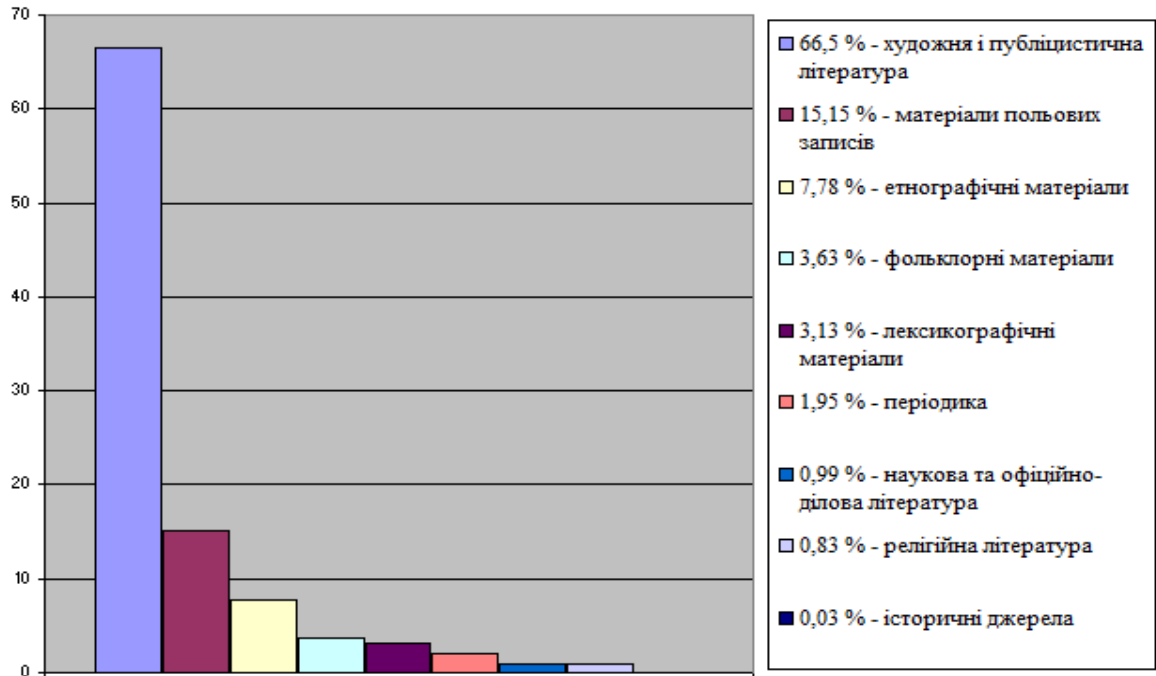

Рисунок Г.1 – Загальне співвідношення джерел у РУСі-1933

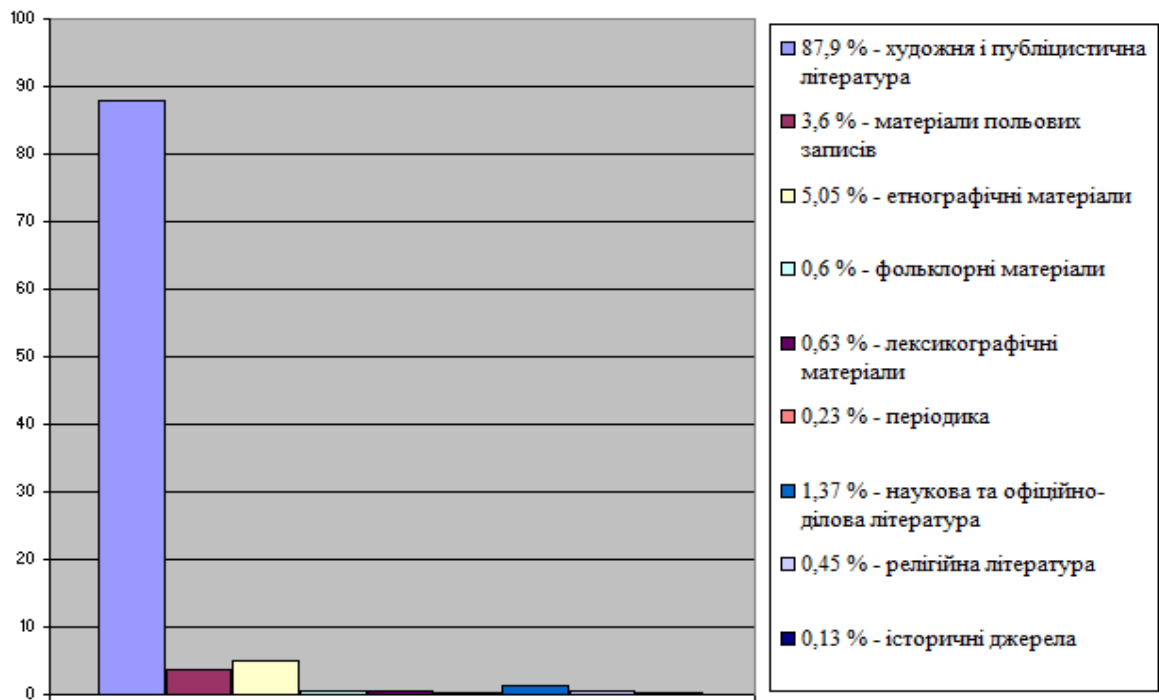

Рисунок Г.2 – Співвідношення джерел у II томі РУСа-1933

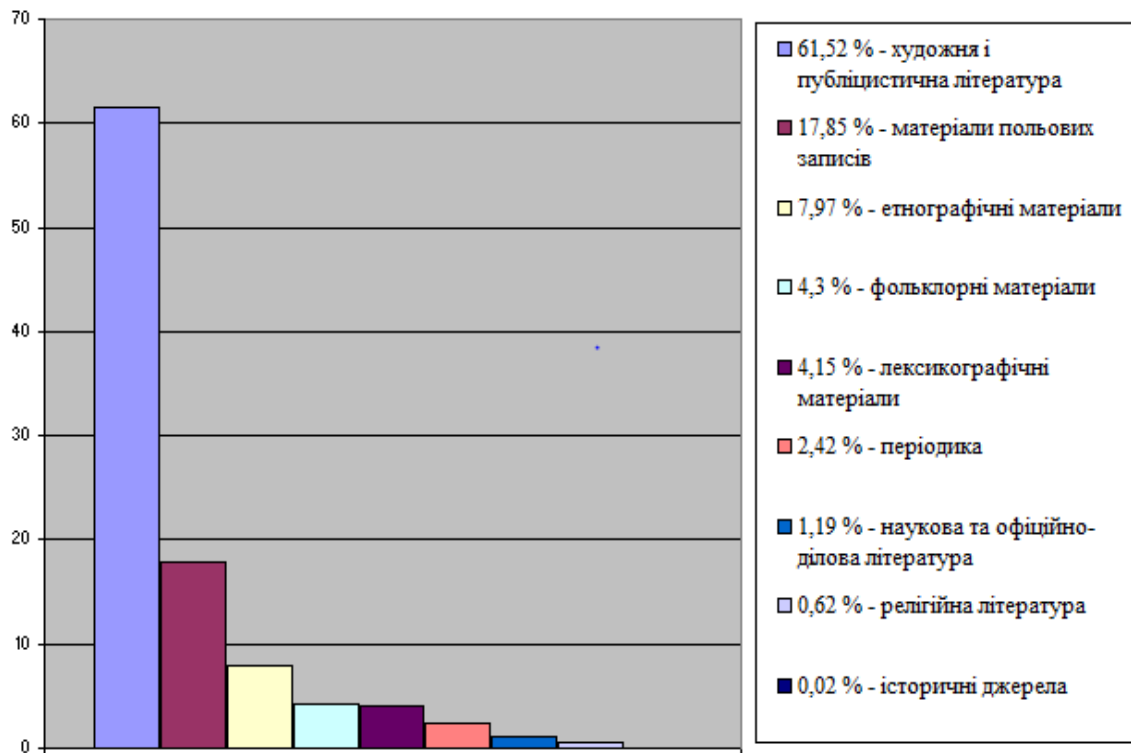

Рисунок Г.3 – Співвідношення джерел у II томі РУСа-1933

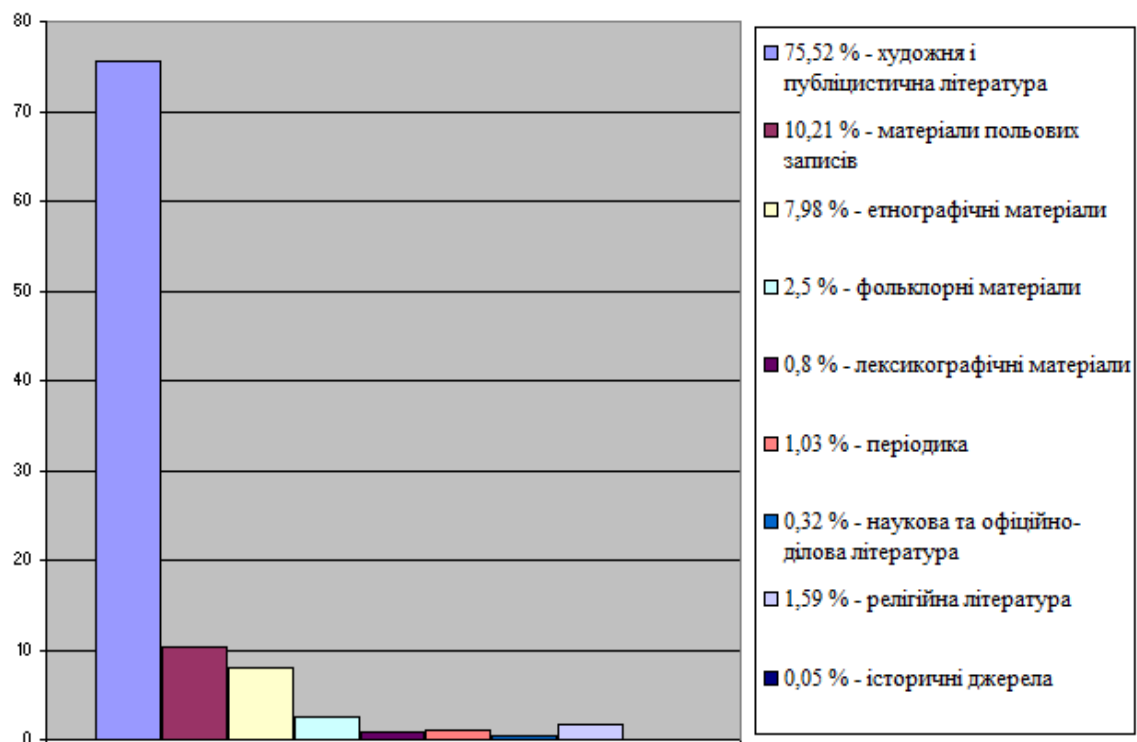

Рисунок Г.4 – Співвідношення джерел у III томі РУСа-1933

Наукове видання

Юлія В'ячеславівна Поздрань

**«РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК»
ЗА РЕДАКЦІЄЮ
А. Ю. КРИМСЬКОГО ТА С. О. ЄФРЕМОВА
В ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНОМУ КОНТЕКСТІ**

Монографія

Редактор С. Малішевська

Оригінал-макет підготовлено Ю. Поздрань

Підписано до друку **22.09.2018** р.

Формат 29,7×42¼. Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman.

Друк різнографічний. Ум. др. арк. 16,86.

Наклад 300 (1-й запуск 1–75) пр. Зам № В2018-18

Вінницький національний технічний університет,

ІРВЦ ВНТУ,

21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95,

ВНТУ, ГНК, к. 114.

Тел. (0432) 65-18-06.

press.vntu.edu.ua; *email*: kivc.vntu@gmail.com.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

серія ДК № 3516 від 01.07.2009 р.

Віддруковано ФОП Барановська Т. П.

21021, м. Вінниця, вул. Порики, 7.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

серія ДК № 4377 від 31.07.2012 р.